Küçük bir uç beyliğinin, Bizans'ın yerine geçen ve Batı Hıristiyan dünyasını yüzyıllar boyunca derinden etkileyen güçlü Osmanlı İmparatorluğu'na dönüşmesi, çeşitli açılardan incelenmesi gereken bir olgudur. Kuruluş dönemi hakkında 1930'larda geliştirilen kuramlardan sonra ortaya çıkan bulgular, eski tezleri geliştiren ve aşan savların kaynağı oldu. Osmanlıların kökeni, bulunan yeni sikkeler, gaza geleneği ve dervişlerin rolü, arazi tahrirleri, Türk dili, diğer beylik ve devletlerle ilişkiler üzerine karşılaştırmalı araştırmaları kapsayan bu kitabın ışığında Osmanlı tarihinin bilinmezlerle dolu en karanlık döneminin yeniden değerlendirilmesi gerekecek.

9 789753 330671

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

17.00₺

OSMANLI BEYLİĞİ

(1300-1389)

EDİTÖR

ELIZABETH A. ZACHARIADOU

2. BASKI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

Türkiye
Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı
Yayınıdır

Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi
Barbaros Bulvarı
80700 Beşiktaş/İstanbul
Tel: (0212) 227 37 33 - Faks: (0212) 227 37 32

Özgün Adı
The Ottoman Emirate (1300-1389)

© Crete University Press-Foundation for Research & Technology
Heraklion 1993
© Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997

Yayıma Hazırlayan
Hamdi Can Tuncer

Kapak Resmi
Orhan Gazi'nin gümüş sikkesi
(Orha[n] [bin] Osman [halleda]llahu mülkehu)

Kitap Tasarımı
Haluk Tunçay

Baskı
Numune Matbaacılık
(0212) 629 02 02

Birinci Basım: İstanbul, Ağustos 1997
İkinci Basım: İstanbul, Şubat 2000
ISBN 975-333-067-7

OSMANLI BEYLİĞİ 1300-1389

EDİTÖR
ELIZABETH A. ZACHARIADOU

Çevirenler
Gül Çağalı Güven, İsmail Yerguz, Tülin Altınova

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI 49

Elizabeth A. Zachariadou, 1985'ten bu yana Girit Üniversitesi Tarih ve Arkeoloji bölümünde Türkoloji profesörü; 1987'den bu yana Rethymnon'daki Institute of Mediterranean Studies, 1994'ten bu yana ise Academia Europaea üyesidir. 1990'da Ankara Üniversitesi'nden onursal doktora unvanı almıştır. Zachariadou, Osmanlı Sultanlarının Kroniği ve onun İtalyan Modeli (*Selanik, 1960, Yunanca*), Trade and Crusade: Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydın (1300-1415) (*Venedik, 1983*), Romania and the Turks (c. 1300 - c. 1500) (*1962-1982 arasında yayımlanmış on yedi makale, Londra, 1985*), Eski Osmanlı Sultanlarının Tarih ve Efsaneleri (1300-1400) (*Atina, 1991, Yunanca*), Ayasofya'yla İlgili On Türk Belgesi (*Atina, 1996, Yunanca*) *gibi yapıtların yazarıdır; ayrıca* The Via Egnatia under Ottoman Rule (1300-1600) (*Rethymnon, 1996*) *adlı sempozyum kitabının da editörlüğünü yapmıştır.*

ÖNSÖZ

Bizans Devleti'nin güneydoğu sınırında yer alan küçük bir beyliğin, Bizans'ın yerini alan ve Batı Hıristiyan dünyasını yüzyıllar boyunca derinden etkileyen güçlü Osmanlı İmparatorluğu'na dönüşmesi, çeşitli açılardan incelenmesi gereken bir olgudur. Büyük tarihçiler M. F. Köprülü ve P. Wittek'in 1930'larda öne sürdükleri kuramlara son zamanlarda itirazlar yükselmeye başlamıştır. Öte yandan, son bulgular ve bunu izleyen araştırmalar, tartışmaları yeni savlarla geliştirmeyi teşvik etmiş ve yeni açıklamalar getirmiştir. Osmanlı Beyliği'nin oluşumunda dervişlerin rolü vurgulanmıştır. 14. yüzyıl Türk beylerinin mütevazı başlangıçlarına ışık tutan sikkeler bulunmuştur. Din ve gazayla ilgili metinler ortaya çıkarılmıştır. Arazi tahrirleri erken dönem kurumlarına ışık tutmuştur. Bu yüzden, bir imparatorluğa dönüşecek olan Osmanlı Beyliği tarihinin yeniden incelenmesi bir gereksinim olmuştur.

Girit Üniversitesi, 1984'te Türkoloji konusunda iki öğretim üyeliği açarak, Yunanistan'da düzenli Türk araştırmalarını başlatan kurum oldu. Yine Girit'teki Akdeniz Araştırmaları Enstitüsü, 1987'de Türk tarihi, dili ve paleografyası gibi alanlarda lisansüstü araştırmalar düzenleyerek bu yönde bir adım daha attı. Osmanlı İmparatorluğu'nun doğuşuna odaklanan uluslararası bir sempozyum, Yunanistan'daki Türk araştırmalarının gelişmesinde bir başka adım oluşturacak gibi görünüyordu.

Akdeniz Araştırmaları Enstitüsü'nce düzenlenen sempozyum, 1991 Halcyon Günleri kapsamında 11-13 Ocak arasında Rethymnon'da gerçekleştirildi.

Elinizdeki derlemede yer alan tüm makaleler bu sempozyuma sunulmuştur. Irène Beldiceanu-Steinherr ve Jacques Lefort'un bildirileri, Osmanlı İmparatorluğu'nun beşiği olan Bitinya'yı ve halkını ele alıyor. Halil İnalcık Osmanlı devletinin kurucusu olan Osman'ın etkinliklerini çözümlerken, Colin Imber ilk üç Osmanlı padişahıyla ilgili sorunları inceledi. Aldo Gallotta, Osmanlı devletinin Oğuz kökeni efsanesini yeniden gözden geçirdi.

Osmanlı Beyliği ile öteki küçük Türk hanedanları arasındaki karşılaştırmalar hiç kuşkusuz 14. yüzyıl Anadolu'sundaki durumun anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır ve bildirilerden ikisi bu konuya ayrılmıştır: Feridun Emecen Saruhan Beyliği'ni, bu derlemenin editörü de Karesi Beyliği'ni ele aldı. Konstantin Zhukov da, Saruhan ve Karesi sikkelerine ışık tuttu.

Michel Balivet'nin bildirisi dervişlerin kültürel yaşamlarında, Irène Melikoff ve Ahmet Yaşar Ocak'ın bildirileri ise dinsel yaşamları ve etkinlikleri üzerinde yoğunlaştı. Spiros Vryonis Jr., 14. yüzyıl Konya'sının sosyo-kültürel yapısını inceleyerek kültürel ve dinsel perspektifi daha da genişletti.

Hıristiyanların erken dönem Osmanlı genişlemesine yönelik etkinlikleri bir başka başlığı oluşturuyordu. Nikolas Oikonomidis erken döneme ait bir Sırp-Bizans ittifakına dikkat çekti, Anthony Luttrell Osmanlı genişlemesi karşısında Latin tepkilerini gözden geçirdi. Vasilis Dimitriadis devşirme kurumunun *vexata questio*'sunu ele aldı. Stephen Reinert 1380'lere ait kaynakların kronolojik sorunlarına ilişkin ayrıntılı bir anlatı sundu. György Hazai'ın bildirisi Türk diline ayrılmıştı.

Bu, Yunanistan'da Türk Araştırmaları hakkında yapılan ilk uluslararası sempozyum olduğu için, öncelikle davetimize bu kadar sıcak bir yanıt vererek sempozyuma katılmayı kabul eden tüm meslektaşlarımıza minnettarız.

Ayrıca katılımcıların seyahat harcamaları konusunda bize yardımcı olan dönemin turizm bakanı İoannis Kefaloyiannis'e ve British Council başkanı Robert Taylor'a; meslektaşlarımıza gösterdiği konukseverlikten ötürü Rethymnon Belediye Başkanı Dimitris Arkontakis ile yüreklendirici varlığı ve yardımı nedeniyle, o dönemde Girit Üniversitesi rektör yardımcısı olan Prof. Nikolas Faraklas'a olan derin şükranlarımızı da ifade etmek isteriz. Her şeyden önce, o sırada kültür bakanı olan Prof. Anna Psarouda-Benaki'ye sempozyumun düzenlenmesini olanaklı kılan mali desteği sağlaması nedeniyle şükran duyuyoruz. Etkinliğimize gösterdiği canlı ve kişisel ilgisi ve oturumlarımıza katılması nedeniyle, aynı bakanlığın Kültürel Etkinlikler Bölümü yöneticisi Alcestis Souloyianni'ye içten teşekkürlerimizi dile getirmek isteriz. Son olarak, bıkıp usanmadan tüm oturumlara katılarak sempozyum etkinliklerini onurlandıran Türkiye Cumhuriyeti'nin o dönemki büyükelçisi G. Aktan'a ve başkonsolosu G. Dalyanoğlu'ya teşekkür ederiz.

Elizabeth A. Zachariadou

İÇİNDEKİLER

Kısaltmalar/Kaynakça ix

AÇIK KÜLTÜR VE 14. YÜZYIL OSMANLI KENTLERİNDE DİNLER ARASI İLİŞKİLER *1*
Michel Balivet

BİTİNYA'DA GAYRİMÜSLİM NÜFUS (14. YÜZYILIN İKİNCİ YARISI - 15. YÜZYILIN İLK YARISI) *8*
Irène Beldiceanu-Steinherr

DEVŞİRMENİN KÖKENLERİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER *23*
Vasilis Dimitriadis

OSMANLI'NIN BATI ANADOLU TÜRKMEN BEYLİKLERİ FETİH SİYASETİ: SARUHAN BEYLİĞİ ÖRNEĞİ *34*
Feridun Emecen

"OĞUZ EFSANESİ" VE OSMANLI DEVLETİ'NİN KÖKENLERİ: BİR İNCELEME *41*
Aldo Gallotta

TÜRK DİLİ'NİN GELİŞİMİNDE 14. YÜZYILIN YERİ *62*
György Hazai

OSMAN GAZİ EFSANESİ *68*
Colin Imber

OSMAN GAZİ'NİN İZNİK KUŞATMASI VE BAFEUS MUHAREBESİ *78*
Halil İnalcık

13. YÜZYILDA BİTİNYA *106*
Jacques Lefort

1389 ÖNCESİ OSMANLI GENİŞLEMESİNE LATİN TEPKİLERİ *129*
Anthony Luttrell

İLK OSMANLILARIN TOPLUMSAL KÖKENİ *149*
Irene Melikoff

OSMANLI BEYLİĞİ TOPRAKLARINDAKİ SUFİ ÇEVRELER VE ABDALAN-I RUM SORUNU (1300-1389) *159*
Ahmet Yaşar Ocak

AVRUPA'DA TÜRKLER (1305-1313) VE KÜÇÜK ASYA'DA SIRPLAR (1313) *173*
Nikolas Oikonomidis

NİŞ'TEN KOSOVA'YA: I. MURAD'IN SON YILLARINA İLİŞKİN DÜŞÜNCELER *183*
Stephen W. Reinert

MEVLEVİ DERVİŞİ EFLAKİ'NİN ESERLERİNE YANSIYAN 13. VE 14. YÜZYIL ANADOLU'SUNDAKİ MÜSLÜMAN AİLESİ *231*
Spiros Vryonis Jr.

KARESİ VE OSMANLI BEYLİKLERİ: İKİ RAKİP DEVLET *243*
Elizabeth A. Zachariadou

OSMANLI, KARESİ VE SARUHAN SİKKELERİ VE TÜRK BATI ANADOLU'SUNDA ORTAK PARA SORUNU (1340-1390) *256*
Konstantin Zhukov

DİZİN *263*

KAYNAKÇA / KISALTMALAR

SÜRELİ YAYINLAR

AcOrHung	*Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*
Annali I.U.O.	*Annali dell'Istituto Universitario Orientale di Napoli*
AnStu	*Anatolian Studies*
AP	*Αρχειον Ποντου* [Pontus Arşivi]
ArOtt	*Archivum Ottomanicum*
ArSlPhil	*Archiv für Slavische Philologie*
Atti SLSP	*Atti della Società Ligure di Storia Patria*
AÜDTCFD	*Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*
Bell	*Belleten, Türk Tarih Kurumu*
BMGSt	*Byzantine and Modern Greek Studies*
BNJ	*Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher*
BSl	*Byzantinoslavica*
BSOAS	*Bulletin of the School of Oriental and African Studies*
ByzFor	*Byzantinische Forschungen*
BZ	*Byzantinische Zeitschrift*
DOP	*Dumbarton Oaks Papers*
İFM	*İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*
IJMES	*International Journal of Middle East Studies*
IJTS	*International Journal of Turkish Studies*
JAOS	*Journal of the American Oriental Society*
JESHO	*Journal of the Economic and Social History of the Orient*
JRAS	*Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*
JTS	*Journal of Turkish Studies*
MHR	*Mediterranean Historical Review*
MT	*Materialia Turcica*
OCP	*Orientalia Christiana Periodica*
OLZ	*Orientalistische Literaturzeitung*
OsmAr	*Osmanlı Araştırmaları*
REB	*Revue des Etudes Byzantines*
REI	*Revue des Etudes Islamiques*

ROL	*Revue de l'Orient Latin*
RSO	*Rivista degli Studi Orientali*
SAD	*Selçuklu Araştırmaları Dergisi*
SF	*Südost-Forschungen*
StuIsl	*Studia Islamica*
StuMe	*Studi Medievali*
StuVe	*Studi Veneziani*
TAD	*Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*
TD	*İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*
TDA	*Türk Dünyası Araştırmaları*
TM	*Travaux et Memoires*
TOEM	*Tarih-i Osmani Encümeni Dergisi*
TürkMec	*Türkiyat Mecmuası*
VD	*Vakıflar Dergisi*
VV	*Vizantijskij Vremennik*
WZKM	*Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*
ZDMG	*Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft*
ZR	*Zbornik Radova Vizantoloskog Instituta*

KİTAPLAR VE MAKALELER

Acropolita: Georgii Acropolitae, *Opera*, haz. A. Heisenberg, c. I-II, Leipzig, 1903.

Ahrweiler, *Smyrne*: Helene Ahrweiler, "L'Histoire et la Geographie de la region de Smyrne entre les deux occupations turques (1081-1317) particulierement au XIII. siecle", *TM*, 1 (1965), s. 1-65.

Akın, *Aydın*: H. Akın, *Aydınoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları 60, Tarih Enstitüsü 6, Ankara, 1968².

Alexandrescu-Dersca, *Timur*: Marie-Mathilde Alexandrescu-Dersca, *La campagne de Timur en Anatolie (1402)*, Publicatiunile Institutului de Turcologie 1, Bükreş, 1942.

Alexiade: Anne Comnene, *Alexiade*, haz. B. Leib, c. I-III, Paris, 1937-1945.

Angold: M. Angold, *A Byzantine Government in Exile, Government and Society under the Laskarids of Nicaea, 1204-1261*, Oxford University Press, 1975.

Arnakis: G. Georgiadis-Arnakis, "Οι πρωτοι Οθωμανοι, Συμβολη ειζ το Προβλημα τηζ πτωσεοσ του Ελληνισμου τηζ Μιχραζ Ασιαζ (1282-1337)" [İlk Osmanlılar: Helenizmin Küçük Asya'daki Gerileyişi Sorununa Katkı], Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher, Texte und Forschungen 41, Atina, 1947.

Âşıkpaşazade (Ali): Âşıkpaşazade, *Tevârih-i Al-i Osman*, haz. Ali, İstanbul, 1332/1913.

Âşıkpaşazade (Atsız): Ç. N. Atsız, *Osmanlı Tarihleri*, c. I, Istanbul, 1949.

Aşıkpaşazade (Giese): F. Giese, *Die altosmanische Chronik des 'Aşıkpaşazade auf Grund mehrerer neuentdeckter Handschriften*, Leipzig, 1929.

Atsız, *Osmanlı Tarihleri*: Atsız, *Osmanlı Tarihleri*, c. I, İstanbul, 1949.

Babinger, *GOW*: F. Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig, 1927.

Babinger, *Mehmed*: F. Babinger, *Mehmed the Conquerer and his Time*, ed. W. C. Hickman, Bollingen Series XCVI, Princeton, 1978.

Balard, *Romanie*: M. Balard, La Romanie Genoise (XIIe- debut du XVe siecle), c. I-II, Cenova-Paris, 1978.

Barkan, *Kanunlar*: Ö. L. Barkan, XV ve XVIıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukuki ve Malî Esasları, c. I, *Kanunlar*, İstanbul, 1943.

Barkan-Meriçli: Ö. L. Barkan- E. Meriçli, *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri*, I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988.

Barker, *Manuel II*: J. W. Barker, *Manuel II Palaeologus (1391-1425): A Study in Late Byzantine Statesmanship*, New Brunswick NJ, 1969.

Beldiceanu-Steinherr, En marge: Irene Beldiceanu-Steinherr, "En marge d'un acte concernant le pengyek et les aqıngı", *REI*, 37 (1969), s. 21-47.

Beldiceanu-Steinherr, *Recherches*: Irene Beldiceanu-Steinherr, *Recherches sur les actes des regnes des sultans Osman, Orkhan et Murad I*, Societas Academica Dacoromana, Acta Historica VII, Münih, 1967.

Cahen, *Turquie Pré-ottomane*: Claude Cahen, *La Turquie Pré-ottomane*, Varia Turcica VII, İstanbul-Paris, 1988.

Cantacuzenus: Ioannis Cantacuzeni eximperatoris, *Historiarum Libri IV*, haz. L. Schopen, c. I-III, Bonn, 1828-1832.

CFHB: *Corpus Fontium Historiae Byzantinae*.

CHI: *The Cambridge History of Islam*, c. I: *The Central Islamic Lands*; c. II: *The Further Islamic Lands, Islamic Society and Civilisation*, ed. P. M. Holt, Ann K. S. Lambton, B. Lewis, Cambridge, 1970.

Choniata: Nicetae Choniatae, *Historia*, haz. I. A. Van Dieten, CFHB, Berlin-New York, 1975.

Cydones, *Correspondance*: Demetrius Cydones, *Correspondance*, haz. R. J. Loenertz, c. I-II: Studi e Testi, c. 186, 208, Vatikan, 1956-1960.

Dennis, *The Reign of Manuel II*: G. T. Dennis, *The Reign of Manuel II Palaeologus in Thessalonica: 1382-1387*, Roma, 1960.

Dölger, *Regesten*: F. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches von 565-1453*, 4. ve 5. bölümler P. Wirth ile birlikte, Münih-Berlin, 1960-1965.

Eflaki (Huart): Eflaki, *Les Saints des Derviches Tourneurs (Manakıbü'l-arifin)*, çev. Cl. Huart, c. I-II, Paris, 1918-1922.

EI: *E. J. Brill's First Encyclopaedia of Islam*, 1913-1936, c. I-VIII, Ek, y. b. 1987.

EI²: *The Encyclopaedia of Islam*, y. b., Leiden, 1960-.

Elvan Çelebi: Elvan Çelebi, *Menâkıbü'l-Kudsiyye fî Menâsıbi'l-Üns̱iyye*, haz. İ. A.

Erünsal-A. Y. Ocak (*Baba İlyas-ı Horasâni ve Sülâlesinin Menkabevî Tarihi*), İstanbul, 1984.

Flemming, *Landschaftgeschichte*: Barbara Flemming, *Landschaftsgeschichte von Pamphylien, Pisidien und Lykien im Spätmittettalter*, Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes, Deusche Morgenländische Gesellschaft XXXV/i, Wiesbaden, 1964.

Foss: C. Foss, "Byzantine Malagina and the Lower Sangarius", *AnStu*, 40 (1990), s. 161-183.

Gibb-Bowen: H. R. Gibb-H. Bowen, *Islamic Society and the West, A Study of the Impact of Western Civilization on Muslim Culture in the Near East*, c. I-II, Londra-New York-Toronto, 1950-1957.

Giese, *Chroniken*: F. Giese, *Die altosmanischen anonymen Chroniken, Tevârih-i Al-i Osman in Text und Übersetzung herausgegeben*, c. I-II, Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes, XVJI/1, Breslau 1922-Leipzig 1925.

Gregoras: Nicephori Greorae, *Byzantina Historia*, haz. L. Schopen, c. I-II, Bonn, 1829-1830, c. III, haz. I. Bekker, Bonn, 1855.

Hammer, *Histoire*: J. Hammer, *Histoire de l'empire ottoman*, çev. J. J. Hellert, c. I-XVIII, Paris 1835-1841.

HME: *Historians of the Middle East*, ed. B. Lewis-P. M. Holt, Londra, 1962.

IA: *İslam Ansiklopedisi*, İslam Âlemi Tarih-Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugati, İstanbul, 1949-79.

İbn Battuta: H. A. R. Gibb, *The Travels of Ibn Battuta, AD 1325-1354*, c. I-II, Cambridge, 1959-1962.

İbn Battuta, *Voyages*: *Voyages d'Ibn Battutah*, çev. C. Defremry-B. R. Sanguinetti, c. I-IV, Paris, 1853-1859, y. b. 1990.

İnalcık-Oğuz: H. İnalcık-M. Oğuz, *Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehemmed Han, İzladi ve Varna Savaşları (1443-1444) Üzerine Anonim Gazavatnâme*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. XVIII, 1, Ankara, 1978.

Kissling, *Thrakien*: H. J. Kissling, *Beiträge zur Kenntnis Thrakiens im 17. Jahrhundert*, Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes, XXXII 3, Wiesbaden, 1956.

Kitâb-ı Cihannümâ: Neşri, *Kitâb ı Cihannümâ*, haz. F. R. Unat-M. R. Köymen, c. I-II, Ankara, 1949-1957.

Kitâb-ı Cihannümâ (Taeschner): T. Menzel-F. Taeschner, *Ğihannümâ, Die altosmanische Chronik des Mevlana Mehemmed Neschri*, Auftrage der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, I, Einleitung und Text des Cod. Menzel, c. I-II, Leipzig, 1951-1955.

Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*: F. Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, 1966[2].

Köprülü, *Les Origines*: F. Köprülü, *Les Origines de l'Empire Ottoman*, Paris, 1935.

Kreutel: R. F. Kreutel, Vom Hirtenzelt zur hohen Pforte, Frühzeit und Aufstieg des Osmanenreiches nach der Chronik "Denkwürdigkeiten und Zeitlaufte des Hauses Osman" vom Derwisch Ahmed, gennant Âşık-Paşa-Sohn, Osmanische Geschichtsschreiber, Graz-Viyana-Köln, 1959.

Laiou, *Andronicus II*: Angeliki E. Laiou, *Constantinople and the Latins, The Foreign Policy of Andronicus II, 1282-1328*, Cambridge Mass., 1972.

Lemerle, *Aydın*: P. Lemerle, *L'emirat d'Aydın, Byzance et l'Occident, Recherches sur "La geste d'Umur Pacha"*, Bibliotheque Byzantine, Etudes 2, Paris, 1957.

Matteo Villani: *Cronica di Matteo Villani a miglior lezione ridotta*, haz. F. G. Dragomanni, c. I-II, Collezione di Storici e Cronisti Italiani, c. V-VI, Floransa, 1846.

Melikoff, *Destan*: Irene Melikoff, *Le Destan d'Umur Pacha (Düsturname-i Enveri)*, Bibliotheque Byzantine, Documents 2, Paris, 1954.

Menage, *Neshri*: V. L. Menage, *Neshri's History of the Ottomans*, London Oriental Series 16, Londra, 1964.

Miklosich-Müller: F. Miklosich-I. Müller, *Acta et Diplomata Graeca Medii Aevi Sacra et Profana*, c. I-VI, Viyana, 1860-1890.

Moravcsik, *Byzantinoturcica*: G. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, c. I. *Die Byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker*, c. II. *Sprachreste der Türkvölker in den Byzantinischen Quellen*, Berlin, 1958[2].

Muntaner, *Cronica*: R. Muntaner, *Cronica, L'Expedicio de Catalans a Orient*, Barselona, 1951.

Ocak, *La révolte*: A. Y. Ocak, *La révolte de Baba Resul ou la formation de l'heterodoxie musulmane en Anatolie au XIIIe siecle*, Ankara, 1989.

ODB: *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Dunbarton Oaks, c. I-III, New York-Oxford, 1991.

Oruç (Atsız): *Oruç Beğ Tarihi*, haz. Atsız, İstanbul, 1972.

Oruç (Babinger): Oruc b. Adil, *Tevârih-i Âl-i Osman*, haz. F. Babinger, Hannover, 1925.

Pachymeres (1835): Georgii Pachymeris, *De Michaele et Andronico Palaeologis*, Libri Tredecim, haz. I. Bekkerus, c. II, Bonn, 1835.

Pachymeres (1984): Georges Pachymeres, *Relations Historiques*, haz. A. Failler, CFHB, c. 24/1, Paris, 1984.

PG: *Patrologia Graeca*, haz. J. P. Migne, Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca, Paris, 1857-1866.

Pitcher: D. E. Pitcher, *An Historical Geography of the Ottoman Empire from the Earliest Times to the End of the Sixteenth Century, Leiden, 1972.*

PLP: E. Trapp-R. Walther-H. V. Beyer vd., *Prosopographisches Lexicon der Palaeologenzeit, Österreichische Akademie der Wissenschaften*, Komission für Byzantinistik, fas. I-, Viyana, 1976-, Addenda, 1981-.

Ramsay, *Asia Minor*: W. M. Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor*, Royal Geographical Society, Supplementary Papers IV, Londra, 1980.

RIS: L. A. Muratori, *Rerum Italicarum Scriptores ab anno aerae christianae quingentesimo ad millesimum quingentesimum*, Milano, 1723-1751; y. b. G. Garducci-V.Fiorini vd, Città di Castello, 1900.

Robert, *Villes*: L. Robert, *Villes d'Asie Mineure*, Paris, 1962².
Sathas, *Documents*: C. N. Sathas, *Documents inedits relatifs a l'histoire de la Grece au moyen age, Μνημεια Ελληνιχης Ιστοριαζ* [Helen Tarihinin Anıtları], c. I-IX, Paris-Atina, 1880-1890.
Schreiner, *Kleinchroniken*: P. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, CFHB, c. I-III, Viyana, 1975-1979.
Thiriet, *Senat*: F. Thiriet, *Regestes des Deliberations du Senat de Venise concernant la Romanie*, c. I-III, Paris-Lahey, 1958-1961.
Tomaschek: W. Tomaschek, *Zur historischen Topographie von Kleinasien im Mittelalter*, Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien, Phil.-Hist. Klasse 124, Viyana, 1891.
Varlık, *Germiyan*: M. Ç. Varlık, *Germiyanoğulları Tarihi (1300-1429)*, Ankara, 1974.
Vryonis, *Decline*: Sp. Vryonis Jr., *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeley-Los Angeles-Londra, 1971.
Werner, *Die Osmanen*: E. Werner, *Die Geburt einer Grossmacht-Die Osmanen (1300-1481)*, Forschungen zur Mitteralterlichen Geschichte 32, Weimar, 1985⁴.
Wittek, *Mentesche*: P. Wittek, *Das Fürstentum Mentesche, Studie zur Geschichte Westkleinasiens im 13-15. Jh.*, İstanbuler Mitteilungen 2, İstanbul, 1934.
Wittek, *Rise*: P. Wittek, *The Rise of the Ottoman Empire*, Londra, 1938.
Wittek, "Toponymie": P. Wittek, "Von byzantinischen zur türkischen Toponymie", *Byzantion*, 10 (1935), s. 11-64.
Wittek, *Yazıjıoghlu*: P. Wittek, "Yazıjıoghlu Ali on the Christian Turks of the Dobruja", *BSOAS*, 14 (1952), s. 639-668.
Zachariadou, *Trade and Crusade*: Elizabeth A. Zachariadou, *Trade and Crusade, Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydın (1300-1415)*, Venedik, 1983.
Zakythinos, *Morée*: D. A. Zakythinos, *Le Despotat Grec de Morée, I. Histoire politique*. haz. Chryssa Maltezou, Londra, 1975.

OSMANLI BEYLİĞİ
1300-1389

AÇIK KÜLTÜR VE 14. YÜZYIL OSMANLI KENTLERİNDE DİNLER ARASI İLİŞKİLER

MICHEL BALIVET

Bilindiği gibi, 14. yüzyıl, yarı göçebe küçük bir Türk beyliğinin güçlü bir Balkan ve Anadolu devletine dönüştüğü yüzyıldır. Bu çok hızlı yayılma, bir ölçüde Bizans'ın zararına gerçekleşmiştir: Bizans böylelikle yalnızca Anadolu'dan çıkarılmakla kalmamış, Türk toprakları içinde, gitgide daha fazla kuşatılan küçük bir bölge haline gelmiştir. Bu koşullarda Türk-Bizans ilişkileri her şeyden önce bir siyasi çatışma kisvesine girmiş ve bu ilişkiler çoğu zaman da bu açıdan irdelenmiştir.

Bununla birlikte, Osmanlı askeri fethi bir kez tamamlandıktan sonra fatihler ve onların yeni gayrimüslim tebaasının birlikte yaşadıkları da bir gerçektir: Her iki topluluk hem günlük yaşamı aksatma hem de tüm devlet örgütünü çalışamaz hale getirme riskiyle beraber yaşamışlar, ancak en iyi biçimde yönetilmişlerdir. Dolayısıyla 14. yüzyılda, Osmanlı Beyliği çerçevesinde Türkler ve Bizanslılar arasında, anlaşmazlık ve çatışma yaratan ilişkilerin yanı sıra, bu yazıda kısaca değineceğimiz gibi entelektüel ve dini ilişkiler de olmuştur. Bu alanda da, Türkologların ve Bizansbilimcilerin öteki alanlarda giderek daha sık yapmaya başladığı gibi Osmanlı kaynaklarını ve Bizans tanıklıklarını karşılaştırmak gerekmektedir. Bu karşılaştırmalı alan konusunda aklıma ilk gelen Zachariadou'nun (Elizabeth) makalesidir: Zachariadou bu yazısında I. Bayezid'in Kadı Burhaneddin üzerine düzenlediği seferi incelerken Müslüman ve Bizans kaynaklarından özet olarak yararlanmıştır.[1] Dolayısıyla burada, dini ve kül-

1 "Manuel II Palaeologos on the strife between Bayezid I and Kadi Burhan al-Din Ahmad", *BSOAS*, 43 (1980) s. 471-481. Ayrıca aşağıdaki makaleler derlemesindeki karşılaştırmacı Türk-Bizans görüşü: *Continuity and Change in Late Byzantine and*

türel değişimin iki örneğini ele alacağız: Bunlar çok iyi bilinen, ancak, kesinlikle yer almaları gereken Türk-İslam çerçevesinde ender olarak incelenmiş örneklerdir.

Birinci olay: Osmanlılara tutsak düşen Selanik başpiskoposu Grigorios Palamas 1354 yılında Bitinya'da yaşamıştır. Mektuplarında, kimi zaman Müslümanların kimi zaman da kendi girişimiyle, önde gelen Türk devlet ve din adamlarıyla yapmış olduğu dini tartışmaları anlatır. Bu tartışmalara hoşgörü ve uzlaşma havasının egemen olduğu görülür. Kendisine Lapseki'de çok sert davranan gaziler ve ilerde kendilerinden yine söz edeceğimiz Orhan'ın sarayındaki Müslümanlaşmış Yahudiler gibi iki istisna dışında, Palamas'ın Türk muhatapları, Bey'in kendisi, torunu, saray ileri gelenleri, imam ve sokaktaki insanlar, İslamın ve Hıristiyanlığın karşılaştırmalı üstün taraflarını tartışmaya her zaman hazır ve açık olmuşlardır.[2]

Ikinci olay: Tanınmış filozof Gemistor Plethon, çağdaşlarından birinin anlattığına göre, gençlik yıllarında, 1380 yılına doğru ülkesinden kaçarak, sultanın gözde adamlarından bir Yahudinin yanında öğrenim yapmak üzere Osmanlı başkentine gider, sonra da ders vermek amacıyla Bizans'a döner.[3]

Bu iki deneyimle ilgili birçok soru sorulabilir. Palamas örneğinde, tutsak din adamının Türk muhataplarınca bu kadar iyi karşılanmış olabileceğine inanmak mümkün müdür? Yoksa, tutsak düştüğü için onuru kırılan papaz, hasımlarının söylediği gibi, kendisini küçük düşüren olguları, yararına olan şeyler gibi göstermeye mi çalışmaktadır? Plethon'a gelince: 14. yüzyılda yaşamış genç bir Bizanslı öğrencinin Bizans gibi saygın bir eğitim merkezini bırakarak, barbar ve düşman olarak bilinen bir yere gitmiş olması ve üstelik Helenist bir Yahudiden ders almış olması düşünülebilir mi? Yoksa, filozofun çok sayıda düşmanının onun ününe zarar vermek için uydurdukları kötü niyetli bir yalan mıdır bu? Bu iki Bizans tanıklığı, 14. yüz-

Early Ottoman Society, ed. A. Bryer-H. Lowry, Birmingham-Washington, 1986 ve *ByzFor*, 16 (1990).

2 Edisyon kritik Anna Philippidis-Braat, "La Captivite de Grégoire Palamas chez les Turcs: dossier et commentaire", *TM*, 7 (1979) s. 135 ve devamı.

3 Gennade Scholarios, *Oeuvres completes*, haz. L. Petit, Paris, 1930 ve sonrası, c. IV, s. 162: Yazar Plethon'a şu eleştiriyi getiriyor: "Sen eskiden Zerdüşt'ü tanımıyordun. Onu sana tanıtan Elize, bir Yahudidir (...) Ondan güzel dersler almak için ülkenden kaçarak barbarların sarayında çok etkili olan bu adamın masasında yaşadın." Ve başka bir yerde; c. IV, s. 152: "O (Plethon), görünüşte Yahudi, ama aslında Helenist olan bu adamla hocası olarak yalnızca uzun yıllar görüşmekle kalmadı, gerektiğinde ondan yararlandı ve onu oluşturdu, çünkü kendisi barbarların sarayının en güçlü kişilerinden biriydi, yani oluşumunu bu insanla tamamladı"; ayrıca bkz. F. Masai, *Plethon et le Platonisme de Mistra*, Paris, 1956, s. 55-59.

yıl Osmanlı Beyliği'ndeki entelektüel ve dini yaşamın Türk kaynakları ışığındaki çözümlemesini, yalnızca doğrulayabilir ya da yalanlayabilir.

İslami kaynaklara göre, genç Osmanlı Beyliği 14. yüzyılda yalnızca siyasi-askeri gücüyle değil, aynı zamanda entelektüel ve dini dinamizmiyle de dikkat çekmektedir: Taşköprîzade Ahmed, ilk Osmanlı bilginlerine ayırdığı prosopografik yapıtında 14. yüzyıl Osmanlı ulemasının hızla çoğalmasını dile getirmektedir. Osman'ın saltanat dönemine altı bölüm, Orhan'ınkine on bölüm ve I. Bayezid dönemine yaklaşık otuz bölüm ayrılıyor.[4] Abdurrahman el-Bistami, Palamas'ın Müslümanlarla en verimli ilişkilerini kurduğu İznik'i "ulema yuvası" olarak niteliyor.[5] İlk Osmanlı medresesi olan Orhan Gazi Medresesi İznik'te kurulmuştur ve bu medresenin yanındaki ünlü konsil kilisesi Ayasofya, Cuma Mescidi olmuştur. Bu kurumun başında, ilk Osmanlı müderrisi Davud Kayserî ve Palamas da oradayken görev yapmış olan Taceddin Kürdî gibi önemli âlimler bulunmuştur.[6] İlk Osmanlı başkenti Bursa'da, I. Murad döneminde Manastır Medresesi'nde müderrislik yapmış olan Molla Fenâri gibi büyük âlimler ders vermiştir.[7]

Fenârî de Davud da Anadolu Müslümanlığı üzerinde derin etkiler bırakan büyük Mağripli sufi Muhyiddin İbn Arabi'den etkilenmişlerdir. İbn Arabi 13. yüzyıl başında Selçuklu sarayında uzun süre kalmıştı ve çok güçlü yapıtları, Sadıeddin Konevi'den Davud ve Fenârî'ye kadar, onun öğretisine kendi damgalarını da vurmuş olan Anadolulu birçok öğrencisi tarafından şerh edilmiş ve yorumlanmıştır. Burada, gayrimüslimlerle ilişki kurmaya yatkın ve uygun mistik bir İslam söz konusudur; böyle bir İslamda "İsa ibn Meryem" çok önemli bir rol oynar ve Palamas'ın İznik'te tartıştığı imam, açıkça bu öğreti içinde yer alır.[8]

Ama uzlaşmacı tavırlara örnek gösterilebilecek olan yalnızca ulemanın İslamı değildir: Gezgin dervişlerin, Türkmen babalarının popüler ve fazla biçimci olmayan bir din anlayışları da söz konusudur. Bizans kaynaklarının "karışık barbar" dediği ve çifte kültürel kalıtı birleştiren bu topluluk Türk-Hıristiyan evliliklerinden doğmuştur. Bizanslılar her vesileyle kera-

4 *Eş-Şekâikü'n-numâniye fi'ulemai'd-devleti'l-osmaniye*, haz. A. S. Furat, İstanbul, 1985. [Ulema ve şeyhlerin yaşamlarını konu alan biyografik bir eser -y.n.]

5 A. A. Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul, 1970, s. 12.

6 *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, c. I, s. 163.

7 *Şekâik*, s. 12 ve devamı.

8 Davud, İbn Arabi'nin önemli yorumcularından biridir, bkz. Claude Addas, *Ibn Arabi ou laquete du Soufre rouge*, Paris, 1989, s. 100, 276, 340. Fenâri'nin ailesi İbn Arabi'nin Anadolu'daki en önemli öğrencilerinden Sadreddin Konevi'nin soyundan geliyordu, *EI*[2] "Fenâri-zâde" (J. R. Walsh).

met sahibi Türkleri yüceltirler: Abdal Murad Bizans çevrelerinde mucizeleriyle tanınmıştır; Bizans döneminde Bursa halkı ona yiyecek gönderirmiş. Emir Sultan Bursa'dan kalkıp, ermişlik ününü duyduğu Bizanslı bir münzeviyi ziyaret etmek için Keşiş Dağı'na [bugünkü Uludağ] gitmiştir.[9] Bu bölgede ünlü Geyikli Baba, bir kilisede şarap içerek ve kılıcıyla Avios Yeoryios'unkine benzer mucizeler gerçekleştirerek yaşamıştır. Bu özellikleri nedeniyle bölge Hıristiyanları ona iyi gözle bakmışlardır.[10]

Bursa sakinleri bir süre sonra, kentin Osmanlı Beyliği'nin merkezi durumuna gelmesinin ardından, bir Arap gezginin şaşkın bakışları arasında Isa'nın da Muhammed'le eşdeğer biri olduğunu söyleyen bir vaizden yana tavır alırlar. Yüzyılın sonunda, Ankara'da Manuel II. Paleologos Türkçe mütercimden söz ederken, onun Müslüman olmasına rağmen, Hıristiyan atalarının dinine çok bağlı kaldığını söyler.[11] Ayrıca Palamas'ın da İslam konusundaki görüşlerinde, oldukça ılımlı olduğu dikkate alınmalıdır. Kutsal Ruh'un, barbar olsun, göçebe olsun, herkesin iyiliğini istediği düşüncesinde olan günah çıkarıcı Maksimos'tan, İslam'da bir "bağışlama ışığı" (*ombre de grace*) olduğunu söyleyen Matteo Blastares'e kadar, Bizans'ta her zaman İslamın bazı niteliklerini, özellikle de mutlak tektanrıcılığını çok önemseyen düşünürler olmuştur ve Palamas da bu akım içinde yer alır.[12]

Durum böyle olunca da Selanik başpiskoposuyla Türk imam arasında Iznik'teki tartışmaya egemen olan serinkanlı hava ve anlaşma zemini bulma konusundaki karşılıklı irade daha iyi anlaşılmaktadır. Türk kaynaklarından öğrendiğimiz biçimiyle 14. yüzyıl ortasında Osmanlı Beyliği'nde hüküm süren atmosfer, Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki uzlaşmacı ilişkilere bütünüyle elverişlidir ve Palamas tarafından resmedilen ortamı da doğrular. Piskoposun mektubunun sonunda anlattığı biçimiyle İznik'teki teolojik tartışmanın sonucu gibi bölümler belirgin bir anlam kazanır:

9 Anna Komnenos 11. yüzyılın sonundan başlayarak *μιξοβαρβαροι Ελληνιζοντεζ*'ten söz ediyor, *Alexiade*, III, s. 205. Abdal Murad ve Bizanslılar hakkında, Ocak, *Babailer Isyanı*, s. 127. Emir Sultan ve münzevi hakkında, Senai Efendi, *Menâkıb-ı Emir Sultan*, İstanbul, 1290/1873, s. 60-63.

10 Ocak, *Babailer İsyanı*, s. 119-120.

11 Bursa vaizi hakkında, Kastamonulu Latifi, *Tezkire*, İstanbul, 1314/1896-97, s. 56. II. Manuel'in tercümanı hakkında, E. Trapp, *Manuel II Palaiologos, Dialoge mit einem "Perser"*, Viyana, 1966, s. 79.

12 Günah çıkarıcı Maksimos'a göre Kutsal Ruh "hem barbarlarda hem de göçebelerde bulunur", Ad. Thalass, XV, *P.G.*, c. 90, sütun 297. Matteo Blastares "Agarenliler"de Το φωζ τηζ χαριτοζ'u [Bağışlamanın Işığı'nı] görüyor. *Syntagma*, II 3, *P. G.*, c. 144, sütun 1108. Palamas Müslümanlarda "İbrahim'e yaraşır" tektanrılı bir inanç görüyor. *Defense des saints hesychastes*, ed. G. Meyendorff, Louvain, 1973, c. II, s. 392-394.

> Hafif bir gülümsemeyle şöyle konuşuyorum onlarla: "Formül düzleminde anlaşmış olsaydık, avını dine mensup olurduk." O zaman şöyle diyor Türklerden biri: "Anlaşacağımız gün gelecektir." Ben, buna inandım ve bu anın çabuk gelmesini diledim.[13]

İnançlar arasındaki uyuşma isteği Bizanslı bir din adamının sözlerinden daha açık bir biçimde ifade edilemez. İslam tarafında ise 14. yüzyılda Osmanlı Beyliği'nde derin etkiler bırakan İbn Arabi ve Mevlana evrensel açıklamalar getirmektedir. Mağripli sufi şöyle diyor:

> Yüreğim bütün biçimlere açıktır: putlar tapınağı, Hıristiyan papazın manastırı, Musa'nın on emri, müminlerin Kuran'ıdır; dinim sevgi dinidir.[14]

Öte yandan Mevlana da şunları söylüyor:

> Yollar ayrı olsa da amaç birdir: Kabe'nin yolu kimilerine göre Bizans'tan, kimilerine göre İran'dan ya da Çin'den geçer, kimilerine göreyse Hindistan ya da Yemen tarafından (...). Amaç ne imansızlıkta ne de imandadır (...) ve yolda birbirlerine, "haksızsın ve dinsizsin" diyenler yolun sonuna geldiklerinde unutuyorlar kavgalarını, çünkü amaçları birdi.[15]

İslami kaynaklarda, Plethon'un Osmanlı başkentinde Yahudi bir bilginin yanında yaşadığı olayları yalanlayacak bir bilgi yoktur. Müslüman saraylarında Yahudi kökenli bilim adamı, mütercim, astronom ya da filozof çoktur. Bu geleneği Türk beyleri de sürdürmüştür. İbn Battuta Aydın beyinin Yahudi hekime gösterdiği saygı karşısında şaşkınlığını gizleyememiştir: Orhan Bey'in çevresinde Müslümanlığı kabul etmiş çok sayıda Yahudi bilim adamı vardı ve Bey, bunları tefsir ve kelamda çok usta ve yetenekli kişiler olarak kabul ediyordu; bu kişileri bir İslam-Hıristiyan tartışmasında Grigorios Palamas'ın karşısına çıkarmıştır. Dolayısıyla Plethon'un bir Osmanlı Yahudisinin yanına öğrenim yapmaya gelmesi, aslında şaşırtıcı değildir, kaldı ki Hıristiyan aydınların Yahudi bilginlere başvurmaları ortaçağa yabancı bir uygulama değildir.[16] Üstelik, dönemin Türk medreselerin-

13 Philippidis, *age*, s. 160.

14 *Tarjumân al-Ashwaq*, ed. Nicholson, *Translation Fund, New Series*, XX, Londra, 1911, s. 67.

15 *Fihi-mâ-fihi*, *Le Livre du Dedans* adlı yapıtında, ed. Eva De Vitray-Meyerovitch, Paris, 1976, s. 134-135.

16 Aydın beyinin Yahudi hekimi hakkında, İbn Battuta, *Voyages*, c. II, s. 305-306. Orhan'ın Yahudi âlimleri hakkında, M. Balivet, "Byzantins judaïsants et juifs islamises", *Byzantion*, 52 (1982), s. 24-59. Ortaçağ Hıristiyanlığında Yahudi bilginlere başvurma Bizans'tan Sicilya'ya ve hümanist İtalya'ya kadar her tarafta rastlanan bir durumdur, bkz. Colette Sirat, *La philosophie juive au Moyen-Age*, Paris, 1983, s. 56, 255, 304, 306, 318, 363 vd; F. Secret, *Les Kabbalistes chretiens de la Renaissance*, Milano, 1985, s. 108, 115.

de felsefeye çok önem verilmekteydi: Eflatun birçoklarına göre Attar'ın deyişiyle "ruhu aydınlatıcı simya öğreten evrensel boyutta bir hocadır."[17] Fenâri'nin hocası Cemaleddin Aksarayi, en genç öğrencileri, Aristotelesçilere "meşşâiyyûn" adını vermişti, çünkü onlara gezerek ders öğretiyordu. Derslerde daha ileri bir düzeye varmış Stoacı öğrencilerine de "revâkiyyûn" diyordu, çünkü onlara da medresenin revaklarından birinin altında ders anlatıyordu.[18]

Ayrıca Zerdüştçü öğretilerle ilgilenen Plethon'un, Sühreverdi'nin kuramlarından etkilenmiş sufi çevrelerle ilişki içinde olabileceği de unutulmamalı. Henri Corbin, Plethoncu sistemle 12. yüzyılın büyük İranlı mistiğinin sistemi arasında kesin bir bağ kurmuştur. Bu duruma, İran düşüncesinin Osmanlılar üzerindeki güçlü etkisi de eklenirse, Yunan filozofun Acem Platoncuların "doğuya özgü" (*işrâkî*) kuramlarını, Osmanlılar arasındayken öğrenmesi son derece doğal karşılanmalıdır. Dolayısıyla Plethon'un Türk ülkesindeki deneyimi bir yandan Osmanlı Devleti'nin 14. yüzyıldan başlayarak entelektüel yaşamın ve eğitimin çekici dinamizmini, öte yandan da Müslüman, Yahudi ve Hıristiyan entelektüellerin sultanların saraylarında aralarında hiç çatışma çıkmadan bir arada yaşadıklarını kanıtlamaktadır.[19]

Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan karşılıklı ilişki ve kültürlerin birbiriyle karışması sistemi, daha sonra güçlenecek ve Türk sultanlarının imparatorluğu açısından, bütün tarihi boyunca, hatta yüzyılımızın başına kadar çok önemli bir birleştirici unsur olarak kalacaktır. Sonuçta, kanıt olarak yalnızca şu iki küçük metni aktarıyorum. Birincisi Mevlana Celaleddin Rumi'ye adanmış Türkçe bir şiirdir:

> Ben sende yitirdim tenimi canımı, ey Şah!
> Buldum yine her zerrem içinde seni billah
> Şelale-i esrarını dök ruhuma, ey mah!
> Ağlat beni, inlet beni, ta haşre kadar yak.

Bu şiiri kaleme alan şair, yüzyılımızda yaşamış, Adamantios Keçeoğlu adında Rum bir avukattır ve İstanbul'da Yaman Dede adıyla Mevleviliği kabul etmiştir.[20]

İkinci metin ise Girit'e adanmış Rumca bir şiirdir:

17 Attar, *Le Livre Divine (Elahi-Nameh)*, Paris, 1961, s. 402-404.

18 *Şekâik*, s. 17-19.

19 Sühreverdi ve Plethon arasındaki öğreti düzeyinde benzerlikler hakkında H. Corbin, *En Islam iranien*, Paris, 1971, c. II, 31-34, 47.

20 V. Mırmıroğlu, *Οι Δερβισσαι* [Dervişler], Atina, 1940, s. 393.

> Benim küçük Giritli limonum nereye ekeyim seni?
> Kazanırım umuduyla seni yüreğime ekeceğim
> Girit'e gidersen Giritli bir bıçak getir bana
> Onu yaz kış belime takayım
> Girit'e gidersen Giritli benden selam götür oraya

Bu şiir, Söke'de Girit kökenli Türkler arasında söylenir.[21]

21 K. Özbayrı ve E. Zakhos-Papazakhariou, "Documents de tradition orale des Turcs d'origine cretoise", *Turcica*, 8 (1976), s. 82.

BİTİNYA'DA GAYRİMÜSLİM NÜFUS

(14. YÜZYILIN İKİNCİ YARISI-15. YÜZYILIN İLK YARISI)

IRÈNE BELDICEANU-STEINHERR

Bu inceleme Bitinya'nın gayrimüslim nüfusunun coğrafi dağılımı, toplumsal tabakaları ve farklı durumları hakkında bazı aydınlatıcı bilgiler vermek amacındadır. Bizans kurumlarının Türk fethinden sonra yaşayıp yaşamadıklarını belirlemeye ve kişi adlarından hareketle halkın etnik mensubiyeti konusunda sonuçlar çıkarmaya çalışacağız. Şunu da belirtelim: Burada söz konusu olan, yalnızca bir ilk yaklaşımdır. Çok eski dönemlerle ilgili belgeler kısıtlıdır ve 15. yüzyıl sonuyla 16. yüzyıl başı arasındaki dönemi kapsayan kaynakların dökümü, ustalık ve beceriyle sürdürülmesi gereken uzun soluklu bir çalışmayı gerektirmektedir. Sonuçlar daha sonra geliştirilecek olsa da elimizde bulunan malzemeyle bu işe girişmeye karar verdik.

I. KAYNAKLAR

Elimizde bulunan en eski kaynaklar vakfiyelerdir: Orhan'ın Bursa'daki zaviyesinin vakfiyesi,[1] I. Murad'ın aynı kentteki imaretinin vakfiyesi[2] ve nihayet I. Bayezid'in, babasının imareti için yaptığı vakfiye.[3] Ayrıca Bitinya'nın bir bölümünü kapsayan ve II. Mehmed dönemine ait vakfiye sicillerinden de yararlandık. Bunlar 859 yılını (22 Aralık 1454-10 Aralık 1455) kapsar ve iki bölüm halindedir.[4] Buna II. Bayezid döneminin aynı

1 Hüseyin Hüsameddin, "Orhan Bey'in Vakfiyesi", *TOEM*, fas. 94 (yeni dizi 17) (1926-27) s. 284-301; Beldiceanu-Steinherr'in çözümlemesi, *Recherches*, s. 127-130. Senet 19-28 Nisan 1360 tarihlidir.

2 M. T. Gökbilgin, "I. Murad Tesisleri ve Bursa İmareti Vakfiyesi", *TürkMec*, 10 (1951-1953), s. 217-234; Beldiceanu-Steinherr'in çözümlemesi, *Recherches*, s. 213-218.

3 Gökbilgin, *agm*, tıpkıbasım.

4 İlk belge İstanbul'da, Başbakanlık Arşivleri'nde, Maliyeden Müdevver defterleri yazmalarında 16016 numarayla kayıtlıdır (bundan sonra MM 16016 olarak gösterilecek), ikincisi de İstanbul'da Atatürk Kitaplığı'nda Muallim Cevdet yazmalarında O 117/1 numarayla kayıtlıdır (bundan sonra MC O 117/1 olarak gösterilecek). Bu yazmalar eskiden Beyazıt Belediye Kütüphanesi'ndeydi.

bölgeyle ilgili has ve tımarlarının evâsıt-ı sefer 892 (6-15 Şubat 1487) tarihli tahriri de eklenir.[5]

Merhum profesör Ö. L. Barkan'ın yazıları ve özellikle de E. Meriçli'yle birlikte, Osmanlıların Hüdavendigâr[6] adını verdikleri sancak hakkında hazırladıkları kitap bize büyük bir katkı sağladı. Bu yapıt 15. yüzyıl sonu ve 16. yüzyılın ikinci yarısı arasında meydana gelen değişikliklerin irdelenmesine olanak verir, çünkü temel olarak, 1487, 1521 ve 1573 tahrirlerine dayanır.

Nihayet, bizi ilgilendiren dönemden epeyce geç bir dönemi yansıtan defterlerden yararlanma konusunda birkaç söz söyleyelim. 14. yüzyılın ikinci yarısıyla ilgili belgeler ne yazık ki çok kısıtlıdır. Grigorios Palamas, dindaşlarının kendisini konuk ettiğini söylüyor, ama onların yaşam biçimi hakkında hiçbir bilgi vermiyor. Vakfiye sicilleri, durumun belli bir dereceye kadar değişmeden kaldığını göstermeleri açısından yararlıdır, çünkü vakfeden tarafından saptanan hükümlerin, süre bitimine kadar geçerliğini koruduğu kabul edilirdi. Has ve tımarlar hakkındaki defterler de yararlıdır, çünkü tahrir memurları her zaman daha önceki tahrirlere dayanırlar ve değişiklikleri sürekli kayda geçerler. Başka bir yerden göç eden bir topluluk, bir köye ya da kasabaya yerleştiğinde bunların kökenleri de not edilirdi.

Bununla birlikte Bitinya defterlerinden yararlanmak zordur, çünkü belgelerde eksikler vardır. Bu defterler günümüze çok kötü durumda ulaşmıştır. Kanuni Sultan Süleyman döneminde kesintiler, atlamalar vardır ve ayrıca yukarıda adı geçen, II. Mehmed dönemine ait defterin çok sayıda sayfası da kopuktur. Aynı saptama II. Bayezid döneminin defteri için de geçerlidir, Bursa mahallelerinin yalnızca üçte birini içerirler.

Öte yandan, Osmanlı döneminde Bitinya hakkında belirgin bir fikir edinebilmenin güçlüğü vergi verenle vergi alan arasındaki ilişkiye de bağlıdır ve bu, kapsamlı açıklamalar gerektiren bir sorundur. Orta Anadolu'yla Bitinya karşılaştırıldığında, çok temel bir farklılık göze çarpar. Orta Anadolu'da vergilerden yararlananlar -söz gelimi, bir vakıf ya da bir tımar sahibi- gelirleri açıkça belirlenmiş kanunlara göre paylaşıyorlardı. Vakıf

5 İstanbul, Başbakanlık Arşivleri, Tapu ve Tahrir defterleri yazmaları, no 23 (bundan sonra TT 23 olarak gösterilecek).

6 Ö. L. Barkan, "XV ve XVIıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak İşçiliğinin Organizasyon Şekilleri", *IFM*, I (1939-40), s. 29-74, 198-245, 327-447. Barkan-Meriçli.

aşar alıyordu; tımar sahibi ise örfî hukuka göre pay alıyordu. Bitinya'da her hak sahibi kendisine tâbi olan köylülerin vergilerini topluyordu. Vergilerini tımar sahibine verenler tımar defterine, vakfa verenler vakıf defterine kaydedilirdi.[7] Sonuç olarak, konu Bitinya olunca, bir köy hakkında kesin bilgilerimiz bulunduğundan hiçbir zaman emin olamıyoruz. Bu koşullarda tahminlere dayanarak çalışmak, çoğu zaman rastlantısal olmaktadır; bir köy halkının üretimi için olsun, nüfus yoğunluğu için olsun aynı şey geçerlidir.

Bu konuya ilişkin kendimize sorduğumuz ilk soru, Bitinya'da bir Bizans mirasının söz konusu olup olmadığıydı. Orta Anadolu iki yüzyılı aşkın bir süre, önce Selçuklu, daha sonra Moğol egemenliğinde kalmıştır, oysa Bitinya doğrudan Bizanslılardan alınmıştır. Aynı durum Trabzon için de geçerlidir.

II. GAYRİMÜSLİMLERİN COĞRAFİ DAĞILIMI

Araştırmamız, elimizdeki kaynakların niteliği, özellikle de yukarıda anılan defterlerin eksikliği nedeniyle coğrafi açıdan sınırlıdır. Bu yüzden araştırdığımız bölge yalnızca Bitinya'nın bir bölümünü kapsamaktadır. Bu bölge Bursa ve İnegöl, Söğüt, Yenişehir, Domaniç, Kirmic,[8] Yarhisar, Ermeni İli, Gürle, Karagöz (Akhisar olmuştur), İznik ve Yalak Ova [Yalova] gibi kaza ve nahiyeleri içerir. Kuzeydoğudaki İzmit'i kapsamaz, çünkü kent Kocaeli vilayetinin bir parçasıdır. Ayrıca Bursa'nın batısındaki bölge de araştırmalara dahil edilmemiştir.[9] Ulubat ve Kirmasti (günümüzde Mustafakemalpaşa) hakkında yapılan çalışmalar ise, 1454-55 vakıf defterindeki dağınık veriler sayesinde gerçekleşmiştir (**MC 0 117/1**).

Kırk üç yerleşim merkezi saptadık, bunlardan on ikisinin yeri belirlenememektedir. Barkan ve Meriçli'nin Hüdavendigâr sancağıyla ilgili kitabı incelendiğinde, Bursa için altı, İnegöl için üç, Yarhisar için bir ve Yenişehir için on üç köy eklemek gerekecektir.

Metinler daha ayrıntılı biçimde incelendiğinde, daha geç dönemlere ilişkin verilerin söz konusu olduğu anlaşılır. Gayrimüslim nüfusun bir bölümünü sürgünler, tarlalarda çalıştırılmak üzere satın alınmış köleler ya da çevredeki vakıf topraklarından göç etmiş insanlar oluşturur. Sözgelimi Köprübaşı'ndaki Hıristiyanlar Orhan Bey vakfiyesine ait Tepecik'ten gelmişlerdir.[10] Bugün adı Maskara Hasan olan Halifelü ise, aynı vakfa ait bir köy olan Filadar'lı bir Hıristiyanı konuk etmiştir.[11]

III. NÜFUS

Gayrimüslim nüfusun incelemesine geçmeden önce bir saptama yapmamız gerekiyor. Gayrimüslim nüfusun çoğunluğu -ister haslarda olsun, ister ilk Osmanlı hükümdarlarının vakfettiği topraklarda olsun- padişahın mülkünde yaşıyordu. Kırk üç yerleşim biriminden yalnızca üçü tımar sahiplerine verilmişti. Sultan, köylüleri bir tımar sahibiyle paylaştığında, tımar sahibinin, sözgelimi Despina, Söğüt ve Toprak Höyüğü'nde olduğu gibi, yalnızca Müslümanların verdiği vergilerden yararlanması çok daha ilginçtir. Ne yazık ki, aşağıda belirteceğimiz gibi, kimin Müslüman, kimin Hıristiyan olduğunun saptanması her zaman kolay olmamaktadır.

Halkı kentliler ve köylüler olmak üzere ikiye ayıracağız. Bu ayrım -Bursa hariç tutulursa- yapaydır, çünkü her iki topluluk da toprak sürüyor ve bağcılıkla uğraşıyordu. Osmanlı kenti, pazarın ve -sabunculuk, kumaş boyacılığı, mumculuk, bozacılık, mayalanmış tahıllardan elde edilen içki üretimi gibi- küçük çaplı zanaatların varlığıyla diğerlerinden ayrılırdı. Bunlara kimi zaman da koyun başı satan dükkânlar ve küçük tezgâhlar eklenebiliyordu.

1. Kent

Bitinya hakkında toplayabildiğimiz bilgiler, belgelerdeki eksiklikler ve boşluklar nedeniyle çok kısıtlıdır. Bu durumun istisnası yalnızca Bursa'dır. Genel olarak, kentlerde gayrimüslim sayısının kısıtlı olduğunu ve bu sayının 16. yüzyılın sonuna kadar gittikçe azaldığını söylemek mümkündür. Yerli nüfusun büyük bölümü fetihten önce kent merkezlerini boşaltmıştı ve buralarda kalmış olanlar da daha sonra bulundukları yerlerden ayrılmış ya da yavaş yavaş Müslüman olmuşlardır. Barkan ve Meriçli'nin çıkardıkları tablolara bakılırsa, 1573'te İnegöl, Söğüt, Yarhisar ve Akhisar gibi kentlerde Müslüman olmayan kimse kalmamıştır.

Bursa bu kez de istisnadır. Ama 1487'de burada yaşayan toplulukların en azından bir bölümü sultanlar tarafından iskân edilmişti. Muradiye yakınlarında Hıristiyanlar yaşıyordu ve bunların ataları büyük olasılıkla fetihten sonra I. Bayezid tarafından Alaşehir'den[12] sürgün edilmişlerdi.

7 "Reayanın adları bağış defterinde yazılıdır": Evail-i Muharrem 928 (1-10 Aralık 1521) tımar defteri. Başbakanlık Arşivleri, Tapu ve Tahrir defterleri yazmaları no 111, s. 386. "Edincik'in diğer gelirleri II. Bayezid bağışına aittir; bağış defterinde kayıtlıdır": *agd*, s. 435.

8 Barkan-Meriçli'nin önerdikleri okunuş, 143 numaralı liste, s. 125.

9 Ne yazık ki TT 23 eksiktir. Aynı arşivlerde bulunan **44** ve **1050** numaralı belgelerden yararlanamadık; bkz. Barkan-Meriçli, Giriş, s. 66.

10 Barkan-Meriçli, s. 102.

11 Barkan-Meriçli, s. 49.

12 TT 23, s. 17.

1521'de kentte Simaviyan mahallesi oluşur.[13] Hiç kuşkusuz Anadolu'daki Simav kentinden sürgün edilmiş insanlar söz konusudur.

Bursa'nın 1521'deki[14] 152 mahallesinden yalnızca 45'i (biri tamamlanmamıştır) 1487 defterinde yer almıştır. 2.218 Müslüman hanesine karşılık, 4 mahalleye dağılmış 78 Hıristiyan hanesi vardır. Ayrıca buna iki Yahudi hanesi (baba ve oğul) eklenir; bu ailenin burada uzun süreden beri mi yerleşik olduğu ne yazık ki bilinmemektedir.

Eskiden bir Bizans manastırıyla, Osman ve Orhan'ın mezarlarının bulunduğu mahallede 1487'de bir tek Hıristiyan yoktur.[15] Dönemin metropoliti Sevastos, Alaşehir sürgünlerinin arasında yaşamıştır. Kendilerine I. Murad, I. Bayezid ve Germiyanoğullarından birinin vakfının "zimmi-i müteferrik"i denmesi nedeniyle Balık Pazarı mahallesindeki Hıristiyanların da buraya sonradan yerleştiklerini anlıyoruz.[16]

Adları dikkate alındığında Koz Çeşme sakinleri de Bizanslıların soyundan gelen insanlar gibi gözükmemektedirler. Bazılarının adları Türkçe ya da Farsçaydı.[17] Devlet hizmetinde çalışırlar, Alaeddin mahallesinde at yetiştirirlerdi ve biri dışında hemen hemen hepsinin adı Ortodoks-Grek takviminden alınmış adlardı.[18] Şecereleri fetih öncesi döneme dayananlar muhtemelen yalnızca bunlardır.

TT 23'te, Söğüt'le ilgili şaşırtıcı bilgiler bulabiliriz. Osmanlı Devleti'nin beşiği olarak kabul edilen Söğüt'te halkın büyük bölümü Hıristiyandı. Vergi mükellefleri iki vakıf, iki tımar sahibi ve sultan arasında paylaşılmıştı.[19] Barkan'a göre 1487'de sekiz Hıristiyan ve beş Müslüman vardı. Ancak 1521'de veriler o kadar belirsizdir ki, Barkan 20 vergi mükellefinin dini hakkında bir şey söylemeye cesaret edememiştir.[20] Bunun nedeni o dönemde birçok Hıristiyanın, Grekçe ve kutsal kitaptan alınmış adların yanı sıra, Türkçe, Farsça ve Arapça adlar da taşımalarıydı. Farklı dini cemaatlerin birbirlerinden ayrılmasına her zaman olanak vermeyen bu soruna yeniden değineceğiz. Barkan'a göre 1573'te Söğüt'te Hıristiyan kalmamıştır.

13 Barkan-Meriçli, s. 8.

14 Kurşunlu, Kaplıca ve Temürkapı II. Mehmed döneminde bağımsız köylerdi: **MC 0** 117/1, v. 3a, 18b, 20a.

15 **TT 23**, s. 22. Osmanlılar 1573'e kadar "mahalle-i Manastır der kale" diyorlardı; bkz. Barkan-Meriçli. s. 6. no 113.

16 **TT 23**, s. 29.

17 **TT 23**, s. 19; Kosta veled-i Todoros, Mihal veled-i Mihal, Kaloyan veled-i Kaloyan, Arslan veled-i İlyas, Kaloyan veled-i Pulad, Doma veled-i Karaman, Yahşi veled-i İlyas, Yorgi veled-i Yani (ya da Bali?), Todoros veled-i Arslan, Arslan veled-i Kosta, Nikola veled-i...

18 **TT 23**, s. 29: Yani veled-i Martinos, Dimitri..., Kriyatas veled-i Yorgi, Todoros veled-i..., Dimos veled-i Yorgi, bive [dul] Mariya.

19 Bkz. liste. Söğüt'ün gayrimüslim halkı, Seferşah ve Mustafa'nın tımarlılarına 4 müdd buğday veriyorlardı: **TT 23**, s. 64.

20 Barkan-Meriçli, s. 288.

II. Mehmed dönemi İznik defterinde, adı Grekçe olan yedi Hıristiyan yer almış. Bunlar büyük olasılıkla İznik'teki Orhan Bey Camii vakfiyesine mensupturlar. Defter aynı zamanda, adını vermeden inançsız bir ileri gelenden de söz ediyor. Bağını işleyen bağcılar Yakut Paşa vakfına 350 aspras [akçe] ödüyorlardı. Ne yazık ki, elimizde kent hakkında başka bilgi yoktur.

Lala Şahin'in vakfiyesi sayesinde, Kirmasti kentinin yapısı bilinmektedir. İki Müslüman mahallesinin yanı sıra 19 bağcının bulunduğu bir Hıristiyan mahallesi vardı ve bunların çoğu Bizans kilisesi adları taşıyorlardı. Ayrıca, bir Hıristiyan Tatar, bir Macar, dul bir kadın ve bir sığırtmaç da kayıtlıdır.

TT 23, 1487 tahririnin yalnızca bir bölümünü verir (İznik, Ada, Yalak Ova, Gürle, Kite, Ulubat, Toyhisar, Aydıncık bölgeleri eksiktir) ve Bitinya kentleri hakkında, yararlanabileceğimiz başka bilgi de yoktur.

2. Köy

Köyde yaşayan gayrimüslim nüfus şu kategorilere ayrılabilir: bağcılar, hayvancılıkla uğraşanlar, balıkçılar ve çiftçiler. Burada Ömer Lütfi Barkan'ın 40'lı yıllarda gerçekleştirdiği çalışmayı yinelememiz söz konusu değil; bu çalışma hâlâ geçerlidir ve önemini korumaktadır; ancak hem Müslümanları ve gayrimüslimleri hem de Rumeli'yi içermesi nedeniyle çok daha genel bir çerçeveyi kapsamaktadır. Biz yalnızca Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarına ilişkin bilgiler veren ve Bizans dönemine dayanan kurumların işleyişini anlamamıza olanak veren bilgilerden yararlanmak amacındayız.

a. Bağcılar

Bağcılık yapılan on iki köy saptadık.[21] Söğüt'te bağcılıkla uğraşan iki kişi varken, bu sayı Mudanya'da 191'e ulaşmaktadır. Marmara Denizi'nin güney kıyısındaki Mudanya ve Kurşunlu'da tek ürüne dayalı tarım yapılmaktadır. Bağcılar I. Murad'ın vakfiyesine toplam 12.000 ile 15.000 aspras arasında değişen vergi ödemekteydi. Bizans imparatorunun aldığı vergiler ise, iki tımar sahibine ayrılmıştı.[22]

Diğer köylerde, her bağcı ayni vergi ödüyordu; bu verginin miktarı

21 Bigados, Çepni, Ereğli, Hamzabey (İnegöl'ün kuzeyinde), Hatunköy (İnegöl yakınları), Kirmasti, Kufi (Söğüt bölgesi), Mudanya, Kurşunlu, Söğüt, Temürkapı (Bursa yakınları), Yüreğir (Gürle yakınları).

22 Tahrir memuru, "bid'at" (dinen yasaklanmış yenilik) sözcüğünü kullanıyor: **TT 23**, s. 43.

bağcıdan bağcıya değişiyordu ve tahsildarın bu konuda bir gerekçe göstermesi gerekmiyordu. Buradan çıkan sonuca göre kölece ve tesadüfi bir emek söz konusudur. Bu, daha çok Bizans geleneğinin bir kalıntısıdır.

Mudanya'nın birkaç kilometre batısında yer alan Trigleia köyünde [günümüzde Zeytinbağı] üretilen şarap, bizim incelediğimiz dönemde çok tutulan bir şaraptı. Bu, 25 Mart-22 Mayıs 1332 tarihli Ceneviz Arşivlerinin belgelerinde kayıtlıdır.[23] 1352'de Cenevizlerin Orhan'a sundukları armağanlar arasında 44 metretelik Trigleia şarabı da vardı.[24] Burası, Gemlik (eski Kios) ve Seki (Grekçe Syke ya da Syge, bugün Sığı) gibi I. Bayezid vakfiyesine dahildi. Ancak elimizde bu köyler hakkında başka veri yok.[25] I. Bayezid tarafından babasının vakfiyesine bırakılan Kurşunlu'nun, Hıristiyan köy cemaatinden satın alındığı, senette belirtilmektedir.[26] Bu açıklamanın ne anlama geldiğini bilmiyoruz, ama Elegmoi manastırının Kurşunlu bölgesinde bulunduğunu belirtmek yararlı olur.[27] İlk sultanlar döneminde kendilerini yalnızca bağcılık etkinliklerine adayan köylerin, Bizans döneminde imparatorun mülküne ya da manastırlara ait olması mümkündür.[28]

b. Hayvan yetiştiricileri

Hayvan yetiştirilen beş köy saptadık: Mekece, Kazıklı, Koyun Hisar, Serme ve Susığırlık. Mekece dışındakiler devletin mülküydü. Hayvan yetiştiricilerinden, hayvan başına verginin yanı sıra, paskalya nedeniyle verilen bir vergi ve ne olduğu belirtilmemiş bir hizmetin karşılığında bir salma alınırdı. Tahrir memuru çoğu zaman vergiyi ve bunun içindeki salmayı aynı kalemde kaydettiğinden her verginin tutarının ne olduğu bilinmemektedir.

Bize öyle geliyor ki bu Hıristiyan köyleri de Osmanlı öncesi dönemin miraslarıdır. Nedenlerini şöyle sıralayabiliriz: Bizans döneminde olduğu gibi, tahrir memuru, yetiştiricilerin özenle baktıkları hayvanları sayarak, sağmal inekleri, danaları, boğaları ve küçük boğaları tasnif ederek dikkatli bir biçimde kaydetmekteydi. Aslında bu uygulama Osmanlı vergi toplama uygulamalarına uymaz. Bitinya'nın Müslüman köylerinde de -yalnızca çift

23 M. Balard, 14. yüzyılda Pera, Ceneviz Arşivleri otantik belgeleri, Bizans'ta İtalyanlar, (Paris 1987)s. 25, 35 ve 37 no'lu belgeler.

24 M. Balard, "A propos de la bataille du Bosphore", *TM*, 4 (1970), s. 457.

25 TT 23, s. 51.

26 Gökbilgin, *agm*, tıpkıbasım.

27 R. Janin, *Les eglises et les monasteres des grandscentres byzantins*, Paris, 1975, s. 144-148.

28 Seki'de (Sike ya da Sige) ve Trilye'de Bizans manastırları vardı: Janin, *age*, s. 183-184, 185-187.

sürmekte kullanılan öküzlerle sınırlı da olsa- hayvan yetiştirilmekteydi, ama bunlar defterlerde kayıtlı değildir. Osmanlılar, fetihten önce alınmakta olan vergileri sürdürdüklerinden, Paskalya vesilesiyle ödenen vergi de Bizans dönemine dayanan hayvan yetiştiriciliğini incelememiz için ayrı bir neden oluşturmaktadır.

Hayvan yetiştiricileri zamanla, 1521 tarihli defterde de belirtildiği gibi, Müslüman olmuşlardır.[29] Susığırlık köyünün 1487'de hâlâ Hıristiyan olup olmadığını bilmiyoruz (**TT 23** s. 103), çünkü yalnızca iki kişinin babası Grek-Ortodoks adı taşımaktadır. Defter, eskiden buralarda at otlatıldığını ve daha sonra vergi mükelleflerinin götürü bir vergi olan "kesim" vermeye zorunlu olduklarını belirtiyor. Bu gözlemler 1487 tahririnden önce ortaya çıkan büyük değişime tanıklık ederler. Barkan, köyün bütünüyle Hıristiyan olduğunu varsayıyor,[30] ama bu iddia bizi, vergi mükelleflerinden biri olan derviş Bektaş'ın da Hıristiyan olduğu yargısına götürebilir!

c. Balıkçılar

Balıkçılarla ilgili birkaç kelime: Yenişehir bölgesinde yedi kişinin kullandığı bir balıklava vardı. Bunlar devlete balıklava için 2.743 aspras, tezgâh için de 700 aspras veriyorlardı. Bunlara ayrıca, niteliği belirtilmemiş olan 238 asprashk bir salma ekleniyordu.[31]

d. Çiftçiler

Defterler gayrimüslim çiftçileri âzâdegân, haracgüzar, ortakçı, kesimci ve ellici olarak ayırıyor.

Âzâdegân üzerinde durmayacağız, çünkü bunlar, bölgeye yabancı, toprağı işlemeleri için azat edilerek Bitinya köylerinde iskân edilmiş savaş tutsakları ya da kölelerdir. Bunlar, çift ya da yarım çift (nîm çift) sahibi, bennâk veren, mücerred Müslüman çiftçiler olarak sınıflandırılmıştı.[32] Aynı şey, aşar ve çift vergisi dışında salma da veren haracgüzârlar için de geçerlidir.[33]

Ortakçı ise, toprak sahibinden çift öküzü, tarım araçları ve tohum alan ve onunla mahsulü paylaşan Müslüman ya da Hıristiyan topraksız çiftçi-

29 Aydıncık yönetim çevresindeki gayrimüslim bütün sığırtmaçlar müslüman olmuşlardır: Hüdavendigâr eyaleti ayrıntılı defteri, Başbakanlık Arşivleri, Tapu ve Tahrir defterleri yazmaları no 111, s. 436.

30 Barkan-Meriçli, s. 124, no 119.

31 TT 23, s. 61.

32 Çardak'taki 81 vergi mükellefinden 30'u azatlıydı TT 23, s. 205.

33 Saruca Birgoz TT 23, s. 35. Gayrimüslimler vergilerini I. Murad vakfiyesine verdikleri için, sadece hasların ve tımarların dökümünü veren TT 23'te kayıtlı değildir.

dir. Bu konuda yeteri kadar inceleme yapılmış olduğundan kesimcilere geçiyoruz.[34]

En eski belge olan 1454/55 ve 1487 tahrirlerine göre, kesimci, götürü bir para karşılığında, boş kalmış bir araziyi işleyen Müslüman ya da Hıristiyan çiftçidir.[35] Bu boşluk, toprak sahibinin toprağını işlemek istememesinden kaynaklanabiliyordu,[36] ama çoğu zaman, sözgelimi devlet mülkleri gibi, sahip olmadıkları topraklarda çalışan çiftçilerin ölümleri ya da oradan ayrılmalarından da doğabiliyordu. **TT 23**'e göre, kesimciler, özellikle başka yerlere gitmiş ya da ölmüş olan ellicilerin yerlerini doldururlar. Ne yazık ki, defterde yalnızca çiftçilerin nakdi vergilerinin toplamı kayıtlıdır ve bu durum her türlü hesap ve değerlendirmeyi engellemektedir.[37] Beıde'de tahrir memuru toplam vergiyi "an cizye-i maktuâ" (götürü vergi) adıyla kaydetmiştir.[38]

Ellicilerin işlevleri hakkında doğru bir fikir edinmek kolay değildir.[39] Önceleri, ellici sözcüğünün etimolojik olarak Grekçe bir sözcükten geldiğini düşündük, ancak daha sonra bu görüşten vazgeçmek zorunda kaldık. Sözcük, "elli" ve meslek ismi yapan "-ci" ekinden oluşmaktadır. Bu çiftçi kategorisinin ortak özelliklerini -bilgilerimizi en eski kaynaklarla sınırlayarak- sıralamakla yetinelim.

-Toprakları işleyen ellici olmasa da, ellici toprakları vardır. Dolayısıyla tahrir memurları özel bir biçimde boş kalmış toprakların söz konusu olduğunun bilincindedirler.

-Ellicilerin işlemeye devam ettikleri topraklar Orhan ve I. Murad'ın vakfiyelerine ve sultanın mülklerine aittir. Buna karşılık, elliciler tarafından terk edilmiş olan araziler çoğu zaman bir tımar sahibinin elindedir.

34 Barkan, "XV ve XVIıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri", *IFM*, I (1939-40), s. 29-74; Irene Beldiceanu-Steinherr, "Les laboureurs associes en Anatolie (XVe-XVIe siecles)", *Contributions à l'histoire economique et sociale de l'empire ottoman, Collection Turcica*, no III, Louvain, 1984, s. 93-104.

35 **TT 23**'teki Hıristiyan kesimciler: Karasilü (s. 59), Toprak Öyüği (s. 59), Menteşe (s. 59), Balıklağu (s.61), Kara Kilise (Saruca veled-i Abdullah cizye öder, s. 62), Altun Boğa (s. 63), Bedre (an cizye-i maktu'a, s. 102) Aşağı Diyedinler (s. 103), Bey Söğüdü (s. 119), Despina (s. 203).

36 İbri oğlu Hacı Ahmed ve İmam oğlu Ahmed bir araziden yararlanma hakkına sahipler, ama toprağı işleyen Yunus'tur: **MC 0 117/1**, v. 36a (İznik'teki Orhan Bey Medresesi'nin vakfiyesi adına).

37 Karasilü, "ellici" ve "kesimci"lerden oluşmuştur ve bunlardan biri oynı zamanda salma yükümlüsüdür. Sayım memuru geliri, "salma, 'ellici'lerin ve 'kesimci'lerin verdiği vergiler" adı altında toplar: **TT 23**, s. 59.

38 **TT 23**, s. 102.

39 Barkan, *age*, s. 233.

Elliciler kaybolmakta olan bir çiftçi kategorisini oluştururlar.[40] Yerlerini götürü vergi ödeyen çiftçiler almıştır. Dolayısıyla da Osmanlıların uzun süre muhafaza etmemiş olduğu eski bir kurum söz konusudur.

-En eski kaynağımız olan **MC 0 117/1** (1454-55) ellicilerin Hıristiyan olduğunu ve Kavak (v. 16a), Bladyanos (v. 16b) ve Armud'da (v. 17b) olduğu gibi Grek-Ortodoks takviminden alınmış adları olduğunu söylüyor. Kufi'de, Dimitri adının yanında Yahşi adı da vardır. **TT 23**'te (1487) Despina (s. 203) ve Çardak (s. 203-204) gibi, ellicilerin oluşturduğu cemaatlerin kayıtlarına rastlanmıştır. Vergi mükellefleri Hıristiyandır ama karışık adlar taşırlar.

-1454-55'te çiftçinin yararlandığı öküzler de kaydedilmiştir. Tahrir memuru, kaydın bir yerinde "bir çiftlik [iki öküzlük] yeri vardır, kendünün iki çifti yürür"[41] dediğine göre, söz konusu olan arazi değildir. Buna karşılık 1487'de, kesinlikle böyle bir not yoktur. Mücerredler "mim" harfiyle belirtilir.

-Tahıllardan alınan ayni vergi ile bostanlardan, keten ve pamuktan alınan nakdiye kaydedilir. Buna, belirtilmemiş bir hizmetin karşılığı olan bir para eklenir.[42] Salma kaydedilmez. Salma yalnızca, köylülerin çeşitli kategorilerden oluştuğu durumlarda kaydedilir.

Veriler II. Mehmed'in örfi hukukundan alınmış bir metinle karşılaştırıldığında, askeri bir kurumun hizmetindeki çiftçilerin söz konusu olduğu sonucuna varılabilir. Gerçekten de, Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında müsellem, kendisine tahsis edilen ama savaşa gitmeyen, sayıları kırk-elli arasında değişen reayadan toplam elli aspras alıyordu. Daha sonra II. Mehmed sistemde köklü reformlar yaptı. Her biri sırayla hizmet veren, en fazla on beş kişiden oluşan merkezler oluşturdu.[43] Sonuçta, elliciler kurumunun geçerliği kalmadı. Her şeye karşın, ellici sözcüğü, herkesin devle-

40 **TT 23**'teki notlar: Kestel -elliciler kırılmış (s. 39); Aşağı Diyedinler -elliciler munkarız olmuş (s. 103); Anakhora -müteferrik olmuş (s. 203).

41 **MC 0 117/1**, v. 60b.

42 "Nakdiye an öşr-i bostan ve kirpas ve penbe ve hizmet": **TT 23**, s. 203 (Despina köyü). "Her elliciden mal-ı kirpas on beş akçe deyü kayd olmuş der defter-i köhne". Toplam olarak: "an cizye ve resm-i elliciyan ve kesimciyan": **TT 23**, s. 59 (Menteşe köyü). "Mezkur kâfir üçer arşun bez verürler imiş, şimdi bez akçesi on beşer akçe verür demiş Kirmasti deyü kayd olmuş der defter-i köhne": **TT 23**, s. 115 (Toprak Öyüğü köyü). Kimi zaman tekil, kimi zaman çoğul kullanımı 1487'de yalnızca bir vergi mükellefi kalmış olmasından kaynaklanmaktadır. Kirmasti tahrir memurunun adıdır. 1454-55 bağış defteri ve daha sonraki defterler arasında yaptığımız karşılaştırmalara göre 1454-55 sayımını gerçekleştirmiş olduğu sonucuna vardık.

43 N. Beldiceanu, *Code de lois coutumieres de Mehmed II*, Wiesbaden, 1967.

te elli aspras verdiği anlamına gelmez, çünkü bu rakam o döneme göre çok yüksektir.

IV. GAYRİMÜSLİMLERİN ADLARI

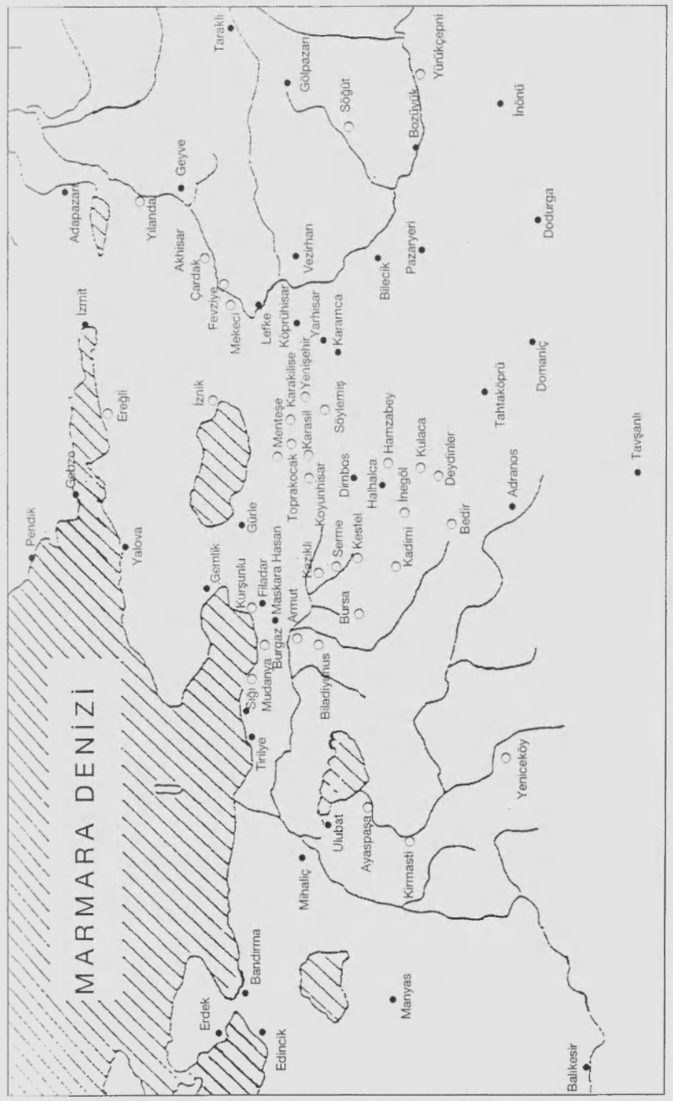
Tahrir memuru, gayrimüslimleri ifade eden gebr, kâfir, zimmi ya da haracgüzar gibi niteleyici bir sıfat koymadığında defterlerdeki Hıristiyanları Müslümanlardan ayırmanın çok zor olduğunu defalarca belirttik. Bitinya'daki gayrimüslimler çoğu zaman Türkçe, bazen de Farsça ve Arapça adlar taşırlar. 1454-55 tarihli defterde, tahrir memuru dört çiftçinin adını anıyor: Karaman, Murad, Şahin ve kardeşi İlyas. Gebr sözcüğünü eklememiş olsa, bu vergi mükelleflerini Müslümanlar arasına sokabilirdik. Kimi zaman da karışıktır adlar: Baba Hıristiyan adı taşır, oğluysa Türk adı, sık sık da bunun tersi geçerlidir. İşte Çardak köyü vergi mükelleflerinden bazılarının adları.[44] Âşıkpaşazade, Akhisar yakınlarındaki bu yerde I. Mehmed döneminin (1413-1421) gayrimüslim nüfusunun yaşadığını söylüyor.[45] Akça oğlu Mavrudi'nin Süleyman adında bir kardeşi var. Yorgi, Selçuk'un oğludur. Yani, Karagöz'ün oğlu; Kiryakos, Mahmud'un oğlu; Dıranos da Akça'nın oğludur. Buna karşılık Karaca, Kostantin'in; Timurtaş, Karaca'nın ve Yusuf, Kara Kâfir'in oğludur. Köyde Müslüman oldukları söylenen iki kişi daha yaşamaktadır. Bey Söğüdü'nde de aynı güçlükle karşılaşıyoruz. Vasil, Süleyman'ın; Seydi, Ali'nin; Yahşi, Anastos'un; Dimitri, Burak'ın oğludur ve Kara Vasil de bağcıdır. Bunlardan, adı Türkçe olan birinin haracgüzar olduğu belirtilmiştir: Yahşi oğlu Karaca. Seydi adının aynı zamanda bir Hıristiyan adı olabileceğine dair kanıt vardır: Serme'de Hallac oğlu Seydi haracgüzar olarak gösterilmiştir. Ayrıca, tahrir memuru, listenin devletin davarlarıyla ilgilenen zimmi sığırtmaçları da kapsadığını belirtiyor (**TT 23**, s. 40). Bir başka ilginç örnek de Mekece kentidir. Aslında Müslüman ve Hıristiyan iki kent söz konusudur;[46] Hıristiyan kentte adlar karmadır. Bir din adamının, Mihal'in, Yani'nin ve Yorgi'nin yanında Hamza, Karaca, Turud, İbrahim ve Süleyman gibi adlar yer alır. Daha da ilginci, Hıristiyanlardaki Abdal ve Avdal adlarıdır, çünkü bu sözcükler dervişlere özgüdür.[47] Son olarak, Türk aşiretlerinin

44 **TT 23**, s. 203-204.

45 Aşıkpaşazade (Giese), s. 77.

46 Jacques Lefort aynı çerçevede verdiği konferansta, modern kentin tepeye dayanmış olduğunu, eski kentin de ovada olduğunu dialarla anlatmıştır. Bu vesileyle 1989/90 kışı boyunca, belli kriterlere göre Barkan-Meriçli yapıtlarını birlikte incelediğimizi belirtelim. Bu başlangıç çalışmaları yalnızca anılan defterlere dayanan haritayı ortaya çıkarmamızı kolaylaştırmıştır.

47 **MC 0 117/1**, v. 30a-b.

Osmanlı dönemi Bitinya'sı
Tımarında ya da bi- bölümünde gayrimüsl- mlerin yaşadığı yerleşmeler.

BİTİNYA'DAKİ GAYRİMÜSLİM NÜFUSUN DAĞILIMI[1]

İsim	Yer	Koordinat	Belge	Varak	Kategori	Kayıtlı Nüfus	Gayri-müslim
1 Altın Boğa			TT23	63	has	7	7
2 Armud	Armut	B-fi/26	MC 0117	17b	vakfiye	13	5
3 Ayas Köy	Ayaspaşa	O-U/21?	MC 0117	58b	vakfiye	9	3
4 Balıklağu			TT 23	61	has	7	6
»			TT 23	76	tımar	6	2
5 Bedre	Bedir	O-Ü/30	TT 23	102	has	*24[2]	24 ?
6 Bigados			MC 0117	15b	vakfiye	16	16
7 Bladyanos	Biladiyunus	B-Ş/26	MC 0117	16b	vakfiye	17	16
8 Brusa	Bursa	B-T/26	TT 23	4	has	2296	78
9 Çardak	Çardak	K-R/35	TT 23	203-5	has	81	76
10 Çepni			MC 0117	34b	vakfiye	14	9
11 Despine	Tesbene/ Fevziye	K-R/35	TT 23	203	has	17	16
»			TT 23	200	tımar	13	
12 (Aşağı) Diyedinler	Deydinler	O-Ü/30	TT 23	56	tımar	3[3]	?
»	»		TT 23	103	has	*5	5 ?
13 Ereğli	Ereğli	K-O/31	MC 0117	38a	vakfiye	41	41
14 Hamza Beğ	Hamzabey	O-U/30	MC 0117	37a	vakfiye	11	5
15 Hatun Köy			MC 0117	26b	vakfiye	18	17
16 İznik	İznik	K-R/32	MC 0117	37b	vakfiye	7	7[4]
17 Kadimi	Kadimi	O-U/29	MM 16016	18	vakfiye	20	1
18 Kara Kilise	Karakilise	K-Ş/31	TT 23	62	has	*1	1[6] ?
19 Karasilü	Karasil	K-T/31	TT 23	59	has	*15	15 ?
20 Kavak/Koçi			MC 0117	16a	vakfiye	16	14
21 Kazıklu	Kazıklı	B-Ş/27	TT 23	45	has	17	17
22 Kerdeli			MC 0117	52a	vakfiye	9	1[5]
23 Kestel	Kestel	B-U/27	TT 23	39	tımar	19	4 ?
24 Kirmasti	Kemalpaşa	O-Ü/21	MC 0117	49a	vakfiye	23	23
25 Koyun Hisar	Koyunhisar	K-Ş/30	TT 23	61	has	*7	7 ?
26 Kufi			MC 0117	34a	vakfiye	16	15
27 Kurşunlu	Kurşunlu	B-S/26	MC 0117	3a	vakfiye	72	72
28 Mekece	Mekeci	K-R/37	MC 0117	30a	vakfiye	37	29
29 Menteşe	Menteşe	K-Ş/30	TT 23	59	has	*18	18 ?
30 Mudanya	Mudanya	B-S/25	MC 0117	1b	vakfiye	191	191
31 Saruca Birgoz	Burgaz	B-S/25	TT 23	35	tımar	20	18
32 Serme	Serme	B-T/28	TT 23	40	has	26	26
33 Söğüd	Söğüd	E-Ü/36	MM 16016	14	vakfiye	3	3
»	»	»	MM 16016	17	vakfiye	3	3
Söğüd (Beğsöğüdü)	»	»	TT 23	64	tımar	2	
»	»	»	TT 23	119	has	*13	13 ?
34 Su Sığırlık			TT 23	103	has	12	5
35 Sülemiş	Söylemiş	K-T/31	TT 23	62	has	*4	4 ?
36 Temür Kapu	Demirkapı	Bursa	MC 0117	20a	vakfiye	14	9
37 Toprak Oyuğu	Toprakocak	K-Ş/30	TT 23	59	has	*6	6 ?
»	»	»	TT 23	115	tımar	1	1 ?
38 Yala			TT 23	62	has	*6	6 ?
39 Yalanda	Yılanda	K-Ö/37	MC 0117	28b	vakfiye	26	1[7]
40 Yenice Köy	Yeniceköy	O-Y/22?	MC 0117	50b	vakfiye	11	9
41 Yüreğir			MC 0117	43b	vakfiye	23	15
42 Zenberekçi			TT 23	41	tımar	5	1
43 Zindancık	Zindancık	İnegöl	MM 16016	11	vakfiye	24	3

Listeyle ilgili notlar

1. Listede, bir bölümünde ya da tamamında gayrimüslimlerin oturduğu yerlerin adı bulunur. **TT 23**'ün dökümünü yapan memur, cizye de dahil olmak üzere toplam vergi tutarını kaydettiğinden ve her iki toplumdan insanların bulunduğu bir yerde Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında ender olarak ayrım yaptığından Müslümanların tam sayısını saptamak her zaman mümkün olmamaktadır. Bu nedenle izlediğimiz yol tartışmaya açıktır. Koordinatlar sütunu için Harita Genel Müdürlüğü'nün yayımladığı 1/200000 ölçekli Türkiye haritasından (2. b., Ankara, 1951) yararlanılmıştır. Bursa (B), Eskişehir (E), Kocaeli (K) ve Orhaneli (O) sayfalarını kullanıldı.

2. Kayıtlı Nüfus sütunundaki (*) imi cemaatın vergiden muaf olduğu anlamına gelmektedir.

3. Üç isim has bölümünde de yer almaktadır. Bu çifte kaydı, döküm yapan kişinin hatası olarak mı yorumlamak gerekiyor?

4. Yedi Hıristiyan, İznik halkının yalnızca bir bölümünü temsil etmektedir.

5. Dul bir kadın söz konusudur.

6. Bu köy bir sorun çıkarmaktadır, çünkü kayıtlı tek vergi mükellefinin adı Abdullah oğlu Saruca'dır ve bu kişi adı nedeniyle din değiştirmiş biri olabilir. Öte yandan vergi 154 asprasa yükselmektedir, bu da bir köylü için çok yüksek bir vergidir. Has yatırına kaydedilmiş vergi, belki de başka vergileri bir tımarlıya veren ve bu nedenle de başka bir yerde kayıtlı olan Hıristiyan köylülerden geliyordu.

7. Yirmi altı vergi mükellefinden yalnızca bir dul kadın Hıristiyandır.

adlarını taşıyan Yüreğir ve Çepni köylerini belirtelim. Birincisinde bütün köylüler Hıristiyandır ve Grek-Ortodoks takviminden alınmış adları vardır,[48] ikincisinde köylüler Müslüman ve Hıristiyan olarak ayrılmıştır, ama Hıristiyanların adları Türkçedir.[49]

Bütün bu örnekler Bitinya'nın yabancı unsurlardan oluşan bir istila karşısında kaldığını gösterir. İlk sultanlar döneminde, savaş esirleri ve köleler mülklere ve vakıf topraklarına yerleştirildiler. Yavaş yavaş köylülerle kaynaştılar. Bu olgu, yoğun bir biçimde irdelendi ve çok sayıda inceleme ve araştırmaya konu oldu. Ayrıca Bizanslıların hem Karadeniz'in kuzeyinden hem de Anadolu'nun Selçuklu Devleti'ne bağlı bazı bölgelerinden gelmiş Türk topluluklarını Hıristiyanlaştırmış olduğu da bilinmektedir. Bununla birlikte, Bizans'ta Hıristiyanlığa geçişin çok katı kurallara tabi olduğu ve "barbar" isimlerinin bırakılmasını gerektirdiği dikkate alınmalıdır. Adları Grek takviminden alınan Çepni köyü sakinleri büyük olasılıkla bu kategoriye dahildir. Diğerleri ise, ne yerli Bizans toplulukları ne de din değiştirmiş Müslüman topluluklardır. Adlara göre bir değerlendirme yapılacak olursa, (başka unsurların da işin içinde olabileceğini düşünerek), babadan oğula Hıristiyan olan, Hıristiyanlıklarının hatta çoğu zaman dinlerinin incelenmesi gereken bir Türk-Tatar halkı söz konusudur.

V. SONUÇ

İlk Osmanlı sultanları döneminde Bitinya'da gayrimüslim nüfus çok yoğun değildir ve 16. yüzyıl sonuna kadar da tedricen azalmıştır. Bu süreç kentlerde, köylere oranla daha hızlıdır. Gayrimüslimler genelde vakıf toprakları ve haslarda yaşamıştır. Bu nedenle, bu toprakların Bizans döneminde, imparatorun, manastırların ya da büyük ailelerin mülkleri olduğu söylenebilir. Bu varsayım bazı vergilerin Bizans'tan kalmış olması olgusuyla güçlenmiştir. Ancak Bizans kökenli halkın nüfus oranı düşüktür. Osmanlılar, topraklarını değerlendirmek amacıyla Avrupa'da yeni fethettikleri yerlerden savaş esirleri getirmişlerdir. Defterler, Bizans dönemine uzanan Türk halkları akını izini de taşımaktadır: Sınır, imparatorların çabalarına rağmen açık kalmıştı. Bazıları Bizanslılaşmıştır ve yalnızca kökenlerinin ipuçlarını veren aşiret adları vardır. Defterlerde, aynı ailede Türkçe, bazen de Arapça ya da Farsça adların yanı sıra, Hıristiyan azizleri takviminden alınmış adların bulunduğu köylerden söz edilmektedir. Onları hangi rastlantının bu bölgelere getirmiş olduğunu ve hangi inançta olduklarını şimdilik bilemiyoruz. Bu, Küçük Asya tarihinin günümüze kadar karanlıkta kalmış bir parçasıdır.

48 MC 0 117/1, v. 34b.
49 MC 0 117/1, v. 43a.

DEVŞİRMENİN KÖKENLERİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

VASİLİS DİMİTRİADİS

Benim ele alacağım konu, Osmanlı tarihiyle ilgilenenler için yeni ya da bilinmedik bir konu değil. Devşirmenin kökenleri sorunu, ilk Osmanlı vakanüvisleri zamanından bu yana Osmanlı İmparatorluğu tarihçilerini hep meşgul etmiştir. Bana kalırsa, bu konu şimdiye değin geniş ve doyurucu bir biçimde araştırılmış durumdadır,[1] ve en azından eski tezleri doğrulayan ya da çürüten yeni kanıtlar gün ışığına çıkıncaya değin söylenebilecek farklı bir şey yoktur.

Sunacağım tebliğin, bu konuya yeni bir yaklaşımın geliştirilmesi için bir katkı niteliği taşıyacağını ümit ediyorum. Tebliğ, devşirmenin kökenlerinden çok uzak tarihe ait bir kaynağa dayanıyor. Gel gelelim, bu belge bazı açılardan ilginç olabilir; en azından, daha önce yayımlanmış makale-

1 J. A. B. Palmer, "The Origin of the Janissaries", *Bulletin of the John Rylands Library*, 35/2 (1952-53) s. 448-481; A. Vakalopoulos, Προβληματα της Ιστοριαζ του Παιδομαξωματοζ, *Hellenica*, 13 (1954) s. 274-293; P. Wittek, "Devshirme and Shari'a", *BSOAS*, 17 (1955) s. 271-278; V. L. Menage, "Sidelights on the devshirme from Idris and Sa'duddin", *BSOAS*, 18 (1956) s. 181-183; S. Vryonis Jr., "Isidore Glabas and the Turkish Devshirme", *Speculum*, 31 (1956) s. 433-443; V. L. Menage, "Devshirme", *EI²*; Basilike D. Papoulia, "Ursprung und Wesen der 'Knablese' im osmanischen Reich", *Südosteuropaische Arbeiten*, 59 (Münih 1963); A. Matkovski, "Prilog Pitanju Devşirme", *Prilozi Orientalnu Filologiju*, 14-15 (1964-1965) s. 273-309; S. Vryonis Jr., "Seljuk Gulams and Ottoman Devshirmes", *Der Islam*, 41 (1965) s. 224-252; V. L. Menage, "Some Notes on the Devshirme", *BSOAS*, 29 (1966) s. 64-78; I. Beldiceanu-Steinherr, "En marge", s. 21-47; C. Cahen, "Notes sur l'esclavage musulman et le devshirme ottoman à propos de travaux recents", *JESHO*, 13 (1970) s. 211-218; V. L. Menage, *BSOAS*, 40 (1977) s. 155-160; Irina E. Petrosian, "The Mebde-i Kanuni-i Yeniçeri Ocağı Tarihi on the System of Devşirme", *Between Danube and the Caucasus*, ed. G. Kara, Budapeşte, 1987, s.217-227.

lerde[2] zaten ortaya konmuş olan sorunlar hakkında yeni düşünceler uyandırabilir ve belki de kimi başka kaynakların yeniden değerlendirilmesine öncülük edebilir.

Sözünü ettiğim belge, Selanik'teki Makedonya Tarih Arşivi'nde bulunan 1707 tarihli Selanik kadı sicilinin 26-28. sayfalarına 16 numaravla kaydedilmiş olan bir ferman. Ferman, bölgedeki çayırlardan sorumlu ve Osmanlı ordusu için at ve deve yetiştirmekle yükümlü olan korucıyan ocağının[3] özel bir tahrire kaydedilmesine ilişkin emri içeriyor. Fermana ilişik Defterhane suretine göre, Selanik bölgesindeki altı (Arablu, Tekyelü, Pınarca, Yeni Köy, Kavalar, Ankara) ve Drama'daki üç (Kirlü, Arablı, Boyalık)[4] köyün sakinleri, defter-i atikteki (eski defter) kadimü'l-eyyâmdan (çok eski günler) beri bu hizmeti yerine getirmekle yükümlüydü. Buna karşılık, bu köylerin halkları, ispençe, avarız-ı divaniye, nuzul, celeb-i tahrir, pençik oğlanı ve diğer akçeli ve akçesiz tekâlif-i örfiye ve saka[5] gibi vergilerden muaf tutulmuşlardı. Tümü de Hıristiyan olan köylerdeki korucıyan sayısı sınırlandırılmıştı ve mevki babadan oğula geçiyordu. Ancak, aynı muafiyetlerden yararlanmak isteyen diğer köylerdeki insanlar da bu köylere taşınmaya ve burada yerleşmeye başladılar. Tahrir, bunu önlemek amacıyla gerekli görülmüştü.[6]

Vergiden muaf köylerin tümü Gazi Evrenos Bey ve vârislerine ait büyük vakfa bağlıydı.[7] Selanik bölgesindekiler kentin batısında, Axios (Vardar) ve Galikos ırmaklarının ağızlarının yakınında yer alıyordu. Dahası, bu köyler her yıl çeşitli vergiler yerine vakfa sadece belli bir oranda para (maktu) ödüyorlardı.[8] Drama kazasında devecilik (kullukcıyan-ı sıtran) yapan üç köy Selanik ocağına bağlıydı.[9]

Dikkatinizi, devşirme sisteminin doğuşundan üç yüzyıl sonra, toplanan Hıristiyan çocuklar için belgede kullanılan terime çekmek istiyorum. Devşirme yoluyla toplanan çocukların adı, Uzunçarşılı'nın *Kapıkulu Ocakları*'nda yayımladığı bir pençik nişanına göre, en azından

2 II. Murad tarafından devşirme uygulamasının yeniden başlatılması hakkında; bkz. Menage, "Devshirme", *EI²* bunların gerçek birer Osmanlı eyaleti haline gelmelerinden önceki akınlardaki durum hakkında, bkz. Cahen, "Notes sur l'esclavage", s. 215.

3 Korucu, J. J. Redhouse'a göre (*A Turkish and English Lexicon*, İstanbul, 1890, s. 1486), "çayırlık ya da ormanlık arazinin bir parçasının ya da kıtasının koruyucusu olan muhafız"dır. 17. yüzyılın başlangıcında korucu, "ileri yaşları, hizmet sürelerini tamamlamaları ya da malullük nedeniyle etkin hizmetten çıkarılan yeniçerilere verilen isim oldu. Bunlar akınlara katılmayıp, yalnızca akınlar sırasında yeniçeri odalarını korumak görevini yerine getiriyorlardı" (Petrosian, *age*, s. 217). Yeniçeri birlikleriyle hiçbir bağlantısı olmayan fermandaki terim, reayaya gönderme yapmaktadır.

4 V. Dimitriadis, "Φορολογικες κατηγοριες των χωριων της Θεσσαλονικης κατα την Τουρκοκρατια" [Türk idaresi altındaki Selanik köylerinin vergi kategorileri], *Makedonika*, 20 (1980) s. 420-422. 1771'de Selanik yöresindeki korucıyan köylerinin adları Yuncılar, Hanlu-Arablu, Binarca, Bostanlu-Arablu, Tekyelü, Yeni Köy ve Davud-Balı olarak veriliyordu.

5 Metin aşağıdaki gibidir: "Kaza-i Selanik nahiyeleri kura çayrları kadimü'l-eyyamdan beri biçüp ve taşıyup be-her sene bu tarafına / hizmet idegeldükleri defter-i atikde mestur ve mukayyed bulunmağın defter-i cedide kayd olundı. Ve zikr olunan / gılmanan-ı küreciyan ve küreciyan tayfesi ocağı mezburda olan hassa davarların kadimü'l-eyyamdan / berü görüp ve gözedüp ağıl ve sairelerin yapup ve asitane-i saadete tor getiri lazım / geldikde yedekçilerin harc-ı rahların kendü yanlarından virüp ve otlak ve samanların alıvirüp hizmet / eylemelerile hizmetleri mukabelesinde ispençe ve avarız-ı divaniyyeden ve nuzul ve celeb-i tahrir olunmakdan / ve pençik oğlanı ve sair akçelü ve akçesiz tekâlif-i örfiye ve sakadan / muaf ve müsellem olup kendüleri fevt oldukda / evladları yerlerine hizmet idüp / bila varis fevt olanların beytü'l-malların / ıstabl-i amire tarafından ocağ-ı mezburı kurı ağası / kabz ide geldüği defter-i atikde mestur olmağın defter-i / cedide dahi kayd olundı Ber defter-i korıcıyan Der kenar Fi 16 Rebiyü'l-evvel sene 1119 Vaslı". Sicil no. 16, s. 27-28.

Gaziler öşür, avarız-ı divaniyye, rüsum-ı örfiyye ve diğerleri gibi birçok vergiden muaftı (Beldiceanu-Steinherr, "En marge", s. 27). Bu örgütlenmenin birer parçası olan korucıyan da aynı ayrıcalıklardan yararlanıyordu.

Aynı belgede hem ispençe hem de pençik oğlanı adının geçmesi, bu iki devşirme uygulamasının birbirlerinden ayrı olduğunun bir başka işaretidir. Ayrıca Wittek, "Devshirme and Shari'a", s. 272-273 ile karşılaştırınız. Bu aynı zamanda korucıyan'a birtakım ayrıcalıkların verildiği, sıradan reayadan ise ispençenin talep edildiğinin bir göstergesidir. Osmanlı Devleti'nin kurucusu olan Osman'ın döneminden beri bir kurum olarak mevcut olan tımar sistemi zaten yürürlükteydi. Bkz. N. Beldiceanu, *Le timar dans l'Etat ottoman (debut XIVe-debut XVIe siecle)*, Wiesbaden, 1980, s. 26.

6 Fermanın Yunancaya çevirisi, *Ιστοριχα Αρχεια Μαχεδονιασ (1965-1912)*, ed. I. Vasdravilis, Selanik, 1952, s. 73-75'te yayımlandı. Bu çeviride yapılan birçok hata yüzünden, korucıyanla ilgili metnin yeni bir çevirisini yapmanın yararlı olacağını düşündüm, bkz. Dimitriadis, 4. dipnotta *agm*, s. 420-422.

7 Gazi Evrenos ve oğulları için bkz. I. Melikoff, "Ewrenos" and "Ewrenos oghulları", *EI²*, 2, s. 720-721; İ. H. Uzunçarşılı, "Evrenos", *İA*, 4, s. 414-418; Beldiceanu-Steinherr, *Recherces*, s. 228-236; V. Dimitriadis, "The Tomb of Ghazi Evrenos Bey at Yenitsa and its Inscription, *BSOAS*, 32/2 (1976) s. 328-332; a. y., *Η Κεντριχη χαι Δυτιχη Μαχεδονια χατα τον Εβλιγα Τσελεμπη* [Evliya Çelebi'ye göre Orta ve Batı Makedonya], Selanik, 1973, s. 22-24, 216-219. Gazi Evrenos vakfı için, bkz. V. Dimitriadis, "Problems of Land-owning and Population in the Area of Gazi Evrenos Bey's Wakf", *Balkan Studies*, 22/1 (1981), s. 43-57. Büyük uçbeyi aileleri hakkında bir kaynakça için, bkz. Beldiceanu-Steinherr, "En marge", s. 29, n. 1.

Vakıf arazisinde yaşayan kişilerin devşirmeden muaf tutulmaları sorunu, Papoulia, *Ursprung und Wesen der "Knabenlese"*, s. 54-55 ve Menage, "Some Notes on the Devshirme", s. 71-72'de tartışılıyor. Gazi Evrenos vakfındaki belirli köylerin ancak birkaç sakininin bu bağışıklıktan yararlandığını görebiliriz.

8 Dimitriadis, 4. dipnotta *agm*, s. 410.

9 *agm*, s. 421.

898/1493'e kadar "pençik oğlanı"ydı.[10] 16. yüzyılın ortasına ait belgelerdeki (1565, 1568, 1571, 1578'den gelen ve Uzunçarşılı ile Alexander Matkovski tarafından yayımlanan belgelerde) terim, "acemi oğlanları" idi.[11] 17. yüzyılda kuruma verilen isim genellikle "oğlan cem'i" (1607/8) ya da "yeniçerilük için oğlan alınmak" (1622, 1638/9) ve "devşirme" (1638, 1646/7) idi. Gelecekteki yeniçeriler için "pençik oğlanı" terimi sadece kurumun ilk ortaya çıktığı yıllarda kullanılmış, belki de 16. yüzyılın ilk yıllarında gerçek pençik toplamanın bırakılması yüzünden, sonraları yerini farklı terimlere bırakmıştı.[12]

Bu nedenle yazılan fermanın, muhtemelen, defter-i atike, yani sözü edilen köylerin korucıyanının vergiden muaf tutulduğu orijinal emre öncülük eden daha eski, benzer defterlerin bir nüshasına dayandığını kabul etmemiz gerekiyor. Bu ne zaman olmuştu?

Sanıyorum, muafiyetin muhtemel başlangıç tarihini belirlemek için, bölgedeki köylerin Türk egemenliğine girme koşullarını incelememiz gerekiyor. Daha önce görmüş olduğumuz gibi, korucıyan köyleri yaklaşık otuz beş başka köyle birlikte, Gazi Evrenos Bey ile varislerine ait büyük vakfa bağlıydı.[13] Bu vakıf, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki en eski ve en geniş vakıflarından biriydi. Vakfın mülklerinin kaydedildiği, Selanik'teki Makedonya Tarih Arşivi'nde korunan yayımlanmamış defterlere göre, vakfın Batı Trakya'daki Gümülcine (bugün Komotini), Doğu Makedonya'daki Zihna ve Seres ile Tesalya'daki Yeni Şehir (bugün Larissa) ve Volos bölgelerinde mülkleri bulunuyordu. Bununla birlikte, vakıf arazisinin esas kısmını, son yıllarda kurutulmuş olan Selanik'in batısındaki, Yenice-i Vardar gölüne kadar uzanan büyük ova oluşturuyordu.

Evrenos Bey ve ailesinin Trakya, Makedonya ve Yunanistan'ın diğer kesimlerinin işgalinde oynadığı rol iyi bilinmektedir. Gazi Evrenos, Orhan'ın V. İoannes Paleologos'a karşı İoannes Kantakuzenos'u desteklemek üzere oğlu Süleyman'ı gönderdiğinden beri Rumeli'de bulunuyordu.[14] Evrenos'un kuvvetleri, Rumeli ordusunun "sol kanadı"nda Türk genişlemesinin öncü rolünü üstlenmişti. Çoğunlukla Osmanlı beyinin ordusundan büyük ölçüde bağımsız hareket eden Gazi Evrenos, mezar taşında da yazdığı gibi gerçek bir "malikü'l-guzât ve'l-mücahidin" olarak Ipsala, Gümülcine, Zihna ve Seres'i ele geçirmişti.[15] Gazilerin ele geçirdiği bütün araziler, akının hemen ardından Osmanlı ordusuna devrediliyor ve Gazi Evrenos'un ya da Turahan, Mihaloğlu ve Malkoçoğlu gibi diğer büyük uçbeylerinin düzensiz kuvvetleri yeni sınır bölgelerine akınlar düzenlemeye girişiyorlardı.

Çirmen'de Sırp ordusunun yenilgiye uğramasının ardından Türk kuvvetlerinin 1372 baharında Selanik surları önlerine geldiğini biliyoruz.[16] Bunlar büyük olasılıkla Evrenos Bey'in kuvvetlerine mensup "akıncılar"dı. Bunu izleyen birkaç yıl içinde Makedonya'daki birçok kale ve kent aynı düzensiz kuvvetlere boyun eğdi. Makedonya'nın Osmanlılarca fethi sırasında yaşanan olaylar hakkında hiçbir bilgi yok. Her kentin işgali için birkaç tarih veriliyor; bunların çoğu 1372-1373[17] ile 1385-1386 arasındaki döneme rastlıyor. Pek çok yerel anlatıda aktarıldığı üzere birçok kasabanın önce Gazi Evrenos'a teslim olduğu ve bunu izleyen onyılın ortalarına kadar I. Murad ve onun beylerbeyi Kara Timurtaş Paşa ve Evrenos Bey'in kuvvetlerinden oluşan karma kuvvet tarafından fethedildiği ve bunların kalıcı denebilecek birer fetih oldukları kuvvetle muhtemel görünüyor.[18] Selanik öyle zor bir duruma düşmüştü ki, 1375'te kenti savunmaktan ümidini kesen V. İoannes Paleologos bu

10 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları*, I, Ankara, 1943, s. 86-88.

11 Matkovski, "Prilog Pitanju Devşirme", s. 288-291.

12 Savaş tutsaklarının beşte birinin padişah için alınması ya da nakdi bir vergi olan pençik, şimdiye değin geniş bir biçimde incelenmiştir. Bkz. 1. dipnottaki kaynakça, özellikle Menage, "Some Notes on the Devshirme", s. 72-75, ve Beldiceanu-Steinherr, "En marge", çeşitli yerlerde. I. Murad'ın 1377'de Edirne'yi başkenti yapmasından sonra başlatılan pençik, I. Selim zamanında kaldırılarak, her savaş tutsağı başına 20 akçelik bir vergiyle ikame edilmişti; bkz. Beldiceanu-Steinherr, "En marge", s. 37, 40.

13 Çeşitli dönemlerde vakfa bağlı köyler ve çiftliklerin sayısı için, bkz. Dimitriadis, "Problems of Land-owning", çeşitli yerlerde.

14 Melikoff, "Ewrenos", *EI*[2], 2, s. 720.

15 Dimitriadis, "The Tomb of Ghazi Ewrenos Bey", s. 332.

16 A. Vakalopulos, *Ιστορια της Μαχεδονιαζ, 1354-1833* [Makedonya Tarihi], Selanik, 1969, s. 29. C. Imber, *The Ottoman Empire, 1300-1481*, İstanbul, 1990, s. 31. Cydones bir mektubunda şunları yazmıştı: "Çünkü barbar lider ile ordusunun, yanlarında getirdikleri savaş ganimetleriyle birlikte kapıların önünde beklediğini ve kasaba halkının surlardan aşağıya onlara bakıp ağlamaktan başka hiçbir şey yapmadığını öğrendim" (Dennis, *The Reign of Manuel II*, s. 55). Selanik'e ya 10 Nisan (*Dennis, The Reign of Manuel II*, s. 55) ya da 11 Nisan (Imber, *age*, 31) 1372'de saldıran "barbar lider" ve ordusunun tam olarak kimler olduğu açık değildir. Bu, Selanik surlarının önünde Türklerin ilk olarak görülmeleri değildi. Çünkü Batı Trakya ve Makedonya'da 1306-1309'da Katalan kuvvetleriyle işbirliği yapan Türkler, Selanik'i tehdit etmişlerdi, bkz. N. Oikonomidis'in bu kitapta yer alan bildirisi.

17 Avignon'daki Papa'ya Temmuz 1373'te ulaşan raporlara göre, Türkler "İstanbul'u, Selanik'i ve bazı diğer toprakları kuşatmak üzereydiler" (Dennis, *The Reign of Manuel II*, s. 34).

18 Dimitriadis, *Orta ve Batı Makedonya*, s. 17-28.

şehri ve adı belirtilmeyen bir başka şehri Papa'ya devretmek konusunda söz verdi; iki şehir de Hospitalier tarikatınca savunulacaktı.[19]

Gazi Evrenos'un Yenice-i Vardar kasabasına yerleşme tarihini, 1383-1387 öncesine ya da bu yıllar arasına yerleştirmemiz gerekiyor. Büyük olasılıkla burada adı bilinmeyen bir kent ya da kale bulunuyordu.[20] Kente Yenice ismini, tıpkı daha kısa ya da daha uzun süreliğine üs olarak kullandığı her yere yaptığı gibi, Gazi Evrenos verdi: Xanthi bölgesinde bu isim, Yenice-i Karasu şeklinde farklılaştırılarak yeni bir kente verildi. Gümülcine'de, Seres'te ve çok daha sonra Selanik'te[21] aynı isim kendi vakfına ait ya da akıncılarının yerleştiği bir dizi mahalleye verilecekti. Bizzat Gazi Evrenos'un ve oğullarının mezarlarının birçok cami, imaret, hamam ve aynı nitelikte başka binalarla yan yana yer aldığı Yenice-i Vardar, Evrenos ailesinin merkezi haline geldi.

Yenice kentinden Selanik çevresine kadar uzanan bölge, 1386 civarında kurulan vakfın arazisini oluşturuyordu.[22] İçindeki köyler, cizye de dahil olmak üzere tüm vergilerini vakfa ödüyorlardı. Denilebilir ki, her zamanda özel muamele gören bu vakıf arazisi, Osmanlı Devleti'nin çok ayrıcalıklı bir parçasını oluşturuyordu. İmparatorluğun tüm vakıflarının Evkaf Nezareti'nin yönetimine bırakıldığı 1826'da bile, Gazi Evrenos vakfı bu düzenlemenin dışında bırakılacaktı. Orta Makedonya'da, muhtemelen I. Bayezid döneminde tımar sistemi uygulandığı zaman da vakfa dokunulmadı. Vakfın köylerinin, Osmanlı ordusu tarafından değil de, kendilerine Yenice'yi merkez olarak seçen Gazi Evrenos'un kuvvetlerince ele geçirildiğini ya da bu kuvvetlere teslim olduğunu kabul etmemiz gerekiyor. Fetih, Gazi Evrenos'un Yenice'ye yerleştiği tarihle aynı anda ya da bundan hemen sonra, onun kumandasındaki düzensiz birliklerin, büyük ölçüde onların çabaları sayesinde teslim olacak Selanik kasabasını kuşattığı sırada gerçekleştirilmiş olmalı. Seres'in fethi ve Chortaitou muharebesinden[23] hemen sonra girişilen kuşatmanın başlangıcında ve kasaba teslim olduğunda[24] Osmanlı kuvvetleri de oradaydı; ancak, kasabanın uzun ve sıkı bir şekilde ablukası ancak Gazi Evrenos'un önderliğindeki gazilerin çabalarıyla sürdürülebilirdi; bu nedenle üslerinin ve ikmal merkezlerinin kentten çok uzakta olmaması gerekiyordu.

19 A. Luttrell, "Gregory XI and the Turks 1370-1378", *OCP*, 46 (1980), s. 408.

20 Dimitriadis, *Orta ve Batı Makedonya*, s. 23.

21 Dimitriadis, *Τοπογραφια της θεσσαλονικης χατα την εποχη της Τουρχοχρατιας 1430-1912* [Türklerin İdaresi Altında Selanik'in Topografyası], Selanik, 1983, s. 27, 83, 141.

22 Melikoff, "Ewrenos" ve "Ewrenos oghulları", *EI²*, 2, s. 720.

23 Dennis, *The Reign of Manuel II*, s. 75-76; ayrıca karş. *Actes de Docheiariou*, ed. N. Oikonomidis, *Archives de l'Athos, XIII*, Paris, 1984, s. 259.

24 Dennis, *The Reign of Manuel II*, s. 87. Dennis, Chalkokondylas'ın "bir kuşatmadan hiç söz etmediğini, fakat daha çok Hayreddin'in ordusunun yaklaşmasının kentin teslim olmasına yol açtığı izlenimini verdiğine" dikkati çekti. O dönemde Rumeli beylerbeyi olan Hayreddin Paşa, kuşatma sırasında orada değildi (Dennis, *The Reign of Manuel II*, s. 127-128).

Vakıf topraklarının doğu sınırlarında yer alan ve Selanik kentine yakın olan korucıyan köyleri, muhtemelen, sakinleri arasından pençik oğlanı verme yükümlülüğünden muafiyet karşılığında gazilerin at ve develerini beslemek gibi belirli koşullar altında Gazi Evrenos'a teslim olmuştu.[25] Bu, I. Bayezid'in kasabadan ve kuşkusuz emrin zaten yürürlükte olduğu çevre köylerden erkek çocukların devşirilmesine yönelik -ilk olarak 1395'te verilen-[26] emrinden önce gerçekleşmiş olmalıdır.[27] Selanik ve Avret-Hisar vilayetinin 1445'ten önce tutulmuş olan bir tahrir defterine göre, Bayezid, bir köyü, Selanik kulesindeki camiin imamına vakfetmişti.[28] Yörede aynı zamanda tımar sistemini uygulayıp uygulamadığını bilmiyoruz, fakat bu kuvvetli bir olasılıktır. Ayrıca hepsi de Gazi Evrenos vakfının birer parçası olan üçra Drama kazasındaki deve bakıcılarının Selanik'teki korucıyan ocağıyla olan ilişkisi, muhtemelen bu özel yardımcı kuvvetin çok erken tarihte örgütlenmesine bağlıdır.

Önceki makalelerde ele almanlar dışında, devşirmenin uygulanışına ilişkin yeni kanıtlar, Coluccio di Salutati'nin 1397 tarihli bir mektubunda yer alıyor; Salutati, Türklerin *decem vel duodecim annorum pueros ad militiam rapiunt* olduğunu yazmıştı.[29] Devşirmenin 14. yüzyılın sona ermesinden önce yürürlükte olduğuna hiç kuşku yoktur.

Eğer bu önermem doğruysa, o halde -hâlâ eski ismiyle, yani pençik oğlanı olarak anılan- devşirme sisteminin Orta Makedonya'da Evrenos Bey'in gazi kuvvetlerinin gelecekte Evrenos vakfının arazisini oluşturacak bölgeyi işgal ettiği 1383-1387 yıllarında, hatta daha eskiden beri uygulandığını kabul etmemiz gerekiyor. Evrenos vakfına bağlı köylerin Osmanlı yönetimi tarafından ispençe ve pençik oğlanı yükümlülüklerinden daha sonraki bir dönemde muaf tutulması olasılığı bana tümüyle olanaksız görünüyor. Böyle bir hüküm, vakfın varlığının sona erdiği 20. yüzyıla değin hiç dokunulmayan haklarına, özerklik haklarına tecavüz anlamına gelirdi. Bu tür bir düzenleme, devlete yaptığı hizmetler karşılığında vakfın kendi

25 Bu, korucıyan köylerinin bahsedilen önceki vergilerden birinden muaf olmasını getirir.

26 Vryonis, *Isidore Glabas*, s. 438.

27 I. Bayezid'in vasal ülkeler üzerinde doğrudan denetim kurma ve Osmanlı Devleti'nin çeşitli kesimleri arasında birleştirme siyaseti için, bkz. H. İnalcık, "Ottoman Methods of Conquest", *Stulsl*, 2 (1954), s. 104-105.

28 Dimitriadis, 4. dipnotta *agm*, s. 396.

29 *Epistolario di Coluccio di Salutati*, ed. F. Novati, Fonti per la Storia d'Italia publicate dall'Istituto Storico Italiano. Epistolari secoli XIV-XV, c. III (Roma 1891-1911) s. 208-211; buna dikkatimi çeken, meslektaşım E. Zachariadou oldu.

topladığı vergilerden yararlanamaması demekti. Gazilere tahsis edilen at ve develerin devlet mülkü haline gelmesi daha sonra, gazi kuvvetlerinin eski işlevlerini yitirmeye başladığı zaman gerçekleşecekti.

Devşirmenin Gazi Evrenos Bey ve adamları tarafından Orta Makedonya bölgesinde 1383-1387 gibi erken bir tarihte uygulanmaya başladığını kabul edersek,[30] "haraç olarak çocuk verme zorunluluğunu" Selanik çevresindeki görece küçük bir alanla sınırlamadıklarını, çocukları toplama uygulamasını çok daha geniş bir bölgeye yaydıklarını varsaymamız gerekir. O dönemde Balkan ülkeleri, 1371'den, Çirmen muharebesinden itibaren Osmanlı üstünlüğünü kabul eden ve Osmanlı beyinin vasalları olan[31] Bizanslı, Sırp ve Bulgar hükümdarlara bağlıydılar. Şeriata göre bu ülkelerin "darü'l-ahd"ın birer parçası olduğu gerçeği, o dönemde büyük ölçüde (gazi geleneklerine karşı olan ve belki de bu vahşi savaşçıların da hakir gördüğü) ulemanın etkisi altındaki Osmanlı Devleti'nin[32] kuvvetlerinden tümüyle bağımsız olarak hareket eden gaziler ve kumandanları için pek fazla bir anlam taşımıyordu.

Tıpkı 1394-95'te Selanik'te olduğu gibi, bu bölgeler I. Bayezid tarafından Osmanlı Devleti'nin parçası haline getirildiği zaman, ya da Fetret Devri'nin ardından Osmanlı Devleti'nin birliğinin yeniden sağlanmasından sonra, Osmanlı yönetimi kırk elli yıldan beri zaten yürürlükte olan bir kurumu devam ettirdi. Bu Bartholomaeus de Jano'nun 1438'de *Epistola de Crudelitate Turcarum*'unda, II. Murad'ın "decimam puerorum partem de Christianis, quod prius numquam fecerat, nuper accepit" olduğunu yazarken belirttiği durumdur.[33] Fr. Georgius de Hungaria'nın 1438 ve 1458 yılları arasındaki tutsaklığı sırasında yazdığı *Tractatus de moribus, condicionibus et nequicia Turcorum*'undaki "çocuklar diğer toprak sahiplerine vergi ödemekten muaf tutulan ve bizzat Padişah'a hizmet veren Hıristiyan ailelerden toplanıyordu"[34] sözlerinden, "halihazırda kiracılarından pençik toplayan diğer toprak sahiplerinin" aynı zamanda *om-*

30 Bu tarihten yaklaşık on yıl önce, I. Murad'ın Gazi Evronos Bey'i kendi bölgesinden pençik oğlanı toplamakla görevlendirdiği unutulmamalıdır. (Beldiceanu-Steinherr, En marge, s. 39).

31 Bulgar prensleri 1371'den, Makedonya ve Sırbistan'daki Sırp prensleri 1372'den, Bizans İmparatoru 1373'ten ve yerel Arnavutluk beyleri de 1375'ten beri I. Murad'ın vasalları olmuşlardı (İnalcık, "Ottoman Methods of Conquest", s. 104).

32 Ilk Osmanlı beyleri döneminde uçbeylerinin askeri meselelerde göreli bağımsızlığı ve önemleri hakkında, bkz. İnalcık, "Ottoman Methods of Conquest", s. 121; ayrıca Beldiceanu-Steinherr, "En marge", s. 30-32.

33 Palmer, "The Origin of the Janissaries", s. 464'te yer alan alıntı.

34 *"Sed et per omnen terram sui dominii adhuc multi sunt de grecis antiquis et aliis nationibus qui castella et oppida plurima inhabitant et ab omnibus statutis et oneribus aliorum dominorum liberi et exempti ipsius regis serviciis intendunt et ad eius curiam pertinent."* (Palmer, "The Origin of the Janissaries", s. 466).

*nem terram sui dominii*de oturan uçbeylerinden başkası olamayacağı sonucunu çıkarmamız gerekiyor. Gazi Evrenos'un vakfı gibi gazi-beylerin özel egemenlik alanının bir parçasını oluşturmayan yörelerden kendi hizmeti için çocuk toplamakla, Osmanlı padişahının sadece kendi uçbeylerini taklit etmiş olduğu anlaşılıyor.

Sanıyorum, bu, aynı zamanda, devşirmenin şeriatla olan çelişkisini de açıklıyor: Büyük olasılıkla Osmanlı Devleti devşirmeyi başlatmamış, ama Palmer ve Wittek'in de kabul ettiği üzere, tıpkı fethedilen ülkelerin halklarından alınmaya devam edilen öteki eski vergilerde olduğu gibi, "gelenek ve zorunlulukların meşrulaştırdığı" zaten yürürlükte olan bir vergiyi toplamayı sürdürmüştü.[35]

Öyle görünüyor ki, uçbeylerinin kuvvetleri tarafından uygulanan[36] pençikten (sultana boyun eğen "darülharb"den esirlerin beşte birinin alınması) türeyen devşirme,[37] aynı kişiler tarafından kendileri için "darülahd"den çocukların toplanması uygulamasına dönüştürülüp,[38] darülahd ülkelerinin Osmanlı Imparatorluğu'nun "darülislam"ıyla birleşmesinden sonra Osmanlı Devleti tarafından resmi olarak sürdürüldü.

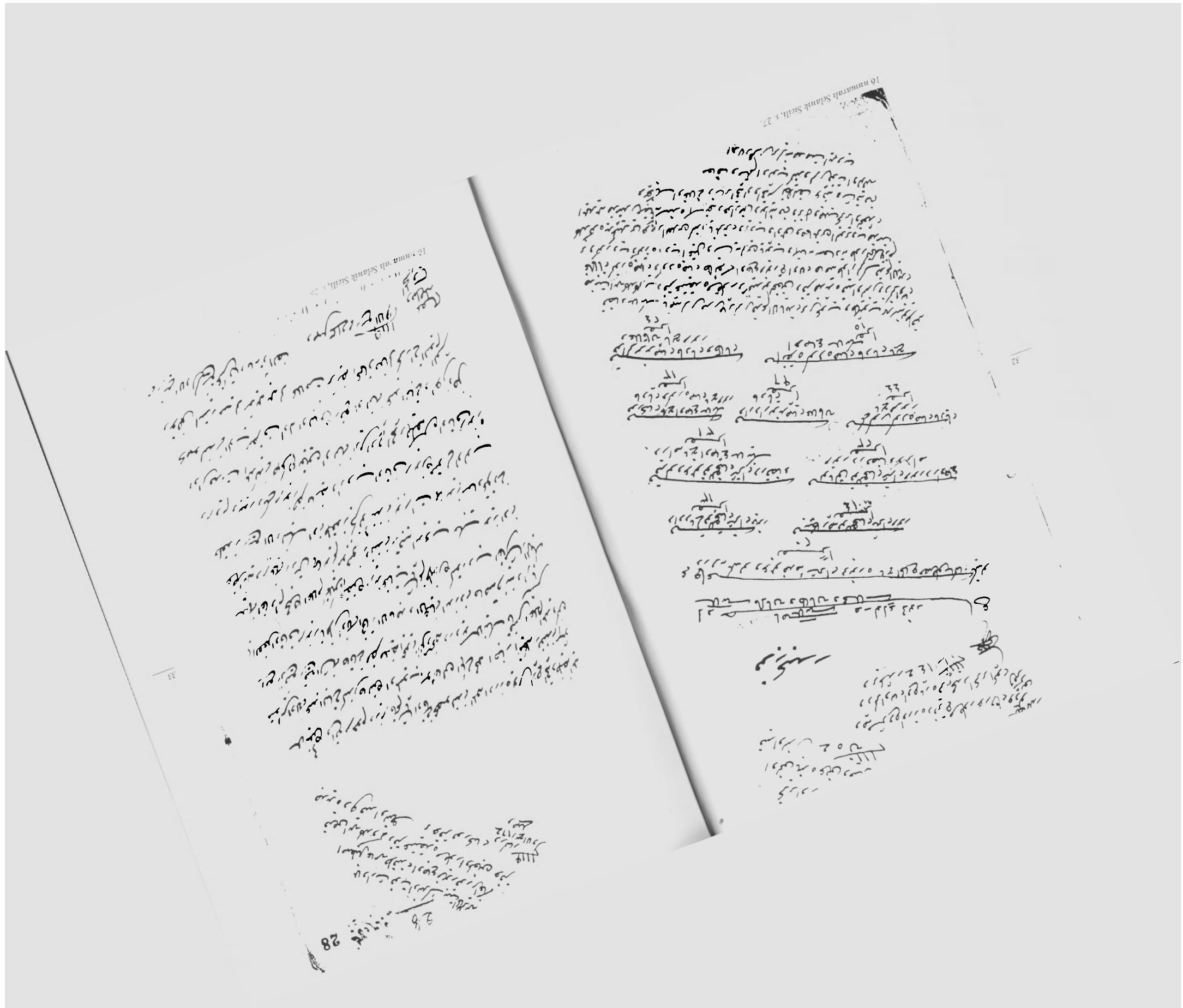
Yine de, sözlerimi Claude Cahen'in devşirme hakkındaki makalesinin son sözleriyle bitirmeme izin verin: "Allahu a'lam" (Allah en doğrusunu bilir).

35 Palmer, "The Origin of the Janissaries", s. 466. Wittek, "Devshirme and Shari'a", s. 275.

36 Pençik, ya da belki daha doğrusu pençüyek hakkında bugüne gelebilen, ilki tarihsiz ve ikincisi 898/1493 tarihli en eski iki fermandan her ikisinin de uç beylerinin savaş esirlerinin beşte birini toplamasına yönelik olması çok önemlidir (Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, s. 86-89). Candia'daki Venedik noteri Francesco Avonal, Venedik'e yazdığı 3 Mart 1403 tarihli raporunda, Ainoslu [Enoz] bir Rum olan Hemanuel Calogeniti'nin bir önceki yılın kasım ayı ortalarında *"in partibus Thessalonicensibus, et vidit gentes Turchorum qui revertebantur de partibus Ungariae ad quas iverant pro depredando, a quibus Turchis audivit iste qualiter LXVI m Turchorum iverant ad partes Ungarie pro depredando, et derobaverant multas et innumeras gentes et cum depredatione praedicta redierunt ad partes Vlachiae superpositas Turcho, et ibi voluit capitaneus exercitus accipere pendameriam, scilicet de qvibuslibet quinque captivis unum secundum morem suum"* olduğunu yazar (G. T. Dennis, "Three Reports from Crete on the Situation in Romania, 1401-1402", *StuVe*, 12 (1970), s. 246-247). Selanik yöresinden akıncıların (*gentes Turchorum*) Macaristan'a yaptıkları akını ve hâlâ Eflak'ta bulundukları sırada liderlerinin (*capitaneus exercitus*), gelenekleri uyarınca (*secundum morem suum*) nasıl pençik (*pentameriam*) toplamak istediğini betimliyorlardı. Devşirme, pençik ve *pendameria* terimleri için, bkz. E. Zachariadou, "Janissaries", *ODB*, c. II, s. 1301.

37 Menage, "Devshirme", *EI*[2].

38 Uçbeylerinin, özellikle de Gazi Evrenos ailesinin ordularında azat edilmiş ya da edilmemiş çok sayıda kölenin varlığı gayet iyi bilinmektedir: İnalcık, "Ottoman Methods of Conquest", s. 121. Beldiceanu-Steinherr, "En marge", s. 29-30.

OSMANLI'NIN BATI ANADOLU TÜRKMEN BEYLİKLERİ FETİH SİYASETİ: SARUHAN BEYLİĞİ ÖRNEĞİ

FERİDUN EMECEN

Osmanlıların fetih siyasetinin gaza ya da cihad olgusuna dayandığı bilinmektedir. "Darülküfr/darülharb" olarak adlandırılan gayrimüslim ülkelere karşı gaza, yalnız Osmanlı Beyliği'nin değil, aynı zamanda sınır boylarındaki tüm öteki Türkmen beyliklerinin de ana hedefini oluşturuyordu. Gaza sırasında elde edilecek ganimet beklentisinin çekiciliği fetihlere ayrı bir canlılık veriyordu. Bu gaza siyasetinin Alperen geleneğinin bir devamı ve İslami fetih kavramının doğal bir sonucu olduğu konusunda hiç kuşku yoktur. Gaza, İslami ilkelerce desteklendi ve İslami kavramlar bağlamında gelişti. Osmanlı Beyliği "darülküfr"e karşı İslami gaza ilkelerini benimsedi ve uyguladı. Dahası, Osmanlı Beyliği'nin, topraklarına komşu olan Türkmen beyliklerini de denetim altına almaya ve ilhak etmeye çalıştığı bilinmektedir. Ancak, Kuran'ın iki gazi arasındaki savaşı yasaklaması nedeniyle, komşu Türkmen beyliklerinin fethi için meşru bir zemin hazırlamak zorundaydılar. Osmanlılar bu sorunu nasıl çözdüler? Türkmen beylikleriyle savaşmak konusunda herhangi bir kaygıları var mıydı? Bu bildiride, yeni araştırılan kaynakların ışığında, genelde Batı Anadolu'daki Türkmen beyliklerine karşı Osmanlı fetih siyaseti, ve özelde Saruhan Beyliği'nin ilhakının evreleri incelenecektir.

Fıkıhçılar, toprakları "darülharb" ve "darülislam" olarak ikiye bölerken, bu terimler Kuran ve hadislerde yer almadığı için, olaylara ve siyasal koşullara dayandılar.[1] Bu bağlamda, darülharb gayrimüslim egemenliğindeki bir ülke, darülislam ise Müslümanların egemenliğindeki bir ülkedir.

1 Ahmed Özel, *İslam Hukukunda Ülke Kavramı: Darülislam-Darülharb*, İstanbul, 1988, s. 80; A. Abel, "Dar al-Harb", *EI²*.

İslam fıkhında, uluslararası ilişkiler darülharb ve darülislam ikiliğine göre düzenleniyordu; gaza/cihad ve barış terimleri de bu bağlamda açıklanıyordu. İslam hukukunda, Müslüman devletler açısından, ayaklanma (*bagy*) durumu dışında devletlerarası bir hukuk sorunu ortaya çıkmıyordu. Belki de bu nedenle, İslam hukuku bağımsız Müslüman devletler arasındaki ilişkilere pek önem vermemiştir. Çünkü İslami görüş, Müslüman devletlerin aynı amacı paylaştıkları, aynı hukuka sahip oldukları ve bunlar arasındaki ilişkilerin iç sorunlar olduğu yönündeydi. Bu iç sorun, ayaklanma durumunda kendisini gösteriyordu. Ayaklanma halindeki bir ülke, fıkıhçılar tarafından "darülbagy" olarak sınıflandırılıyor ve "darüladl"in (barış ya da adalet ülkesi) karşıtı olarak kabul ediliyordu.[2] Gerçekte, darülbagy kavramı nasıl doğmuştu? Bu kavram, her ne kadar ayetlerinde doğrudan değinilmemiş olsa da, Kuran'dan kaynaklanmıştı. Devletin meşru yöneticisine itaat etmek ve ona karşı gelmemekle ilgili hüküm, aşağıdaki ayette yer almaktadır:

> Ey inananlar! Allah'a ve ahiret gününe inanmışsanız, bir hususta ihtilafa düşerseniz Allah'a ve Peygamber'e müracaat edin. Bu hareket hem hayırlıdır hem de sonu pek güzeldir. (Nisa 4/59).

Aynı anlamda bir başka ayette de şöyle denir:

> Eğer inananlardan iki zümre birbirleriyle savaşırlarsa, hemen aralarını bulun. Eğer biri diğerine saldırırsa, tecavüz edenlerle Allah'ın emrine dönünceye kadar savaşın. Eğer Allah'ın emrine dönerlerse aralarını adaletle bulun. Âdil hareket edin. Şüphesiz ki Allah âdil olanı sever. (Hucurât 49/10)

Açıkça görülüyor ki, darülbagy kavramı Müslüman devletler arasındaki mücadelenin meşru zeminini hazırlamakta son derece önemliydi. Bu İslami kavram, Türkmen beylikleri arasındaki mücadeleleri kâfir devletlere karşı gazanın gerçekleştirilmesi amacına bir engel olarak kabul edilmesinde kendini gösterdi. Başlangıç olarak, bu iddia Osmanlılar tarafından da son derece yalın bir biçimde ortaya kondu ve çerçevesi eski Oğuz ve Türk egemenlik geleneklerince çizildi. Komşu beyliklere yönelik Osmanlı fetih siyasetini bu çerçeve içinde inceleyebiliriz.

En eski Osmanlı vakayinamelerinin oldukça geç döneme ait olmalarına ve hatalar barındırmalarına karşın, karşılaştırmalı çalışmalar yoluyla bu kaynaklardan bazı sonuçlara varmak mümkündür. Bu vakayinameler Osmanlı ideolojisini ve hiç kuşkusuz, Osmanlı bakış açısını temsil etmektedir. Gel gelelim, bu kaynakların kendi dönemlerinden etkilenmiş oldukla-

2 Özel, *age*, s. 28, 135-136; M. Hamidullah, *İslamın Hukuk İlmine Yardımları*, İstanbul, 1962, s. 72.

rı gerçeği hiçbir zaman unutulmamalıdır. Batı Anadolu'nun öteki Türkmen beylikleri gibi, Osmanlı Beyliği de gaza ideolojisiyle son derece bütünleşmiş durumdaydı. Osmanlıların Bizans sınırında etkinlik gösterdikleri kuruluş yıllarında kıyı beylikleri denizden ganimet kazanırken, öteki beylikler Anadolu'nun iç kesimlerinde kalmışlardı. Menteşe, Aydın, Saruhan ve Karesi beyliklerinin gaza alanı Ege adaları ve Rumeli kıyılarıydı. Fakat bu sınırlı ve son derece güç bir etkinlikti. Öte yandan, Osmanlılar gaza için son derece elverişli bir coğrafi konuma sahiplerdi ve ünleri öteki Türkmen beylikleri arasında çabucak yayılmıştı.[3] Ünleri ve propaganda yapmaktaki becerileri sayesinde Osmanlılar, diğer beyliklerin insan gücü kaynaklarından yararlanma siyasetini izlediler ve böylelikle kendi gaza etkinliklerini daha da güçlendirdiler.

Osmanlı ideolojisini destekleyen sözleri barındıran ilk Osmanlı kaynağı olarak kabul edilen Ahmedi'nin çalışmasında, Osmanlıların gazadaki ünlerinin ve adaleti yaymak konusundaki katkılarının altı çizilmişti.[4] *Behcetü't-tevarih*'te, Şükrullah, gazadaki ünü sayesinde, komşu bölgelerden birçok savaşçının Osman Gazi'nin kuvvetlerine katılmış olduğunu açıkça ortaya koyar.[5] Rumeli'ye geçip burada yeni topraklar ele geçirmeleri, Osmanlıların otoritesini bir kat daha artırdı ve bölgede gitgide daha da güçlenmelerini sağladı. Osmanlılar, Germiyanların baskılarına karşı bir himaye siyaseti izledi ve etkili propaganda aracılığıyla kendi adaletlerine olan inancı yerleştirmeyi başardı. Bundan sonra fetih yolları üzerinde olan Karesi topraklarını birer birer ilhak etti. Osmanlı kaynaklarına göre, bu fetihte, Karesi beyinin oğulları arasındaki mücadeleye müdahale etmek, himayelerini Karesi'ye dek genişletmek ve mülk ya da tımar olarak belirli toprakları kendilerine bırakmak yoluyla Karesi ileri gelenlerini Osmanlı askeri sistemine kabul etmek gibi unsurlar önemli bir rol oynamıştı.[6] I. Murad'ın tahta çıkmasından sonra, Osmanlılar beylikler üzerinde denetim kurma çabalarını, bunları tabi birer devlet haline getirmek yoluyla daha da hızlandırdılar. Germiyan'ın topraklarından bir bölümünü evlilik bağları aracılığıyla ve Hamid'in topraklarını da satın alarak ele geçirdiler.[7] İkinci olgu, Osmanlı hazinesinin ne denli zengin olduğunu açıkça göster-

3 F. Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara, 1988, s. 107; H. İnalcık, "Türkler", *İA*, XII/2, s. 286-293; ayrıca krş. Enveri, *Düstûrnâme*, haz. M. Halil, İstanbul, 1928, s. 88.

4 Ahmedi, *İskendernâme*, çeşitli yerlerde, haz. İ. Ünver, Ankara, 1983, s. 65b-66a.

5 Şükrullah, *Behçetü't-tevârih*, Atsız, *Osmanlı Tarihleri*'nın içinde, s. 53.

6 Aşıkpaşazade (Atsız), s. 120-122; *Kitâb-ı Cihan-nümâ* (Taeschner), c. I, s. 46-47.

7 Varlık, *Germiyan*, s. 65; Aşıkpaşazade (Atsız), s. 129; Anadolu'daki para darlığı için, bkz. *Kitâb-ı Cihan-nümâ* (Taeschner), c. I, s. 55, 57.

mektedir. Zenginliğinin temel kaynağı ganimetti. Aslında, I. Bayezid'in düğün şenlikleri sırasında, bir Osmanlı uçbeyinin sunduğu değerli ve zengin düğün armağanları, iyi bir propaganda malzemesi olmuş ve Osmanlı ekonomik gücünü ortaya koymuştu.[8] Yukarıda değinildiği gibi, öteki beyliklerden toprak satın almak da Osmanlıların ekonomik gücünü göstermekteydi.

Osmanlı Beyliği'nin merkezi bir devlet olarak sürekli gelişimi, düzenli bir ordunun kurulması ve gaza konusundaki ününün yaygınlaşması, Türkmen beyliklerinde endişeye neden oldu ve onları zaman zaman Osmanlılara karşı birleşmeye zorladı. Şükrullah, Aşıkpaşazade, Neşri gibi erken dönem Osmanlı kaynaklarında, I. Murad tarafından Ankara'nın yeniden alınması konusunda ileri sürülen meşruiyet iddiası, bunun tipik bir örneğidir. I. Murad Rumeli'de kâfirlerle savaşmaya giderken, öteki beylikler durumdan yararlanmaları gerektiği konusunda anlaştılar ve Bursa'ya saldırmaya hazırlandılar. Bunu öğrenen I. Murad ulemaya danışarak ilk önce kiminle savaşması gerektiğini sordu. Ulema kâfirlere karşı savaşmanın "farz-ı kifâye", Müslümanları zorbalardan kurtarmanın ise "farz-ı ayn" olduğuna işaret etti. Vakanüvislere göre, adil ve dindar bir hükümdar olarak I. Murad ikincisini tercih etti.[9]

Bu tutum, büyük olasılıkla Osmanlıların Türkmen beyliklerine karşı egemenlik siyasetlerini nasıl meşrulaştırdıklarının iyi bir örneğiydi. Bu, İslami bir devlet tarafından başka bir İslam devletine darülbagy kavramının uygulanmasıydı. Aynı şekilde, öteki Türkmen beyliklerinin Osmanlılara karşı aynı fikir ve mülahazayla kendi aralarında birleşmiş oldukları da söylenebilir. Ne var ki, biz büyük ölçüde Osmanlı kaynaklarına dayandığımız için, öteki tarafın görüşleri hakkında yeterince fikir edinemiyoruz.[10] Ancak, gaza ideolojisinin, öteki beyliklerin iddiaları karşısında, Osmanlı taleplerinde onlara bir öncelik ve üstünlük verdiği söylenebilir. Aslında, Murad'ın Karaman elçisine söylediği "mâni-i gazaya gaza, gaza-yı ekberdir" sözleri,[11] Osmanlı ideolojisi ve tutumuna iyi bir örnektir. Murad'ın Türkmen beyliklerini kendisine bağlı beyliklere dönüştürmek yönündeki harekâtının meşruiyeti, Aşıkpaşazade ve Neşri gibi Osmanlı tarihçileri tarafından bu zeminde açıklanmaktaydı. Prof. İnalcık'ın işaret ettiği gibi, devletleri tabi beylikler haline getirmek, Osmanlı egemenliği-

8 Aşıkpaşazade (Atsız), s. 130; *Kitâb-ı Cihan-nümâ* (Taeschner), c. I, s. 56.

9 *Kitâb-ı Cihan-nümâ* (Taeschner), c. I, s. 52.

10 Bkz. Aziz B. Erdeşir Esterabadi, *Bezm ü Rezm*, çev. M. Öztürk, Ankara, 1990, s. 353-355; Şikari, *Karamanoğulları Tarihi*, haz. M. Koman, Konya, 1946, s. 141, 160, 163.

11 *Kitâb-ı Cihan-nümâ* (Taeschner), c. I, s. 59-60.

ni kurmanın ilk adımını oluşturmuştu ve Osmanlı fetih yönteminin genel bir karakteristiğiydi.[12]

İlk Osmanlı tarihçileri tarafından yapılan yorumlar, halefleri tarafından daha iyi işlenmiş bir tarzda yeniden dile getirilmiştir. Özellikle Kemalpaşazade, aynı zamanda bir şeyhülislam olarak, bu noktayı mükemmel bir biçimde formüle etmiş, muhtemelen Kemalpaşazade'den etkilenmiş olan Hoca Sadeddin, Âli ve Müneccimbaşı gibi daha sonraki bazı tarihçiler aynı yorumları yapmışlardı. Tam olarak söylemek gerekirse, Kemalpaşazade, bu devletlerin ortadan kaldırılması gerektiğini, Müslüman devletler arasından kinin kaldırılmasının Müslümanların birinci ödevi olduğunu ve bu beylikler asi oldukları için ezilmeleri gerektiğini söylemişti.[13] Âli de, bu beyliklerin gazilere kılıç çeken eşkıyalar olduğuna işaret etmekteydi.[14]

Türkmen beylikleri üzerindeki Osmanlı egemenliğinin temel ilkeleri hakkındaki bu genel gözlemleri yaptıktan sonra, artık özelde Saruhan'ın fethinin evrelerini incelemeye geçebiliriz.

Saruhanoğulları, Anadolu'nun batı sınırında kurulmuş olan Türkmen beyliklerinden biriydi ve adını kurucusundan almıştı. Manisa'yı ele geçiren ve beyliği kuran Saruhan Bey'in kimliği muammadır. Babasının adının Alpağı olduğu kesindir.[15] Bugünkü araştırmalardan, Saruhan Bey'in kökenine ilişkin hikâyenin, onu Harezm emirlerinden biri olarak gösteren İbn Bibi'den geldiği anlaşılmıştır.[16] Ne var ki, İbn Bibi bu bilgiyle ilgili herhangi bir kanıt göstermez. Sonuç olarak kökenlerine ilişkin bu öyküler sadece varsayımdan öteye gitmemektedir. Aynı şekilde, Saruhanlılar ile Osmanlılar arasındaki ilk ilişkiler hakkında da kesin bilgiler bulunmamaktadır. Ancak, Saruhanlıların Osmanlılara karşı Aydınoğullarıyla ittifak yaptıkları kesin olarak söylenebilir. Bundan başka, Osmanlılarla ittifak halindeki Kantakuzenos'a karşı İmparatoriçe Anna'yla da bir antlaşma yaptıkları da biliniyor. Aslına bakılırsa, Saruhan Bey'in yerini alan oğlu İlyas'ın 6000 kişilik bir birliği İmparatoriçe'nin yardımına gönderdiği söylenmektedir.[17]

Bu bilgiler, Osmanlılarla Saruhanoğulları arasındaki ilişkilerin pek yakın ya da dostça olmadığı izlenimini veriyor. Bu durum, muhtemelen,

12 H. İnalcık, "Ottoman Methods of Conquest", *Studsl*, 2 (1954), s. 103-129.

13 Kemalpaşazade, *Tevârih-i Al-i Osman*, haz. Ş. Turan, I. defter, Ankara, 1970, s. 25-27.

14 Âli, *Fusûlü Hallü Akd ve Usûlü Harc u Nakd*, Süleymaniye-Esad Efendi Ktp. nr. 2389, s. 55b-56b.

15 BA, *Tahrir Defteri*, nr. 398, s. 159.

16 İbn Bîbî, *El-evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umuri'l-Alâiyye*, haz. A. Erzi, Ankara, 1956, s. 430; ayrıca bkz. F. M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara, 1989, s. 17, not 20.

17 G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. F. Işıltan, Ankara, 1981, s. 479.

aralarında başka beylikler bulunması nedeniyle bu iki beyliğin komşu olmamasından kaynaklanıyordu. Sonuç olarak, Saruhanlılar daha özgürce hareket ediyorlar ve Osmanlı saldırısına karşı kendilerini daha güvende hissediyorlardı. Ne var ki, Osmanlı Beyliği'nin Karesi Beyliği'ni tedricen ilhakı, ekonomisi, Hıristiyanlara karşı sürdürülen deniz seferlerine bağımlı olan Saruhan Beyliği'ni Osmanlılarla doğrudan ilişkiye zorladı. Saruhan Beyliği'nin Osmanlılarla dostluk kurmak, hatta I. Murad'ın hükümdarlığı döneminde Osmanlı üstünlüğünü ve egemenliği kabul etmek zorunda kalmasının iki nedeni vardı: İlki, iki beylik arasındaki ortak sınır, ikincisi de İzmir'in Latinlerce işgalinin deniz ulaşımında düşüşe ve ekonomik kaynakların azalmasına yol açması. Görünüşte iki beylik arasında bir dostluk vardı, fakat gerçekte, tıpkı diğer Türkmen beylikleri gibi Saruhan Beyliği de Osmanlıların gönülsüz vasallarına dönüşmüştü. Öteki beylikler gibi Saruhanoğulları da Osmanlı taleplerine karşı çıkamamıştı. Osmanlı nüfuzu özellikle Kosova muharebesi (1389) döneminde hissediliyordu.[18] Saruhan Beyliği kuvvetleri, Osmanlılarla yan yana savaşa katıldı. Bu, Saruhan Beyliği'nin Osmanlı egemenliğine geçişinin ilk ve en önemli evresini oluşturdu. Bu evrede doğrudan bir hâkimiyet olmamakla birlikte, üstünlüğün tanınması söz konusuydu.

Öte yandan, Osmanlı nüfuzunun açıkça ortaya çıktığı dönemde, Saruhan Beyliği'nin iç ilişkileri karışıktı. İshak'ın oğulları olan Orhan ve Hızırşah arasındaki mücadele beyliği sarstı ve sonunda kardeşini bertaraf eden Hızırşah Manisa'ya egemen oldu. Saruhanoğulları, I. Bayezid'i Anadolu seferine çıkmaya zorlayan olayların başlangıcında önemli bir rol oynadılar. Orhan ya da Hızırşah'ın bu olaylara karışıp karışmadıkları açık olmamakla birlikte, kardeşine karşı mücadeleyi kaybeden Orhan'ın Osmanlılara karşı ittifaka katıldığı söylenebilir. Çünkü Hızırşah, hiçbir şekilde karşı koymaksızın, I. Bayezid'i Manisa yakınlarında karşıladı ve ona bağlılığını bildirdi. Bayezid, onun topraklarının bir bölümünü muhafaza etmesine izin verdi.[19] Daha sonra Orhan da Osmanlılara boyun eğmek zorunda kaldı, ama onun önceki düşmanca tutumunu unutmayan Osmanlı yönetimi, ona hoşgörü göstermedi ve başka birkaç beyle birlikte Bursa ya da İznik'e sürgüne gönderdi. Dahası, Timur'a katılanın Orhan olduğunu da kabul edebiliriz.[20] Bu olaylar Osmanlı hükümranlığının ikinci evresini oluşturdu, ve bu evrede Osmanlılar Saruhan Beyliği'nin tüm topraklarını işgal etmek ye-

18 *Kitâb-ı Cihan-nümâ* (Taeschner), c. I, s. 79.

19 *Kitâb-ı Cihan-nümâ* (Taeschner), c. I, s. 85.

20 Enveri, *Düstûrnâme*, haz. M. Halil, s. 88; Ç. Uluçay, "Saruhanoğulları", *İA*, X, s. 241; M. Halil, *Medhal*, s. 83.

rine, bazı toprakları ilhak edip kalanını Saruhan beylerine bırakma siyasetini izlediler. Bundan sonraki hedef, uzun vadede, bağımsız bir ülke olarak Hızırşah'a bırakılan toprağın, tedricen doğrudan Osmanlı denetimine alınması olacaktı. Ancak, Timur'un istilası bu dönemde ortaya çıktı ve Saruhan beyleri bir süreliğine Manisa üzerinde egemenliklerini yeniden kurmayı başardılar. Çelebi Mehmed döneminde Manisa'nın Osmanlı hâkimiyetine alınmasına karşın, bu mücadele II. Murad'ın hükümranlığına değin sürdü. II. Murad döneminde, Saruhan'ın bazı ileri gelenleri Rumeli'ye sürüldüler ve böylelikle hâkimiyet süreci tamamlanmış oldu.[21]

Sonuç olarak, en eski Osmanlı kaynaklarına göre, Osmanlı Beyliği, Saruhan Beyliği de dahil olmak üzere Anadolu beyliklerine karşı yürüttüğü siyaset için meşru gerekçeler hazırlamak konusunda son derece duyarlıydı. Gel gelelim, bu kaynakların çoğunun 15. yüzyılda, o dönemin siyasal koşulları bağlamında yazıldığı unutulmamalıdır. Olayların bu şekilde sonradan değerlendirilmesi, daha basit bir yorumlamayla sonuçlandı. Daha sonraki tarihçiler, bu düşünceleri kendi dönemlerine ait daha iyi işlenmiş İslami kavramlarla aktardılar. Dahası, Osmanlıların Rumeli'de uyguladıkları fetih yöntemlerinin az çok aynısını Türkmen beyliklerine de uyguladıkları söylenebilir.

21 *Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, haz. H. İnalcık, Ankara, 1954.

"OĞUZ EFSANESİ" VE OSMANLI DEVLETİ'NİN KÖKENLERİ: BİR İNCELEME

ALDO GALLOTTA

Osmanlı Devleti'nin kökeniyle ilgili Türk kaynaklarının hem gerçeğe yakın hem de gerçekdışı, düşsel bilgilerden oluşan bir bütün meydana getirdiği bilinmektedir. Bir ara da Sadeddin ve diğerleri gibi saray tarihçileri tarafından doğrulanan bu bilgiler geleneksel bir hikâye halinde birbirine karışmış ve bir anlamda resmi tarih kimliği kazanmıştır.

Bu hikâyede hanedanın kökeni "Oğuzlardan" başlayarak ele alınır. Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nin, 11. yüzyılın sonlarında, Selçuklular döneminde, önceleri Hazar Denizi yörelerindeki bozkırlarda yaşayan ve Oğuz soyundan gelen büyük Türk boylarının Anadolu'ya göçünün uzak bir sonucu olduğu tarihi bir gerçektir. Bununla birlikte, Osman döneminde, ya da iki yüzyıl sonra, "Oğuz" deyimi artık geçmişte kalan etnik bir tanımlamadan ibarettir. O halde, Oğuzlara başvurmak, kökleri geçmişe uzanan ulusal bir düşünceyi onaylamak anlamına gelir, ama bu düşünce tarihten çok söylenceye dayanırdı, başka bir deyişle, bir efsaneydi. "Oğuz efsanesi" tarihsel bir önem taşır, çünkü Osmanlılara göre soyluluklarının ve siyasal üstünlüklerinin temeli bu kaynağa dayanır. Öte yandan, bu efsane yüzyıllar boyunca saltanat süren hanedanda bir Türk bilincinin sürekliliğinin belirtisidir.

Osmanlı Devleti'nin kökenini araştıranlar tarafından (bunlar arasında en başta M. Fuat Köprülü ve P. Wittek gelir) enine boyuna tartışılmış olan konu, son yıllarda değişik köken ve formasyonlardan gelen araştırmacıların yoğun ilgisini çekmiştir. Bu kişiler arasından B. Flemming gibileri, 15. yüzyıldaki tüm Türkmen devletlerine özgü niteliği gözlemleyerek "Oğuz temasının" siyasal sonuçlarını incelemek için bir süre duraklar-

ken,[1] araştırmacıların büyük bölümü, Anadolu Türk devletinin kökeni ve niteliği konusunda, P. Wittek'in ünlü kuramında formüle ettiği kurumla özellikle bağlantılı olan soruyu incelemiştir. Anadolu Türk devletinin niteliğine bakılarak devletin bu kuruluş şekli "gazi-devlet" olarak adlandırılabilir.[2] Bu araştırmacılar arasından bazıları dikkat çeker: C. Heywood, Wittek'in kuramının tanımlanması için izlenen yolun tarihsel açıdan ve yöntem bakımından uygun olmadığı kanısındadır;[3] R. P. Lindner, devletin temel niteliğinin göçebelik olduğunu açıkça belirtir;[4] C. Imber, Wittek'in savının özellikle "ideolojik" niteliğine karşı çıkarken bir yandan da Türk kaynaklarından sağlanan bilgilerin gerçeğe uygunluğunu dikkatlice incelemeyi önerir;[5] R. J. Jennings de Wittek tarafından dikkate alınan verilere dayanan Osmanlı Devleti'nin "gazi" niteliğini sert bir biçimde eleştirir.[6]

Hiç kuşkusuz Wittek'e yöneltilen eleştirilerin büyük bölümü son elli yılda tarih biliminin gerçekleştirdiği yadsınamaz gelişmeler ile Avusturyalı araştırmacının düzenli bir şekilde ve açıkça belirttiği düşüncelerine dayanmaktadır.[7] Günümüzde bile, onları eleştirmeden kabul eden o dönemlerin yazılı tarihiyle ilgili pek çok araştırmaya dayanan düşüncelerin incelenmesi bir gereksinim ve belki de bir aciliyettir. Bunu gerçekleştirirken ulaşılmış ya da ulaşılacak olan gelişmelerin büyük bölümünün, günümüze kadar sürdürülmüş araştırmalar ve uygulanmış yöntemler sayesinde mümkün olduğunu asla unutmamalı, göz ardı etmemeliyiz.

Yukarıda değinilen tartışmaya katılırken, en başta Osmanlı Devleti'nin "Oğuz" niteliği sorununu araştırmayı gerekli buluyorum. Böylece "Oğuz efsanesi"nin doğruluğunu araştırmak için izlenecek yola yeniden bir göz atmak ve zaman zaman da tarihsel gerçeklerin belirtilerini değerlendirmek yerinde olur. Böylece, tikel olaylarla bağlantılı olarak, olayların yanıltıcılığı ya da farklılığı yorumlanabilir.

1 Barbara Flemming, "Political Genealogies in the Sixteenth Century", *OsmAr*, 7-8 (1988), s. 123-137.

2 Değişik yapıtlarda açıklanmış olan Wittekçi kuram, Wittek, *Rıse*'da açıklayıcı bir biçimde özetlenmiştir.

3 C. Heywood, "Wittek and the Austrian Tradition", *JRAS*, 1988/1, s. 7-25; a. y., "Boundless Dreams of the Levant, Paul Wittek, the George, Kreis and the Writing of Ottoman History", *JRAS*, 1889/1, s. 32-50.

4 R. P. Lindler, *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia*, Bloomington, 1983.

5 C. Imber, "Paul Wittek's, De la Defaite d'Ankara à la prise de Constantinople", *OsmAr*, 5 (1986) s. 65-81; a. y., "The Ottoman Dynastic Myth", *Turcica*, 19 (1987) s. 7-27.

6 R. C. Jennings, "Some Thoughts on the Gazi-Thesis", *WZKM*, 76 (1986), s. 151-161.

7 Bak. yukarıda, 2. dipnot.

Osmanlılardaki "Oğuz efsanesi"yle ilgili ilk bulgu oldukça gerilere, ilk Türk kaynağı sayılan Ahmedi'nin *Iskendername*'sine (1413) kadar dayanmaktadır. Bu yapıtta Osman'ın babası Ertuğrul ile yakınları olan Gündüz Alp ve Gök Alp'in "Oğuz" soyundan oldukları söylenir.[8] Bu bulgunun I. Murad'ın (1362-1389) hükümdarlığından sonraki döneme ait olduğu göz önünde tutulmalıdır. Osmanlılar Kızılırmak'ı geçtikten sonra, Türkmen göçebelerin yaşadığı illerle komşu olmuşlardı. Türkmenler etnik Oğuz geleneklerini çok iyi korumuşlardı. Osmanlılarda Oğuz bilincinin özellikle bu koşullarda oluştuğu ya da güçlendiği düşünülebilir.[9]

Oğuz efsanesi, II. Murad (1420-1451) zamanında Yazıcıoğlu Ali'nin kaleme aldığı tarihle doruk noktasına ulaşır. Bu yapıt *Tarih-i Al-i Selçuk* diye bilindiği gibi *Oğuzname* olarak da tanınır. Gerçekte bu yapıt İran tarihinin çevirisinden alınmış değişik derlemelerden oluşur. Türkler ve Moğollar, özellikle de Oğuzlar ve onların boylarıyla, kökeniyle ilgili bölüm Reşidüddin'den; İran ve Mezopotamya Selçuklularıyla ilgili bölüm Ravendi'den; Anadolu Selçuklularıyla ilgili bölüm (özet halinde) İbn Bibi'den ve Gazan Han'ın İlhanlı hükümdarlığını içeren bölüme kadar olan yerler de Reşidüddin'den alınmıştır. Bu yapıtta yazara ait olanlar, İbn Bibi'nin çevirisine yapılan ekler ve kendi dönemine daha yakın olaylarla ilgili kısa notlardan ibarettir. İbn Bibi'nin *El-evamirü'l-alaiyye* muhtasarının çevirisine yaptığı eklemeler Anadolu Selçuklu kurumlarındaki Oğuz geleneğini yansıtan bölümü yüceltmeyi amaçlamaktadır. Böylece Osmanlılara mal edilen bilgiler belirgin şekilde ortaya çıkmaktadır. Osmanlı hanedanı, Oğuz kökenli yirmi dört boydan biri olan Kayı boyundan gelmektedir. Kayılar, Oğuzlara adını veren kahraman Oğuz'un altı oğlundan ilki olan Gün Han'ın dört oğlundan en büyüğü olan Kayı'nın soyundan gelmektedir.[10] Oğuz boyları arasında Kayıların üstünlüğünün tanınmasıyla, Moğolların baskısı altında Bizans sınırına doğru çekilen Oğuz boylarının beyleri tarafından Osman "han" seçildi; seçim, Türk töresine göre toplanan bir kurultayda yapıldı. Beyler Osman'ın önünde üç kez eğildiler ve ona bir çanak kımran sundular.[11]

8 Ahmedi, *Dâstân ve Tevârih-i Al-i Osman*, Atsız, *Osmanlı Tarihleri*'nin içinde, s. 7-8.

9 İncelenen tarihi dönem için bak. H. İnalcık, *The Ottoman Empire. The Classical Age 1300-1600*, London, 1973, s. 9-16; A. Bombaci, *La Turchia dall'epoca preottomana al XV. secolo*; A. Bombaci - Stanford J. Shaw, *L'Impero ottomano*, Torino, 1981, s. 248 ve devamı.

10 M. T. Houtsma, *Recueil des textes relatifs â l'histoire des Seldjoucides III. Histoire des Seldjoucides a'Asie Mineure d'apres İbn Bibi. Texte turc*, Leiden, 1902, s. 204-205.

11 Bkz. P. Wittek, "Deux Chapitres de l'histoire des Turcs de Roum", Byzantion, 9 (1936) s. 309, not 4 (*La formation de l'Empire ottoman*'da yeniden basılmıştır. Ed. V.

Osmanlıların Oğuz kökeniyle ilgili farklı bir tanımlama da yaklaşık aynı dönemde tarihçi Şükrullah (ö. 1489) tarafından yapılmıştır. Şükrullah, Tebriz'de saltanat süren Karakoyunlu Türkmenlerinin hükümdarı Cihan Şah'ın yanına II. Murad tarafından 1449 yılında elçi olarak gönderilen tarih yazarı Ahmedi'nin soyundan gelen üstün nitelikli bir kişidir. Cihan Şah, Osmanlı sultanıyla akraba olduğunu ileri sürmüş ve ortaya çıkardığı bir "tarih söyleyen"e (tarih-hân) Moğol yazısıyla bir kitap hazırlattırmıştır.[12] Bu kitaba göre, Cihan Şah, Oğuz'un altıncı oğlu Deniz Alp'in soyundan, II. Murad ise Oğuz'un dördüncü oğlu Gök Alp'in soyundan geliyordu. Bu geleneğe uyan Şükrullah, Gök Han aracılığıyla Osman'ı Oğuz'la birleştiren bir soyağacı oluşturmuştur.[13] Yazıcıoğlu'nun kanısına göre, sözü edilen soyağacı Osmanlıların Kayılardan geldiğini yalanlıyor, çünkü Kayı'nın babası Gök Han değil Gün Han'dır.

Oysa, Azerbaycan asıllı bir Türk olan Bayati'nin 1481 dolaylarında yazdığı Osmanlıların *Oğuzname*'sinde Kayı ve Gün Han'a kadar çıkan bir soyağacı görülür. Bayati, Osman'ın hayali atalarının adlarını vermekle kalmaz, bunların her biri için hayali bir yaşam öyküsü bulur ve bu kişileri İslam tarihinin belirli evrelerine yerleştirir.[14]

Neşri, soyun başı olarak Gök Han ve Gün Han'ı kabul eden her iki soyağacına da karşı çıkar ve ikisini de onaylamaz.[15]

P. Wittek, Osmanlıları Gök Han'la birleştiren soyağacının daha eski olduğunu kabul eder, çünkü Gök Han ile Ahmedi'nin belirttiği Gök Alp arasında bir ilişki kurar.[16] P. Wittek'e göre Osmanlıların Kayı soyundan geldikleri bir yanılsamadır. Bu soyun kurucusunun, Oğuz'un ilk oğlunun ilk oğlu olması kuşku yaratır. Eğer Kayı soyağacı daha sonraları, Osmanlıların yükselme döneminde doğrulansaydı, Osmanlıların, Oğuzların Kayı boyundan geldikleri kabul edilebilirdi. Kurucularına mal edilen üstünlüğe gelince, bu, Osman'ın soyundan gelenlerin olağanüstü siyasal yükselişine geleneği de aktarmak, uyarlamak için benimsenmiş *a posteriori* bir buluş gibi açıklanabilirdi. Oysa Kayıların soyu ilk kez 11. yüzyılda Kaşgarlı Mahmud'un soyağacında da yer alır. Kayılardan önce yalnızca Kımıkların geldiğini de belirtmek gerekir. Kuşkusuz o dönemlerde hüküm süren Selçuklu hanedanına saygı belirtisi olarak böyle davranılmıştı, çünkü Selçuklular Kımık soyundandır.[17] Gerçekten de iki yüzyıl sonra, Selçukluların yıldızı sönünce, Reşidüddin'in düzenlediği listede, Kayılar tartışmasız ilk sırada yer alıyorlardı.[18]

Wittek'in mantığı çelişkili değildir. Tümüyle olmasa da en yaygın Oğuz soyu olarak, Kayıların Anadolu'daki ilk Türk nüfusun yerleşip yayılmasında büyük rol oynadığı göz önüne alınırsa,[19] Osman'ın soyunun Kayılardan gelme olasılığı kabul edilebilir. Gök Han ile Gün Han'ı, sırasıyla, sülalenin başı, kurucusu olarak gösteren iki dalıyla birlikte, bu soyağacı kesinlikle gerçekdışıdır, oysa Kayı boyuyla olan etnik bağlılık geleneği muhtemelen bir gerçeklikti.

Her ne olursa olsun, "Oğuz efsanesi", Wittek'in de kabul ettiği gibi (çünkü bu daha önce Ahmedi'de de yer alır) bunun sonucu olmasa da, büyük bir olasılıkla "romantik" bir olayla bağlantılıdır. II. Murad döneminde Anadolu'daki Türkmen aşiretleri üstündeki Osmanlı egemenliğinin yerleşmesini kolaylaştırmak için Türk eski çağları siyasal amaçla yeniden değerlendirildi. Kayı soyundan gelmek, saygınlıklarını güçlendirip kanıtlamalarına yardımcı oluyordu. Ünlü bir Oğuz olan Dede Korkut'a at-

---

C. Menage, Londra, 1982). Bu Oğuz törelerinden Yazıcıoğlu da söz etmektedir, *age* s. 10; bkz. E. Rossi, *Il "Kitab-ı Dede Qorqut". Racconti epico-cavallereschi dei Turchi Oguz tradotti e annotati con "facsimile" del ms. Vat. Turco 102*, Vatikan, 1952, s. 19.

Antik Türk sanat yapıtları incelenirken armağan çanak temasına sık sık rastlanır, bu edebi konu efsanevi câm-ı Cem ile bağlantılı ve yaygın olarak kullanılır. Bak. A. Bombaci, *La letteratura turca*, Firenze-Milano, 1969, s. 329.

12 Elbette burada söz konusu olan Uygur yazısıydı, zaten tüm araştırmacılar da bu konuda fikir birliğine varmıştır, Bkz. örneğin J. E. Woods, *The Aqquyunlu. Clan, Confederation, Empire. A study in 15th/9th Century Turko-Iranian Politics*, Minneapolis-Chicago, 1976, s. 190.

Timurlenk'in ölümünden sonra Müslüman Türkler arasında Uygur alfabesine yeniden dönüldü. Anadolu'daki en belirgin kanıt II. Mehmed'in *yarlıg*'larıdır, bunun için bkz. R. R. Arat, "Un Yarlık de Mehmed II, le Conquerant", *Annali I. V. O.*, N. S. I (1940), s. 25-68.

13 Şükrullah, *Behçetü't-tevârih*, Atsız, *Osmanlı Tarihleri*'nin içinde, s. 51; bkz. Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 212.

14 Bayati, *Câm-ı Cem-Ayin*, sadeleştiren F. Kirzioğlu, Atsız, *Osmanlı Tarihleri*'nin içinde, s. 380-400.

15 *Kitâb-ı Cihan-nümâ* (Taeschner), c. I, s. 2-8.

16 *age*, c. I, s. 9 ve devamı.

17 *Divânü'l-lûgati't-Türk*, haz. Kilisli Rıfat, c. I, s. 56-58; haz. B. Atalay, c. I, s. 55-59. Bkz. T. Banguoğlu, "Oğuzlar ve Oğuzeli Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1959, s. 21 ve F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler). Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, İstanbul, 1980, 3. b, s. 206, devamı ve ekli çizelgeler.

18 *Cami'ü't-tevârih*, çev. K. Jahn, *Die Geschichte der Oguzen des Raşid ad-Din*, Wien, 1969, s. 63-68; çev. A. Z. V. Togan, *Oğuz Destanı, Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili*, İstanbul, 1972, s. 49 ve devamı. Bkz. E. Rossi, *age*, s. 16-17 ve F. Sümer, *age*, s. 206 ve devamı.

19 Bkz. Köprülü, *Les Origines*, s. 83 ve devamı; F. Sümer, *age*, s. 211-221; Köprülü, "Kayı Kabilesi Hakkında Yeni Notlar", *Bell* II/31 (1944); F. Demirtaş, "Osmanlı Devrinde Anadolu'da Kayılar", *Bell*, XII/47, s. 575-615.

fedilen kehanetin gerçekleşeceği artık belliydi, söylenceye göre, iktidar, günün birinde Kayı soyundan gelenlerin eline geçecekti. Bu kehanet Yazıcıoğlu tarafından belirtilmiş[20] ve *Kitab-ı Dede Korkut*'un giriş bölümünde de yer almıştır.[21] Kayı kökeni resmen de onaylanıyordu: Gerçekten de, bu "boy"un damgası II. Murad döneminin sikkelerinde görülür; 16. yüzyılda has ahırlara ait atları damgalamak için hâlâ kullanılıyordu. Ayrıca Osmanlı askerlerinin silahlarında da bu damgaya rastlanırdı.[22] Kayıları boy'un başı olarak kabul eden soyağacı sarayın yazılı tarihinde belirli bir üstünlüğe sahipti.[23]

Öte yandan, Osmanlıların Oğuz soyağacına duydukları ilginin bir başka nedeni de 1402 bozgununun bıraktığı kötü izleri silmek ve devletin sürekliliğini sağlamak için yapılan girişimlerdir. Bunlar arasında Osmanlılar için en önemlisi, Timur'un doğudaki vasallarından daha üstün görünmemekle birlikte, en azından onlarla eşit güçteymiş gibi davranmaktı. Bunun amacı, Timur'a bağımlılıktan kaçınmak olduğu kadar Anadolu beylikleri üzerinde üstünlük sağlamaktı.[24]

Kaynaklardan yola çıkarak bazı örnekler vermenin sırasıdır. Karamanlı Mehmed Paşa'ya göre, Oğuz'un soyundan gelen, Osman'ın atası olan Kayık Alp, Moğolların Bağdat'ı işgali (1258) sırasında Ermenistan şehirlerinden Ahlat'ta deve ve koyun sürüleriyle yaşarken, bozguna uğrayan Selçuklularla birlikte kaçmaya razı olur ve Anadolu'ya gelerek Karacadağ'a yerleşir, daha sonra da kavmiyle beraber başka bir yere göç eder. Onun soyundan da, Sarkuk Alp, Gök Alp, Gündüz Alp ve en sonunda da Ertuğrul dünyaya gelir.[25]

Şükrullah'ın şöyle bir değindiği, Karamanlı Mehmed Paşa'nın ise sözünü bile etmediği Süleyman Şah, kısa tarihlerde adeta devleştirilmiştir. Şükrullah ile Karamanlı Mehmed Paşa'nın tarihsel gerçekliğe en küçük saygı göstermeden, gelecekteki Osmanlıların olaylarıyla Selçuklularınkini

20 Bkz. Woods, *age*, s. 299.

21 *Dede Korkut Kitabı*, haz. M. Ergin, Ankara, 1958-1963, s. 15; haz. O. Ş. Gökyay, c. I, s. 1; c. II, s. 2; haz. E. Rossi, s. 96. Bkz. Woods, *age*.

22 Bkz. P. Wittek, "De la defaite d'Ankara à la prise de Constantinople", *REI* 12 (1938), s. 27-28, not 1 ve Wittek, *Rise*, s. 11.

23 Bkz. örneğin Hoca Sadeddin'in aktardığı soyağacı, *Tâcü't-tevârîh*, c. I, İstanbul, 1279/1861-62, s. 15, ve İbn-i Kemal'in *Tevârîh-i Âl-i Osman*, I. Defter, haz. Ş. Turan, Ankara, 1970), s. 44, (Osmanlı Şeceresi), s. 112-113.

24 Bkz. örneğin H. İnalcık, "The Rise of the Ottoman Historiography", *HME*, s. 160.

25 Karamanlı Mehmed Paşa, *Osmanlı Sultanları Tarihi*, çev. İ. H. Konyalı, Atsız, *Osmanlı Tarihleri*'nin içinde, s. 343. Gök Alp ve Gündüz Alp, kuşkusuz, Ahmedi'de gördüğümüz iki kişidir.

birbirinden ayırma eğiliminde oldukları açıkça görülüyor. Anonim vakayinamelere ve Oruç'a göre, Oğuz'un soyundan gelen Süleyman Şah, bir göçebe topluluğunun başı, İran'da Mahan şahıydı. Moğolların istilası sonucu buradan kaçmıştı. Anadolu'ya gelişi Selçuklularınkinden bağımsız olarak gerçekleşmiştir. Bu olay, Sultan Alaeddin döneminde meydana gelmiş, Moğolların Bağdat'ı işgalinden sonra İran'dan ayrılan sultan bundan böyle "Rum ülkesinin" hükümdarı olmuştur.[26]

Âşıkpaşazade'ye göre, Süleyman Şah, elli bin Türkmen ve Tatar göçebe ile Acemlerin (Büyük Selçuklular?) başında kâfirlere karşı gönderildi. Acemler, Türk göçebelerin yardımıyla Arapları yenince, onlardan kurtulmak istediler. Selçuklular Anadolu'ya ondan çok sonra, Alaeddin döneminde geleceklerdi.[27] Tarih yazarlarının ağız birliği ederek anlattıklarına göre, Süleyman Şah, bir süre kâfirlere karşı savaşıp zafer kazandıktan sonra Halep'ten Türkistan'a doğru giderken, bir kaza sonucu Ceber Kalesi önünde Fırat nehrinde boğuldu.[28] Âşıkpaşazade'ye göre, Süleyman'ın adamlarından bir bölümü, Dögerler, Ceber'de kaldı; öbürleri de dağılarak Suriye Türkmenleri ile Anadolu Türkmen ve Tatarlarını oluşturdular; yalnızca küçük bir bölümü de Süleyman Şah'ın üç oğlu, Sungur Tekin, Gündoğdu ve Ertuğrul ile birlikte kaldı.[29]

Neşri aynı soydan gelen iki kolu barıştırmak ve tarih konusunda anlaşmalarını sağlamak için çalıştı. Gazneli Mahmud (ö. 1030) döneminde Gök Han'ın soyundan gelen bir Oğuz topluluğunun Ermenistan'daki Ahlat'a yerleşmesinden söz eder. Ayrıca Süleyman Şah'ın, Moğol ordusunun baskısı nedeniyle İran'dan kalkıp I. Alaeddin Keykubad'ın saltanat sürdüğü Anadolu'ya göçtüğünü de anlatır. Bu arada, Moğolların o yöreye yerleşmesi üzerine Selçukluların Anadolu'ya gelişleriyle ilgili olan önceki kaynaklardan -tarihe aykırılık pahasına- söz etmez. Böylece, Osmanlıların ünlü atası Süleyman Şah'ın yaşadığı olayları Âşıkpaşazade gibi, yineler.[30]

Hammer ve kendisinden sonra bu konuda yazmış olanların, genellik-

26 Giese, *Chroniken*, c. II, s. 9-11. Oruç (Babinger), s. 5-6. Oruç'a göre olay 626/1128-29'da meydana gelmiştir. Gerçekte, bilindiği gibi, Selçuklular Anadolu'ya I. Alaeddin Keykubad'dan yaklaşık bir buçuk yüzyıl önce gelmişlerdir. Bu hükümdar 1220'den 1236'ya kadar saltanat sürmüş ve Bağdat da 1258'de düşmüştür. Aslında Türk tarihçilerinin sık sık sözünü ettiği Alaeddin Keykubad gerçek Selçuklu sultanının "efsaneleşmiş" bir uyarlamasıdır, tıpkı C. Imber'in *agm*, s. 13-14'de belirttiği gibi.

27 Âşıkpaşazade (Atsız), s. 92-93; Âşıkpaşazade (Giese), s. 5-7.

28 Âşıkpaşazade (Giese), s. 11.

29 Âşıkpaşazade (Atsız), s. 93. Dögerlerle ilgili olarak bkz. F. Sümer, "Dögerlere Dâir", *Türk Mec.* 10 (1953), s. 139-158.

30 *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, (Taeschner), s. 20-21.

le, sessizce onayladıkları Süleyman Şah'ın tarihsel gerçeğine ilk kez Gibbons karşı çıkar. Elli bin kişiyi yöneten bir Mahan (Gibbons'a göre burası Dinever ile Nihavend arasında bir ovaydı) şahının tarihi kaynaklarından hiçbir iz kalmamış olması gerçekdışıydı.[31] Jorga tarafından da daha önce değinilen inandırıcı bir varsayım P. Wittek tarafından ileri sürülmüştür. Süleyman Şah, Kutalmışoğlu Süleyman'dan başkası değildir. Kutalmış 11. yüzyılda tarih sahnesine çıkan Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusudur.[32] Gerçekten de, Osman'ın varsayılan atası gibi, Suriye'de bulunmuş ve Halep yakınlarında bir savaş kazanmıştır, bunun hemen ardından da ölmüştür, ama boğularak değil. Habur'da boğularak ölen, oğlu Kılıçarslan'dır. Arap yazısında Habur'la Ceber'in yazılışı birbirine çok benzer. Wittek'in varsayımına dolaylı bir destek de Âşıkpaşazade'nin sözlerinden geliyor. Buna göre Süleyman Şah Osmanlıların atası olmamakla birlikte, Küçük Asya'daki tüm Türklerin başıdır. Wittek, ayrıca Horasan'da, Merv dolaylarında olan Mahan'la ilgili açıklamayı da yapıyor. Abbasilerin Emevilere karşı kazandıkları zafere etkin bir şekilde yardımcı olan kumandan Ebu Müslim'in hareket noktası burası olmuştur. Ebu Müslim sonraları Anadolu'da oldukça yaygınlaşan ünlü bir menkıbenin kahramanı olmuştur.[33] Tarih yazarları Süleyman Şah'ın Ebu Müslim ile aynı soydan geldiğini kesin olarak söylerlerdi. Bunu da, okuyucuları ya da dinleyicileri tarafından çok tanınan bir efsane çemberiyle sarıyorlardı. Sonuç olarak da, Süleyman'ın varlığını Selçuklulardan esirgerken, Anadolu'nun fethinin başarısını Osmanlılara mal ediyorlardı. Böylece, Selçukluların buradaki hükümdarlığı tarihsel bir hata sonucu I. Alaeddin Keykubad ile başlatılıyordu. Halkın bilgisizliği nedeniyle tarih yazarlarının bu tür yanlışları hoş görülüyordu. Öyle ki, Neşri gibi ciddi bir tarihçi de bu hatayı onaylamıştı.[34]

Osmanlı kaynaklarının birbirine zıt ve karmaşık oluşu nedeniyle,[35] Süleyman Şah'ın ön sırada yer aldığı Neşri'nin hikâyesi önem kazanıncaya

31 H. A. Gibbons, *The Foundation of the Ottoman Empire*, Londra, 1968, (y. b.), s. 263 ve devamı.

32 *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, (Taeschner), s. 13.

33 *age*, s. 12. Bkz. I. Melikoff, *Abu Muslim, le "porte-hache" du Khorassan dans la tradition epique turco-iranienne*, Paris, 1962.

34 Giese, *Chroniken*, c. I, s. 10; *Kitâb-ı Cihan-nümâ* (Taeschner), s. 12-13.

35 Daha önce belirtilenlerin dışında başkaları da vardır, ama bunları burada belirtmeye gerek yok. Bunlar arasından Enveri (bunun için bkz. Melikoff, *Destan*, s. 29) ve Sarıca Kemal (bunun için bkz. R. Anhegger, "Sarıca Kemal ve Selâtîn-nâmesi", *TD*, I/1-2, s. 72-94), 15. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlılarla Selçuklular arasında akrabalık bağları oluşturmaya çalıştılar.

kadar, daha öncekilerle ilgili yaygın bir araştırma geleneği yoktu. Öyle ki, özellikle yabancı yazarlar çok çeşitli, dayanaksız yorum ve anlatıları için meydanı boş buldular.[36]

Osman'ın babası ve tarihsel açıdan kesinlikle gerçek bir kişilik olan Ertuğrul'un çevresinde onun varlığını yüceltmek amacıyla bir efsane oluşturulmuştu. Ahmedi, Ertuğrul'un gazilik yaşamını, arkadaşları olan öbür Oğuz "gazileriyle" birlikte, Sultan Alaeddin tarafından Sultanyükü (Eskişehir civarı) yöresindeki kâfirlere karşı girişilen savaşla başlatır. İşte Osmanlı Devleti'nin kökenini anlatan (Hammer, Zinkeisen ve Jorga'nın bilmediği) kısa ve yalın metin:

Anda Ertuğrıl çoğ itdi kârızâr
Lâcirem oldı cihanda nâmdâr
Urdı bi-had il aldı genc ü mâl
İtdi leşker dâr-ı küfri pâyimâl
Ol yörede durdı birkaç vakt Şah
Tâ kim ola kâfirün işi tebâh
Sulh idi Tâtâr anunla ol zamân
İşidicek kâfire olduğın revân
Bulıban fursat girü il urdılar

36 Örneğin, Mağripli ünlü Arap tarihçi İbn Haldun (ö. 1406) (*Kitâbü'l-Iber, V*, Bulak, 1868, s. 163) Osmancuk'un (Osman'ı, *-cuk* küçültme ekini kullanarak adlandırıyor) Kutalmış oğlu Süleyman'ın taraftarı Emir Cuk'un soyundan geldiğini söyler. Mısırlı ve Suriyeli ciddi tarihçiler, Makrizi (ö. 1422) (*Kitâbü's-sülûk li-mâ'rifet düveli'l-mülûk*, ed. M. Mustafa Ziada, II, Kahire, 1971, s. 186, 259), İbn Tagribirdi (ö. 1469) (W. Popper, *Extracts from Abû'l-Mahâsin Ibn Taghri Birdî's Chronicle Entitled Hawadith ad-duhur fi madâ'l-ayyam wa'sh-shuhûr*, Berkeley-Los Angeles, 1930-1952, s. 18, 24 ve devamı), İbn Hacer (ö. 1449) (*Inbâ'al-gumr bi-abnâ al-'umr*, bunun için bkz. F. Taeschner, "Beitrage zur frühosmanischen Epigraphik und Archaologie", *Der Islam*, 20 (1932), s. 114-115; Şevkiye İnalcık, "İbn Hacer'de Osmanlılara Dair Haberler", *AÜDTCFD*, (1948), s. 189-195, 349-358, 517-529) Osmanlıların 650/1252-1253 yılında, kıtlık döneminde Konya'ya gelen Hicazlı Arap Osman'dan geldiğini yazarlar; soyundan gelenler ise, Bursa'yı fetheden Süleyman (!), Osman, Ardam Ali (belki de Ertuğrul'un bozulmuş şekli) ve Orhan'dır. Timurlenk'in yaşam öyküsü yazarı Şerefeddin Yezdî'ye göre, Osmanlıların "Türkmen bir denizcinin" soyundan geldikleri kesinlikle biliniyordu, (*Zafer-nâme*, II, Kalküta, 1888, s. 187, Fransızcaya çev. Petit De La Croix, *Histoire de Timur Bec*, III, Paris, 1722, s. 259-263). Batıda da, Osman'ın, "Zich" (hiç kuşkusuz bu ad Osmancuk/Osmancık'ın "cuk/cık" ekinden türemiştir) adlı bir çobanın oğlu olduğuna dair söylence yayılmıştır. "Zich", yenilmez olarak bilinen bir Bizans şövalyesini Selçuklu sultanı Alaeddin'in sarayında yenmiş ve ödül olarak da Sinop'un güneyinde Osmancık kentini almıştır. Her ne kadar, 17. yüzyılda Evliya Çelebi tarafından doğum yeri olarak belirtilse de, bu kentin Osman ile hiçbir ilgisi yoktur (bkz. *İA*, "Osmancık" maddesi). Fatih'in maiyetinde olan İtalyan Giambattista Angiolello "Zich"i şöyle tanımlıyor: köylü, çiftçi, toprak kazıcı; bkz. *Historia turchesca 1300-1514*, haz. I. Ursu, Bükreş, 1910, s. 4.

Ahdı bozup girü kine durdılar
Bu haberden irdi çok teşviş ana
Lâbüd oldı girü dönmek iş ana
Virdi ol etrafı Ertuğrul'a Şah
Ki ide def'in ehl-i küfrün sâl ü mâh
Bu kadar feth olıban rûzî ana
Döndi gitdi girü Konya'dan yana
Uydı anda çok kişi Ertuğrıl'a
Oldur iş kim dânış ile toğrıla
Ol gelenlerle gönül berkitdi ol
Hak yolına canını terk itdi ol
Yürüdi Söğüt iline geldi ol
Kılıc ile ol yöreyi aldı ol
Bunun üstine çü geçdi az zaman
Yüzini dönderdi andan bu cihan[37]

Ertuğrul'un Sultanyükü (Sultanönü) yöresindeki varlığıyla sağlam bir şekilde tarihe adım atıyoruz.[38] Bu kez tarihsel gerçeğin dışına Alaeddin Keykubad'a (1220-1236) yapılan gönderme ile çıkıyoruz. Yaptıklarını oldukça iyi bildiğimiz bu sultan, Iznik'teki Rum İmparatorluğu'na (1204-1261) hiçbir zaman bir sefer düzenlememiştir, hatta bu hükümdarlıkla dostça ilişkiler içindeymiş gibi görünür. Asla Moğollarla savaşmak zorunda da kalmamıştır. Bu nedenle, Alaeddin'e atfedilen ve Moğollara karşı kazanılmış olan zafer de gerçekdışıdır. Söylenceye göre, öldürdüğü düşmanların testislerinin derisiyle bir şemsiye yaptırmıştır.[39] Aynı şekilde, Ertuğrul'un, küçük bir bölüğün başında Moğollarca kıstırılmış olan Alaeddin'e yardıma gittiği hikâye de gerçekdışıdır. "Korkunç şemsiye hikâyesi" nedeniyle Sivas yakınlarında savaş yapıldığını nakleden Bayati'de;[40] ulemadan Mevlana Ayas'ın, Orhan'ın seyisine dayandırarak anlattığı bir anıyı aktaran

37 Ahmedi, *Dâstân*, Atsız, *Osmanlı Tarihleri*'nin içinde, s. 8, (dizeler 75-98).

38 Sultanyükü'nün Eskişehir'in eski adı olduğunu anımsayalım. Osmanlı Devleti'nin tam anlamıyla oluştuğu ve ilk yayılışını gerçekleştirdiği Bitinya ile Frigya'nın sınırında harap olmuş Dorileo'nun yakınlarında yükselen kent. Sultanyükü'nün varlığı 12. yüzyılda, diğer pek çok yazar gibi, Arap yazar El Haravi tarafından da doğrulanmıştır, *Kitâb ez-ziyâret*, Şam, 1953, s. 58 ve Ahmedi, s. 8, dize 69.

39 Şükrullah, s. 52 [Bu bölüm *age*'de şöyledir: "Derler ki Sultan Alaeddin o yürüyüşte Tatar taşağı derisinden bir gölgelik yapılmasını buyurdu; yaptılar." -y.n.]; Karamanlı Mehmed Paşa, s. 344. *Le Chronache anonime* Moğol Baçu Han'dan söz eder (Giese, *Chroniken*, s. 12), bu kişi kumandan Bayçu da olabilir, ama bunlar Anadolu'ya Keykubad'ın, ya da daha ileri yaşta birinin ölümünden sonra gelmişlerdi. Bayçu hakkında bkz. Cahen, *Turquie Pre-ottomane*, s. 241-244 ve O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1971, passim.

40 Bayati, s. 394.

Neşri'de;[41] ve son olarak da I. Bayezid'in Timurlenk'e yazdığı ve düzmece olduğu kesin olan bir mektupta bu söylenceye rastlanır.[42]

Anadolu Selçuklu sultanlarının en tanınmışı olan I. Keykubad gibi ünlü kişilere ulaşmak, ilişki kurmak için dağınık ve belirsiz geleneklere özgü bir eğilimin uygulanması çok kolay olmuştur.

Ertuğrul, Dorileo/Eskişehir yöresine, ya -pek çok başka Türkmen gibi- Moğolların Küçük Asya'ya gelmesinden önce yerleşmişti ya da 13. yüzyılın ikinci yarısında Moğolların baskısıyla Batı Anadolu'ya göç eden Türkmen kitleleriyle birlikte hareket etmişti. İkinci varsayım, 1258 yılında Bağdat'ın Moğollar tarafından zapt edilmesinden sonra Osmanlıların atalarının Anadolu'ya gelişleri ve Ertuğrul'un daha önce Karacadağ'da konaklamış olmasıyla desteklenir.[43] Bu dağ, Ankara'nın yüz kilometre güneybatısında yer alan Karacadağ olmalıdır. Çünkü, eldeki bilgilere göre Ertuğrul, oğlu Osman'la[44] ya da iki oğlu Osman ve Sarıyatı ile Engürü'ye (Ankara) yolculuk yapmıştı.[45] Osmanlıların atalarının Ermenistan'da Ahlat yöresinde kalışlarıyla[46] ilgili olarak tarihsel gerçeğe değgin hiçbir dayanak noktası bulunmamaktadır. Aynı şekilde, baba Süleyman Şah'ın ölümünden sonra Ertuğrul'un Sungur ve Gündoğdu adlı iki kardeşiyle birlikte Pasin'de ve Sürmeli Çukur diye adlandırılan yakınlardaki bir havzada yaşadığına dair hiçbir bilgi yoktur. Anlaşıldığına göre, iki erkek kardeş burada Ertuğrul'dan ayrılmış ve Türkistan'a geri dönmüştür.[47]

Ertuğrul'un Eskişehir'in kuzeyine, Bitinya sınırlarına yerleşmesiyle tarihsel gerçeğe geri dönüyoruz. Yaylası Domaniç Dağı'nda,[48] kışlağı Söğüt kasabasında[49] bulunuyordu. Buraları kendisine Sultan Alaeddin tarafından bağışlanmış olabilir. Ertuğrul, oğlu Sarıyatı'yı (Savcı da denirdi) Selçuklu sultanına gönderip yerleşecek bir yer istemiş de olabilir.[50] Alaeddin'in araya girmesi bu durumda da efsanevi bir nitelik taşır, çünkü 13. yüzyılın ilk yarısında Türklerin Bitinya'ya ayak basması olanaksız görün-

41 *Kitâb-ı Cihan-nümâ* (Taeschner), s. 22.

42 Bkz. Gibbons, *age*, s. 267, not 4. La corrispondenza tra Bayezid e Tamerlano e riferita anche da İbn Arabşah (ö. 1450), *Aca'ibü'l-makdûr fî navâ'ib Timur*, Kahire, 1285/1868-69, s. 126-142.

43 Şükrullah, s. 51.

44 Aşıkpaşazade (Giese), s. 93.

45 Oruç (Babinger), s. 6-7.

46 Şükrullah, s. 51. Krş. H. İnalcık, *agm*, s. 160-161.

47 Giese, *Chroniken*, s. 11-12; Aşıkpaşazade (Giese), s. 93 ve Oruç (Babinger), s. 6-7.

48 Giese, *Chroniken* s. 11-12 ve Aşıkpaşazade (Giese), s. 93.

49 Ahmedi s. 8 ve Aşıkpaşazade (Giese), s. 93.

50 Bu bilgi belirtilmiş olan tüm kaynaklarda yer almıştır.

mektedir. Burada Söğüt'ün yaklaşık yüz kilometre kuzeyinde, başkenti İznik (Nicea) olan güçlü bir devlet bulunuyordu. 1261'den sonraki dönemde, Doğu Latin İmparatorluğu yıkıldıktan sonra İznik hükümdarı VIII. Mihael Paleologos başkenti Konstantinopolis olan Bizans İmparatorluğu'nu yeniden oluşturdu. Bu dönemden sonra ilgi alanı Asya'dan Avrupa'ya kaydı. Daha bu dönemde bunu fırsat bilen Türklerin yöreye sızmaya başladıkları yadsınamaz bir gerçekliktir.

Ertuğrul ile ilgili efsanede olağandışı deniz savaşları da yer alır. Bu savaşlar, II. Mehmed zamanında yaşamış Arap tarihçi Ayni (ö. 1451) ve Rum Kalkokondila tarafından Ertuğrul'a mal edilmiştir.[51] Ya da, Farsça yazan 16. yüzyıl Osmanlı tarihçisi İdris-i Bidlisi'ye göre Ertuğrul, dört yüz kırk süvarinin başında, Karacadağ'dan inerek, Bursa yakınlarında, Gelibolu'ya gitmek üzere gemiye binmeyi bekleyen ve bizzat imparatorun kumanda ettiği Bizans ordusuna saldırıp onlara gücünü kabul ettirerek zafer kazanmıştır. Daha geç bir dönemde, Altınordu'dan gelen Aktav Tatarları da Bizanslıların hizmetinde çalışmış ve bu orduda görev yapmıştır.[52]

Aşıkpaşazade'nin söyledikleri gerçeklikten biraz uzaktır; Ertuğrul'un kışın Söğüt'te, yazın da yaylalarla sakin bir yaşam sürmesinin doğruluğu da tartışılabilir. Bir yandan da Rum komşularını yakınındaki Germiyanların güçlü beyi Alişar'a karşı koruyordu. Alişar'ı "Tatar Çavdarlar" destekliyordu. Çavdarlar, Moğol soyundan olan ve 13. yüzyılın ikinci yarısında Batı Anadolu'ya gelen nüfustan geriye kalanlardı. Aezeni adlı büyük Roma tapınağının kalıntıları üzerine kurulmuş bir hisarları vardı. Bu yöre bugün Çavdar Hisar diye anılır.[53]

Ne derece doğru olduğunu bilemiyoruz, ama Söğüt'te Ertuğrul'un olduğu ileri sürülen bir türbe yer alıyor, bugünkü haliyle bir asırdan daha eski olduğu düşünülemez. İçinde Ertuğrul'a ait olduğu söylenen bir mezar bulunuyor, ama bununla ilgili herhangi bir kitabe yok.[54]

Osmanlı Devleti'nin, çevresinde şekillendiği çekirdeğin yarı-göçebe

51 Ayni, *Iqd al-jumân fî ta'rih ahl az-zamân*, Türkçe baskı: A. Abidin, "Ayni'nin İkdü'l-Cümân fî tarih Ehli'z-zaman Adlı Tarihinden Osmanlılara Ait Verilen Malumatın Tenkidi", *Tarih Semineri Dergisi*, 3 (1938), s. 109-215; Chalcocondylas, *Historia*, haz. Bekker, Bonn, 1843. I. Bayezid'in aynı adı taşıyan ve deniz kıyısı bir eyalette valilik yapan oğlunun olası seferleriyle karıştırılmış olabilir, bunun için bkz. Aşıkpaşazade (Giese), s. 59, 66-67.

52 Bkz. A. Decei, "Etablissement des Aktav de la Horde d'Or dans l'Empire ottoman au temps de Yıldırım Bayezid", *Z. V. Togan'a Armağan*'ın içinde, İstanbul, 1955, s. 77-92.

53 Aşıkpaşazade (Atsız), s. 93. Bkz. Wittek, *Rise*, s. 11-12 ve Köprülü, *Les Origines*, s. 53. Çavdarlar için bkz. F. Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *SAD*, 1 (1969), s. 118.

54 Bkz. F. Taeschner, "Anatolische Forschungen", *ZDMG*, 82 (1928), s. 93-94.

Türkmen çobanlardan oluştuğu, Wittek dışında tüm araştırmacılar tarafından kesin olarak kabul ediliyor ve doğrulanıyor. "Oğuz efsanesi" diye adlandırdığımızı bir yana bırakacak olursak, Osmanlı Imparatorluğu süresince tüm kaynaklarda karşılaşılan Osmanlıların yarı-göçebe çoban görüntüsü, geleneksel olarak sürmüştür. Osman'ın akraba ve arkadaşlarına -İslami adlı pek azı hariç- Türk adları (Gündüz, Turgut, Aykut, Saltık vb) vermelerinin yanı sıra, tarih yazarları belirli yerlerdeki kışlaklardan ve yaylalardan söz ederek özgün "göçebelik" sahneleri sunarken tam bir uyum içindedirler. Aşıkpaşazade bize, yalnızca Osman'ın mevsimlik göçlerinden değil, aynı zamanda peynir, koyun, halı vb gibi göçebe ekonomisine özgü ürünlerini de armağan olarak sunduğundan söz eder. Ayrıca, Osman'ın beyliğindeki kadınların da, tekfurun düğün şenliklerine katılmak için Bilecik'e gitmeyi istemediklerini anlatır. Bu kadınlar "sahraya" alışık oldukları için kent onlara "dar" geliyormuş.[55] Zaten anlatıldığına göre Osman'ın yeğeni, aşiretin işlerine şahsen bakar, göçle ilgilenirmiş.[56]

Bunun, Oğuz kökeninin temasından esinlenmiş bir topluluk olduğu düşünülebilir ve belki de bir ölçüde öyledir. Bürokrat sınıfının yükselen gücüne ve çıkarcıların, döneklerin elde ettiği üstünlüğe karşı duyduğu tiksintiyle tanınan Aşıkpaşazade'nin taraf tutan çokrenklilik olasılığını da göz ardı etmemek gerekir.[57] Osmanlıların göçebe alışkanlıkları hakkında Orhan dönemine ait kesin tanıklıklar var. Arap gezgin İbn Battuta'nın bildirdiğine göre Osmanlı hükümdarı bir sarayda değil de bir çadırda oturuyormuş ve eşleri de, kentlerde egemen olan kurallara karşın, yabancıların yanına peçesiz olarak çıkıyorlarmış.[58] Göçebe ülkülerinin yanı sıra Osman'ın dillere destan yoksulluğu, okuma konusundaki yeteneksizlik ve umursamazlığı ile görünüşte ataerkil özellikler taşıyan ve doğrudan doğruya göçebe toplumlara özgü ülkülere uygun olan devlet yapısı da dikkati çeker.[59]

Osmanlı devletinin oluşumunda da görüldüğü gibi, burada temel sorun, esas çekirdeğin göçebe niteliği değildir. Türk unsurunun önemini vurgulayan Köprülü'ye göre, devletin doğuşuyla bu çekirdek yok olup gitmişti.[60]

Kaynaklardan edinilen bilgilere göre, yeni devletin yönetici kadrosu -zaten aksi olamayacağı için- başta hükümdar ailesiyle göçebe soylulardan oluşuyordu. Osman'ın bazı arkadaşlarının adlarına eklenen "alp" sıfatı da (Tur-

55 Âşıkpaşazade (Atsız), s. 94, 98-99, 101-102.

56 Krş. Lindner, *age*, s. 32, not 167.

57 Bkz. A. Bombaci, *La letteratura turca*, Firenze-Milano, 1969, s. 349-350.

58 İbn Battuta, *Voyages*, c. II, s. 314-325.

59 Bkz. konuyla ilgili olarak daha önce belirtilen kaynaklar.

60 Köprülü, *Les Origines*, s. 105-106 ve a. y., "Osmanlı İmparatorluğu'nun Etnik Menşei Meselesi", *Bell*, VII/28 (1943), s. 219-303.

gut Alp, Hasan Alp, Aykut Alp, Konur Alp, Saltık Alp)[61] özel bir önem taşır. Bu durum bize efsanevi Oğuz geleneğinden çok, Anadolu'da var olan ve görüldüğü kadarıyla, göçebe ortamına uygun, atlıların oluşturduğu askeri amaçlı bir topluluğu çağrıştırır.[62] Yaya olarak çarpışan gazilerden farklı olarak, alpler ata binerlerdi ve Osmanlı atlıları arasında öncelikli yerleri vardı. Bu atlılar kesinlikle göçebelerden oluşuyordu ve savaşlarda uyguladıkları taktiklerle Osmanlı fetihlerinde başlıca etkeni meydana getiriyorlardı. Bilindiği gibi, göçebelerin başka bir işlevi de ele geçirilen toprakları iskân etmekti. Anadolu'nun Selçuklular döneminde Türkleştirilmesine benzer koşullarda yeni bir süreç başlıyordu.[63] Osman tarafından silah arkadaşlarına toprak ve ev dağıtımı, yeni kentlerin kuruluşu (bunlardan biri Yenişehir'di), Aşıkpaşazade'nin bu konuda bizlere aktardığı kanıtlardır.

Geriye bir soru kalıyor: Osmanlı yayılması, ne ölçüde göçebenin saldırma içgüdüsünü yansıtıyordu ya da -tersinden sorarsak- ne ölçüde cihadın İslami ülküsünü ifade ediyordu? Daha kısa bir anlatımla, "göçebe" ne zaman ve nasıl "gazi"ye dönüştü?

Cihad ideolojisi, hiç kuşkusuz, İslamın ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun temel taşı olmuştur. Ancak, Gibbons'un da kabul ettiği gibi, bir dönüşüm sonucu ortaya çıkmamıştır.[64]

İlk Oğuz dalgasıyla gelenler olsun Moğol egemenliğinden kaçarak buraya yerleşenler olsun, Bizans sınırlarında yaşayan Türkmenlerin, yüzeysel de olsa, İslamı uyguladıkları tarihsel açıdan yadsınamaz. Göçebeler arasında, ayrım gözetilmeden, Türk ve Müslüman adları kullanmak yaygın olduğu için, baba Ertuğrul'dan farklı olan Osman ismine şaşırmamalıyız. Osman'ın beklenmedik başarısını açıklayan dine dönüş değil, tarihi koşullardı. Wittek, Ahmedi tarafından Osmanlılara verilen "gazi" sıfatının önemini vurgularken haklıdır. Bu tanımlamaya, daha sonraki kaynaklarda ve bir kitabede Orhan'ın tek sıfatı olarak da rastlanıyor.

Sultanü'l-gazât ve'l-câhidîn Orhan Beğ bin Osman Beğ[65]

Bu durumda gazi sözcüğü, özellikle İslam toplumunun öğelerini

61 Soyağaçları ve Oruç (Babinger)'deki Alp Gündüz dışında, "alp" sıfatının ne Osman'ın ne de ailesinden birinin adına eklenmemiş olması ilginçtir.

62 Bkz. Köprülü, *Les Origines*, çeşitli yerlerde; A. Caferoğlu, "Dedem Korkut Hikâyelerinin Antroponim Yapısı, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1959, s. 63-67 ve Lindner, *age*, s. 24-25.

63 Bkz. Cahen, *Turquie Pre-ottomane*, s. 101 ve devamı.

64 Gibbons, *age*.

65 Ahmed Tevhid, "Brusa'da En Eski Kitabe", *TOEM* 29, (1912) s. 318-320. Bkz. Köprülü, *Les Origines*, s. 101 ve devamı; Wittek, *Rise*, s. 124 ve devamı; Lindner, *age*, s. 3, 7, 35; C. Imber, *agm*, *OsmAr*, 5, s. 70.

oluşturan belli bir cemaate ait değildir,[66] ama, göçebe olsun olmasın, kendini cihada adayanları belirtmek için genel bir değer taşır.[67] Osmanlılar, özellikle de İslam dünyasının kâfir düşmanlarıyla sınır komşusu olanlar, kâfirlerle savaşıp onları yenmek ve İslamın sınırlarını genişletmek gibi dini bir zorunluluk ve manevi bir görevle yükümlü olduklarını düşünüyorlardı. Bu zorunluluk ve görev yeni devletin varoluş nedenini oluşturuyor, bir yandan da bu durum sayesinde saygınlık ve maddi yarar sağlıyordu. Bu iki olay da, başka yörelerdeki Müslümanların onun bayrağı altında toplanmak için akın akın gelmelerinin nedenini açıklıyordu.

Farklı uygarlık ve dinlerden olan bu iki dünyanın insanları her zaman açıkça çarpışmıyorlardı, hatta bazen birbirleriyle karşılaşıyor, görüşüyorlardı da. İki tarafın da yenilemez hasımlar oldukları söylenemezdi. Bu konular daha önce de enine boyuna tartışılmıştır.[68] Türkler Bizanslıların hizmetine giriyor, Bizanslılar da Türklerin hizmetinde çalışıyordu. Pek çok Türk birliği de, II. Andronikos'a karşı ayaklanan ve 1296'da yenilen Aleksios Filantropinos'un davasını desteklemiş ve Küçük Asya'dan gelen Türk milis kuvvetleri II. Aleksios'un Avrupa'da görev yapan ordusuna katılmıştı. Paleologoslardan hoşnut olmayan çok sayıda *akritai* Türk askerlerine katılmıştı.[69] Askerden kaçışlar, hapis cezaları, evlenmeler ilişkileri daha da kolaylaştırıyordu, her iki taraf da birbirlerinin geleneklerine yaşam biçimlerine aşina olmuştu. Wittek'in de tam yerinde değindiği gibi, genel anlamda ele alacak olursak, siyasal güçlerin gaziler tarafından ele geçirilmesi, onları, egemen olacakları toprakların koşulları konusunda daha deneyimli hale getirmişti.[70] Öte yandan cihad düşüncesi, ateşkesi ve anlaşmayı, başka bir deyişle, olağan siyasal bir oyun olanağını da ortadan kaldırmıyordu. Bu düşünce, Aşıkpaşazade'de ve diğer Osmanlı tarihlerinde pek çok kez karşımıza çıkan *müdârâ* (yüze gülme, dost gibi görünme) sözcüğünden geliyordu. Genel olarak "ikiyüzlülük" diye tanımlayabileceğimiz bu terim, uygulamada "sahte dostluk" anlamını taşır.[71] Osmanlı tarih yazarlarının doğruladığı gibi, Osman ile Bilecik tekfuru, yalnızca birbirlerine meydan okumak için, ancak sağlam ve dostça bir ilişki sürdürü-

66 Bu konuda bkz. Wittek, *Rise*, çeşitli yerlerde.

67 Ahmedi, (s. 8) Ertuğrul ile arkadaşlarını boş yere "gazi" ve "oğuz" diye tanımlamıyordu. Krş. T. Kortantamer, *Leben und Weltbild des altosmanischen Dichters Ahmedi*, Freiburg, 1973, s. 236. Böylece *Tarih Günceleri*'nde bu kişiler "gazi" ve "alp" olarak tanımlanmıştır.

68 Bu bağlamda bkz. Wittek, *Rise*, II. bölüm.

69 Bkz. Vryonis, *Decline*, s. 136-137.

70 Wittek, *Rise*, s. 33 ve devamı.

71 Adı geçen kaynaklardan başka bkz. Lindner, *age*, s. 24.

yorlardı. Büyük bir olasılıkla bunlar tarihsel gerçeklikten uzaktır, ancak Osmanlı tarihinin en başından beri egemen olan düşünce şeklini anlamlı bir yoldan açıklamaktadır. Cihadın arka planında, yenenlerle yenilenler arasındaki ilişkilerde hoşgörüyle yoğrulmuş başka bir görüntü belirmektedir. Âşıkpaşazade bu konuda Osman'ın davranışını açıklarken, tarihi sadakat açısından hiçbir güvence vermez ve kendisi de bir derviş olduğu için, doğal olarak, dervişlere özgü bir bakışla onu tanımlar. Bununla birlikte ileri görüşlü geleneksel bir politikanın anlamlı tanıklığını da sunar: Erkek kardeşi Gündüz, kendisine yıkıcı etkili akınlar düzenlemeyi önerdiği zaman, Osman, bu tür bir davranışın ülkenin geçim kaynaklarını tüketeceğini söyleyerek buna karşı çıkmıştı. Bir akın sırasında da halkın cesaretini kırmamak için tutsak almamıştı. Sonuç olarak da, iyi niyetli ve adil davranışıyla Hıristiyanların güvenini kazanmıştı. Bu insanlar da onun yönetim şeklini Bizans'ınkine yeğledikleri için, Osman'ın fethettiği topraklarda yaşamayı sürdürüyorlar ya da komşu yörelerden buralara akın ediyorlardı.[72]

Cihad düşüncesinin yanı sıra, başka idealler de o dönemlerde Anadolu'da oldukça yaygın olan Müslüman bir cemaati, ahilik teşkilatını canlandırıp harekete geçiriyordu. Ahiler, gerektiği zaman seferlere de katılıyorlardı. Bu teşkilatın, daha Osman zamanında Osmanlı toplumunda dallanıp budaklandığını belirtmek yerinde olur, ama Giese'nin kabul ettiği anlamda bir yol göstericilik görevini yerine getirdiği de söylenemez.[73] Bu araştırmacı, Osman'ın kaynatası Edebali'nin de bir ahi olabileceğini ileri sürüyor. Bu durum da oldukça önemli, çünkü tarihlerde "Şeyh" Edebali yüksek bir mevkide gösterilmiştir. Edebali'nin herhangi bir şekilde Osman'ın hükümdarlığını kutsaması gerekiyordu. Ertuğrul (ya da Osman'ın kendisi) rüyasında şeyhin bağrından doğan bir ayın kendi sinesinde battığını görmüştü. Sonra karnından filizlenen bir ağaç büyüyerek tüm dünyayı gölgeliyordu. Şeyhin tabirine göre ay, Osman ile evlenecek olan kendi öz kızı Mal Hatun'u,[74] ağaç ise bu çiftin soyundan gelecek kuşakların dünyaya egemen olacağını simgeliyordu. Bu masalsı anlatı ve anlatının kendi içindeki çelişkiler bir yana bırakılırsa, Edebali'nin gerçekte tarihi bir kişilik olduğunu varsayabiliriz, çünkü -ne yazık ki yayımlanmamış-

72 Bkz. Âşıkpaşazade (Atsız), s. 94 ve devamı. Krş. Lindner, *age*, s. 5.

73 "Das Problem der Ents tenhung des osmanischen Reiches", *Zeitschrift für Semitistik*, II/2 (1924), s. 246-271. Ayrıca bkz. J. H. Kramers, "Wer War Osman?", *Acta Orientalia*, 6 (1927), s. 242-254. Krş. Wittek, "Deux chapitres", *Rise*, s. 313-314 ve F. Taeschner, "War Murad I. Grosmeister oder Mitglied des Achibundes?", *Oriens*, 6 (1953), s. 23-31.

74 Oruç (Babinger)'de Mal Hatun, Rabia'dır, s. 9; Âşıkpaşazade (Atsız)'da ise Malhun'dur, s. 95.

belgelerde, Osman'ın kaynatası olarak görülmektedir.[75] Ama, onun bir ahi olduğunu kanıtlayacak yeterli belge elde yok. Giese, Âşıkpaşazade'nin yaptığı tanımlamaya dayanıyor:

> Adı derviş idi. Ve illâ dervişlük bâtınında idi. Dünyesi ve nimeti, davarı çoğ idi. Ve sâhib-i çerağ ve alem idi. Dâim misafirhânesi hâli olmaz idı.[76]

Diğer tarih yazarlarına göre, bu betimlemenin bir ahiyi anımsatan öğeler taşıması (misafirperverlik gibi), kuşkusuz, Âşıkpaşazade'nin bir abartmasıydı.[77] Aşıkpaşazade Ahi Şemseddin ve Ahi Hasan adında iki ahiden söz eder, bunların Edebali'nin erkek kardeşi ile yeğeni olduklarını ve her ikisinin de Bursa kuşatmasına katıldıklarını belirtir.[78]

Yeni devletin siyasal yapılanması, bu konuda çok kesin bilgiler olmasa da, İslami etkiler taşıyordu. Öncelikle, devletin başı olan Osman'ın durumu belirsizdi. Kaynaklarda adının yanında hiçbir unvan bulunmamaktadır. Orhan Bey'in 1324 tarihli vakfiyesinden öğrendiğimize göre, lakabı "Falıreddin"di.[79] Bu lakabı kendisi mi edinmişti yoksa kendisine verilmiş miydi, bunu bilmek olanaksız. Osmanlı Devleti, Orhan döneminde bile, Moğol egemenliğinden kurtulup kesin bağımsızlığını elde edemediği için, Osman da hükümdarlığının keyfini dilediğince süremedi. Osmanlı kaynaklarının öne sürdüğü üzere, beylik alametlerinin (tuğ, sancak ve davul [tabl]) gönderilmesi, Selçuklu sultanı III. Alaeddin tarafından verilmiş bir berat gibiydi, bu da göz ardı edilmemelidir.[80] Moğollar tarafından her tür etkin gücünden yoksun bırakılsa da, onun adını saltanat süren hükümdarlar arasında gösteren kaynaklar sayesinde, bu sultanın yine de biçimsel bir yetkisinin olduğu anlaşılıyor.[81]

Tarih yazarlarına göre, Osman bir süre sonra da Karacahisar'da Dursun Fakih'e cuma namazında kendi adına hutbe okuttu.[82] Âşıkpaşazade'ye göre, Osman bu işi gerçekleştirirken Selçuklu sultasını açıkça inkâr ediyor, kendi fetih hakkıyla, Gök Alp'in soyundan oluşuyla ve Anadolu Selçukluları karşısında Süleyman Şah'ın üstünlüğüyle övünüyordu.[83] Bir

75 Öyle görünüyor ki Mal Hatun, Edebali'nin kızı değil; bkz. *İA*, "Osman I" maddesi, s. 443.

76 Atsız, *Osmanlı Tarihleri*, s. 95.

77 Oruç, s. 9: zengindi; Giese, *Chroniken*, s. 12: İnanmış bir dervişti, çok malı, mülkü, parası vardı.

78 Atsız, *Osmanlı Tarihleri*, s. 155. Krş. Giese, *agm*, s. 237.

79 Bkz. İ. H. Uzunçarşılı, "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi", *Bell*, V/11 (1941), s. 277-288.

80 Söz konusu tartışma için bkz. Beldiceanu-Steinherr, *Recherches*, s. 64-74,

81 Bkz. H. Edhem, "Âl-i Germiyan Kitabeleri", *TOEM*, 2 (1910), s. 113.

82 Giese, *Chroniken*, s. 12.

83 Âşıkpaşazade (Atsız), s. 103-104.

Moğol üstünlüğüyle bağdaşmasa da, egemenliğin hukuki bir doğrulanmasının güvenilir bir kanıtı İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen gümüş bir sikkeyle temsil edilebilir. Bu sikkede yer alan isim, İ. Artuk tarafından okunmuş ve Osman'a atfedilmiştir.[84]

Ne olursa olsun, Osman, Bizans'ın sınır bölgelerinde o güne dek görülmemiş ölçüde elverişli durumdan yararlanarak babadan kalma küçük toprak parçasını, kendisinin "Osmanlı" diye adlandırdığı bir devlete dönüştürmeyi başarmıştır. Kaynaklardaki kronolojik bilgilere göre, Osman'ın doğum tarihi 1258 ya da 1259 ve doğum yeri de Söğüt'tür. Tarih yazarlarına göre, ölüm tarihi belli olmayan Ertuğrul'un yerine tahta çıkışı kavgasız gürültüsüz gerçekleşti.[85] Oysa Neşri'ye göre, amca Dündar (Ertuğrul'un öbür kaynaklarca tanınmayan üçüncü bir erkek kardeşi) önce hükümdarlığa talip olmuş, ama halkın yeğenini tuttuğunu fark edince geri adım atmıştır.[86] İslami siyasal oluşumlarda tahta çıkış kesin kurallara tabi olmadığı ve Osmanlılar da bu konuda bir istisna oluşturmadıkları için, bu bilginin gerçekten uzak olduğu söylenemez. Tartışmalar bir süre daha devam etti, ancak sonunda doğan ilk erkek çocukta karar kılınınca kesildi.

Osmanlı Beyliği, bilindiği üzere, güneyde diğer Müslüman beyliklerinin aleyhine; kuzeydoğu ve kuzeybatıda ise Bizans aleyhine genişledi. Genişleme, bu doğrultuda uzun bir zaman devam etti.

Güneye yapılan fetihler hakkında elimizde, Osmanlı kaynaklarından sağlanan son derece belirsiz, kuşkulu bilgilerden başka birşey yok. Osmanlı kaynakları da Osman'ın tahta çıkışının ilk yıllarına denk getirdikleri yukarıdaki kronolojik sırayı öneriyorlar. Bunlar zaten Bitinya topraklarında ilerleyiş için stratejik koşulu oluşturuyor. Böylece Osman da eylemini güvenlik içinde gerçekleştirme olanağını elde ediyor. Varış noktaları, stratejik önem taşıyan üç yerdir: İnönü, Karacahisar, Eskişehir.

Kaynaklarda İnönü'nün Osman tarafından ele geçirilmesiyle ilgili açıklayıcı hiçbir bilgiye rastlanmıyor. Yalnızca Neşri'nin belirttiğine göre, Osman, İnönü beyinin arkadaşıymış, oysa Eskişehir beyiyle aralarında bir aşk rekabeti varmış. Eskişehir beyi, Osman'ı yakalayabilmek için İnönü'ye saldırmış, Osman kaçarak canını kurtarmış, sonra da zaferle çıktığı bir çarpışmaya katılmak zorunda kalmış.[87] Her ne olursa olsun, Söğüt gibi bir yeri kendine merkez seçen biri, Karacahisar ve Eskişehir'i fethetmek için

84 İ. Artuk, "Osmanlı Beyliğinin Kurucusu Osman Gazi'ye Ait Sikke", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920). Birinci Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi Tebliğleri*, Ankara, 1980, s. 27-33.

85 Giese, *Chroniken*, s. 12.

86 *Kitâb-ı Cihan-nümâ* (Taeschner), s. 25. Krş. *İA*, "Osman I" maddesi.

87 *age*.

İnönü'yü mutlaka ele geçirmeliydi. Gerçekten de, İnönü'den, Bathys deresi boyunca ilerlenir ve yukarı Sakarya havzasında, akarsuyun kolunu oluşturan Porsuk çayının aktığı vadiye ulaşılır. Burada dağlık yamaçta Karacahisar, ovada da Eskişehir yer alır.

Bugün harabe halinde bir kale ile Bizans ve Selçuklu yapıları bulunan Karacahisar, Germiyanoğulları ve müttefikleri Çavdarlar'dan gelebilecek bir saldırıya karşı Söğüt yolunu koruyordu. Aşıkpaşazade'ye göre, Ertuğrul bu beyliklerle savaşmıştı ve bunlar da Osman'ın devletinin varlığı açısından, Müslüman kanattan gelebilecek en büyük tehdidi oluşturuyorlardı.[88]

Karacahisar daha önce Ertuğrul tarafından alınmış olabilir, ama bu işin Osman'ın çabasıyla gerçekleştirilmiş olması daha büyük bir olasılıktır. Kaynaklarda farklı iki anlatıma rastlanır. Birincisi Şükrullah ve Karamanlı Mehmed Paşa'ya aittir,[89] öbürü ise Aşıkpaşazade'ye.[90] Her iki anlatıyı da inceleyen Neşri, kalenin ilk kez Ertuğrul tarafından alındığını, sonradan yitirildiği için, Osman tarafından yeniden fethedildiğini varsayarak bir çözüm yolu bulmaya çalışmıştır.[91] Hammer de aynı düşünceyi paylaşıyordu. Aslında görünüşe göre, bu iki farklı anlatım, kaynakların Alaeddin'in müdahalesiyle ilgili ayrıntıda çelişmesinden doğar. Ahmedi'nin Sultanyükü'nden[92] söz ettiği yerde, ilk iki yazar, yerin adını anmadan, Moğollarla savaşmak için geri çekilen Alaeddin'in Ertuğrul'u yalnız bıraktığını ve ona Karacahisar'ı fethetme görevini verdiğini söylüyor. Âşıkpaşazade ise ayrıntıya giriyor: Aynegöl tekfurunun hasmı olan Osman, yetmiş adamıyla birlikte, kente gece baskını düzenlemeye hazırlanırken düşmanın kendisine kurduğu tuzağı zamanında öğrenir ve tekfuru yener; daha sonra, yakındaki Kolaca kalesini ateşe verir. Bunun üzerine Rum tekfurlar Karacahisar tekfurundan yardım isterler. Tekfur, Domaniç Dağı'nın bir geçidinde Osman'la çarpışır, kesin sonuç alınamaz. Bu arada Alaeddin, ordusuyla birlikte Osman'ın yanında savaşa katılır ve birlikte zafere ulaşırlar. Ama, Sultan, Ereğli'yi ele geçirmiş olan Tatar Bayıncar'a karşı koymak için oradan ayrılır, Bayıncar'ı Biga'da yener ve o ölüm kokan şemsiyesini yaptırır.[93] Şurası açıkça belli ki, tarih yazarı, geleneğe bağlı kalarak, Ertuğrul'la ilgili bir hikâyeyle Osman'ın Bitinya'daki etkinliğiyle ilişkili, doğru ya da gerçekdışı, başka bir olay arasında bağlantı kuruyor. Karacahisar'ın Sultanyü-

88 Bkz. *İA*, "Osman I" maddesi.

89 Bkz. Atsız, *Osmanlı Tarihleri*, s. 52, 344.

90 *age*, s. 94.

91 *Kitâb-ı Cihan-nümâ* (Taeschner), s. 22, 26.

92 Atsız, *Osmanlı Tarihleri*, s. 8.

93 *Kitâb-ı Cihan-nümâ* (Taeschner), s. 25.

kü'nün yerini alışı, Şükrullah'ın, sonra da Karamanlı Mehmed Paşa'nın bir yeniliği olarak kabul ediliyorsa ve diğer yandan da Bayıncar'ın, Osman'ın devletin başında olduğu bir dönemde 1297 yılında Anadolu'ya gönderilen bir Moğol kumandanı olduğundan kuşku duyuluyorsa, Osman'ı olayın kahramanı olarak gösteren Aşıkpaşazade'nin anlatımını yeğlemek daha yerinde olur. Ereğli'nin (Eraclaia di Licaonia?) Bayıncar (tarihlerde Baçu Han olarak belirtilen mi?) tarafından alınışı konusunda hiçbir tarihsel kanıta rastlanmamıştır, ayrıca kukla bir sultan olan III. Alaeddin Keykubad'ın (1297-1302) (ondan başkası söz konusu olamazdı), Moğollar'ı Misia'da yer alan Biga'da yenmesi de mantık dışıdır.

Tüm kaynaklar Karacahisar'ın kâfirlerden alındığı konusunda hemfikirdir. Kiliseleri camiye çevrilen, evleri gazilere dağıtılan bu merkezin ele geçirilişi Osman'ın ününe ün kattı ve ona güvenenlerin sayısını büyük ölçüde arttırdı. Germiyanoğulları Beyliği'nden ve başka yörelerden gelen insanlar buraya yerleşti. Osman burasını kendine merkez edindi ve burada hükümdarlık onurunu ve saygınlığını kazandı.

Muhtemelen Karacahisar'dan daha önce ele geçirilen Eskişehir'in fethiyle ilgili ayrıntılı bilgiye sahip değiliz. Yalnızca Neşri'de Osman'la Eskişehir tekfurunun arasındaki düşmanlığa değiniliyor ve fetihten çok kısa bir şekilde söz ediliyor.[94]

Osman'ın hükümdarlığının bu ilk dönemi ve hemen sonrası hakkında -komşu Müslüman beyliklerle olan ilişkileri de dahil olmak üzere- hiçbir şey bilmiyoruz. Âşıkpaşazade, yalnızca Frigya'daki güçlü komşuları Germiyanoğulları ile aralarındaki düşmanlıktan söz eder. Osman'ın, Göynük seferi sırasında, aşağı Sakarya havzasının doğusunda kalan bölgede Bizanslılara karşı savaşan ve Müslüman bir bey olan Ömer Bey'e büyük zarar verdiğini Âşıkpaşazade anlatır. Aynı Osman, daha sonraları Ömer Bey ile akrabalık bağı kurmuş olabilir. Bu sefer sırasında, Mudurnulu Samsa Çavuş ("çavuş" lakabına bakılacak olursa, Selçukluların hizmetinde çalışmış bir kimseydi) Osmanlılarla işbirliği yapmıştı.[95]

Bizans topraklarındaki Osmanlı yayılmacılığıyla ilgili olaylara gelince, Osman'ın Aynegöl tekfuruyla düşman, buna karşılık Bilecik tekfuruyla da dost olduğunu biliyoruz. Neşri'ye göre, Osman, Bilecik tekfurunun isteği üzerine yakınlardaki Köprü Hisar'a bir sefer düzenlemiş ve müttefikinin hesabına bu toprağı ele geçirmişti. Şenlikler sırasında Bilecek tekfuru Osman'ın askerlerine elini öptürür, buna çok sinirlenen Osman onu cezalandırmak ister. Germiyanoğulları ve diğer Rum tekfurlarının kendilerine

94 *age.*

95 Bkz. *İA*, "Osman I" maddesi.

düşman olduğunu anımsatan amca Dündar onu ikna etmeye çalışır, ama öfkeden gözü dönen yeğen tek okla tekfuru öldürür.[96]

Bitinya'daki yayılmaya gelince, Osmanlı kaynakları bu konuda ayrıntılı bilgi vermiyor: Ahmedi ve ondan önce gelen diğer tarihçiler de yalnızca fethedilen yerlerin adını vermekle yetinirler: Bilecik, Aynegöl, Koprü Hisar, Yenişehir, Yarhisar. Tarih yazarları uzun uzun hayal ürünü ayrıntılara girmişlerdir. Neşri ve ondan sonra gelen tarihçilerinse kayda değer hiçbir katkısı olmamıştır.

Bizans kaynaklarının belirttiğine göre 1282'de Osmanlıların Bitinya'daki yayılma harekâtı yeni başlamıştı, ya da başlamak üzereydi. Ertuğrul da o dönemde henüz hayattaydı. Bu kaynakların bildirdiğine göre, VIII. Mihail o yıl, aşağı Sakarya'nın sağında kalan bölgede yaşayan Türklere karşı bir sefer düzenlemişti, çünkü Türkler, Mezotinya'da ya da Bitinya'nın Konstantinopolis'e komşu olan bölgelerinde yaşayanları rahatsız ediyorlardı. Mihael, Misialı Türklere karşı sınırlarını güçlendirmek için Bursa'ya ve Lopadion'a kadar ilerledi.[97]

Osmanlıların, kesin olarak 27 Temmuz 1302 tarihinde yapılan Bafeus muharebesiyle tarih sahnesinde resmen yer almaya başladıkları bir gerçektir.

96 *Kitâb-ı Cihan-nümâ* (Taeschner), s. 28.

97 Krş. Bombaci, *L'impero ottomano*, s. 194.

TÜRK DİLİ'NİN GELİŞİMİNDE 14. YÜZYILIN YERİ

GYÖRGY HAZAI

Ele aldığımız yüzyıl büyük değişmeleri hazırlamış bir yüzyıldır. Siyasal bir çöküş yaşayan Anadolu'da, yüzyılın sonuna kadar önemli başarılar kaydedebilecek güçlü bir birlik oluşturma iradesi ortaya çıkmıştır. Bu irade Balkanlar'da ve Bizans'a karşı yürütülen mücadelelerde gücünü "Batı cephesi"nden almış ve bu gücü büyütmüştür. Yine bu irade, bir sonraki yüzyıl başlarındaki kısa süreli bir gerileme döneminden sonra, Anadolu'nun siyasi birliğinin yeniden oluşturulması etkinliğine girişebilmiştir. Peki Türk dilinin gelişmesinde bu yüzyılın yeri nedir? Bu dönemin dille ilgili yapıtları bize bu konuda neler söylüyor?

14. yüzyıl diliyle ilgili araştırma yapacakların yararlabilecekleri azımsanamayacak kadar çok malzeme vardır. Bunlar bize, genel olarak, daha sonraki dönemlerin müstensihlerinden kalmıştır ve bu durum, bu verilerin değeri konusunda kafamızda sürekli soru işaretleri bulundurmamız gerektiği anlamını taşır. Yine de bu veriler, Anadolu Türk-Oğuz yazılı dilinin gelişmesinin ilk dönemi hakkında sağlam temelli bir tablo ortaya çıkarabilmemiz için oldukça zengin bilgiler içeren belgeler niteliğindedirler.[1]

Türkiye Türkçesi ve Türk dillerinin tarihi gelişiminde bu dönemin oynadığı rol Türkologların sürekli ilgilendikleri bir konudur. Dille ilgili yapıtların ve bu yapıtlar üstüne çalışmaların çoğunun bu dönemi kapsaması bir rastlantı değildir.[2]

Türkoloji literatüründe bu dönemde kullanılan dil uzun süre "eski Osmanlıca" olarak adlandırılmıştır.[3] Bu adlandırmayla Selçuklu dönemi ve daha sonraki Osmanlı dönemi arasında, Anadolu-Oğuz dilinin tarihsel devamlılığını yadsıyacak bir farklılığın olamayacağı vurgulanmak istenmiştir. Bununla birlikte, daha sonraları "eski Anadolu Türkçesi", dönemin dilinin belirtilmesi için kabul edilen terim olmuştur. Bu, hiç kuşkusuz tarihsel gerçekliklere uygun düşen terimi bulma isteğinin bir sonucudur daha çok. Çünkü, tipik örnekleri, Osmanlılardan bağımsız kültürel alanlarda doğmuş olan bu dili "Osmanlı dili" olarak adlandırmanın tarihselliğe aykırı olduğu kesin ve açıktır.

14. yüzyıl eski Anadolu Türkçesi araştırmacıları dille ilgili yapıtları iki açıdan incelemişlerdir: Bir yandan, bu yapıtları organik bir devamlılığın gözlemlenebileceği bir sonraki dönemin yapıtlarıyla karşılaştırmışlar, öte yandan da bazı önemli sorulara karşılık bulmak amacıyla daha önceki dönemlere doğru gitmişlerdir. Dönemin dil yapıtlarındaki "Türk-Doğulu" unsurların varlığının nasıl açıklanacağı sorusu, bu çalışmaların özetini oluşturur. Bu dil, bu unsurlar nedeniyle, çoğu zaman "olga-bolga dili" diye adlandırılmıştır. Bu durum bizi ikinci soruyu sormaya götürür: Bu özellikler daha önceki dönemde ortaya çıkmış olan Türk-Oğuz yazılı dil geleneğinin izleri olarak kabul edilebilir mi? Bir başka deyişle, bunlar Oğuzların dilinin ilk işaretleri gibi kabul edilmesi gereken 14. yüzyıl Anadolu yapıtları mıdır?[4] Araştırmacılarla bu konu üstüne yapılan bir tartışmadan sonra bazı sorunlar daha açık biçimde görülebilmiştir. Ama araştırmaların da henüz son aşamaya gelmiş olduğunu söylemek mümkün değildir.

Dil yapıtlarının "Türk Doğulu" unsurları konusunda belli bir uzlaşma sağlanmıştır. Araştırmacılar bu kendine özgü kuşağı, bir Anadolu lehçesi kaynağına bağlamaya çalışmamaktadırlar. Daha çok, bu unsurların dile, edebi geleneğin ve Doğu Türk bölgesiyle sürekli dinsel ilişkilerin etkisiyle girmiş oldukları düşüncesini kabul ediyorlar. Anadolu Türk dilinin gelişme döneminde bu unsurların hızla özümsenmesi ya da dışarıda bırakılması bu yorumu açık biçimde destekler. Aynı zamanda, bütün yapıtların sayısal bir temel üzerine oturtulması ve bunların sistematik çözümü, önümüze bu olguların eksiksiz bir tablosunu çıkartacaktır.

1 Bkz. M. Mansuroğlu, *Das Altosmanische*, Philologiae Turcicae Fundamenta, Tomus Primus, Aquis Mattiacis, Wiesbaden, 1959, s. 161-182; Gy. Hazai, *Kurze Einführung in das Studium der Türkischen Sprache*, Budapeşte-Wiesbaden, 1978, s. 26-30; M. Adamovic, *Konjugationsgeschichte der türkischen Sprache*, Leiden, 1985, s. 8-26; V. G. Guzev, *Untersuchungen zur Turksprache Kleinasiens vom 13, bis zum 16. Jahrhundert*, Handbuch der Türkischen Sprachwissenschaft, Teil I. Gy. Hazai, ed., Budapeşte-Wiesbaden 1990, s. 35-62.

2 Dil konusuyla ilgili olarak yayımlanmış bibliyografya için anılan yapıtlara bkz.

3 H. Vembery, *Das Altosmanische*, Leiden 1901; A. Zajaczkowski, *Etudes sur la langue vieille osmanlie*, [1-2] Krakow, 1934-1937; M. Mansuroğlu, *age*, vb.

4 Bu konuyla ilgili olarak bkz. Hazai, *Kurze Einführung*, s. 39-48.

Diğer sorunla ilgili tartışma kesinlikle sürecektir, çünkü dilin bu dönemdeki gelişmesi konusunda bizi daha fazla aydınlatabilecek bir dil yapıtının bulunması bütünüyle olanaksızdır. Ama dilci için, dil yapıtlarının ortaya çıkış dönemine ve daha sonraki dönemlere ilişkin sorunların incelenmesi aynı derecede önemlidir. Burada söz konusu olan, dilin, ilk yapıtlarının ortaya çıkışından günümüze kadar izlediği gelişme çizgisinin, bu gelişmedeki ilk dönemin yerini belirleyerek incelenmesidir. Bu bağlamda sorular şu biçimde formüle edilebilir: Yüzyıllar içinde dilin yapısını ortaya çıkaran değişiklikler nelerdir? Bir dilin en doğru kabul edilen lehçesi ile diğer lehçeleri arasında ne gibi farklılıklar gözlemlenebilir? Bu gelişmenin kronolojik arka planı nedir? Bir başka deyişle, dilin tarihi, özellikle dilin yapısı içinde kalınarak dönemlere nasıl ayrılabilir? Lehçelerde ne gibi bir gelişme çizgisi gözlemlenebilir? Bunlar, en doğru kabul edilen lehçedeki değişiklikleri ne ölçüde izlerler ya da eski özelliklerini korurlar?[5]

Konumuzun temelini 14. yüzyılın oluşturduğu ilkesinden kesinlikle ayrılmadan bu sorulara bir yanıt vermeye çalışalım. Eski Anadolu Türkçesiyle günümüz Türkiye Türkçesinin karşılaştırılması yapı açısından çok az değişiklik olduğunu ortaya çıkarır: Fonolojik sistemde, ğ'nin y'ye dönüşmesi ya da düşmesi ve nazal n'nin n ya da m'ye dönüşmesi;* morfolojik sistemde, soneklerde, iki varyantlı sonek tipleri yerine, dört varyantlı sonek tipleri veren dudaksıl ve dudaksıl olmayan ünlülerin uyumu, bazı kategorilerin (-ısar, -ıcı, -gıl vb) kaybolup yeni biçimlerin (şimdiki zaman: -iyor ve gelecek zaman: -acak) ortaya çıkması, morfolojik kategorilerin semantik bağlamındaki bazı değişiklikler. Biz dikkatimizi özellikle dilin yapısı üzerinde yoğunlaştırıyoruz ve bu nedenle de dilin sözcüklerinin yüzyıllar içinde değişmesi sorunuyla ilgilenmiyoruz.

Dili, olguların eski durumunun belirginleştirdiği 14. yüzyıl, gelişmenin hareket noktasıdır. 14. yüzyılın dil yapıtları, özellikleri açısından, 1453'ten itibaren İstanbul'a yerleşen Osmanlı sarayına gittikçe daha sıkı biçimde bağlanan daha sonraki dönemde karşımıza çıkan bir süreklilik gösterirler. Aynı zamanda da, belli bir türdeşlik gösterirler. Bu türdeşliğin, gerçekliğin bir yansıması mı yoksa olguları gizleyen Arap yazısının bir sonucu mu olduğunu kestirmek zordur. Her halükarda elimizdeki tabloda farklılıklardan çok, birliğin egemen olduğu açıktır. Öte yandan dil yapıtlarının tüm verilerini sayısal bir yöntemle inceleyerek özellikle bazı olguların bölgesel arka planını ortaya çıkarmak mümkün olabilecektir.

5 Bu konuyla ilgili olarak bkz. Hazai, *age*, s. 48-60.

* Yazarın kullandığı dilbilimsel ifadeyle: "ğ > y, ø ve n̄ > n, m" -y.n.

Bu yöntemin uygulanmasıyla, bu dönemin lehçelerinin açık seçik bir tablosunun ortaya çıkarılabileceği umulmamalıdır.[6]

Bu dil yapıtlarının yazılı dilin yerleşme ve edebi dile dönüşme dönemini yansıttığını unutmamak gerekir. Bu dönemde gelişmenin en önemli etkeni olarak türdeşliğe doğru bir çaba gözlemlenir.

Daha sonraki dönemlerin dil yapıtlarını çözümleyen dilcinin de aynı durum içinde olduğu bir gerçektir. Türk dilinin, yabancı yazılarla yazılmış değerli dil yapıtlarının çoğu da doğru kabul edilen dilin, yani İstanbul dilinin tarihini yansıtırlar. Hiç kuşkusuz kuralı doğrulayan istisnalar vardır. Ama bu bilgi kanalının dille ilgili belgeler içinde işgal ettiği yer çok küçüktür. Gerçekten de neredeyse sadece Türk dilinin çağdaş lehçelerinin dikkatli bir karşılaştırmalı incelemesi Türk lehçelerinin tarihini ortaya çıkarabilir.

Türk lehçelerinin tarihi taslağında, farklı dil bölgelerinin yaşam alanı olan ve yüzyıllar boyunca sürekli değişen dil alanının tarihinin çok büyük bir yeri olmalıdır. Bugüne kadar yapılan araştırmalarda bu soruna gerektiği kadar önem verilmemiştir. Tadeusz Kowalski'nin otuzlu yıllarda yayımlanan ve dönemine göre doğru bilgiler veren kısa lehçebilim çalışmasında öne sürdüğü, dilsel alanın tarihiyle ilgili hemen hemen hiçbir şey bilinmediği saptaması kabul edilmiştir.[7]

Bugün durum çok farklıdır. Son onyıllarda tarihsel araştırmalar alanında büyük gelişmeler kaydedilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu halkının tarihiyle ilgili önemli kaynaklar ortaya çıkarılmış, yayımlanmış ve incelenmiştir. Göçler, etnik toplulukların yaşamları, savaşların etkileri ve sonuçları, doğal afetler, nüfus vb konularda elimizde daha fazla bilgi vardır. Şunu da belirtmek istiyorum: Birçok konferansta bu sorunlara el atılmış ve bu konferanslar, verileriyle ister istemez halkın tarihine ve aynı zamanda da dil bölgelerinin oluşumuna katkıda bulunmuştur. İleride lehçeler tarihini inceleyecek olan dilbilimci, iyice zenginleştirilmiş ama ne yazık ki yeteri kadar sistematize edilmemiş bu belgelerle ilgilenmek zorunda kalacaktır. Bu alan, hiç kuşkusuz, dilcinin ve tarihçinin birlikte çalışmasını gerekli kılan bir alandır.

Dilin tarihiyle ilgili olayların kronolojik arka planı konusunda her şeyden önce önemli bir metodolojik önermenin altını çizmek gerekir. Bu önerme söylemiş olduklarımızdan çıkar ve doğru kabul edilen dil ve lehçeleri arasındaki ilişkilere ve bu konuyla ilgili kaynaklara uygulanır. Günümüzde dilci, ancak doğru kabul edilen dilin tarihinin tanımını dü-

6 Sayısal yöntem uygulaması için bkz. Gy. Hazai, *Das Osmanisch-Türkische im XVII. Jahrhundert. Untersuchungen an den Transkriptionstexten von Jakab Nagy de Harsany*, Budapeşte-Lahey-Paris, 1973.

7 T. Kowalski, "Osmanisch-Türkische Dialekte", EI, c. IV, s. 991-1010.

şünebilir ve böylelikle onun gelişiminin kronolojisine bağlı olan sorulara yanıt vermeye çalışır. Ama bu bağlamda kaynakların türdeşliğine özel bir önem verilmelidir.

İstanbul dilinin yapısındaki değişikliklerle ilgili kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre aşağıdaki kronoloji saptanabilir. Morfolojik dökümün basitleştirilmesi gelişme evresinin ilk dönemlerinde gerçekleşmiştir. Aynı dönem fonoloji ve morfoloji alanındaki eski durumu, yani gelişmenin başlangıcını gösterir. Daha sonraki döneme ilişkin özelliklerin, hiç kuşkusuz marjinal bir rolle ortaya çıkışı bu dönemin son evresinde gözlemlenebilir.

Fonolojik ve morfolojik yapıdaki değişikliklerin genişlemesi dilin tarihinde bağımsız bir evre oluşturur. Bu gelişmeye paralel olarak, iki yeni morfolojik kategori de dil içindeki yerlerini bulur: Bunlar şimdiki zamanın "-iyor"u ve gelecek zamanın "-acak"ıdır. Bütün bu değişikliklerin gerçekleşmesi bu dönemin sonunu ve günümüzde de süren başka bir dönemin başlangıcını ifade eder.

Geleneksel terminolojiye göre, belirgin özellikleri en eski dilsel belgelerde anılan ve 15. yüzyılın sonuna kadar gelen ilk döneme "Eski Osmanlıca" dönemi denir. 16, 17 ve 18. yüzyılları kapsayan daha sonraki dönemse "Orta Osmanlıca" dönemi adıyla anılır. "Yeni Osmanlıca" dönemi 19. yüzyılın başında başlar.[8] Bu terimlerin kullanılma nedeninin teknik gerekçelerle açıklanan bir uzlaşma olduğu çok açıktır. Dilin tarihsel dönemlerini birbirinden ayırmak için "Eski Anadolu Türkçesi" ya da "Türkiye Türkçesi" terimlerinin kullanılması büyük olasılıkla birtakım güçlüklerden ve bazı tarihsel çelişkilerden kaynaklanmıştır.

Dilin gelişmesinin ve kronolojisinin bu kısa tablosunu verdikten sonra, bu modelin, yalnızca, daha ileride göreceğimiz gibi, bu gelişmeyi izlemiş olan lehçeler de dahil olmak üzere, çağdaş ortak dilin öncüsü durumuna gelen Türk dilinin değişik bölgelerden oluşan ağındaki doğru kabul edilen dili karakterize ettiğini bir kez daha belirtmek istiyorum. Osmanlı fethiyle oluşan Türk dilinin tarihsel dil bölgelerinin geri kalan bölümü bütünüyle farklı bir tablo oluşturur. Türk lehçelerinin gelişmesi merkezdeki gelişmeyle aynı dönemde olmamıştır kesinlikle. Türk lehçeleri, çoğu zaman kurallara uymayan bir gelişmenin hareket noktasını oluşturan, dilin gelişmesinin ilk dönemlerinin belirgin nitelikleri olan arkaik özelliklerini korumuşlardır.[9]

8 Bu konuyla ilgili olarak bkz. Hazai, *Kurze Einführung*, s. 60-66. Türkiye Türkçesinin tarihi dönemleriyle ilgili başka bir teori için bkz. Adamovic, *age*, s. 309-334.

9 Bkz. Gy. Hazai, Zu einigen balkanischen Momenten bei der Herausbildung der türkischen Literatursprache, *Studies in Honour of Julius Nemeth*, Budapeşte, 1976, s. 341-345.

Doğru kabul edilen dilin belli bir bölgeyle organik bağı yalnızca Doğu Rumeli'de ve Anadolu'nun kuzeybatısında gözlemlenir. Anadolu'nun öteki bölgelerindeki lehçeler arkaik özelliklerini İstanbul'dan uzaklıklarıyla orantılı olarak korurlar. En ilginç arkaik özellikler, Doğu Anadolu ve Batı Rumeli (Bulgaristan'ın batısı ve Makedonya) bölgelerinde göze çarpar ve dillerin gelişmesinde çok bilinen bir olayı yansıtırlar: Bir dil bölgesinin marjinal sınırları dilsel gelişmenin eski bir evresini yansıtırlar her zaman.

Osmanlı gücünün bölgesel gelişiminin ve bundan çıkan iktisadi ve kültürel etkenlerin belirgin sonucu budur. Anadolu'nun yeni siyasal birliğinin gerçekleşmesi tarihsel olgusu bir Batı merkezine, daha doğrusu planlarının ve eylemlerinin oluşmasında Batıya özellikle de Balkanlar'a yönelmeyi tercih eden askeri ve siyasi bir güce bağlı olmuş ve İstanbul, Türk dilinin bölgesel gelişiminin daha sonraki yönünü belirlemiştir. Türk dilinin gelişmesini başlatan ve belirleyen hareket, Osmanlı gücünün doğuş dönemine; tarihi, bu makalenin konusunu oluşturan yüzyıla bağlıdır.

OSMAN GAZİ EFSANESİ

COLIN IMBER

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşuna ve I. Osman'ın hükümdarlığına ilişkin tüm çağdaş eserler hâlâ büyük ölçüde en eski Osmanlı kaynaklarına dayanmaktadır: *Anonim Vakayinameler* ile Oruç ve Âşıkpaşazade'nin *Tarih*'leri. Oruç'un *Tarih*'inin ve *Anonim Vakayinameler*'ın çeşitli nüshaları birbirine çok benzer; bunların, artık mevcut olmayan, 1422'ye ya da hemen sonrasına tarihlendirilen özgün bir metinden türemiş oldukları açıktır. Âşıkpaşazade'nin I. Osman dönemine ilişkin bir bölüm de içeren, *Tarih*'i, çok daha uzun ve ayrıntılıdır, ancak, yine de *Anonim*'lerde ve Oruç'ta kullanılan malzemenin aynısından yararlanır. Günümüzdeki eğilim, bütün bu malzemeyi ayrıntı düzeyinde değilse bile, özü itibarıyla doğru kabul etmek yönündedir. Modern tarihçiler, sözgelimi Âşıkpaşazade'nin, Osman'ın "yakın dostu" Köse Mihal, "kumandanı" Turgut Alp ve "oğlu" Alaeddin Paşa hakkında anlattığı hikâyeleri hâlâ tarihsel olarak sahih kabul etmektedir. Ne var ki, bu metinlerdeki malzemenin tarihsellikle uzaktan yakından ilgisi yoktur ve bu gerçeği keşfetmek için metnin kendisine bakmak yeterlidir. Âşıkpaşazade'nin *Tarih*'inde en iyi biçimde betimlenen Köse Mihal iyi bir örnek oluşturmaktadır.

Bu karakter, Osmanlı yazılı kaynaklarında ilk kez, Oruç'un muhtemelen 1467 tarihli *Tevarih-i Âl-i Osman*'ının en eski nüshasında boy gösterir. Bu, -henüz Köse olmayan- Mihal'e bir gece rüyada Peygamber'in görünmesinin ve ona Osman'a katılmasını buyurmasının öyküsüdür.[1] İslamı kabul etme izleği, popüler İslami literatürün motiflerinden biridir;[2] bu nedenle Oruç'un hikâyesinin, tarihsel gerçekleri yansıtan bir kaynak olarak güvenilirliği kuşkuludur. Ayrıca bu bölüm, kaynak metne beceriksizce yerleştirilen bir ilavedir. O halde, soru, müellifin -yani Oruç'un kendisinin- bu kısmı anlatısına neden eklediğidir. Yanıt oldukça açıktır. Anonim metinlerle Oruç'un metinleri arasında yapılacak bir karşılaştırma, ilk grubun Anadolu'da geçen bir dizi masalı (Yalova'yı tek başına ele geçiren gâvur-kesen derviş gibi)[3] içerdiğini, Oruç'ta ise bunların yer almadığını ortaya çıkarır. Oruç'un Edirneli olması nedeniyle, bu hiç de şaşırtıcı değildir. Mihaloğulları, Oruç'un zamanında, ileri gelen Rumeli ailelerinden biri ve Rumeli akıncılarının önderleriydi. Bu nedenle, Oruç'un bu aileye, *Tarih*'inde seçkin bir yer vermek istemesine ve Osmanlı padişahlarının atası olan Osman'ın dostu olarak bu aileye bir "ata" yaratmasına şaşmamak gerekir. Oruç, Peygamber'in, Mihal'in rüyasına girmesini sağlayarak ona "İslamın sancağını ta Macaristan'a dek" taşıyacağını söyletmişti. Bu, açıkça Oruç'un zamanında Mihaloğullarının akıncı kumandanları olarak genellikle Macarlara karşı düzenlenen akınlarda oynadıkları role yapılan bir göndermedir.

Gel gelelim, Oruç'un metni iyice işlenmiş değildir; -artık Köse Mihal olan- Mihal'i inandırıcı bir kişilik olarak betimleme işi Âşıkpaşazade'ye düşmüştür.[4] Âşıkpaşazade Oruç'un anlattığı Mihal'in İslamı kabul etme hikâyesini benimser, ancak, bu hikâyenin anlatıdaki yerini değiştirir. Köse Mihal, Osman'ın dostluğunu kazanmasından çok zaman sonra (ancak Bilecik'in düşmesinden sonra), Peygamber'in rüyasında kendisine görünmesi üzerine Müslüman olur. Bu zamana değin bir Hıristiyan olarak kalır. Hıristiyan olarak kalmasının nedeni -usta bir hikâye anlatıcısı olan- Âşıkpaşazade'nin, Hıristiyan düşmanlarıyla Osman arasında bir tür aracılık rolünü üstlenecek Hıristiyan bir dostun varlığını gerekli görmesidir. Köse Mihal'in hikâyede boy göstermesinden önce Âşıkpaşazade aynı rolü oynayacak bir *martolos* karakterini yaratır.[5] Türklerin hizmetindeki Hıristiyanlar için Rumeli'de kullanılan bir terim olan *martolos*'a, Âşıkpaşazade'nin Rumelili okuyucuları muhtemelen aşinaydı. Aslında, Âşıkpaşazade *Tarih*'inde Köse Mihal'in varlığını açıklamak için, anlatının yapısına bakmak bile yeter. Yine de, Köse Mihal'in Âşıkpaşazade'nin okuyucularına son derece inandırıcı bir karakter olarak göründüğüne kuşku yoktur. *Tarih*'ini, büyük ölçüde akıncı dostlarını eğlendirmek amacıyla Rumeli'de bulunduğu sırada yazmış olmalıdır. Bu akıncılar da büyük olasılıkla, Müs-

1 Bu kısım V. L. Menage, "On the Recensions of Uruj's 'History of the Ottomans'", *BSOAS*, 30 (1967), s. 314-322'de ele alınmıştır.

2 Bu motifin yer aldığı bir başka efsane için, bkz. P. Wittek, "The taking of Aydos Castle, a ghazi legend transformed", ed. G. Makdisi, *Arabic and Islamic Studies in Honor of Hamilton A. R. Gibb*'in içinde, 1965, s. 662-672.

3 Giese, *Chroniken*, c. I, s. 11.

4 Âşıkpaşazade (Âli), çeşitli yerlerde.

5 Âşıkpaşazade (Âli), s. 5.

lümanlarla omuz omuza savaşan ve sonunda Müslümanlığı benimseyen pek çok Hıristiyan komutan görmüşlerdi.

Köse Mihal hikâyelerinde bir başka gelişme de, Âşıkpaşazade'nin onu Bursa yakınlarındaki Harmankaya'nın tekfuru yapmasıdır. Bunun nedeni kolayca açıklanabilir, çünkü o bölgede 16. yüzyıl başında tutulan bir arazi tahrir defteri, Mihaloğlu ailesinin bir üyesi olan, Mihaloğlu Ali'nin (ö. yaklaşık 1500) gerçekten de Harmankaya'yı satın aldığını gösterir.[6] Tahrir, satın alma tarihini vermemektedir. Bununla birlikte Mihaloğlu Ali -ondan daha genç olmakla birlikte- Âşıkpaşazade'nin çağdaşıydı ve bu ikisinin kişisel olarak tanışmış olmaları ihtimali çok yüksektir. Dolayısıyla, Âşıkpaşazade, Ali'nin kurmaca "ata"sını Harmankaya tekfuru yaparken, sadece, bir dostunu yeni edindiği mülkten dolayı kutlamış oluyordu.

Âşıkpaşazade'nin, Osman'ın "oğlu" olduğu varsayılan ve yaya birliklerinin hayali kurucusu Alaeddin Paşa ile ilgili hikâyeleri[7] de kurmacadır. Yine metinlere şöyle bir göz atmak, bunu anlamak için yeterlidir. Bu "oğul" ilk olarak Oruç'ta ve *Anonim Vakayinameler*'de ortaya çıkar,[8] dolayısıyla, bu tarihlerin kaynağını oluşturduğu kesin olan, ancak bugün artık mevcut olmayan 1422/23 vakayinamesinde betimlenmiş olmalıdır. Ne var ki, bu vakayinameler "oğul"un ismini Alaeddin Paşa değil de Ali Paşa olarak verirler ve onun hakkında iki hikâye anlatırlar. Bunlardan ilkinde, kardeşi Orhan adına hükümdarlıktan feragat eder. İkincisi ise, kendi birliklerine kırmızı börkler giydirirken, kardeşine, kullarına beyaz giydirmesine ilişkin verdiği öğütle ilgilidir. Anonim/Oruç metinlerinin çoğu, beyaz börklü birliklerin yaya olduklarını ima ederek, "Anadolu'dan yaya toplamanın Orhan zamanında başladığı"nı belirtirler. Modern tarihçiler, açıkça yanlış olan bu masalı, gerçek bir tarihsel olaymışçasına benimsemek eğilimindedirler.

Vakayiname metinlerinin iki özelliği, Ali Paşa öyküsünün, 1422/23 tarihli metnin müellifi tarafından yapılan bir ekleme olduğunu göstermektedir. Her şeyden önce, hikâyenin, yayaların kökenine değil, 15. yüzyılda kırmızı börkler giyen azaplar ile beyaz börkler giyen yeniçerilerin kökenine ilişkin olduğu apaçık ortadadır. Dahası, metinlerde beyaz başlıklı birliklerin Orhan Bey'in kulları olarak betimlenmesi, bu referansın yeniçerilere yönelik olduğunu ortaya koymaktadır. Yeniçeriler kuldu, fakat yayalar değildi. Daha fazla kanıt gerekirse: Ertaylan'ın yayımladığı anonim vakayinamede, beyaz börklü birliklerin betimlenmesi -tamamlanmamış- şu ifadeyle bitirilir: "Yeniçeri oldular." Aynı metin, yayaların kökenini Orhan dönemine değil, Yıldırım Bayezid zamanına atfeder.[9] Müelliflerin çoğunun Yeniçerilere ilişkin her göndermeyi hasır altı edip bu birlikleri yayalar olarak tanımlamalarının nedeni, metne daha sonra Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşunu ve yeniçerilerin beyaz börklerini I. Murad'a atfeden bir hikâye eklemeleridir. Bu nedenle bu birlikleri kuranın Ali Paşa olduğunu söyleyen eski hikâyeyi değiştirme gereği duymuşlardı. Bu bölümün bir ekleme olduğunu ortaya koyan ikinci kanıt, metinde daha sonra, Osman'ın, topraklarını oğlu Orhan ile öteki akrabaları ve adamları arasında paylaştırmasını betimleyen hikâyede ortaya çıkar. Ali Paşa, Osman'ın ihsanından yararlananlardan biri değildi, çünkü 1422/23'ün müellifinin kendi tarihine kaynak olarak kullandığı ana metinde ismi geçmemektedir. Ne var ki, bu müellif sonradan araya Ali Paşa hakkında bir hikâye sıkıştırdığı için, onun neden hiç toprak almadığını açıklamak zorunda kalmış ve şu cümleyi eklemişti: "Osman'ın Ali Paşa adını verdiği bir başka oğlu vardı. Onun yanından ayrılmasına izin vermedi."[10] Bu "açıklama" daha sonraki tüm metinlerde yer alır.

Ali Paşa öykülerinin kaynağına ilişkin bir ipucu, bir Türk kaynağından değil, Mısırlı vakanüvis İbn Hacerü'l-Askalani'den (ö. 1449) gelmektedir. İbn Hacer, 796 (1393/94) yılı Vefiyat Cetveli başlığı altında, I. Murad için anakronistik olan bir vefat notunun yanı sıra, Osmanlıların kökeni ve her bir hükümdarın nitelikleri hakkında birkaç kısa cümleyle birlikte Osmanlı hükümdarlarının bir listesini ekler.[11] İbn Hacer'in, bu paragrafı bir bütün halinde, önemli bir düzeltme yapmaksızın araya eklediği açıktır; çünkü buradaki soyağacı ve kronoloji verileri, Osmanlılarla ilgili olarak verdiği öteki soyağacı ve kronoloji kayıtlarıyla çelişmektedir. Kaldı ki, içindeki malzemenin büyük bölümü "geleneksel" Türk vakayinamelerindeki benzer temaları yansıttığı için, bu, esas itibarıyla I. Murad'ın ölüm tarihi olan 1389'la 1400 arasında yazılmış bir Türk vakayinamesinin kısaltılmış bir Arapça tercümesi olmalıdır. Gel gelelim, alıştığımız gelenekten bir noktada ayrılmaktadır. Bu ayrılma Osmanlı hükümdarlarını sayarken ortaya çıkar. Tahta çıkma sırasını Osman-Orhan-Murad olarak vermek yerine araya fazladan bir padişah sıkıştırarak bu listeyi Osman-Ardan Ali-Adrahan (Orhan yerine)-Murad olarak sıralamaktadır. Başka bir deyişle,

6 Barkan-Meriçli, no. 540, 556.
7 Âşıkpaşazade (Âli), s. 37-40.
8 Giese, *Chroniken*, s. 14; Oruç (Babinger), s. 15-16.
9 İ. H. Ertaylan, *Tevarih-i Al-i Osman*, İstanbul, 1946, s. 22-23.
10 Oruç (Babinger), s. 12; Giese, *Chroniken*, s. 7.
11 Ibn Hajar Al-'Askalani (ed. Hasan Habashi), *Inba' al-ghumr bi-anba' al-'umr*, Kahire 1969-72, c. 1, s. 484; Ş. İnalcık, "İbn Hacer'de Osmanlılar'a Dair Haberler", *AÜDTCFD*, 6 (1948), s. 524.

Anonim/Oruç metinlerinde büyük ölçüde korunmuş olana koşut bir Osmanlı geleneği, Osman ve Orhan arasına (Ardan) Ali isminde bir padişah yerleştirmektedir.

Bu (Ardan) Ali, Ali Paşa'yla aynı kişi olmalıdır ve 1422/23 metnindeki eklemeyi açıklamaktadır. Müellifin elinde, tahta çıkış sırasını, biri Osman-Orhan, diğeri de Osman-(Ardan) Ali-Orhan olarak veren iki kaynak olduğu anlaşılıyor. Osman-Orhan sıralamasını tarihsel olarak sahih kabul ettiği kesindir; ancak, (Ardan) Ali/Ali Paşa şahsiyetini hikâyesinden çıkarmak yerine, kaynakları arasındaki bu çelişkiyi, Ali'yi Orhan'ın babası yerine kardeşi yaparak gidermişti. Bu ikinci kaynağın Ali'ye ayrıca, azaplarla yeniçeriliğin kuruculuğunu atfeden bir hikâye içerdiği de kesindir, çünkü müellif bunu gayet beceriksiz bir şekilde yeniçerileri yayalara çevirerek almıştı. Sözün kısası, müellif metinde yaptığı bir dizi değişiklik sonucu, Orhan'ın kardeşi olan bir Ali Paşa yaratmıştı. Bununla birlikte, onu böyle yapmaya iten etken, metnin kurgusundan kaynaklandığı kadar ideolojiktir de. Ali Paşa'yı Orhan'ın babalığından kardeşliğine geçirirken, Orhan tahta çıktığında, Ali Paşa'nın hükümdarlıktan feragat etmiş olduğunu kabul etmek zorundaydı. Bunu kabul ettikten ve Ali Paşa'nın "dervişliğe yöneldiğini" belirttikten sonra, müellif hikâyesine şu sözlerle son verir: "O günlerde padişahlar ve beyler birbirlerine akıl danışırlar ... ve birbirlerini öldürmezlerdi." Diğer bir deyişle, müellif, yarattığı bu öyküyü, Osmanlıların kardeş katli uygulamasını eleştirmek için, bir emsal olarak kullanmaktadır. Metnini 1422/23'te yazdığı kesin olduğuna göre, bu hiç de şaşırtıcı değildir. Bu tarihte bir yazarın, yalnızca 1402-1413 arasındaki Fetret Devri'nde kardeş katillerine tanık olmakla kalmadığı, aynı zamanda, metnini II. Murad'ın amcası "Düzme" Mustafa'nın Şubat 1422'de asılması ve kardeşi "Küçük" Mustafa'nın Ocak 1423'te boğdurulmasıyla sonuçlanacak yeni bir hesaplaşmanın ortasında hazırlıyor olduğu ortadadır. Aslına bakılırsa, Ali Paşa hikâyesi, dönemin olaylarına karşı duyulan rahatsızlığın bir ifadesidir.

Âşıkpaşazade de Ali Paşa öyküsünü (boş hazine motifi gibi) birçok süsleme ve önemli bir değişiklikle kullanmaktadır. Değişiklik, Orhan'ın "kardeşi"nin Âşıkpaşazade'de artık Ali değil, Alaeddin Paşa olan ismindedir. Hikâyeye, bir piyade sınıfı için kullanılan "enük yaya" teriminin kökeniyle son verir. Ali'nin Alaeddin Paşa'ya dönüşmesinin kaynağını saptamak kolaydır. 1450'lerle 1463 arasında, muhtemelen bir yeniçeri olarak padişaha hizmet eden Konstantin Mihailoviç'in *Anılar*'ı, Osmanlı hanedanının kısa bir *Tarih*'ini içermektedir. Bu "tarih" Osman ve Orhan arasında Alaeddin isimli bir padişahın ismini de saymaktadır. Mihailoviç bu padişahın beyaz börkler giydirdiği "yeni kehaye" adı verilen piyade birliklerini kurduğunu belirtir.[12] Mihailoviç'in versiyonunda yarı yarıya hatırlanan bu geleneği Âşıkpaşazade'nin de bildiği açıktır; çünkü onun etkisiyle Anonim/Oruç tarihlerinin Ali Paşa'sını Alaeddin Paşa'ya çevirmiştir. Dahası, Mihailoviç'teki "yeni kehaye" teriminin "enük yaya"nın[13] bir yanlış anlaşılması olduğu da kesindir ve bu terimin Âşıkpaşazade'nin metninde yersiz bir biçimde ortaya çıkışını da açıklamaktadır.

Kısacası, Alaeddin Paşa şahsiyeti ilk padişahlar hakkındaki çeşitli efsanelerden doğmaktadır. Köse Mihal gibi, o da tümüyle kurmacadır. Tıpkı Osman Gazi'nin öteki dostları ve adamları gibi.

Osmanlı vakayinameleri "sözde tarih"in (*pseudo-history*) tipik örnekleridir. Yer isimlerini kurmaca kişilere verip onlara çeşitli hayat hikâyeleri yakıştırırlar. Bu süreç, tüm vakayinamelerde yer alan, Osman'ın topraklarını adamlarına dağıtmasına ilişkin kısımda en açık biçimde kendini gösterir. Metinlerde Hasan Alp ve Turgut Alp isimlerine şu not düşülür: "Bu gazilerin isimleri bugün hâlâ anılmaktadır." Âşıkpaşazade *Tarih*'i dahil kimi metinler bu kişilere verilen köylerin Turguteli ismini taşıdığını eklerler.[14] Bursa sancağının 15. yüzyıl sonu -ve 16. yüzyıl başı- arazi tahrir defterleri, "Hasan" ve "Turgut"un gerçekten de bölgede sıkça rastlanan yer isimleri olduğunu doğrulamaktadır. Bununla birlikte, Türk tarihinde, herhangi bir yerle bir şahsiyet arasında bağlantı kurulmak istendiğinde "Hasan" sık kullanılan yer isimlerinden biridir. Turgut ve Turguteli'nin Osmanlı öncesi bir isimden geldiğini göstermek mümkündür. Bu ismin Ptolemy'de (2. yüzyıl) kullanılan biçimi *Dagouta*'dır,[15] ama daha da önemlisi, Konstantin Porfirogenitus'ta (ö. 959) Olimpos dağı (Uludağ) civarındaki *Dagotthenoi*[16] isimli yer ya da halka bu konuda bir göndermede vardır. Bu isim belli ki, zaman içinde Turguteli'ye dönüşmüştür. Folk-etimolojik bir süreç içinde Türkçe konuşanlar tarafından bu isim "Turgut'un ülkesi" biçiminde anlaşılmaya başlamıştır. Sürecin bir sonraki adımı, bu bölgenin fatihi olarak Turgut Alp adlı bir şahsiyetin üretilmesidir. Benzer folk-etimolojiler Kocaeli'nin fatihi Akça Koca'yı; Karamürsel kasabasının fatihi Kara Mürsel'i; Konurpa'nın fatihi Konur Alp'i yaratmıştır. Tıpkı Turgut ve Hasan gibi, Konur da bölgenin yer isimlerinde sıkça yer alır ve eski Bizans eklesyastikal eyaleti olan *Honorias* isminin korunmuş biçimi olması da mümkündür. Dolayısıyla Hasan Alp,

12 Constantine Mihailoviç, *Memoirs of a Janissary*, ed. ve çev. B. Stolz-S. Socek, Ann Arbor, 1975, s. 34-35.
13 Krş. Menage, *BSOAS*, 40 (1971) s. 159.
14 Oruç (Babinger), s. 12; Âşıkpaşazade (Âli), s. 20-21.
15 *Geography*, Kitap 5, Bölüm 4, par. 14.
16 Constantine Porphyrogenitus, *De Thematibus*, ed. Niebuhr, Bonn, 1811, c. III, s. 25.

Turgut Alp, Konur Alp, Akça Koca ve Kara Mürsel tarihsel kişilikler değil, folk-etimolojinin ürünleridir.

Folk-etimoloji ayrıca Osman döneminin bazı "tarihsel" olaylarında yaratılmıştır. Bu, sözgelimi, Selçuklu sultanı Alaeddin'in bir Tatar ordusunu nasıl yendiğine ve hadım ettiğine ilişkin bir hikâye yaratmak için "Taşakyazusu" diye bir yer ismini kullanan Aşıkpaşazade'de en açık biçimde kendini gösterir.[17] "İteşeni" köyünün adı, Osman'ın kardeşini öldüren kâfirin nasıl "it gibi" gömüldüğüne ilişkin bir hikâye yazması için Aşıkpaşazade'ye esin kaynağı olmuştur.[18] Aşıkpaşazade, Spandounis'in Osmanlılar hakkındaki *Tarih*'inin 1513 ve 1538 yılları arasında yazılmış tüm nüshalarında yer alan hikâyeyi de biliyor olmalıydı. Gerçek bir Türk geleneğinin bir yansıması olduğu açık olan bu hikâye, Dinboz'u Osmanlıların fethettiği ilk kasaba yapar. Spandounis, bu ismin Türkçe "din bozmak"tan geldiğini ve kasabanın düşüşünün bu nedenle gelecekteki Türk fetihlerine ilişkin bir alamet olduğunu açıklar.[19] Burada da folk-etimoloji bir muharebe öyküsü yaratmıştır. Ne ki, Aşıkpaşazade Dinboz geleneğini yeniden işlemiş ve onu Anonim/Oruç metinlerinde yer alan başka bir muharebeyle birleştirmişti. Bu metinlerde Osman, Koyunhisar yakınlarında bir n uharebe yapar. Kardeşi (başka nüshalarda yeğeni) Gündüz o muharebede ölür. Bu metinler Gündüz'ün "Türk mezarı" adı verilen bir yerde gömülü olduğunu nakleder. Bir kez daha yer isminin popüler etimolojisi -yerel bir türbe olduğu açık olan- bir yeri, bir Osmanlı şehzadesinin mezarıyla bütünleştirmiş ve bu sözde şehzadenin neden böyle garip bir yerde gömülü olduğunu açıklamak için de bir muharebe sahnesi yaratmıştır. Hikâye Aşıkpaşazade'de de yer alır, fakat savaş meydanı Koyunhisar'dan Dinboz yakınlarına taşınmıştır.[20] Bu değişikliği muhtemelen, Spandounis'in aktardığı, Dinboz'da bir muharebe yapıldığına ilişkin efsaneyi metnin içine yerleştirmek amacıyla yapmıştı. Ne var ki, yer neresi olursa olsun, söz konusu muharebe, tarihsel bir gerçekten çok, popüler etimolojinin bir ürünüdür.

Osman Gazi döneminin şahsiyetler ve olaylarıyla ilgili verdiğimiz az sayıdaki örnek, tarihsel kayıtlar olarak ilk Osmanlı vakayinamelerinin değerden yoksun olduğunu göstermeye yeter. Bu kadar aşikâr olsa da, 20. yüzyılda tarihçiler, Osmanlıların kökenine ilişkin kuramları için bu metinleri temel almaktan vazgeçmemişlerdir. Bu alandaki temel tartışma "göçe-

17 Âşıkpaşazade (Âli), s. 9.

18 Âşıkpaşazade (Âli), s. 8.

19 1513 nüshasındaki bölüm için, bkz. Christiane Villain-Gandossi, *La Mediterranee aux XIIe-XVIe siecles*, Londra, 1983, III, s. 158-160; 1538 nüshasında tahrif edilmiş bölüm için, bkz. Sathas, *Documents*, c. IX, s. 138-139.

20 Oruç (Babinger), s. 13; Âşıkpaşazade (Ali), s. 21.

be" kuramıyla "gazi" kuramı ekseninde dönüyor. İlk kuram, Osman'ın esas itibariyle bir aşiret reisi olduğuna ilişkin Türk vakayinamelerinde yer alan hikâyeyi doğru kabul eder. İkinci kuram bu görüşü reddeder ve Osman'ın bir "gazi topluluğunun" önderi olduğunu ve devletin bu "gazi" kökenlerinin Osmanlı tarihinin akışını belirlediğini ileri sürer. Başka bir kuram da, Osman ve adamlarının göçebeden gaziye dönüşümü nasıl gerçekleştirdiğini açıklayarak, bu iki kuramı birleştirmeye çalışır. Bu kuramlara, "otantik" kaynaklarda yer alan Osmanlı kökenlerine ilişkin iki geleneksel hikâye daha eklemek mümkündür. İlki Mihailoviç'in *Anılar*'ında ve 1514 tarihli İtalyanca *Historia Turchesca*'da[21] yer alır; kaynakların her ikisi de muhtemelen Mihailoviç ile *Historia*'nın dayandığı kaynak kişilerin de mensup olduğu kapıkulu birlikleri arasında yaygın olan hikâyeleri yansıtmaktadır. Bu hikâye Osman'ın bir göçebe değil, bir köylü olduğunu söyler. İkincisi, ilk olarak, Osmanlılar için "Hicaz Araplarının torunları olduğu söylenmektedir", diyen İbn Hacer'de ve daha sonra, Enveri'nin yaklaşık 1465 tarihli *Düsturname*'sinde yer alır. Enveri, İbn Hacer'in oldukça yalın anlatısını süsleyerek uzun bir hikâye ekler. Bu hikâyede hanedanın atası sahabeden bir kimsedir, dolayısıyla, Hicazlı bir Arap'tır.[22]

En temel metin analizi bile Osman Gazi ve adamları hakkındaki "olgu"ların gerçekte kurmaca olduğunu gösterdiği için, Osmanlıların kökenine ilişkin herhangi bir kuramı çekincesiz bir biçimde kabul etmek sağduyuya aykırı olur. Osmanlı İmparatorluğu'nun kökeniyle ilgili her geleneği teker teker belirlemek ve bunun, neden, eğer mümkünse ne zaman ve nereden çıktığını saptamak, daha verimli bir yaklaşım olacaktır.

Osman'ı göçebe bir aşiretin reisi olarak kabul eden gelenek, Wittek'in inandırıcı bir biçimde gösterdiği gibi, Osmanlı hanedanının Oğuz Han'ın ikinci kolundan geldiğini söyleyen kurmaca bir Osmanlı soyağacı oluşumuyla birlikte ortaya çıkmış olmalıdır. Bu soyağacı, ilk olarak yaklaşık 1425'te, Oğuz efsanelerini İranlı Reşidüddin'den almış olan Yazıcızade Ali'nin eserinde boy gösterir. Soyağacının 15. yüzyıl boyunca farklı versiyonları ortaya çıkmakla birlikte, hepsi de geldiği soy itibarıyla Osman'ın tüm Oğuzların önderi olduğunu söyler.[23] Oğuz Han ve torunlarına ilişkin destanlar, kahramanlarını aşiretlerin reisleri olarak sunduğu için, Osman'ın da bir aşiret reisi olması gerektiğini kabul ederler. Osmanlı vakayinamelerindeki "göçebelikle ilgili" unsurların kökeni budur.

Osman'ın gazilerin önderi olduğu kuramı, Paul Wittek'in formülasyo-

21 Donado Da Lezze, *Historica Turchesca*, ed. I. Ursu, Bükreş, 1910, s. 1-10.

22 Enveri, *Düsturname*, ed. M. H. Yinanç, İstanbul 1928, s. 73-74.

23 C. Imber, "The Ottoman Dynastic Myth", *Turcica*, 19 (1987), s. 16-20.

nudur ve 1930'lara dayanır. Wittek, doğrusunu söylemek gerekirse, kuramına ilişkin kanıtları Anonimlerde, Oruç'ta ya da Âşıkpaşazade'de bulmamıştı. Gerçi bunlar Osman'ı bir gazi olarak resmediyorlardı, ancak, bu portre, Wittek'in de dikkat çektiği gibi, onu bir aşiret reisi olarak betimlemelerine ters düşüyordu. Wittek'in kanıt-metni, gazanın erdemleri hakkında bir bölümle başlayan ve her Osmanlı hükümdarını gazi olarak sunan Ahmedi'nin, daha erken bir döneme ait olan *Iskendername*'siydi (y. 1400). Bu kanıtla ilgili sorun, Ahmedi'nin bir tarihçiden çok bir ahlakçı olması, özellikle de eserinde yer alan ve olsa olsa "gazi kuramı"nı geçersiz kılan beyitti. Bu beyit şöyledir:

> Kâfir üzre kıldılar avân-ı dîn
> Andan etdiler gazâ adın akın[24]

Başka bir deyişle, Ahmedi'nin günlük dilde duyduğu terimler "gaza/gazi" değil, "akın/akıncı"dır ve bu sözcükleri Arapçaya çevirerek onları dini kisveye sokan ahlakçı Ahmedi'nin bizzat kendisidir. Temelde, ilk Osmanlı metinlerinde ortaya çıktığı biçimiyle Arapça gazi sözcüğü, Türkçe akıncı sözcüğünün eşanlamlısıdır. Erken dönem Osmanlı vakayinamelerinde, bu terimler sık sık birbirinin yerine kullanılır ve bu olgu, söz konusu eserlerdeki "gazi" unsurunun kaynağına ilişkin bir ipucu verir. Kendi hakkında verdiği otobiyografik ayrıntılardan, Âşıkpaşazade'nin de yaklaşık 1430 ve 1450 tarihleri arasında bir akıncı olarak hizmet ettiği ve vakayinamesinin büyük bölümünü, silah arkadaşlarını eğlendirmek için yazdığı açıktır. Benzer şekilde, Oruç *Tarih*'i bir Rumelilinin metnidir ve Mihal'in din değiştirmesi de dahil olmak üzere, içindeki geleneklerin yine Rumelili akıncılar arasında anlatılan öyküler olduğunu tahmin etmek zor değildir. Dolayısıyla, vakayinamelerde gazi/akıncı Osman portresi, Osman hakkında tarihsel bir gerçeği yansıtmaz: Osman hakkındaki efsanelerin biçimlendiği çevreyi yansıtır.

Osman'ın ve babasının birer köylü olduğunu belirten gelenek, bugün yalnız Mihailoviç[25] ve *Historia Turchesca*'da korunmuş durumdadır. Bu geleneğin 15. yüzyılda çok daha yaygın olduğu açıktır, çünkü bu efsanenin bir bölümü 1467 Oruç metninin satır aralarında korunmuştu. Bu metindeki, görünüşte yersiz bir cümle -çok küçük bir düzeltmeyle- şöyledir: "Ertuğrul, Osman küçücük iken ona çift sürdürdü."[26] Metin içinde daha sonra, aşiret mensupları olarak sunulan Ertuğrul ve oğulları yaylalara giderler. Çobanlar toprağı sürmediğine göre, bu bağlarından kopuk cümlenin Ertuğrul'un ve oğlunun köylü olduğunu kabul eden bir geleneği yansıttığı açıktır. Bu cümleyi metnin geri kalanıyla bağdaştırmak için, müellif şu ibareyi eklemiştir: "Osman küçükken". Böylece büyüdüğünde yaylaya çıktığını, artık toprağı sürmediğini gösteriyordu. Mihailoviç'teki "köylü geleneği" Osman'ın tohum çuvallarında gizlenen silahları kaçırmak yoluyla bir kaleyi nasıl ele geçirdiğine ilişkin bir hikâye yaratmıştır. Âşıkpaşazade herhalde bu öyküyü biliyordu, ancak, hikâyede önemli bir değişiklik yaptı. Onun versiyonunda Osman, sur içindeki Bilecik kasabasını, her yaz yaylaya giderken değerli mallarını korumak amacıyla öküzlerin sırtında Bilecik'e taşıttığı heybelerde, bu kez adamlarını saklamak yoluyla ele geçirmişti.[27] Burada da "köylü" geleneğinden "göçebe" geleneğine doğru bir uyarlama yapıldığı açıktır. "Köylü geleneğinin" kaynağı belli değildir. Mihailoviç ile *Historia Turchesca*'da yer aldığına göre, muhtemelen -bir çoğu devşirme kökenli olan- kapıkulu birlikleri arasında yaygındı. Bunların çoğu köy kökenliydi ve belki hizmet ettikleri haneden, köylülükten padişah hizmetine yükselme şeklindeki kendi deneyimlerinin ışığı altında görmek istiyorlardı.

Osmanlıların "Hicaz Arapları"nın ya da sahabeden birinin soyundan geldiğini ileri süren efsanenin, Osmanlı padişahlarını doğrudan doğruya Peygambere bağlamak yoluyla meşrulaştırma işlevi gördüğü açıktır. Bu efsane Enveri'den sonra unutuldu.

Osmanlıların kökenleri hakkındaki eski ya da çağdaş kuramların hiçbiri kesinlikle kanıtlanamaz. Osman Gazi hakkındaki geleneksel hikâyelerin neredeyse tümü hayal ürünüdür. Çağdaş bir tarihçinin yapabileceği en iyi şey, Osmanlı tarihinin başlangıcının bir kara delikten ibaret olduğunu kabul etmek olacaktır. Bu deliği doldurmak yönündeki her girişim, yalnızca yaratılan masalların sayısını arttırmakla sonuçlanacaktır.

24 Ahmedi, *İskendername*, ed. İsmail Ünver, Ankara, 1983, s. 66a.
25 Constantine Mihailoviç, *age*, s. 30-33.
26 Oruç (Babinger), s. 6.
27 Âşıkpaşazade (Âli), s. 15-16.

OSMAN GAZİ'NİN İZNİK KUŞATMASI VE BAFEUS MUHAREBESİ

HALİL İNALCIK

İznik, 1075-1086 döneminde, Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusu I. Süleymanşah'ın başkenti oldu.[1] Kent, batıdan gelen Haçlıların kuşatması sonucu 1097'de Bizans'ın eline geçtikten sonra, İznik'in yeniden fethi Selçuklular için değişmez bir hedef haline geldi. İznik'te Selçuklu yönetimi 1105'te yeniden kuruldu, ancak kent yaklaşık 1147'de yeniden Bizanslıların eline geçti.

Artık, Bizanslılarla Selçuklular arasındaki sınırı, Türkmenlerin geri püskürtüldüğü kurak Eskişehir ovası oluşturuyordu. Hayvancılıkla geçinen göçebe Türkmenlerin, sınırın ötesinde kalan verimli otlaklar nedeniyle, bu dağlık araziye ihtiyaçları vardı ve sürüleriyle birlikte Bizans topraklarına sık sık giriyorlardı. Onlara karşı İmparator I. Manuel Komnenos (1143-1180) sınırda -Eskişehir'den sadece üç kilometre mesafedeki küçük bir tepenin üzerindeki Karaca Hisar da dahil olmak üzere- kaleler inşa ettirdi ve mevcut kaleleri onarttı. Gel gelelim, 1176'da Miryakefalon'daki ezici Selçuklu zaferi, Türkmenlerin batıya doğru ilerlemesine olanak sağlayarak bu sınırdaki koşulları tümüyle değiştirdi; çünkü Sultan'ın barış koşullarından birincisi, bölgede son yıllarda inşa edilen kalelerin yıkılmasıydı.

Selçukluların ve özellikle sınır gazilerinin, İznik'i İslam adına yeniden fethetme fikrinden hiçbir zaman vazgeçmemiş oldukları anlaşılıyor. Çünkü Müslümanlar, bir kez darülislamın bir parçası haline getirilen toprağı daima İslam egemenliğinde olarak kabul ediyor ve kaybın sadece geçici olduğuna inanılıyordu. Öyle de olsa, Süleymanşah'tan sonra Selçuklular'ın İznik'i her zaman kendi topraklarının tam sınırında bir kent olarak kabul ettikleri anlaşılıyor. Zaten II. Gıyaseddin Mesud (1283-y. 1301 ve 1303-1308) Moğol Hanı'nın kendisine ihsan ettiği Anadolu Selçuklu Sultanlığı'na sahip olduğunda, topraklarının "İznik sınırına değin" tüm toprakları kapladığı kabul edilmekteydi.[2]

Yine, Sultan İzzeddin Keykavus'a bağlı Türkmen aşiretleri ona katılmak üzere Bizans'a göç ettikleri 1261 civarında, "kendi kışlık otlaklarına gidermişcesine İznik'e indiler ve kısa bir zaman içinde birçok Türk göçebe ailesi (Türkevi) buradan Avrupa'ya geçtiler".[3] Aşağıda görüleceği gibi, Osman Gazi'nin stratejisi, bizi nihai amacının İznik'i yeniden fethetmek olduğuna inanmaya itecek yöndedir. Gerçekte, Bizans ve Osmanlı kaynaklarının karşılaştırmalı incelemesi, tek başına Bafeus muharebesinin, Osman'ın İznik'i ele geçirme hedefinden kaynaklanan olaylar dizisinin bir parçası olduğunu göstermektedir.

O dönemde yaşayan Pahimeres, genelde Osman'ın etkinlikleri, özelde Bafeus muharebesi konusunda en güvenilir kaynağımızı oluşturuyor.[4] Pa-

1 O. Turan, *İA*, (1967), "Süleyman-Şah I"; Vryonis, *Decline*, s. 96-142; Cahen, *Turquie Pre-ottomane*, s. 13-15; Ali Sevim, *Anadolu Fatihi Kutalmışoğlu Süleymanşah*, Ankara, TTK, 1990. I. Süleymanşah İznik'i 1075'te fethetti ve Anadolu Selçuklu Sultanlığı'nın başkenti yaptı. İmparator Aleksios Komnenos onun İznik'i almasını, 1081'de Dragos Koyu Antlaşması'yla kabul etti. Süleymanşah'ın Haziran 1086'daki ölümü üzerine (bkz. Ali Sevim, *age*, s. 37-39) Selçuklu Sultanı Melikşah, kentin yönetimini almak üzere önce kumandanı Porsuk'u, sonra Bozan'ı gönderdi. Süleymanşah'ın İznik'teki naibi Ebu'l Kasım, Bozan'ı 1087'de idam ettirinceye değin, Selçuklu emirlerine karşı koyabilmek için İmparatora yaklaştı. Ebu'l Kasım'ın ölmeden önce İzmit'i fethettiğini belirtmek gerekir. Turan, *age*, s. 217-218, Süleymanşah'ın kurduğu devletin Anadolu'nun bu kesiminde yaşayan Türkmenler arasında "gazilerin uç devleti" geleneğinin doğmasına yol açtığını ileri sürer. Erken dönem Osmanlı geleneklerindeki Süleymanşah'ın Osman Gazi'nin atası olduğuna ilişkin iddiaya, böyle yüzyıllarca süren bir geleneğin kanıtı olarak bakılabilir. Ne ki, Enveri, (*Düsturname*, haz. M. H. Yinanç, İstanbul, 1928, s. 6-8, 78) Osman'ın soyağacına ilişkin hatayı düzelterek, Süleymanşah'ı Kutalmış'ın oğlu olarak tanımlar ve Osman'ın ataları için farklı bir soyağacı verir. Burada önemli olan, İznik'in yeniden fethinin ve İznik Türk-Müslüman devletine yeniden hayat vermenin, yörede yerleşik Türkmenler arasında nihai bir arzuya dönüşmüş olmasıdır. Genel olarak İznik'teki Selçuklu varlığı için, bkz. Vryonis, *Decline*, s. 31-36, 52-58, 112-116, 146-155.

2 Yazıcızade Ali, *Tarih-i Âl-i Selçuk*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Revan Köşkü K. no 130, 517; bu kaynak hakkında, bkz. A. S. Erzi, *İA*, "İbn Bibi" maddesi.

3 Yazıcızade, *age*, s. 462-464.

4 Osman Gazi'nin etkinlikleri hakkında Georgios Pahimeres'in hikâyesi, çeşitli uzmanlarca incelenmiş durumdadır: G. Caro, "Zur Chronologie der drei letzen Bücher des Pachymere", *BZ*, 6 (1987), s. 116 vd.; Arnakis, s. 91 vd., özellikle 153; F. Tinnefeld, "Pachymeres und Philes als Zeugen für ein frühes Unternehmen gegen die Osmanen", *BZ*, 64 (1971) s. 46-54; E. A. Zachariadou, "Pachymeres on the 'Amourio' of Kastamonu", *BMGSt*, 3 (1977), s. 57-70; Prof. Zachariadou Yunanca metindeki çeşitli noktaları bana açıkladı. Ayrıca Osman hakkındaki tüm bölümü İngilizceye çevirdiği için Timothy O. Baldwin'e de minnettarım.

himeres, tarihinin giriş bölümünde, hikâyesinin hem kendi gözlemlerine hem de olayların görgü tanıklarının ifadelerine dayandığını açıkça ortaya koyar. Bununla birlikte, Pahimeres'in verdiği bilgilerin Osmanlı kaynaklarıyla karşılaştırılarak, eleştirel bir biçimde kullanılması gerekir. Sözgelimi, kendisini izleyen çağdaş yazarlar gibi Pahimeres'in Osman'ı 1300'den önce aşağı Sangaryos'ta (Sakarya) etkin olarak göstermekle onlarla aynı hataya düştüğü görülüyor. Bu karışıklık, Pahimeres'in tarihinde Osman'ı bir süreliğine bir kenara bırakıp, Paflagonyalı Çobanoğulları beylerinin bölgedeki etkinliklerine yeniden başlamasından kaynaklanmış gibi görünüyor.[5] Osmanlı kaynaklarında, Orhan dönemine değin Düz-Bazarı (bugün Adapazarı) civarındaki aşağı Sangaryos bölgesinde etkin olan kişi Akça Koca'dır. Akça Koca, Osman Bey'in önce müttefiki, sonra da vasalıydı.

Aslında Pahimeres daha eski dönemlere giderek, 1301'de Bafeus'ta gerçekleşen büyük çarpışmadan önce Bitinya'daki durumu betimler. Önce 1260'larda gâsıp İmparator VIII. Mihail Paleologos tarafından alınan uygunsuz önlemlerle bölge savunmasının nasıl zayıflatıldığını açıklamaya girişir. Pahimeres bize İznik'te yaşayan Rumların gâsıba karşı ayaklandığını ve asilere uyguladığı insafsız muamelenin bölge halkını ondan uzaklaştırdığını anlatır. İmparator kalelerdeki yerli askerlerin vergi muafiyetlerini kaldırdığı zaman, Pahimeres bu askerlerin duraksamadan Türklere katıldıklarını da ekler. "Bunlardan bazılarının Türklere kılavuzluk bile yaptıkları", Osmanlı kaynaklarının da doğruladığı bir gerçektir. Rum tarihçi, İznik valisini, halka "bir askerden çok bir haydut gibi" davranmakla suçlar. Bölgedeki manastırlarda yaşayan keşişler de, heretiklikle suçlanıp insafsızca cezalandırılmışlardı.[6]

Pahimeres, daha sonra, Mihail'in 1302'deki Batı Anadolu seferini aktarırken, Osman'ın "Konstantinopolis'e yakın vilayetlere, özellikle de İznik'e karşı nasıl büyük bir tehdit oluşturmaya başladığını" anlatır. İlk olarak Osman'ın "Sakarya nehrinde" düzenlediği akınlardan önceki olayları

5 Zachariadou, *age*, konudan yapılan bu sapmanın, Aşağı Sangaryos'taki Türkmen gazilerinin reisi Çobanlı Ali'nin Bizans'la barış yaptığı ve Bizans topraklarına akın yapmaktan vazgeçtiği 1290-1293 yılları olaylarına dayandığını ileri sürer. Ardından gazilerin liderliğini Osman üstlenmiş ve İznik'in kuşatılmasıyla sonuçlanacak akınları durmak bilmeden sürdürmüştü. Bu bölüm, İnalcık, *CHI*, c. I, s. 267 ve Y. Yücel, *Çobanoğulları Beyliği, Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar*, I, 2. b. 1991, s. 33-51'de tartışılır; Pahimeres'in hikâyesine ışık tutan bir Selçuklu kaynağı: Aksarayi, *Müsâmaratü'l-Ahbâr*, haz. O. Turan, Ankara, 1944.

6 Laiou, *Andronicus II*, s. 86-93; sınır bölgesindeki Yunanlıların yaşam koşulları ve Osmanlılara karşı tutum hakkında erken dönem Osmanlı gelenekleri Yunan kaynaklarını doğrulayan bilgileri kapsar; Osmanlı uzlaşma siyasası, "istimâlet" için, bkz. H. İnalcık, *Ottoman Methods of Conquest*, Stulsl, 2 (1954), s. 103-129.

bir arasöz olarak özetledikten sonra, dağı (herhalde Osmanlı kaynaklarındaki Avdan sıradağlarını) nasıl aştığını ve İzmit yarımadasındaki kıyıda yer alan ovalık "Halizones" topraklarında yağma ve çapula başladığını aktarır.

Pahimeres, civar bölgelerdeki Osmanlı istilasının ardından İznik'in maruz kaldığı abluka koşullarının ayrıntılarını verir. Kios'tan (Cius, Türkçe Gemilik ya da Gemlik) geçen yol dışında İznik'in Konstantinopolis'le olan tüm bağlarının koptuğunu belirtir.[7] Gezginler Kios'ta kalıyor ve açık bırakılan tek kapısından kente girmek üzere göle kadar ulaşmak için geceyi bekliyorlardı. Pahimeres, kentin çevresinin düşman kuvvetlerince tümüyle sarılması nedeniyle tüm diğer kapıların kapatıldığını belirterek sürdürür hikâyesini. Bu ayrıntıya, Osmanlı geleneğinin otantikliğini tartışırken tekrar döneceğiz.

Osmanlı gelenekleri gibi Pahimeres de, Bafeus muharebesinin İznik kuşatmasının bir sonucu olduğunu belirtir.

Aşağıda Pahimeres'in Bafeus muharebesine yol açan olaylara ilişkin hikâyesinin ana noktaları yer alıyor.

1. 27 Temmuz'da Atman (Osman), sayıları birkaç bini aşkın adamıyla birlikte ansızın, İzmit yakınlarında bir yer olan Bafeus'ta ortaya çıktı.

2. Pahimeres ardından bize Osman'ın atlılarının Bafeus muharebesinden önce Telemaya'daki Mouzalon'a nasıl saldırdıklarını anlatır. Başarısı onu dağ geçitlerini aşmaya ve "Halizones"e akın yapmaya teşvik edecekti.

Yorum: Bu ilk başarının "yaklaşık yüz kadar asker"den oluşan bir öncü kuvvetin sürpriz saldırısı olduğu anlaşılıyor. Arnakis bunun Bafeus muharebesinden bir yıl önce olduğuna inanır[8] ve bu akla yakın bir iddiadır.

3. Osman Bizans ordusuyla çarpışmaya karar verdiğinde, Meander (Menderes) nehri civarından öteki Türkmenler Osman'ın birliklerine katıldılar. Pahimeres, bu seferde ona birçok Türkmen müttefikin katıldığını söyler.

Yorum: Bu müttefikler kimlerdi?

Türkmenlerin Menderes kadar uzak bir bölgeden Osman'a katılmak üzere gelmeleri akla yakın değildir. Gel gelelim, Osmanlı geleneği, imparatorun kendisine karşı bir ordu hazırlamakta olduğunu duyunca, Osman'ın Konya Sultanı'ndan yardım istediğini, onun da Karahisar-ı Sahib (Afyon Karahisar) Türkmenlerine Osman'ı desteklemelerini emrettiğini belirtir. Aslına bakılırsa, doğrudan Sultan'a bağlı olan Karahisar, bu kesimdeki en

7 Daha o zaman Ebu'l Kasım, herhalde yerli bir Rum ustanın işbirliğiyle, Kios/Gemlik'te 1086 yılı civarında bir filo inşa ettirmişti; bkz. Anna Comnena, Vryonis, *Decline*, s. 481.

8 Arnakis, s. 129-131.

önemli Selçuklu sınır merkeziydi.[9] Menderes ovasında ilerleyen Aydın ve Menteşe Türkmenleri bu dönemde Konstantinopolis'te daha iyi bilinirken, 1290-1304 döneminde, Türkmenlerin Batı Anadolu'da Bizans topraklarındaki fetihlerinin başlangıcında, Karahisar geri planda kalmış bir bölgeydi. Pahimeres'in eserindeki karışıklığın bir başka nedeni de bu olabilir.

1298-1301 YILLARINDA GENEL DURUM

Osmanlı vakayinameleri,[10] bu noktada Osman'ın, henüz, her biri bağımsız hareket eden bölge beylerinin önderi haline gelmemiş olduğunu açıkça ortaya koyar. Bafeus muharebesinin öncesinde, Kastamonu-İznik anayolu üzerindeki Göynük-Taraklı'ya düzenlenen akında Osman, Sakarya ve Göynük ırmaklarının arasındaki bölgede hüküm süren yerel Türkmen ve Rum beylerinin işbirliğine dayanmak zorunda kalmıştı. Bu beylerden biri olan Köse Mihal, bu dönemde Osman'ın vasalı değil, müttefiki gibi görünüyor. Anlaşılan, bölgedeki güçlerin bazılarının Osman'la ittifak kurması, hepsini birden tehdit eden büyük Bizans baskısına karşı koymak amacına yönelikti. Pahimeres tam bu tarihte, Bizanslılara karşı başlatılan bu genel saldırıyı gören Çobanoğulları emiri Yavlak Arslan'ın oğlu Emir Ali'nin, aşağı Sakarya vadisinde Bizanslılara karşı saldırgan siyasetini yeniden başlattığını ekler. Bu, Pahimeres'in konuyu Kastamonulu Çobanoğullarına kaydırmasını açıklamaktadır. Gel gelelim, Osman'la Ali arasında herhangi bir bağlantıdan söz etmez. Pahimeres, Ali'nin eyleminin önemli bir sonuç getirmediğine dikkat çeker. Osman ise, imparatorluk ordusuna karşı duran önder olarak sivrilmişti. Ne olursa olsun, Osman birlikleriyle Mouzalon'a karşı Yalak Ova'ya hareket ettiğinde, aşağı Sakarya vadisinden, doğudan İznik'e giden yolları kontrol eden Geyve ve Lefke nehir iskelelerine dek uzanan tüm yol boyunca Bizans sınırları saldırı tehdidi altına girmiş durumdaydı.

Genelde, Türkmen uçbeyleri, bir Moğol tehdidinden uzak olduklarını düşündükleri zamanlarda Bizans topraklarına yönelik akınlarını sıklaştırıyorlardı.

1298-1301 yılları, Türkmenler için tüm batı sınırları üzerinde Bizans'a karşı hasmane etkinlikler açısından özellikle uygun gördükleri yıllardı.[11] 1298'de Anadolu'daki Moğol alaylarının yeni başkumandanı Bayıncar ya da Bayancar, Konya'da III. Alaeddin Keykubad'ı Selçuklu tahtına çıkardığı sırada, Moğol kumandanı Sülemiş, Han'a karşı ayaklandı.[12] Sülemiş 1299 kışında Bayancar'ı öldürdü. Bu önemli olay, erken dönem Osmanlı geleneklerinde yer alır. 1299-1300 yıllarında, Emir Kutluşah ve Çoban Bey kumandasındaki Moğol birlikleri Sülemiş ayaklanmasını bastırmakla meşguldü. Sülemiş, uçlardaki Türkmenler arasında sevilen bir kişilikti. Ortadan kaldırıldığı zaman, buyruğundaki Moğol kuvvetleri batıya hareket ettiler ve Eskişehir-Bitinya bölgesine sığınarak Osman'ın komşuları oldular. Bütün bu olayların Osmanlı popüler vakayinamelerindeki yansımaları karmakarışıktır. Ne ki, Sülemiş'in etkinlik alanının, ana destekçilerini Türkmenlerin oluşturduğu Amasya-Tokat gibi uzak bir bölge olduğuna işaret edilmesi gerekiyor.

İran'daki İlhanlılar hakkında, o dönemde yazılmış birincil kaynağımız olan Raşideddin, Sülemiş'in "Dânişmend eyaletinde (Tokat-Amasya bölgesi) Moğol birliklerin desteğini kazandığını ve (Danişmend vilayetindeki) birçok beye alem ve davul gibi beylik simgelerini vermek yoluyla, uç ya da sınır bölgelerin denetimini eline geçirdiğini" gözlemler. Z. V. Togan,[13] Sultan Alaeddin'in Osman'a beylik simgelerini verdiğine ilişkin geleneğin gerçekte Sülemiş'le ilgili olabileceği ihtimalini ileri sürer. Her halükârda, 1299-1301 döneminde, batı sınırlarındaki Türkmenlerin aşağı Sakarya vadisinden Efes'e kadar uzanan bir hat boyunca Bizans topraklarına genel bir hücum başlattığı bir gerçektir.[14]

Açıkça görülüyor ki, Osman 1299-1301 yıllarında -Bizanslıların Bitin-

9 Karahisar sayesinde batı sınır topraklarında hâkimiyet kuran güçlü Selçuklu emiri Sâhib Fahreddîn Alî ve oğulları hakkında, bkz. Aksarayi, *age*, dizin Fahreddîn, özellikle s. 145-153.

10 Bu vakayinameler için, bkz. H. İnalcık, "The Rise of Ottoman Historiography", *HME*, s. 152-167; Osman hakkındaki erken dönem geleneklerinin ayrıntılı bir incelemesi için, bkz. bu makalenin ikinci bölümü.

11 Bu dönemde Batı Anadolu'daki önemli olaylar için, bkz. Wittek, *Mentesche*, s. 15-24; Zachariadou, *age*, s. 57-70; Laiou, *Andronicus II*, s. 85-126.

12 Bkz. Âşıkpaşazade (Atsız), s. 97; Osmanlı geleneklerine göre, Bayancar'ın varışı Karaca Hisar kuşatmasına rastlar ve tarihi, 6 Şubat 1288'de başlayan Hicri 687 olarak verilir; bu bölümün ayrıntıları Selçuklu ve İlhanlı kaynaklarından gayet iyi bilinmektedir: bkz. Z. V. Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, 2. b., İstanbul, 1970, s. 243, 328-331, 468, 488; Bayancar'ın Anadolu'ya kumandan olarak ulaşması aslında 1298 yılının sonuna doğru gerçekleşti. 1299'a gelindiğinde, İlhanlı karşıtı Türkmenlerin desteğini alan Sülemiş, Selçuklu Sultanlığı'nın tüm orta ve batı topraklarını denetimi altına aldı (Togan, *age*, s. 330). Togan'a göre, (*age*, s. 331), Osman bu mücadeleye 1301'de yakalanan ve Tebriz'de idam edilen Sülemiş'in tarafında katılmıştı. Kısacası, Sülemiş'in isyanı Osman'ın İznik'e karşı etkinliklerini sürdürdüğü tarihe rastlar; dolayısıyla 1298-1301 yıllarında, Moğol hanları batı sınır bölgesine yerleşmiş Türkmenler üzerindeki denetimlerini yitirmişlerdi. Bizanslılar Türkmenlerin etkin bir biçimde Han'ın denetimi altında olduklarına ve Bizans'a karşı akınlarının ancak Han tarafından kontrol edilebileceğine inanıyorlardı; bu yüzden II. Andronikos'un kızkardeşi olan Bizans prensesi Maria'yla Gazan Han (ö. 1304) arasında bir evlilik anlaşması yapıldı; "Meryem" Gazan'ın halefi Olcayto'yla 1304'te evlendi; bkz. B. Spuler, *Die Mongolen in Iran*, Berlin, 1968, s. 107.

13 Togan, *age*, s. 331.

14 Wittek, *Mentesche*, s. 15-23.

ya'da Osman'a karşı durumlarını sağlamlaştırmalarını önleyecek şekilde Türkmenlerin kitleler halinde Batı Anadolu'ya akmasından yararlanmıştı. Osman'ın İznik üzerine yürümesinin, bu genel perspektif içinde değerlendirilmesi gerekir.

Şimdi, Osmanlı geleneklerine dönüp Bafeus muharebesinden önceki olaylara bakalım. Orhan Gazi'nin imamı olan İshak Fakih'in oğlu Yahşi Fakih tarafından derlenen erken dönem geleneklerinin özgün metni kayıp olduğu için, bu metni kullanan çeşitli Osmanlı kaynaklarını karşılaştırmak yoluyla bu gelenekleri yeniden inşa etmemiz gerekiyor. Burada sözünü ettiğimiz olaylar hakkında en eksiksiz kaynak, anonim *Tevârih-i Âl-i Osman*'dır.[15]

KOYUNHİSAR (BAFEUS) MUHAREBESİ HAKKINDA ERKEN DÖNEM OSMANLI GELENEKLERİ

1. Anonim Tevârih-i Âl-i Osman'da İznik Kuşatması ve Bafeus muharebesi hakkındaki bölüm

Anonim kaynak, İznik kuşatmasıyla ilgili Osmanlı geleneklerinin mevcut en ayrıntılı versiyonudur. Temel olarak F. Giese'nin hazırladığı eleştirel metinden yararlandık.[16] Onun kullanmadığı diğer nüshalar, yani İzzet Koyunoğlu, Ayasofya ve Beşir Çelebi nüshaları yukarıdaki olaylarla ilgili önemli varyantları içermez. Giese'nin metni ve Koyunoğlu yazması Tekfur kızının ve dervişlerin öykülerini içerirken, diğer nüshalarda bu öykülerin ya her ikisi, ya da bir tanesi bulunmaz.

Aynı geleneğin daha sonraki versiyonları arasında, Osmanlı hanedanı üzerine tarihini anonim bir vakayiname temelinde yazan Lutfî Paşa, en ayrıntılı versiyonu verir.[17] Ne ki, Tekfur'un kızına ilişkin efsaneyi atlar, ancak dervişlerin öyküsüne yer verir.

> Ve dahi Osman'ın bir oğlu dahi doğdu. Adını Ali Paşa koydu. Anı yanında alıkoydu. Orhan Gazi bu tarafda iller açardı. Gelip Köprü Hisar'ı yağma ile alıp fethetti. Andan gelip İznik'i hisar etti. İznik o zamanda gayet sarp ve muteber ve galebe bir şehir idi. Dört yanı sazlık ve bataklık idi. Şöyle ki, adam yöresine varamaz idi. Hem içinde adam kalabalık idi. Şöyle rivayet iderler ki, dört kapusı var idi, her kapısından bin alaca atlı kâfir çıkardı. Geri kalan renkli atı ona göre kıyas et, nice galebe şehir idi. O vakit ki gaziler iyiydi. Her biri bir ejderhaydı eğer adam başına bin kâfir gelse yüz döndürmezlerdi. İtikadları muhkem idi. Hakk te'âlâ onlara dahi fırsat verirdi itikadları berekâtında. İznik dairesini yağma ettiler. Kâfirler nice kez çıktılar uğraştılar. Hakk te'âlâ gazilere fırsat verip kâfirleri sıyıp hisara koydular. Gördüler ki ceng ile alınmaz, dört yanı su. Hiç katına adam varamazdı. Vardılar Yeni Şehir'den yana olan dağ duvarında bir havale kale yaptılar. O kalenin içine adamlar koydular. O zamanda Taz Ali derlerdi, bir dilâver vardı. Gayet bahadır pehlivandı. Ona kırk kişi koşup o hisara koyup İznik'e havâle koydular. Şimdiki halde o hisarcığa Taz Ali Hisarı derler. Ve hem üst yanında bir yüksek kaya vardır. Onun dibinde bir soğuk pınar dahi vardır, o pınara dahi Taz Ali Pınarı derler. Ondan sonra kâfirler zebûn olup hisarda oturdular. Gaziler dahi daima seğirtip içeriden adam çıkartmaz oldular. Taşradan dahi kimse gelemez oldu. Bir nice zaman bu hal ile kalıp oturdular. Âkıbet, kâfirler bir gün fırsat bulup İstanbul tekfuruna adam gönderip hallerini arz eylediler. "Üzerimize Türk geldi, bizi zebûn etti, taşra çıkartmaz oldu, âciz kaldık. Eğer bize dermanın var ise eyle, yoksa bizi zebûn etti oğlumuzla kızımızla esir ederler, veyâhud açlıktan kırılırız, eğer bize derman etmezseniz" dediler. Zira ki o vakit İznik'e dahi İstanbul tekfuru hüküm ederdi. Çünki İstanbul tekfuru bu hâle vâkıf oldu, hayli gemiler cem' edip içine çok leşker koyup gönderdiler ki varalar, gazileri İznik üzerinden ayıralar. Hem bir itimad ettiği adamını bile gönderdi. Gemilere girip azmedip gittiler ki varalar Yalak Ovası'na çıkalar, andan İznik üzerine varalar gazileri gafilin basalar. Bunlar bu yana bu kavli ettiğinde, meğer ki gazilerin dahi bu casusu var idi. Kâfir leşkerine gönderip nereye çıkacağını haber alıp bilip can atıp geldi. Gazilere haber etti. Andan gaziler dahi yürütüp geldiler, o kâfirleri çıkacak kenarda pusuya girip pinhân olup durdular. Kâfirleri dahi gemilerden sürüp varıp o Yalak Ovası'nda o kenara iskele vurup bir gece çıkmağa başladılar, kara yere döküldüler. Herbiri atların ve esbabların çıkarmağa çalışırken gaziler dahi gafilin Allah'a sığınıp tekbir getirip cümle yağmaya hamle edip at salıp kâfirler üstüne koyulup kılıç vurdular. Hemanıdem kâfirleri birbirine kattılar. Şöyle kırdılar ki vasfını bir Allah bilir. Denize dökülüp gark oldular ki başında devleti olan [kişi] gemiye girebildi. Mıhassal-ı kelâm kâfirin çoğu helâk oldu. Sehelcesi başları kayısı oldu. Heman gemi içinde olanlar gemilerini alıp kaçın gitmek ardınca oldular. İstanbul'a gelip olan hali Tekfur'a haber verdiler. Tekfur bu haberi işitip hayli melûl oldu. Çok cez' ü fez' eyledi ve illâ elinden ne gelir, sabredip karar etti, çâr u nâçâr oldu. Bu yanadan İznik kâfirlerine haber erişecek ki Tekfur'u sındı, onlar dahi çok ağlaşup yas ettiler. Âkıbet, danışıp onu tedbîr ettiler ki, kaçalar. Kaçanlar kaçtı, kaçmayanlar kaleyi verip mutî olalar. Hem öyle edip kaleyi gazilere verdiler. Gaziler dahi alıp doyum oldular. Çünki İznik'i aldılar, bu kez Yalak Ovası'na doluştular. Zira ki o vakit bu Yalak Ovası sarp dağlar ve sarp hisarlar idi ve hem bi-nihaye iller ve vilayetler idi ve şenlik yerler idi. O zamanda İznik ile İstanbul arasında olan dağlarda çak İznikümid'e [İzmit] varınca o dağlarda bir

15 Giese, *Chroniken*, c. I. Aşağıdaki yazmalar da kullanıldı: İzzet Koyunoğlu MS, Milli Kütüphane, Ankara Mikrofilm Arşivi no. A. 1465, 10-16; Ayasofya MS, no. A 233, 6-10; Türk Tarih Kurumu MS, no. A 1701, 8-17; Beşir Çelebi, *Tevârih-i Al-i Osman*, haz. I. H. Ertaylan, İstanbul, 1946, s. 11-18. Genel olarak anonim vakayinameleri izleyen Oruç (Babinger), tarihinde İznik muhasarasını atlar.

16 Giese, *Chroniken*, c. I, s. 7-9.

17 Lutfî Paşa, *Tarih*, haz. Âli, İstanbul, 1341/1925, s. 23-25.

ağaç yoktu. Şöyle şenlikti, kaleler ve şehirler ve köyler idi. Sonra ıssız kalınca ağaçlar ve ormanlar oldu, derler. Ve hem o zamanı görmüş âdemîlerden rivayet olunmuştur fi'l-vâkidir, şöyle rivayet ederler ki, o yörenin şenlik olmasına birkaç sebep beyân ettiler. Biri o ki, sarp yerdi. Biri o ki, gazilerden ürküp gelen iler dahi anda gelmişti. Biri dahi o ki, meğer İstanbul'un Tekfuru'nun bir mahbûbe kızı vardı...

Burada, bizim popüler tarihlerimizde toplandıkları açık olan Rum ve Türk halk hikâyeleri tarihsel anlatıya girmiştir. Prensesin cüzzama nasıl yakalandığı ve Yalak Ovası kaplıcalarında iyileşmesi efsanesi anlatılır. Böylelikle Tekfur burada banyolar inşa etmek zorunda kalmıştı. Ayrıca tahta kılıcıyla mucizeler yaratan ve bölgenin Rum halkının Müslüman olmasını sağlayan bir dervişle ilgili efsane de eklenmiştir. Efsanelerden hemen sonra, Osman'a karşı birleşen ve Dimboz'da onunla çarpışan Bursa, Adranos, Batanos, Kestel ve Kite tekfurları arasındaki koalisyon gelir. Ardından, kentin abluka altına alınmasına yönelik iki havâlenin inşasıyla Bursa kuşatmasının öyküsü anlatılır.

II. Neşri versiyonu

1486 ve 1493 arasında bir tarihte tamamlanan Neşri tarihi, hanedan iddiaları lehindeki özgün geleneği geliştiren en eski derlemedir.[18] Neşri'den aşağıda yapılan alıntı, Franz Taeschner'in yayımladığı Menzel Codex nüshasıyla Unat ve Köymen tarafından hazırlanan edisyon kritiğin karşılaştırılmasına dayanıyor.[19]

Güftâr ender zikr-i istiklâl-i Osman Gazi

Çünki Osman Gazi, Bilecük'i ve Yar Hisarı ve İnegöl'i ve Yinişehir'i tevâbi'iyle ve levâhikıyle feth itdi, andan sonra ikdam idüp varup İznik üzerine seğirdim idüp İznik'ün yolların kesüp şehre taşradan nesne girmez oldı. Kızluk olup şehir halkı bunalup gölden, uğrılayın, İstanbul'a mededci gönderüp istimdât itdiler. İstanbul'dan yardım gönderdiler. Osman, gazilere eytdi: "İstanbul'dan bî-kıyâs leşker geleyörür. Eğer ayrılırsavuz, üzerimüze hücum idüp etrâf Rum'ınun kâfirleri bize şîr-gîr olurlar. Bu gelen kâfirlerün sınmasına bir çare olsa" didi. Gaziler eytdiler: "Bizüm âdemimüz azdur. Biz dahi Sultan Alâü'd-din-i sâni'den istimdât idelüm" diyüp fi'l-hâl Konya'ya âdem gönderdiler. Fetihlerin bildirüp olacak ihdası i'lam itdiler. Sultan Alâü'd-dîn-i sâni bu haberleri işidüp şâd olup cûşe gelüp tabl, alem, kılıç ve at ve hil'at virüp buyurdı ki "Karahisar-ı Sahib'den [Afyon Karahisar] bir nice bin halk muavenete varalar." Sultan'a giden âdem dahi gelmedin, İstanbul'dan kâfir gelüp Dil'den [Dil iskelesi] geçmeğe başladı. Kâfirler Türki kaçdı deyü gaflet ile otururken Osman Gazi Yalak Hisar'undan [Yalova] dil alup kâfirlerün gafletin bilüp Dil'den geçenlerin üzerin urup dün baskunın idüp basup ba'zın kılıcdan geçürüp ve ba'zını denize gark idüp ve geçmeyenleri dönüp İstanbul'a gidüp gaziler ganâimle muğtenim olup İznik fethine mukayyet olmayup heman cemâ'atlerine beşâret haberin gönderüp makarr-ı izzete itişmeğe niyyet idüp göçüp gitdi. Validesi ve müte'allikatı Osman Gazi'ye bir iki göc istikbâl idüp gelüp buluşdılar. İttifak, ol esnada ikindü vaktında Sultan Alâü'd-din-i sâni'den tabl ve alem ve bir at ve bir kılıc ve hil'at-ı şâhâne yitişdi.

III. Ahmedi versiyonu

İznik kuşatmasına en eski gönderme, şair Ahmedi'nin *Iskendername*'sinin, 1410 civarında Osmanlıları'ın neler yaptıklarını konu alan bölümünde yer alır.[20]

İznik kuşatmasına yol açan olaylar hakkındaki dizelerin çevirisi şöyledir:

Osman Bilecik, İnegöl ve Köprü Hisar'ı fethetti ve hiç durmadı; her yöne birlikler yolladı, kısa zamanda pek çok yeri ele geçirdi. Küffarın topraklarını yakıp yıkarak, Bursa ve İznik'i kuşattı.

Ahmedi'nin eserinden anlaşılıyor ki, anonim Tevârih, Âşıkpaşazade ve Neşri aynı kaynaktan, Yahşi Fakih'in yaklaşık 1405'te yazdığı kayıp *Menâkıbname*'sinden yararlanmışlardır.[21] Ahmedi'de, Osman'ın İznik ve Bursa kuşatmalarından önceki fetih dizisi, sonraki derlemelere son derece benzemektedir. (Yenişehir ve Yar Hisar şair Ahmedi tarafından atlanmış, ancak, kuşatmalardan önce Köprü Hisar'ın fethi eklenmiştir.) Osman'ın İznik ve Bursa kuşatmaları (fetihleri değil), Ahmedi'de ve diğer derlemelerde değinilen bu fetihleri izler. Görünen o ki, kısa bir destan yazan Ahmedi, ayrıntıları atlamıştı. Özünde, ana olaylar aynı silsile içinde anlatılır. Ahmedi, anonim vakanüvisin İznik'in bu tarihte Osmanlılarca fethine ilişkin anlattıklarının özgün kaynaktan bir sapma olduğunu da gösterir.

18 Neşri'nin tarihi hakkında, bkz. Menage, *Neshri*, ve krş. İnalcık, *The Rise*, s. 152-167.

19 *Kitâb-ı Cihan-nümâ* (Taecshner), c. I, s. 32.

20 *Iskendername*'nin bu kısmının eleştirel bir metni artık mevcuttur: Kemal Sılay, *Ahmedi's Ottoman History*, yüksek lisans tezi, Ural-Altay Araştırmaları Bölümü, Indiana Üniversitesi, 1990.

21 Yahşi Fakih'in *Menâkıbname*'si hakkında bkz. V. L. Menage, "The Menaqib of Yakhshi Faqih", *BSOAS*, 26 (1963), s. 50-54; aslında, Yahşi Fakih'in özgün tarihine yapılan bu ekleme, Vefaiye tarikatından Şeyh Edebali'nin Osmanlı Hanedanı'nın ruhani danışmanı olduğunu kanıtlamaya çalışan Aşıkpaşazade'ye aittir; Âşıkpaşazade'nin kendisi de tıpkı ataları Âşık Paşa ve Elvan Çelebi gibi bu tarikata mensuptu, bkz. H. İnalcık, "How to read Ashik Pasha-zade's History of the Ottoman House", *Studies of Ottoman History in Honour of Prof. V. L. Menage*, ed. Colin Heywood-Colin Imber, İstanbul, 1994.

IV. II. Bayezid'in buyruğuyla yazılan eserler: Idris-i Bidlisi ve Kemalpaşazade Tarihleri

1502 ve 1506 yılları arasında yazan İdris ve yaklaşık aynı dönemde yazan Kemalpaşazade, bizim elimizdeki nüshalardan ve Neşri tarihinden farklı olduğu açık olan anonim Tevârih'i kullanarak Sultan II. Bayezid için yazılan daha geç dönem eserlerini temsil ederler.

İdris'in düzenlemesinde, olaylar dizisi aşağıdaki gibidir: Osman, Sultanönü olarak da bilinen Kara Hisar'ın tımarını verdiği en büyük oğlu Orhan'ı Nilüfer'le evlendirdi; Eskişehir'i, erkek kardeşi Gündüz'e ve İnönü ve Yund Hisar'ı Aygud Alp'e, Yar Hisar kalesi ve toprağını Hasan Alp'e, İnegöl'ü Turgut Alp'e ve son olarak Bilecik mıntıkasının tüm gelirini Şeyh Edebali'ye verdi. Ardından, Osman başkenti olarak Yenişehir'i seçti. Küçük oğlu Alaeddin Paşa, annesinin yanında Bilecik'te kaldı. Kendisi zamanının büyük bölümünü Yenişehir'de geçiriyordu. Sonra "tahta çıkışının üçüncü yılı olan 701'de", Köprü Hisar'ın fethi için yürüyüşe geçti.

Köprü Hisar'ın düşüşünden sonra, Köprü Hisar yakınındaki Marmara kalesi ve Dimboz teslim oldu. Osman sonra başkentine dönüp İznik'in fethini planlamaya başladı.

"Osman Bey İznik'in fethinin en önemli ödevlerinden biri olduğu görüşündeydi ve hiçbir uyarı yapmaksızın kentin üzerine yürüdü." Osman güçlü bir direnişle karşılaştı, ama adamları kalenin dışındaki araziye yayıldılar ve ilerleyişleri boyunca önlerine çıkan her şeyi yakıp yıktılar, yağmaladılar ve insanları öldürdüler. Buradan ayrılmadan önce, İznik yakınlarında bir gözetleme kulesi inşa ettiler ve bu kalabalık kente erzak ulaşmasını önlemek için bu kuleye yüz kişilik bir kuvvet bıraktılar. "Osman'ın inşa ettirdiği kule, cesur ve güvenilir adamlarından birinin adına izafeten Targay Hisarı[22] olarak anılmaya başladı. Kulenin yıkıntıları bugün hâlâ görülebilir."

İdris, Osman Gazi'nin bu büyük planının mantığını, Şeyh Edebali'nin tekkesinde uyurken gördüğü olağanüstü bir rüyada kendisine bildirilen misyonuna duyduğu inançla açıklar: "Allahın verdiği söz, İslam adına gerçekleştirilen kahramanlıklar aracılığıyla sonunda bir gerçekliğe dönüştü."

Kemalpaşazade,[23] Köprü Hisar'ın ele geçirilmesi ve İznik kuşatmasını Yalak Ovası muharebesinin öncesine; "Osman'ın Selçuklu sultanlığının yerini almasını" muharebenin ertesine yerleştirir. Kemalpaşazade'nin muharebeden önceki olaylar ve muharebeyi betimlemesinde Neşri'yi izlediği

22 Metinde dikkatle yapılan bir inceleme, yanlış bir biçimde "Taz Ali"yi Targay okuduğunu ortaya koyar. Doğru olanı, vakayinamelerde "Taz Ali" olarak kısaltılan "Dirâz Ali"dir. Bkz. aşağıya.

23 *Tevârih-i Âl-i Osman*, II. Defter, haz. Ş. Turan, Ankara, TTK, 1983, s. 130-146.

kesin olmakla birlikte (her ikisinde de "Göl'den gelen haberci"), "Osman'ın, Selçuklu Sultanlığı'nın yerini alması" konusunda ondan ayrılır ve Ruhi'yi ya da Bodleian anonim vakayinamesini izler.[24]

Muharebenin öyküsü Âşıkpaşazade'de yer almaz. Sadece İznik'e yapılan akına ve kentin kuşatılması ve ablukaya alınmasına çok kısa bir gönderme vardır.[25]

I. İZNİK KUŞATMASI

Aşağıda daha geç dönem derlemelerinde yer aldığı biçimiyle özgün Yahşi Fakih geleneğinin versiyonları karşılaştırılacak ve tartışılacaktır.

1. *Osman'ın bir oğlu oldu; ona Alaeddin adını verdi ve onu yanında alıkoydu.*

Anonim vakanüvis ile Âşıkpaşazade'nin, özgün metne en sadık kalanlar olduğu görülüyor.

Aslında, bu ifade bize akınların kumandasının büyük oğul Orhan'a verildiğini anlatmayı amaçlıyor. Orhan, Osman Bey'in büyük oğludur. Küçük oğulu yanında tutup büyüğü akınlar için en uç bölgeye göndermek, bir Türk-Moğol bozkır geleneğidir.[26] Bu âdet tüm Türkmen beyliklerinde varlığını sürdürmüş, Osmanlılarda uzun bir süre devam etmişti. Uç birliklerine komuta etmek, büyük oğula hükümdar olarak babasının yerine geçmek konusunda daha büyük bir şans tanıyordu.

2. *Osman Bilecik, Yar Hisar, Inegöl ve Yenişehir'in fethini tamamladı ve sonra Iznik yöresine akınlar yapmaya başladı.*

Neşri burada, bize ilk olarak Osman'ın önceki dört fethini ve daha sonra en önemli başarısı olan İznik kuşatmasını anlatıp, bunun, "bağımsız" bir bey olarak statüsünün yükselmesini sağladığını belirtmektedir. Özgün gelenekteyse (krş. Anonim Tevârih) akını gerçekleştiren ve Köprü Hisar'ı alan Orhan'dır.

Neşri'nin kaynağı olan *Takvim*'lerde aynı dört yerleşimin, yani Bilecik, Yarhisar, İnegöl ve Yenişehir'in bu sırayla bulunması ilginç bir noktadır. *Takvim*'lerin yaklaşık 1446'ya ait olan bir tanesi, diğer üç kaleyle birlikte Bilecik'in fethini Osman'ın yükselişinde bir dönüm noktası olarak sunar.[27]

24 Ruhi ve Bodleian yazmaları hakkında bkz. Menage, *Neshri*, s. 12-14, 26.

25 Aşıkpaşazade (Atsız), s. 105: "İznig'ün vilayetine segirtdiler. Şehirün kapusını yapdurdılar. Bir nice gün ceng etdiler. Dört yanı vilayet dapdılar. Kal'a üzerine er kodılar. Dapan vilâyeti tımar erlerine verdiler. Kendüler gene Yenişehir'e çıktılar."

26 Bkz. H. İnalcık, "Ottoman Succession and its Relation to the Turkish Concept of Sovereignty", *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire*, Bloomington, 1993.

27 *Tarihî Takvimler*, haz. O. Turan, Ankara, 1954, s. 16, 52.

Aslına bakılırsa, Hicri 699-702 yıllarındaki bu fetihler, Osman'ın Bitinya'daki en önemli iki kenti, İznik ve Bursa'yı ele geçirme planının bir parçasını oluşturuyor gibi görünmektedir. Osman daha sonra karargâhını bu iki kentin arasında bulunan Yenişehir'e taşıdı. Gazilerini buraya yerleştirdi ve batıda Bursa ovasına, kuzeyde İznik ovasına uzanan bu kasabayı yeni bir "uç" haline getirdi. İznik, Yenişehir'den yalnızca 25 km mesafedeydi. Gelenek, Osman'ın yeni "uç"taki gazilerinin "akınları aralıksız sürdürmek istediklerini" söyler. İznik'e saldırmadan önce, Osman, doğudan Göynük-Taraklı-Lefke veya Mekece yoluyla İznik'e giden ana karayolunun denetimini ele geçirmek için Göynük ırmağı ve Sakarya vadisine akınlar yaptı. Güneyde Lefke'ye ya da kuzeyde Geyve'ye giden Göynük-Taraklı karayolu, Orta Anadolu platosundan İznik ve İzmit'e ana geçit yolu olarak bugün hâlâ mevcuttur.

3. *Iznik üzerine akın*

Anonim Tevârih'te Orhan akının tek sorumlusu olarak gösterilir. Özgün geleneğin, Orhan'ın imamının oğlu olan Yahşi Fakih'ten geldiği unutulmamalıdır.

4. *Köprü Hisar'ın fethi*

Anonim vakanüvis: Orhan Köprü Hisar'ı savaşarak ele geçirdi ve yağmaladı. Aşıkpaşazade: Köprü Hisar'ı, Orhan ve Osman birlikte fethettiler ve yağmaladılar.

Neşri, burada Köprü Hisar'ın fethini atlar. Bir önceki bölümde (*Kitâb-ı Cihannümâ* [Taeeshner], s. 34; *Kitâb-ı Cihannümâ*, s. 92) Neşri, Osman'ın Köprü Hisar'ın fethinde Bilecik Tekfuru'na yardım ettiğini söyler. Belki de Neşri, Osman Bilecik'i fethettiği zaman, fethedilen topraklar içindeki Köprü Hisar'ın da Osman'ın eline geçtiğini düşünmüştü. Gel gelelim, özgün metin Köprü Hisar'ın daha sonra, İznik'e düzenlenen akınlar bağlamında fethedildiğini öne sürmüş olmalıdır.

Yenişehir ve İznik arasında, Avdan dağı yükseliyordu ve üzerindeki geçitler Kızıl Hisar ve Köprü Hisar kaleleri tarafından savunuluyordu. Hüdavendigâr tahrir defterleri[28] bunlar hakkında ilginç ayrıntılar içerir.

1571 defterinde Köprü Hisar'la ilgili bölümde şunlar yer alır:

Bir müddet önce yönetime "Köprü Hisar nâm karyeye İznik'ten mürûr iden tarik-i âm üzerinde vâki Dirâz Ali nâm derbend mahûf ve muhatara ve hatar-nâk (ve) şenlikden ba'id" olduğundan buraya muhafizlar yerleştirilmesi konusunda bir rapor gönderilmişti. Rapor şöyle devam eder: "lâkin derbend-i mezbûr İznik'ten Köprü Hisar'a varınca bir menzil yer olup eşhâs-ı mezbure cemi'ân zikr olunan derbendin mabeyninde kondukları takdirce tarafeyni hıfz etmeleri kemal mertebe asir olup hıfzı mümkün" olmayacaktır.* Muhafizların yarısının, yani otuz adamın İznik yönünden gelen yolu gözlemek üzere geçidin ortasındaki Kızıl Hisar kalesine ve diğer yarısının Köprü Hisar'dan gelen yolu gözlemek üzere Çamlıca'ya yerleştirilmesinin uygun olacağı belirtilmektedir. Buradaki arazi ormanlarla kaplıydı. 1571'de, altmış yaya redifi, olağan ve geleneksel vergilerden muaf tutularak buranın muhafazasında görevlendirildi.

Bizim için en önemli nokta, anonim Tevârih gibi anlatısal geleneklerde verilen yer isimleri ve topografyanın, hayali ya da uydurma efsaneler değil, otantik olduğunu bu belgenin doğrulamasıdır. Hiçbir uydurma öykünün böylesine kesin topografik ayrıntılar vermesi mümkün değildir.

Defterlerden, Osman'ın kuvvetlerinin İznik ovasına inebilmek için öncelikle Dirâz Ali dağ geçidinin kontrolünü ele geçirmeleri gerektiği anlaşılmaktadır. Anlatısal kaynaklarımızda aynı zamanda Tiraz Ali ya da Traz Ali olarak da bilinen bir kahraman olan bu kişinin, Yenişehir'den İznik'e giden stratejik yol boyunca çeşitli yerleşimlere adını veren tarihsel bir kişilik olduğu açıktır. Aynı defter (s. 225, no. 378/4), Avdan dağındaki Karadere köyünde bulunan bir kışlağın -büyük ihtimalle Dirâz'ın (Farsça'da "uzun") oğluna atfen- Uzunoğlu olarak anıldığını belirtmektedir. Avdan adı, göçebe bir aşiret olarak Türkmenler arasında mevcuttur.

Daha sonraları, 15. yüzyılda, İshak Paşa'nın kethüdası, yolculara yatacak yer sağlamak üzere Köprü Hisar'da bir tekke yaptırdı ve buraya İnegöl kazasında İsa Viranı olarak anılan kendi mülkiyetindeki köyü vakfetti. Aynı tahrir defterindeki bir kayda göre (no. 378/1), Samanlu iskelesi ile Yenişehir arasında, Katranlu Derbendi olarak adlandırılan, tüccarların sık sık kullandığı başka bir dağ geçidi daha vardı. Çardak, Sartıoğlu, Makri, Dimboz ve Menteşe köylüleri bu geçidin korunmasından sorumluydu. Dirâz Ali Derbendi Osman'ı İznik ovasına götürürken, Dimboz-Koyun Hisar dağ geçidi de Bursa ovasına ulaştırıyordu. Bafeus muharebesinin ardından, Osman ile Bursa ovası tekfurlarının oluşturduğu bir koalisyon (Bursa, Adranos, Batanos, Kestel ve Kite) arasında büyük bir çarpışma oldu ve kazandığı zaferle Osman'ın önüne tüm Bursa ovası açıldı.

28 Barkan ve Meriçli, s. 219-220 no. 366 ve s. 224 no. 378/2.

* [İznik'ten Köprü Hisar adlı karyeye ulaşan yolda bulunan Diraz Ali derbendi korkunç, tehlikeli ve ıssız olduğundan ... ancak bu derbent İznik ile Köprü Hisar arasında ve ikisine de birer menzil uzaklıkta olup adı geçen kişiler topluca bu derbendin arasına yerleştirildikleri takdirde iki tarafı da korumaları zor olduğundan bu iş mümkün olmayacaktır. -y.n.]

5. *Marmara vilayetinin teslim olması*

Âşıkpaşazade buna değinirken, anonim Tevârih ve Neşri bunu atlar. "Marmara vilayeti" Yenişehir ve Bursa arasında, Bursa ovasına giden stratejik Dimboz geçidinin hemen berisindeki arazidir. Burada günümüzde Marmaracık gölü olarak adlandırılan bir hendek vardır. Bölgedeki Rumlar gazilerin hücumlarından korunmak için Osman'a teslim oldular. Osmanlı geleneğinin ifade ettiği üzere, "geldiler ve boyun eğdiler ve Osman Gazi herkesi yerli yerinde bıraktı." Bu bilgi parçası, anonim Tevârih ile Neşri'de -belki de önemsiz olduğuna inanıldığından- atlanmıştır. Daha sonraki tarihçiler arasından, Kemalpaşazade (I, 143-144) ve İdris (s. 66) Marmara ahalisinin teslim oluşuna değinirler. İdris, sözünü ettiği bir "Marmara kalesi" ile ahalisinin Köprü Hisar'ın kaderini gördükten sonra teslim oluşuna ilişkin daha da ayrıntılı bir anlatım verir. Ne olursa olsun, Osman, belli ki, İznik kuşatmasına girişmeden önce başkenti Yenişehir'i emniyete almak üzere, Marmara vilayetine bir akın düzenlemeyi gerekli görmüş olmalıydı.

6. *İznik kuşatması, kentin dış dünyayla irtibatını koparmak üzere bir havale inşası. Gaziler akınlar yaptı ve İznik kalesi civarındaki alana hâkim oldular.*

Anonim Tevârih, Âşıkpaşazade ve Neşri'de bu bilgiler yer alır. Âşıkpaşazade ve Neşri İznik kuşatması ve ovada bunu izleyen akınlar hakkında kısaca bilgi verirken, anonim yazar, kadim İznik kenti ve bölge halkının İslamiyete geçişi hakkında Rum ve Türk kökenli halk hikâyeleriyle birleşmiş ayrıntıları kapsar. Ne var ki, aynı kaynağı kullandığı açık olan her üç kaynak birbiriyle çelişmez. Anonim Tevârih ve Âşıkpaşazade, Osman'ın kuvvetlerinin kenti muhasara altına aldıklarını ve savaşın uzun bir süre devam ettiğini açıkça ortaya koyar. Her üç tarih de, ablukaya almak ve kırsal kesime akınlar düzenlemek yoluyla gazilerin kent surları dışındaki tüm halka boyun eğdirdiklerinde birleşir.

Anonim Tevârih'te verilen ayrıntılar ilginçtir. İlk olarak, İznik, o tarihte doğru olmayacak şekilde, kalabalık ve çok iyi tahkim edilmiş bir kent olarak betimlenir. 1261'de Konstantinopolis'in Haçlılardan kurtulması ve bunun ardından gittikçe yoğunlaşan Türk akınları sonucunda, İznik ahalisinin bir bölümü İzmit ya da İstanbul'a gitmişlerdi. Ayrıca, rivayete göre, VIII. Mihail Paleologos kentin savunmasını ihmal ediyordu. İbn Battuta, görgü tanıklığına dayalı raporunda, (1332?), denetiminin Osmanlıların eline geçtiği dönemde kentin harap halde olduğunu ve ahalisinin kenti terk etmesine izin verildiğini belirtir. Anonim yazarın abartılı ifadesi, kentin Laskarislerin yönetimindeki durumunun bir kalıntısı olarak algılanmalıdır.

Her durumda, Osman'ın kuşatmadaki başarısızlığının Osmanlı kaynaklarında açıklanması gerekiyordu. Kentin savunmasının surları çevreleyen su ve hendeklerle ne kadar güçlendirildiğinin de altı çizilmektedir.

Geleneğin ilk bölümünde, anonim Tevârih kentin savaşarak ele geçirilemeyeceğini kabul eder ("Gördüler kim ceng ile alınmaz"), o zaman Osman, burayı kuşatma altında tutmak için Tâz Ali ya da Dirâz Ali Hisarı'nı yaptırdı. Fakat Yalak Ovası'nda (Bafeus) imparatorun birliklerine karşı kazanılan zaferin sonrasına ilişkin paragrafta, aynı yazar İzniklilerin kenti Osmanlılara teslim ettiklerini ileri sürer. Anonim Tevârih'in yazarı, zaferin mantıki sonucunun kentin düşmesi olması gerektiğini düşünmüş, böylece özgün kaynağı bu noktada değiştirmiş olmalıdır. Durum ne olursa olsun, özgün metni satır satır izleyen Âşıkpaşazade ve Neşri, Osman'ın adamlarının İznik kalesine yönelik savaşı bırakıp kale civarındaki açık arazide yaşayanlara boyun eğdirmek için uğraşmaya başladıklarını belirtirler.

Abluka için havâlenin, ya da hisarın, dikilmesiyle ilgili öykü, sadece anonim Tevârih'te anlatılır. Neşri, hisarı anmaksızın yalnızca ablukadan söz ederken, Âşıkpaşazade bundan hiç bahsetmez. Daha sonraki derlemeciler, İdris (s. 67) ve Kemalpaşazade (s. 145) açıkça anonim Tevârih'e bağlı kalarak, buna değinirler. Yine özgün kaynağı çok daha ayrıntılı bir tarzda yeniden ürettiği anlaşılan anonim Tevârih'e dayanarak hisar kumandanı olan Tâz Ali'nin kumandasında yüz kadar adam bulunduğunu görüyoruz, ancak, bazı nüshalarda bu sayı -kutsal bir rakam olan- kırka düşer. Gözetleme kulesi, kente dışardan gelen yardımı durdurdu, böylece kıtlık başladı. Anonim Tevârih, bu durumun "bir nice zaman" sürdüğünü ileri sürer. Dolayısıyla, gerçek kuşatmanın, Bafeus muharebesinden önce, 1299-1301 arasında belki bir ya da iki yıl sürmüş olması gerekir. Yalak Ovası muharebesine yol açan temel neden, özgün gelenekte, abluka altındaki İznik'in kıtlık yüzünden bunalmasına (sonunda İstanbul'daki imparatora yardım kuvvetleri zamanında yetişmediği takdirde teslim olmaktan başka çarelerinin olamayacağını iletecek bir haberci göndermişlerdir) bağlanır.

Neşri, habercinin göl üzerinden (krş. Pahimeres) gönderildiği bilgisini ekler. İznik halkının neden İstanbul'dan yardım istediklerini açıklamak üzere, anonim Tevârih de "o dönemde İstanbul Tekfuru İznik'in de hükümdarıydı" diye ekler.

II. BAFEUS MUHAREBESİ

Şimdi geriye, Yalak Ovası muharebesine ilişkin Osmanlı kaynağıyla Pahimeres'in Bafeus muharebesi hakkındaki hikâyesinin aynı olayı konu alıp

almadığını belirlemek kalıyor. Her iki kaynaktaki ana noktaları karşılaştırmalı olarak gözden geçirelim.

1. *Muharebeye yol açan koşullar ve nedenler*

Pahimeres'e göre, Osman'ın "Halizones" topraklarına yönelik tehdidi, İmparatorun buraya, Heteriarkos [muhafiz kumandanı] Mouzalon kumandasında bir ordu gönderme kararı almasına yol açmıştı. Önceden de gördüğümüz gibi, Pahimeres bu noktada durur ve Osman'la ilgili daha önce yaşanmış olaylara geri döner. Ardından bize "Osman'ın adamlarından yüz kişilik bir grubun nasıl Mouzalon'a ani bir saldırı yaptığını ve neredeyse onu bile tutsak alacaklarını" anlatır. Pahimeres, bunun Osman'a "Sifones Dağlarını" aşma ve "Halizones topraklarına" inme cesaretini verdiğini ekler.

Muharebeyi anlatan Osmanlı kaynağı, öncülerin bu saldırısından söz etmez, kıyıdaki Yalak Ovası muharebesi üzerinde yoğunlaşır. Ne var ki, hem Pahimeres hem de Osmanlı tarihleri, Osman'ın İznik civarındaki önceki etkinliklerine değinirken, ikinci kaynak, kentin kuşatılması ve kuşatılanların İmparatora acil yardım için başvurmaları hakkında bütün ayrıntıları verir. İmparatorun İznik'i ablukadan kurtarmak üzere Mouzalon'u gönderdiği ortaya çıkıyor. "Halizones toprakları"nın, Yalova ve Karamürsel arasındaki düz kıyı ovası, yani Yalak Ovası olduğu açıktır.

Pahimeres, açıkça, Osman'ın kıyıya giden (karayolu üzerindeki) vadiyi aşmadan önce, öncüler gönderdiğini söyler. Vadide bugün Çoban Kale olarak adlandırılan (bkz. Resim 1), kıyıdan birkaç kilometre mesafede Dil-Hersek-İznik yolunu kontrol eden bir kale vardır.

Osman, İzmit Körfezi'ndeki ovaya giden yolu açmak üzere, Mouzalon'un adamlarıyla tahkim edildiği anlaşılan kaledeki karargâhın etkisizleştirildiğinden emin olmak için öncü göndermişti. Öncüleri tarafından yapılan ani saldırı, tepelerle çevrili kalenin yakınlarında gerçekleşmiş olmalıdır. Aslında, Pahimeres, başta Mouzalon'un askerleri tarafından püskürtülen Osman'ın kuvvetlerinin geri çekildiklerinden ve sonra başarılı bir karşı saldırı yaptıklarından söz eder. Bu başarı, Osman'ın kıyıdaki Yalak Ovası'na ulaşmak için vadiyi aşma kararı almasını sağladı.

Çoban Kale, Karadere ile bir Rum *hagiasma*'sının bulunduğu Ayazma köyleri arasında yer alır. Yerli halk, kalenin Cenevizler tarafından inşa edildiğini söyler. Çoban Kale bugün yıkıntı halindedir; çobanlar buraya sürüleriyle dinlenmek üzere geldiklerinden, adı Çoban Kale olmuştur. Koyun Hisarı, Osmanlı geleneğinde bu bağlantı içinde, bizim Çoban Kale'miz olmalıdır.

Çarpışmanın Bafeus muharebesinden bir yıl önce yapılmış olması gerektiği ileri sürülmektedir.[29] Bu doğruysa, Mouzalon'un, Osman'ın ertesi yılki istilasına karşı durabilmek amacıyla oldukça büyük bir orduyla geri dönmesinden önce kalede bulunduğu anlamına gelir. Aslında, öncülerinin başarısının ardından Osman'ın, Pahimeres'in de değindiği gibi, müttefiklerinden yardım isteyerek büyük bir ordu toplaması, belirli bir süre alacaktı.

Her halükârda, bunlar 1301'de Yalak Ovası'ndaki büyük çarpışmaya yol açmış gibi görünen temel olaylar ve nedenlerdi. Bir bütün olarak, hem Bizans hem de Osmanlı kaynakları, Bafeus muharebesinin arka planı konusunda birbirleriyle çelişmezler ve birbirlerini tamamlamaktadırlar.

2. *Muharebe meydanının konumu*

Pahimeres bize, "akınları için topladığı müttefikler ve adamlarıyla birlikte" dağ geçidini aşan Osman'ın "Halizones toprağına" girdiğini anlatır. Bafeus'un "harikulade İznik kentinin çevresindeki alan"da olduğunu, yenilgileri üzerine Bizans birliklerinin "alçakça yakındaki İzmit kentine üşüştüklerini" ekler. Osmanlı geleneği, muharebe meydanını kıyıdaki Yalak Ovası olarak belirler. Dolayısıyla, her iki kaynağımız da, çarpışmanın İzmit Körfezi'nin güney kıyılarındaki kıyı ovasıyla, İznik'ten gelen karayolunun kıyı ovasına birleştiği bir noktada gerçekleştiğinde birleşirler.

Bizans döneminde, imparatorluk "Askeri Yolu" Dakibyza'dan (Gebze) geçerek Aigialoi'ye (Dil) ulaşıyordu; askerler buradan ilerleyerek "Astakos Körfezi'nin dar ağzının Kibotos'la birleştiği dar geçiti aşmış ve İznik'e doğru yolculuklarına karadan devam etmişlerdir"[30] Aigialoi'den Kibotos'a deniz ulaşımı, Bizanslılar döneminde olduğu gibi Osmanlılar zamanında da mevcuttu. Aigialoi, Osmanlı döneminin Dil'i ve Kibotos da Hersek kasabası olmalıdır (bkz. Resim 2). Osmanlılar zamanında İstanbul ve Küçük Asya arasında bulunan, kervanların ve orduların geçtiği bu ana karayolu, Bağdad Caddesi olarak biliniyordu (bkz. Resim 3 ve 4). II. Bayezid döneminde Sadrazam Hersek Ahmed Paşa, Hersek kasabasında, içinde kervansarayı, camii, çeşmeleri ile yolcuların Yalakdere vadisi ve İznik aracılığıyla Anadolu'ya yapacakları uzun yolculuk öncesinde yararlanabileceği başka olanaklar bulunan bir vakıf külliyesi inşa ettirdi. Hersek kasabasının yaklaşık yirmi beş kilometre batısında, Helenopolis (bozulmuş telaffuzuyla, Elenopolis) ya da Türkçedeki adıyla Yalova bulunur. Osmanlı geleneğinde sözü edilen Yalak Hisar, Helenopolis olmalıdır. Türkçe Yalova adı Yalak Ova(sı)'dan türemiş olmalıdır.

29 Arnakis, s. 129-131.

30 Ramsay, *Asia Minor*, s. 200-201; krş. Evliya Çelebi, *Seyahatname*, c. II, s. 60-61; F. Taeschner, *Das anatolische Wegenetz nach Osmanischen Quellen*, Leipzig, 1924, c. I, s. 66-67, 99-100.

Daha batıda, Helenopolis ile dağlık bir burun olan Poseidon (Bozburun) arasında, Bizans imparatorlarının Küçük Asya'ya giderlerken karaya çıkma yeri olarak kullandıkları Pylai uzanır. Pylai kenti 13. yüzyılda önemli bir ticaret merkezi olarak yerini hâlâ koruyordu. Kentin savunması için, Manuel Komnenos (1143-1180) Pylai kalesini ve surlarını inşa ettirdi.[31] Kıyı ovasına uzanan vadideki bizim Çoban Kale ya da Koyun Hisarı, bu yeni inşa edilen ya da onarılan kalelerden biri olmalıdır.

Orhan, babasının Iznik'i fethinin ardından (1331) Yalak Ova kıyısına yayılma planlarını uygulama görevini devraldığında, bölgedeki Yalak Ova (Yalova) ve Koyun Hisar kaleleri, İzmit teslim oluncaya değin (1337) direnmeyi sürdürdüler.

Osmanlı geleneğine göre, 1337'ye gelindiğinde Yalak Ova ve Koyun Hisarı kaleleri, Bizans prensinin "has"ını oluşturuyordu. Yalak Ova'da vadideki hisar, Yalknya (ya da Balknya) adındaki bir kâfire aitti ve tepede o zamanlar Koyun Hisarı olarak bilinen bir başka kale vardı. Yalak Ova, Yalova ve Hersek (ya da Karamürsel) arasındaki alana verilen isimdi. Osmanlı geleneği, Koyun Hisarı'nın, Yalak-Ova sahibi Yalknya'nın erkek kardeşi Kaloyan'ın kumandasına verildiğini ekler.

Joseph von Hammer, Bafeus'un Koyun Hisarı olduğunu doğru olarak tespit eder,[32] fakat onu Osman'ın Bursa ovası tekfurlarıyla çarpıştığı Dimboz yakınlarındaki başka bir Koyun Hisarı'yla karıştırır. Bafeus muharebesinden hemen önce, Osman, Yalak Hisarı'nda birisini yakalamış ve ondan Yalak Ova'da kendi kurduğu pusunun düşman tarafından bilinmediğini öğrenmişti.

Kite kadılığına bağlı Koyun Hisarı köyü, 14. yüzyılda karye (köy) statüsüne sahipti. Daha sonraki tahrir defterlerinde ise sadece bir mezra ya da metruk bir köy olarak gözükür. Öyle görünüyor ki burası, vergileri koyunemîni tarafından toplanan sürüler için bir toplanma noktasıydı. Bu dönemde bölgede çoğu Akçakoyunlu olan yörüklerin yaşadığı belirtilir.

3. *Ordular ve Muharebe*

Önce Pahimeres'in muharebe hikâyesini çözümlemeye çalışalım.

Bizans askerleri, Alan paralı askerleri ve yerel milislerden oluşan Mouzalon'un ordusu toplam 2000 kişiydi. Fakat bu orduda birlik yoktu, çünkü -Pahimeres'e göre- muharebeden hemen önce, milis kuvvetlerine ait para ve atlar Alan paralı askerlerine verilmiş, bu da milislerin kıskançlığına ve işbirliği yapmakta gönülsüz davranmalarına yol açmıştı.

31 H. Glykatzi-Ahrweiler, "Les forteresses construites en Asie Mineure face à l'invasion seldjoucide", *Akten des XI. Internationalen Byzantinisten Kongresses*, ed. F. Dölger ve H. G. Beck, Münih, 1958, s. 186-189; Vryonis, *Decline*, s. 121.

32 J. von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, (Peşte, 1835) c. I, s. 67, 85.

Osman'ın birliklerine gelince, Pahimeres bunların sayıca Rumlardan çok üstün olduklarını, çünkü Osman'ın yanına müttefikler aldığını hatta ganimet uğruna kendisine büyük bir hevesle katılan, Paflagonya'dan insanlar bulunduğu söyler. Pahimeres bize Osman'ın birliklerinin atlı askerlerin yanı sıra yayaları da içerdiğini anlatır.

Pahimeres, yerel milis kuvvetlerinin işbirliği yapmayışı ve birliklerin dikkatsizliği yüzünden, Bizans saldırısının hezimetle sonuçlandığını ve askerlerin kaçmaya başladıklarını ileri sürer. Birçoğu ölmüş, ama büyük bölümü kaçmıştır. Yakınlardaki Nicomedia (İzmit) kentine doluştular. Bu kritik noktada, Alanlar büyük bir cesaretle karşı-saldırıya geçerek, büyük piyade kitlesine geri çekilme fırsatı verirler. Osmanlı birliklerinin çevresini saran Alanlar, piyadelere saldırırlar ve çapraz ok salvosuna tutarak süvarilerin atlarını yaralarlar. Böylelikle, diye ekler Pahimeres, Bizanslıların geri çekilişini emniyete almak için, Alanlar kendilerini feda ettiler ve birbiri ardına öldüler.

Kısaca, Pahimeres, Bizans'ın başarısızlığını açıklamak çabasıyla, Osman'ın birliklerinin sayıca üstünlüğünün, yerel milislerin muharebe meydanında işbirliğinden kaçınmalarının ve Bizans askerleri arasındaki disiplinsizliğin altını çizer. Emir Nogay'ın (ö. 1299 veya 1300) yönetimi altında yaşadıkları Karadeniz'in kuzey kesiminden gelen ve Türk-Moğol bozkır taktikleriyle eğitilmiş olan Alan paralı askerleri, Türk savaşçılara denk olduklarını kanıtlamışlardı. Bafeus zaferi, Osmanlıların sonraki birkaç on yıl içinde Bizans ya da Balkan devletlerine karşı alacağı kesintisiz başarılarının işaretini vermişti. Bunun açıklaması, taktiklerdeki üstünlüklerinin yanı sıra, Osmanlı hükümdarlarının Anadolu'dan topladıkları sayısız gazi ya da profesyonel Türkmen gazinin sadece ganimet beklentisiyle Osmanlı sancağı altında savaşmaya koşarken, Bizans ve Balkan hükümdarlarının hazinelerini boşaltacak büyük miktarlar ödeyerek, "Türkopoller" de dahil olmak üzere paralı asker bulmak zorunda kalmalarıydı. Türkmen beylerinin avantajlı konumu ortadaydı ve Bizans daha en baştan mücadeleyi kaybetmeye mahkûmdu. II. Andronikos'un pahalı ve etkisiz Bizans donanmasını 1284'te dağıtması son derece yerindeydi, çünkü o dönemde ümitsizce peşinde koşulan ihtiyaç, Anadolu'daki Türk saldırısını durduracak bu paralı birliklerdi.

1354'te, tahttan çekilirken yaptığı konuşmada VI. İoannes Kantakuzenos, Türk askerlerinin yenilmezliğini itiraf etmişti. Türkmenlerin profesyonel askeri üstünlüğüne olan inancıyla, kendisi bütün hükümdarlığı boyunca, Aydınlı Umur Gazi ve ardından Orhan'la yaptığı ittifaka sımsıkı sarılmıştı. Çünkü rakiplerine karşı Türkmen birliklerini yardım için hare-

kete geçiren onlardı ve Konstantinopolis'teki kendi düşmanları bu belirleyici unsuru kendi yanlarına çekmeyi başaramamışlardı.[33]

Osmanlı kaynakları, çatışma sırasındaki olayların farklı bir versiyonunu verir. Bu kaynağa göre, İmparator İznik'e deniz yoluyla bir yardım ordusu göndermişti. Yalak Ovası'na gelen ordu, Osman'ın birliklerine ani bir baskın yapmak üzere karaya çıkmaya başladı. Fakat bir Rum casus aracılığıyla düşmanın planını öğrenen Osman pusuya yattı. Neşri'nin versiyonu, Bizans ordusunun gece Dil'den[34] Yalak Ovası'na ilerleyişine ilişkin ilginç bir ayrıntı içerir. Bizans birlikleri atlarını gemilerden çıkarmaya ve çevreye yayılmaya başladıkları sırada Osmanlı kuvvetleri ani bir baskın yaptı; gafil avlanan Bizanslıların çoğu katledildi ve gemilerine ulaşmaya çalışanlardan birçoğu boğuldu. Gemilerine kaçmayı başarabilenler Konstantinopolis'e döndüler.

Bu öyküde kesin olan nokta, Osman'ın "İstanbul Tekfuru tarafından gönderilen" bir orduyla savaşmış olduğudur; öyleyse her iki kaynağın aynı olaydan söz ettiğine kuşku yoktur. Fakat Bizans ve Osmanlı kaynaklarındaki farklı betimlemeler nasıl açıklanabilir veya birleştirilebilir?

Pahimeres, Mouzalon komutasındaki ordunun Bafeus/Yalak Ovası'na hangi yolla (denizden mi, yoksa Gebze-Dil-Bafeus güzergâhından mı?) ulaştığına ilişkin hiçbir ayrıntı vermez. Bu hikâyenin tamamında gemilere bir kez bile değinilmez. Gel gelelim, ona göre, çarpışmadan önce Mouzalon, birliklerini düzenlemek (yerel milislerin atlarını alıp bunları Alan paralı askerlerine vermek vb) için yeterli süreden beri bu bölgede bulunuyordu.

İmparator, baskın yapma amacına uygun olarak, ana birliklerini uzun kara yolundan değil, deniz yoluyla göndermiş olmalıdır. Fakat, kara yolu kullanılmışsa bile, Neşri'nin de doğruladığı gibi, birliklerin Aigialoi'den (Dil) Kibotos'a (Hersek) giden dar deniz geçidini gemilerle aşmış olmaları gerekiyordu. Kibotos civarında bir Osmanlı baskını her iki durumda da sıradaydı. Diğer bir seçenek, Konstantinopolis'ten gelen Bizans birlikleri buraya kısmen kara, kısmen de deniz yoluyla ulaşmalarıydı. Muharebenin olaylarına gelince, iki farklı kaynağı uzlaştırmaya muktedir tek kuram, her birinin çarpışmanın farklı bir aşamasını ele almış olduğudur. Öyle görünüyor ki, ilk önce Osmanlılar, Bizans askerlerine gemilerden indikleri zaman saldırmışlar, ve Bizans yerel milisleri panik halinde İzmit yolunu tuttuğunda, Bizans düzenli birlikleri Alanların siperi altında, kıyı-

33 H. İnalcık, "The Rise of the Turcoman Maritime Principalities in Anatolia, Byzantium and the Crusades", *ByzFor*, 9 (1985), s. 179-217.

34 İznik-Hersek vadisinden güneye ve Dil Ovası vadisinden İzmit körfezinin kuzeyine giden ırmaklar, her iki yanda dil benzeri deltalar yaparak bu noktadaki deniz geçitini daraltırlar; her iki delta da "Dil" olarak adlandırılır; güneydeki Dil'e ayrıca "Hersek Dili" de denir.

da bekleyen gemilerine koşmuşlardı. Osmanlı geleneği, muhtemelen, ana Bizans kuvvetlerinin bu dramatik kaçışının üzerinde durmayı ve çarpışmanın ana teması olarak benimsemeyi tercih etmişti.

4. *Bafeus Muharebesinin Tarihi*

Muralt'ın *Essai*'sinden beri, Bizansbilimciler muharebeninin tarihini tartışmaktadır. Çoğu 27 Temmuz 1301 üzerinde anlaşmış ve dolayısıyla Muralt'ın kabul ettiği 27 Haziran 1302 tarihini reddetmiş durumdadır.[35]

Pahimeres, Osman'dan ve Bafeus muharebesinden, İmparator IX. Mihael 1302 yılında Magnesia'dan (Manisa) Kyzikos'a ve son olarak da Pegai'ye (Karabiga) çekilmesi bağlamında söz eder. Öte yandan, Batı Anadolu'da 1303-1304'te gerçekleşen Katalan istilası Pahimeres'te Osman'ın hücumuna ilişkin bölümde aktarılır.

Dönemin Pahimeres ve Files gibi kaynakları temelinde II. Andronikos'un 1296-1299 dönemindeki askeri ve diplomatik etkinliklerini tartışırken, F. Tinnefeld 1298'de İmparator'un "Bitinya'daki barbarlar"a (Files'in göndermesi) karşı bir akın düzenlettiğini ileri sürer.[36] Bizans'ın bu akındaki yenilgisi, Osmanlıların bölgedeki başarılı genişlemesinin başlangıcıydı. Son olarak, P. Schreiner Pahimeres'i kısa Bizans kroniklerindeki bilgilerle karşılaştırarak, 1301 ve 1302 tarihleri üzerinde durur.[37] Bafeus muharebesi tarihi olarak 1304 yılının da göz önüne alınabileceğini ileri sürer, çünkü kaynaklarımız, tam bu yılda Türklerin Batı Anadolu'ya yaptıkları genel bir hücumdan ve Rum nüfusun kitleler halinde Konstantinopolis de dahil olmak üzere, tahkim edilmiş yerlere kaçışından söz ederler.

Yalak Ovası muharebesinin tarihi hakkındaki Osmanlı geleneğine gelince, bunu 26 Ağustos 1302'de başlayan Hicri 702 yılında Bursa bölgesindeki tekfurlar koalisyonuna karşı yapılan Dimboz muharebesinin hemen öncesine yerleştirir. Öyleyse, Bafeus muharebesi bir yıl önce, yani 1301 yazında gerçekleşmiş olmalıdır.

Sonuç olarak, Osman, İznik kuşatması ve İmparatorun yardım ordusuna karşı kazandığı zaferle, sınır boylarında yaşayan Türkmenler ve liderleri arasında benzersiz bir şöhret ve karizma elde etti; bu zafer önderlik ve egemenlik açısından ona ve evlatlarına kalıcı bir meşrulaştırma zemini sağladı. Neşri ve 1500 yılı civarında eser veren öteki tarihçiler, onun beyliğini ya da "bağımsızlığını" bu olayla özdeşleştirmekte haklılardı. Döne-

35 E. de Muralt, *Essai de chronographie byzantine*, c. I-II, St. Petersburg, 1855-1871. Krş. Hasluck, "Bithynica", *Annual of the British School at Athens*, 13 (1906-1907), s. 285-308.

36 Tinnefeld, 4. dipnotta *agm*, s. 51.

37 Schreiner, *Kleinchroniken*, c. III, s. 217-219.

min Bizans tarihçisi Pahimeres, zaferinin ardından Osman'ı, Bizans'ı tehdit eden en enerjik Türkmen beylerinden biri olarak betimler.

II. Bayezid'in tahta çıkmasının ardından, onun emriyle İdris ve Kemalpaşazade tarafından hazırlanan tarihler, Osman'ın "Konya Selçuklu Sultanı'nın" ya da "Konstantinopolis Kayzeri'nin" halefi olarak saltanata ya da imparatorluğa geçmesini, onun Bizans İmparatoru'nun ordusuna karşı kazandığı zafere bağlarlar. Dolayısıyla, Fatih Sultan Mehmed'in evrensel bir imparatorluk yönündeki talebi, doğu ve batıdaki devletler arasında en önde gelen hanedan olma iddiasına dönüştüğü zaman, Osmanlılar Osman'ın Bafeus'taki zaferini, daha kuruluş döneminde hanedanın imparatorluk egemenliğine yönelik meşruiyet unsuru olarak kullanacaklardı.

Daha sonraki tarihçilerin hanedanın alçak gönüllü kökenlerinin özgün, gerçek öyküsünü ekledikleri özenle hazırlanmış olan bu formül, günümüz tarihçisinin ne erken dönem halk geleneklerini ne de daha sonraki elit ayrıntıları göz ardı etmesine gerekçe oluşturur. İmparatorluk gücünün bir rüya aracılığıyla ortaya çıkması ve bunun şaman benzeri kutsal bir kişi tarafından yorumlanması, ya da Selçuklu Sultanı'nın Osman'ın yükselişini kabul etmesi gibi, sonradan yapılan bu tür eklemeler, aslına bakılırsa tarihçi için son derece ilginç ve anlamlıdır. Ayrıca, sonradan yapılan eklemeler yüzünden Osmanlı erken dönem geleneklerini mutlak mit ve efsane olarak görüp, bütünüyle göz ardı etmek de aynı derecede yanıltıcı olur.

Bazı derlemeciler, imparatorluğun meşrulaştırılması için Selçuklu Sultanı'nın Osman'ı kendi halefi olarak kabul etmesini bile yeterli görmemişler ve "ilahi teyid"in bir işareti olan kılıç ya da zafer hakkına geri dönerek ve onu "muayyed min indillâh" (Allah'ın desteklediği hükümdar) olarak kabul etmişlerdi.

1300-1350 arasında Bitinya

13. YÜZYILDA BİTİNYA

JACQUES LEFORT

Bitinya'yla ilgili Bizans arşivlerinin hemen hemen tamamının kaybolmuş olması, bu bölgenin Osmanlı fethi öncesindeki durumunun bilinmesini zorlaştırmaktadır. Ama Bizans kaynaklarının suskunluğu, arkeolojik araştırmalar ve bazı 15. yüzyıl Osmanlı kaynaklarıyla bir noktaya kadar gidilebilir.[1]

Ben iki nokta üstünde durmakla yetineceğim: 1) Bitinya 13. yüzyılda çok geniş bir köy ağından oluşuyordu. 2) Bu ağa, yine çok yoğun olan kentler ve hisarlar ağı ekleniyordu.

Ecole Pratique des Hautes Etudes seminerlerinde incelenen ve 1987 güzünden itibaren, alan çalışmalarına ev sahipliği yapan bölge,[2] Bitinya'ya ancak yaklaşık olarak denk düşmektedir. İzmit körfezinin kuzeyini kapsamaz; doğuda Sangaryos [Sakarya nehri] vadisi, güneyde Olimpos'la [Uludağ] sınırlıdır ve batıda Kyzikos'a kadar uzanır. Öte yandan, Bursa'nın batısındaki bölgeyi de henüz ayrıntılı bir biçimde ele alamadık.

Bizanslı tarihçilerin, 13. yüzyılda köylerin durumu ve bölgenin savunması hakkında aktarmış oldukları kısıtlı bilgileri anımsatmakla başlayacağım.

BÖLGE VE SAVUNMASI

A. *Bitinya'nın Zenginliği*. Bölgenin verimliliği her dönemde övülmüş, yüceltilmiştir. Bitinya çok sulak bir bölgedir. Günümüzde İstanbul'un sebze deposu gibidir, vaktiyle Konstantinopolis'in bahçesi olduğu gibi. Bu görünüme iki şey eklenebilir: Bir yanda, bugün yapay olarak kurutulmuş bulunan bazı çöküntü alanlarının tabanlarındaki bataklıklar Bizans

1 Tersi belirtilmedikçe (daha yakın bir dönemdeki bir yayın durumunda) Bizans tarihçileri Bonn külliyatından alıntılanmıştır.

2 Bkz. B. Geyer, J. Lefort, F. Planet, "Prospection dans la region de Bursa 1990", *IX. Araştırma Sonuçları Toplantısı 1991*, Ankara, s. 109-118.

dönemlerinde, en azından aynı ölçekte, kurutulmamıştı ve bu alanlarda tarım yapılamıyordu; bu düzlükler, bataklık değillerse, otlak olarak kullanılmaktaydı ve bazıları ordunun atlarına, bazıları da köylülerin ya da büyük toprak sahiplerinin sürülerine ayrılmıştı. Öte yandan günümüzde üzerinde tarım yapılan alüvyonlu setler de 13. yüzyılda hiç kuşkusuz bugünkü kadar gelişmiş değildi. Bernard Geyer'in gerçekleştirdiği coğrafi araştırmadan anlaşılan budur. Bitinya ormanlar açısından da zengin bir bölgedir: Uludağ eteklerinin bol ve verimli bitki örtüsünü anmak yeterlidir. Buralar, yükseklik ve arazi durumuna göre zeytinden kestaneye kadar çeşitli ağaçların yetişmesi ve üzüm bağları için elverişli alanlardır.[3]

Bitinya'nın yeri de çok güzeldir: Deniz kıyısında, Konstantinopolis'in karşısında, Anadolu yaylasının eteğindedir. Bu bölgede ortaçağda bugünkü kadar değerli olan sabit veriler ve iktisadi bir potansiyel vardı. Pylai ksenodokionunun* önünden başkente tahsis edilmiş kasaplık hayvanlar ve yük hayvanları geçerdi,[4] VII. Konstantin Uludağ marullarını överdi.[5] Bu dönemde imparatorluk orduları İznik bölgesinden gelen şarap ve yağları kullanmıştı.[6] Pegolotti, Triglia şarabından da söz eder.[7] Diğer bölgelere oranla daha sürekli bir ticari etkinlik ve buna bağlı olarak kentsel gelişme göze çarpmaktadır.[8]

Bizans Küçük Asya'sında 13. yüzyıl sonundaki gelişme ve refah Pahimeres tarafından dile getirilmiştir: 1301'de Alan paralı askerleri orada "her çeşit zenginlikle dolup taşan bölgeler" keşfettiler.[9] Aynı yazar, yine 13. yüzyıl ortalarındaki refahtan ve dolaylı olarak da Sangaryos'un doğusundaki dağlara yerleşmiş "geniş toprakları ve büyük sürüleri olan" köylülerden söz ediyor.[10] Hem Skutariotes hem de Pahimeres İznik imparatorlarının tarım politikası konusunda, iskândan ve köylerin kurulmuş olduğu imparatorluk arazilerinin değerlendirilmesinden söz ediyorlar;[11] kaynakların verdiği sınırlı bilgilerden anlaşıldığına göre bu gelişme bütün bölgeye

3 İncelenen bölge konusunda bkz. C. L. Stotz. "The Bursa Region of Turkey", *The Geographical Rewiew*, 1939, s. 81-100 ve W. D. Hütteroth, *Türkei*, Darmstadt, 1982.

* Hastaların da tedavi edildiği kervansaray benzeri konaklama yerleri -y.n.

4 J. Darrouzes, *Epistoliers byzantins du Xe siecle*, Paris, 1960, s. 209.

5 *age*, s. 327-329.

6 *Constantine Porphyrogenitos three Treatises on Imperial Military Expeditions*, ed. J. Haldon, CFHB, Viyana, 1990, s. 132.

7 F. B. Pegolotti, *La pratica della mercatura*, ed. A. Evans, Cambridge-Mass., 1936, y. b. New York 1970, s. 24.

8 Bkz. M. F. Hendy, *Studies in the Byzantine Monetary Economy*, sütun 300-1450, Cambridge, 1985, s. 49.

9 Pahimeres (1835), s.309.

10 Pahimeres (1984), c. I, s. 33.

11 Acropolita, s. 285, 286. Pahimeres (1984), c. I, s. 99.

yayılmıştır.[12] İznik'ten Rum Sultanlığı'na çeşitli tahıllar gönderiliyordu,[13] bir bölümü tarımdan gelen devlet geliri çok önemli boyutlara varmıştı.[14] Bu olgular hem insan bolluğunu hem de refahı akla getirmektedir. Bu, 13. yüzyıl ortalarında tüm Küçük Asya genelinde yaygınlaştığı sanılan bir refahtır.[15]

Helene Ahrweiler ve Michael Angold'un yaptığı gibi, Lembos manastırının gelir ve vakıf sicili sayesinde İzmir bölgesindeki kırsal dünyanın örgütlenmesi hakkında ayrıntılara girilebiliyorsa da,[16] Bitinya söz konusu olduğunda bu çok genel görüntüyle yetinmek zorundayız. Bölge savunması konusunda da aynı şey söz konusudur.

B. *Savunma Örgütlenmesi.* Bitinya tüm 13. yüzyıl boyunca tamamen Bizanslı olarak kalmıştır. Batıda ve güneybatıda, 1214'te Nimfeon [Nif] antlaşmasından sonra Lopadion'un [Ulubat] doğusundaki bölge İznik İmparatorluğu'na bağlanır.[17] Kuzeyde yalnızca Nicomedia [İzmit] bölgesi 1240'a kadar Latin kalmıştır.[18] Doğuda İznik İmparatorluğu döneminde Türklerle olan sınır Paflagonya'ya uzanırken[19] 1280'e doğru Sangaryos'la belirlenir.

Özellikle Pahimeres sayesinde bölgenin askeri örgütlenmesi hakkında elimizde bazı bilgiler var. Bitinya'da kentlere ve hisarlara yerleşmiş bir taktik ordu vardı.[20] Moğol saldırılarından korkan III. İoannes buğday ambarları ve silah depoları oluşturmuş ve köylüleri silahlandırmıştı.[21] Bunların ileri gelenleri ve değerlileri *pronoia* olarak atanırdı.[22] Özellikle Bitinya'da taşra kökenli savaşçılardan oluşan birlikler vardı.[23] Tarımla uğraşan ve İznik sınırı yakınlarında oturan bu köylülerin (*choritai*) savaşçı olanları kimi zaman, özellikle VIII. Mihael döneminde gezici orduya alınırdı.[24] Dolayısıyla köylü-askerlerden oluşmuş, iyi örgütlenmiş güçlü bir ordu, en azından bir milis örgütü bulunduğu sanılmaktadır.

12 Bkz. Angold, s. 102-104.
13 Gregoras, c. I, s. 42,43; Angold, s. 116.
14 Pahimeres (1984), c. I, s. 96, 97.
15 Cahen, *Turquie Pre-ottomane*, s. 116-121.
16 Ahrweiller, *Smyrne*; Angold, s. 121-143.
17 Acropolita, s. 28.
18 Angold, s. 244, 245 ve n. 10.
19 Bkz. Pahimeres (1984), c. I, s. 29.
20 Bkz. Angold, s. 193-194.
21 Pahimeres (1984), c. 1, s. 187.
22 *age*, s. 29.
23 *age*, s. 173.
24 *age*, s. 259-267.

Öte yandan, gezici ordu askerlerinin de bölgede *pronoia* sisteminden yararlandıkları bilinmektedir.[25] Pahimeres 1303 yılında geçen olaylar nedeniyle *pronoia*'dan yararlananlardan söz etmiştir.[26] Bunlardan bazıları, ordunun önemli bir bölümünü oluşturan paralı askerlerdi.

Bu askeri örgüt kısa sürede yok oldu. Pahimeres Osmanlı istilasını üç etkene bağlamaktadır: 1) Moğolların 1250'lerden başlayarak yaptığı baskı: Türkler bu baskıdan kurtulmak için, o döneme kadar Bizans'a ait olan Paflagonya dağlarını işgal ettiler.[27] 2) VIII. Mihael'in 1260'lı yıllardaki askeri siyaseti: İmparator taktik orduyu düzenli orduya çevirme kararı alır. Bundan sonra, toprağı elinden alınan ve belli bir ücret verilen her askerin, daha önce toprağı işlerken kazandığından daha az kazanmaya başladığı ima edilir. Askerler bu değişiklik nedeniyle sınırı korumakta istekli ve kararlı davranmazlar ve bu arada Türkler de saldırılarını artırır. Ayrıca askerlerin ücretleri düzenli ödenmez ve sürekli düşer. Sonuç olarak askerlerin çoğu öldürülür, bir bölümü düşman saflarına geçer ya da göç ederler. Bu sırada da Türkler müstahkem noktaları ele geçirirler ve buralardan saldırılar düzenlerler.[28] 3) Pahimeres'in ileri sürdüğü üçüncü neden, daha sonra yeniden ele alacağımız ve 1302'de meydana gelmiş olan bir felakettir.

Pahimeres fethin önemli evreleri hakkında çeşitli çözümlemeler ortaya koyar: 1260'lı yıllarda Paflagonya'da büyük vergiler konar; zor duruma düşen köylüler kendilerini rehber ve müttefik olarak kullanan Türklerin saflarına geçerler ya da göç ederler;[29] Sangaryos'un doğusunda yer alan bu eyaletin kaybedilmesi bu döneme rastlar. Daha sonra, 1280'e doğru, Küçük Asyalı askerlerin (arkaik bir coğrafya kullanan Pahimeres, Paflagonya, Halizones ya da Mesothynites, Frigya ve Mysenli askerlerden söz ediyor) Batı ordusuna alınması nedeniyle Türkler cesaretlenir ve bu tarihte Sangaryos sınır olarak saptanır.[30] Önceleri, bu sınır korunduğu için bölge o kadar terk edilmiş bir durumda kalmaz. VIII. Mihail 1280'de Sangaryos bölgesini denetler;[31] 1281'de burayı güçlendirmeye karar verir; nehrin iki kıyısını hisarlarla donatır (Teodoros Metohites'in bu yapıları II. Andronikos'a mal ettiği bilinir: Kaleler birbirlerine aynı kentin surla-

25 Angold, s. 192.
26 Pahimeres (1835), s. 389.
27 Pahimeres (1984), c. I, s. 33; Angold, s. 101.
28 Pahimeres (1984), c. I, s. 33-35.
29 *age*, s. 291-293.
30 Pahimeres (1984), c. II, s. 403-407.
31 *age*, s. 622.

rı sanılacak kadar yakındı, diye yazıyor)[32] zamanla yıpranmış olanları onarır ve kalelerdeki askerleri teçhizatlandırır.[33] İmparator 1282'de Sangaryos bölgesini tekrar dolaşır, burasını en iyi biçimde güçlendirir sonra da Achyraous bölgesindeki (Balıkesir) sınırı da güçlendirmek amacıyla Lopadion'a gider.[34] Aristoteles'in *Meteores*'inden yararlanan Pahimeres'e göre, 1302'de, Sangaryos kuvvetli yağmurlardan sonra Adapazarı çevresinde birkaç aylığına yatağını değiştirir ve bu durum Türk baskınlarını kolaylaştırır. Bu belirli noktada (Osmanlı fethinin "meteorolojik" nedeni), Pahimeres'e inanmak belki biraz güçleşmektedir. Her ne olursa olsun, Bizanslılar o sırada Sangaryos'un diğer tarafındaki kalelerini terk etmişlerdir. Osman, nehrin batısına geçer ve Nicomedia yakınlarında, Bafeus'ta imparatorluk ordularını yenilgiye uğratır.[35]

Pahimeres birçok kez, o dönemde gerçekleşen göçün üzerinde durmuştur. Çok sayıda Bizanslının kaçmış olduğunu belirtiyor;[36] Pylopythia'dan Prinkipo'ya geçmiş olan büyük bir kitleden söz ediyor;[37] "tüm Mezotinya göç etti" diye yazıyor;[38] ayrıca, "iç bölgelerde" yaşayan insanların da Konstantinopolis'e gittiklerini belirtiyor.[39] "Birkaç ayda her şey yok olup gitmişti"[40] ve Bitinya yağmalanmıştı.[41] Buradan, belli sayıda köylüyle birlikte, toplumun seçkin tabakasının da kaçmış olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Hiç kuşkusuz, yoğun bir göç yaşandığına inanmamız zordur. Köylülerin bir bölümünün de yerlerinde kaldığını göreceğiz. Ancak savunma sistemi bütünüyle dağılmıştır; 14. yüzyıl başında Bitinya'da Bizanslıların elinde özellikle kıyılardaki bazı hisarlardan başka bir şey kalmamıştı; Türkler de saldırılarını sonuna dek sürdürdüler. Pahimeres'e göre, 1305'te, İznik ve Pythia'yı çevreleyen ve denize kadar inen bütün bölge Osman tarafından ele geçirilmişti.[42]

Bu olayların sert ve acımasız niteliği, 13. yüzyıl Bitinya'sının durumunu daha yakından incelemeyi, savaşların durumu ve bölge savunması hak-

32 I. Sevcenko, *Etudes sur la polemique entre Theodore Metochite et Nicephore Choumnos*, Brüksel, 1962, s. 138 ve n. 6.
33 Pahimeres (1984), c. II, s. 633-637.
34 *age*, s. 657.
35 Pahimeres (1835), s. 327-332.
36 *age*, s. 319.
37 *age*, s. 324-325.
38 *age*, s. 327.
39 *age*, s. 335.
40 *age*, s. 336-337.
41 *age*, s. 388-390.
42 *age*, s. 642.

kındaki gözlemlerimin şu ya da bu biçimde doğrulanmasını gerekli kılıyor. 13. yüzyıl Bitinya'sında toprağa yerleşim, köy ağı ve hisarlar üstüne bilebileceğimiz şeyler nelerdir?

KÖYLER AĞI

A. *Bizans kaynakları*. Bizans kaynakları aracılığıyla Bitinya'daki köylerin ancak yirmi kadarının adını bilebiliyoruz. Bunlardan birinin bile yeri kesin olarak belirlenememektedir. Ayrıca on kadar yer adı daha biliyoruz; bunların yerlerinin belirlenmesi ise daha da zor. Elde belge olmaması ve özellikle köylerin adlarının değişmesi, Athos arşivlerinin Makedonya'da sağladığı olanaklarla yapılan inceleme gibi bir çalışma yapılmasına fırsat vermiyor. Ancak şunu söyleyebiliriz: 9. yüzyıl azizlerine ve 10. yüzyılda din adamlarının mektuplaşmalarına göre Bitinya'da küçük toprak sahiplerinin köyleriyle büyük araziler arasındaki ayrım eskidir; Bizans dönemi belgelerinden anlaşıldığına göre bölgenin tarımsal yapısı, daha sonraki yüzyıllarda bu açıdan daha iyi bilinen bölgelere göre bir farklılık göstermiyordu: eski (ve büyük?) köyler ile büyük toprak sahiplerinin arazilerine yerleşmiş kiracıların küçük köyleri (daha az nüfuslu?) yan yana bulunuyordu. Ancak daha fazla bir şey söylemek mümkün değildir.

B. *Araştırma*. Bizim 1989'da İznik'in kuzeybatısında yaptığımız gibi, bazı vadilerin sistemli biçimde incelenmesi ve araştırılması genellikle şimdiki köylerin eski Roma, Hıristiyan daha sonra da Bizans yerleşim merkezleri olduğunu göstermektedir. Roma (örneğin, sonradan bulgur ezmek için kullanılan zeytinyağı preslerinin taşları) ve eski Hıristiyan dönemine ait kalıntıların (kilise kalıntıları) bolluğu, İ.S. ilk yüzyıllarda, yamaçlar da dahil olmak üzere, buraların yoğun bir nüfus barındırdığını göstermektedir. Köylerde özellikle Bizans kalıntılarının (9.-13. yüzyıllar) nispeten az olması Bizans nüfusunun Roma nüfusuna göre daha az olduğunu göstermez; bu durum daha çok, onların, bir yeniden kullanım olduğu izlenimi veren yapı tekniklerinin o kadar fazla iz bırakmamış olmasıyla açıklanır. Buraya kadar, açık seçik olan ve şaşırtıcı olmayan tek şey, yamaçların tepeye yakın noktalarının ilk kez 19. yüzyılda nüfuslanmış olduğudur. Umut ediyoruz ki paleocoğrafya ve arkeoloji araştırmaları ortaçağda kırsal nüfusun tarihinin belirlenmesini sağlayacaktır.

C. *Osmanlı tahrirleri*. 15. ve 16. yüzyıl Osmanlı tahrirleri[43] Bizans köylerinin 13. yüzyıldaki durumu hakkında bazı bilgiler vermektedir. Bu tahrirler tarihte ilk kez Bitinya köylerinin yerleşimiyle ilgili belirgin bir

43 Bildiğim kadarıyla Barkan-Meriçli'nin yapıtından. Bu yapıt üstünde benimle çalışmayı kabul ettiği için Irene Beldiceanu'ya teşekkür ediyorum; yardımları son derece gerekliydi; ama yorum hatalarından sadece ben sorumluyum.

imajı yansıtmaktadır. Bursa, İnegöl, Yarhisar, Ermenipazarı, Yenişehir, Geyve ve Akhisar kazalarında adı geçen köyler (istisnalar dışında mezralar dikkate alınmamıştır) üstüne yapılan toponimik ve topografik bir inceleme bazı olguları akla getirmektedir. Bu yedi kazada bir yüzyıl boyunca (1487-1573) yaklaşık beş yüz köy kaydedilmiştir; bu süre içinde bazı köyler yok olduğuna ve bazı yeni köyler kurulduğuna göre, demek ki bu sayı verili bir anda gerçekten var olan köy sayısından biraz fazladır. Öte yandan tahrirlerin konusu ve bileşimi nedeniyle, bir kazanın tüm köylerini kesin olarak bilmemize olanak yoktur. Bu bilgiler ışığında, 15. ve 16. yüzyıllardaki bilinen köy sayısının, 1930 yıllarının 1/200.000 ölçekli bir Türk haritasında görüldüğü biçimiyle bu bölgedeki bugünkü Türk köylerinin sayısına yakın olduğunu söyleyebiliriz. Bu nedenle, bu belgelerle 15.-16. yüzyıllarda bölgedeki köylerin çoğu hakkında bilgi sahibi olmamız büyük ölçüde mümkündür. Tahrirlerde adı geçen köylerin yarısının yerleri belirlenebilir, çünkü bunların adları 19. yüzyıla kadar değişmemiştir (bazı yer adları yalnızca Osmanlı haritalarında ya da Kiepert haritalarında bulunur). Kaybolmuş yer adları, genellikle yamaçlarda kurulmuş geçici yerleşim birimlerine ait olduğuna göre, bu oran, yerleri belirlenebilen köylerin dağılımının bütününü temsil edebilecek yeterliliktedir.

Bu tahrirlerin verdiği bilgilerden, bu köylerden bazılarında kısmen, bazılarında çoğunluk olarak Hıristiyanların yaşamış olduğu anlaşılmaktadır. Kuşkusuz, bu Hıristiyanların bu köylere Osmanlı fethinden sonra gelmiş olmaları da mümkündür: Bir tahrir, bir köyde sürgün edilmiş Hıristiyanların varlığından söz eder.[44] Ancak bu durumun geneli yansıttığı söylenemez. Fetihten sonra belli sayıda Rum köylüsünün kalmış olması daha kuvvetli bir olasılıktır. Gerçekten de, çoğunun adı açık seçik biçimde Rumca olan elli kadar köy kalmış olması, tamamen boşaltılmış bir bölgede kolayca açıklanamazdı. Bu yer adları büyük olasılıkla eskidir ve nüfusun belli ölçüde devamlılığının bir belirtisidir. Bu devamlılık, hem Rum adı taşıyan hem de Hıristiyan nüfusu olan on beş kadar köyde özellikle belirgindir. Öte yandan, adı Türkçe olan kırk kadar köyde Hıristiyanların bulunması, bunların kesinlikle fetihten sonra gelmiş Hıristiyanlar oldukları anlamına gelmez: başka açıklamalar mümkündür. 14. yüzyıl başından itibaren bir nüfus sürekliliğinden söz etmek mümkünse de (çünkü 15. yüzyılda köylerin bir bölümü Hıristiyan köyleridir ya da bu köylerin adları Türk adları değildir), hemen şunu eklememiz gerekir ki, bu süreklilik iki yüzyıl sonra, ancak beş köyden birinde görülebilmektedir. Hiç kuşkusuz, nüfusun bir bölümünün Rum kökeninin izlerini sildiği varsayılabilecek Müslümanlaşmaları da göz önünde bulundurmak gerekir. Ama Osmanlı tahrirleri Pahimeres'in açıklamalarından biraz farklılık gösteriyorlarsa da, bu açıklamalara karşı çıkmıyorlar. 15. yüzyılın sonunda ve belki de 14. yüzyıldan beri, bölge geniş ölçüde Türkleşmişti.

44 Barkan-Meriçli, s. 221, no 369 (Aravud, Yenişehir kazası), s. 473, no 726.

Kazalarda yapılan ayrıntılı bir inceleme başka bilgiler veriyor. Bölgenin bütününde olduğu gibi Bursa kazasında da 15. yüzyıl köylerinin büyük bölümü bilinmektedir. O dönemde beş köyden biri kısmen Hıristiyandır ve adı Rumca olan yerlerin sayısı da oldukça fazladır. Bununla birlikte Uludağ eteklerindeki nüfusun da bütünüyle Türk olduğu gözlenmiştir. Coğrafi açıdan ayrıcalıklı olan bu bölgede, Bizans döneminde dağ eteği köyleri vardı hiç kuşkusuz: Bu durum, en azından, adından da anlaşılacağı gibi Bursa Misi'nin[45] batısı ve 15. yüzyıl sona ermeden önce Kızık aşireti tarafından işgal edilmiş olan doğu tarafı için söz konusuydu. Bu bölgede Rumların yerini Türkler almıştır ve bu yerleşme o kadar yoğun ve canlı olmuştur ki ne Türk öncesi döneme ait bir yer adı ne de bir Hıristiyan aile kalmıştır. İnegöl kazasında da Türkçe olmayan yer adları ve Hıristiyanların varlığı fetihten sonra bir miktar Rum nüfusun kalmış olduğunu düşündürmektedir. Ovada üç köyden birinde Hıristiyanlara rastlanırken, dağlık bölgelerde onları ancak sekiz köyden birinde bulmaktayız: ovanın Rum ovası olduğu söylenemese de o dönemde dağların Türk dağları olduğu kesindir; bu olgunun başka yerlerde doğrulandığı görülecektir. Bu dağılım 15. yüzyıldaki farklı yaşam biçimleriyle açıklanabilir, ama hiç kuşkusuz yerleşim tarihiyle de ilgilidir. Öte yandan, dağlardaki Türkçe olmayan birçok yer adı (sözgelimi Bedre)[46] Osmanlı dönemi öncesinde dağ eteklerindeki belli bir yerleşmeyi akla getirmektedir; oysa dağ eteklerindeki Rum yerleşimi, 13. yüzyılda ovada da yoğun bir nüfus bulunduğunun başlı başına bir işaretidir. Yarhisar kazası dağlık bir bölgedir. Bu bölgede Türkçe olmayan yer adları (Kesahor[47] ve Perama'nın[48] yerleri saptanamamıştır) vardır ve bu durum, 13. yüzyılda İnegöl gibi dağ eteklerine bir yerleşme olduğunu düşündürür. 15. yüzyılda, yalnızca yaklaşık 500 metre yükseklikteki Kara Omca[49] köyünde Hıristiyan nüfus kalmıştı. İnegöl'de olduğu gibi bölgenin tümünde dağlık bölge Türkleşti. Ermenipazarı kazası da (nüfusu azdı ve burada çok az yer adı belirlenebilmiştir) dağlık bir bölgededir; burada yer adlarının hiçbiri Rumca değildir ve 16.

45 *age*, no 45, s. 32.
46 *age*, no 118, s. 82.
47 *age*, no 230-2, s. 143.
48 *age*, no 232, s. 146.
49 *age*, no 231, s. 145.

yüzyılda yalnızca altı Hıristiyan hane bulunmaktaydı.[50] Buna karşılık Yenişehir kazası çukurda kalmaktadır. Makri,[51] Misanoz[52] Dimbos,[53] Ayazma,[54] Karakilise[55] gibi belirlenmiş ve Köstendil,[56] Despine,[57] Lagoz[58] gibi belirlenmemiş yer adlarından anlaşıldığına göre güçlü bir Bizans damgası vardır bu bölgede; Türkçe olma olasılığı pek az gözüken öteki köy adlarını da saymıyoruz. Ovada önemli bir Hıristiyan nüfus vardır: Üç köyden ikisinde Hıristiyanlara rastlanmaktadır ve bu oran bölgedeki Hıristiyan nüfus açısından en yüksek orandır. Ama başka yerlerde olduğu gibi dağ eteklerinde köylerin çoğu Müslüman köyüdür. Geyve kazası orta Sangaryos ovasının sağ kıyısını oluşturuyordu. 1930 yılları köyleriyle yapılan bir karşılaştırma, bizim 15.-16. yüzyıllardaki bütün ova köylerini bildiğimiz varsayımını akla getiriyor. 15. yüzyılda dağ eteklerinde nüfus çok yoğundu. Kazada Bizans'ın Kabeia'sı (bkz. daha aşağıda) olması gereken Geyve dışında Türkçe olmadığı söylenebilecek tek bir yer adı yoktur ve burada 15. ve 16. yüzyıllarda tek bir Hıristiyana rastlanmamaktadır. Burası karşımıza çıkan Hıristiyansız ilk ovadır ve buranın, Sangaryos'un sağ kıyısında bulunduğu fark edilmektedir. Yine Sangaryos'un sağ kıyısında daha kuzeydeki Akyazı'da da hiç Hıristiyan yoktur. Irmağın sol kıyısındaki durum ise farklıydı. Gerçekten de Akhisar kazasında Hıristiyanların bulunduğu üç köy vardır; bunların tümü ovadadır ve Despine,[59] Bednos Viranı[60] gibi çok sayıda Rumca yer adı, az sayıda da Türkçe yer adı vardır; Anahor,[61] Mide[62] gibi bazı yerler ise belirlenememiştir. Dağlık bölgelerde Türk öncesi döneme ait oldukları anlaşılan yer adları vardır ve bu durum burada da dağ eteklerindeki bir Rum yerleşiminin söz konusu olduğunu, dolayısıyla da 13. yüzyılda oldukça güçlü bir demografik baskı bulunduğunu düşündürmektedir.

Osmanlı tahrirlerindeki bazı verilerin bu şematik sunuluşu iki geçici

50 *age*, Karacakaya'da, no 254/2, s. 166.
51 *age*, no 313, s. 202.
52 *age*, no 330, s. 211.
53 *age*, no 419, s. 252.
54 *age*, no 403-7, s. 243.
55 *age*, no 235, s. 208.
56 *age*, no 378-6, s. 225.
57 *age*, no 379-5, s. 225.
58 *age*, no 405, s. 244.
59 *age*, no 707, s. 461.
60 *age*, no 759, s. 493, 494.
61 *age*, no 708, s. 461, 462.
62 *age*, no 719, s. 469, 470

sonuç veriyor bize: 1) Kabaca, Rumlara ve Türklere denk düştükleri söylenebilecek Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasında, kazalara göre ve ovalar ile yamaçlar arasında gözlenen eşitsiz dağılım, bir yerleşim tarihinden, hatta fetih tarihinden kaynaklanıyor gibidir. Her ne olursa olsun, Sangaryos'un sağ ve sol kıyıları arasındaki nüfus yerleşim farklılığı, ırmağın bir sınır olduğu hatırlanırsa, dikkat çekicidir. 2) Yamaçlarda Türkçe olmayan ve Rumca oldukları varsayılabilecek yer adlarının varlığı, 13. yüzyılda ovalardaki nüfusun oldukça yoğun olduğunu düşündürmektedir. Bu nedenle, 15. yüzyılda köylerin adları ne olursa olsun, çoğunun 13. yüzyılda da var oldukları akla yakın bir gerçektir. Bilgiler müphemdir ve bir kesinlik arz etmez: ama Bizans arşivlerinin kaybolması, bunların göz önünde bulundurulmasını ve doğrulanmaya çalışılmasını gerekli kılmaktadır.

KENTLER AĞI

Bitinya bir kentler ve müstahkem mevkiler ağıyla yapılanmıştı ve buralardaki garnizonlar ulaşım güvenliğini ve belli ölçüde de komşu köylerin güvenliğini sağlıyordu. Sayfa 127'deki haritada, 13. yüzyıl hisarlarından bildiklerimiz bulunmaktadır. Köyler gibi, bunların da incelenmesi üç kaynaktan sağlanabilmektedir: Bizans metinleri, bazı Osmanlı kaynakları ve araştırma.

A. *Bizans kaynakları.* Bazı kentlerin surları antikçağdan bu yana sürekli bakım görmüştür: sözgelimi Schneider-Karnapp,[63] daha sonra da Foss-Winfield[64] tarafından incelenen İznik, Apollonias, Bursa ve Nicomedia surları.[65]

Selçuklu istilasından sonra sınır bölgesi olan, ya da en azından Konstantinopolis'in savunulmasında önemi artan Bitinya, Komnenoslar döneminde korumaya alınmıştır. Bazı kalelerin hangi tarihlerde yapıldıkları ya da onarıldıkları tarihçiler aracılığıyla bilinmektedir. I. Aleksios, Ersek (Helenopolis) yakınlarında olduğu söylenebilecek Kibotos'u[66] ve Sapanca gölü yakınlarında olduğu kesin olarak bilinen Sidera'yı;[67] II. İoannes, Achyraous[68] ve Lopadion'u[69] tahkim ettirmiş; Manuel Komnenos da Sangaryos

63 A. M. Schneider ve W. Karnapp, *Die Stadtmauer von İznik*, Berlin, 1938.
64 Cl. Foss ve D. Winfield, *Byzantine Fortifications, An Introduction*, Pretoria, 1986.
65 Sürekliliği kanıtlanmış kentler hakkında, bkz. W. Brandes, *Die Städte Kleinasiens im 7. und 8. Jahrundert*, Berlin, 1989, s. 124-131.
66 *The Ecclesiastical History of Orderic Vitalis*, ed. M. Chibnall, Oxford, 1968, s. 202: Cheuetot.
67 Alexiade, c. II, s. 206.
68 Choniata, s. 33: Ochyrai.
69 Kimnamos, s. 38.

üstünde Malagina,[70] Pithekas[71] ve Pylai'de[72] yeniden hisar inşa ettirmiştir. Latinler İzniklilere karşı Kharax[73] (bugün Hereke), Kibotos,[74] duvarları neredeyse tamamen yıkılmış olan Kyzikos'u[75] güçlendirmişlerdir. Ayrıca İznik imparatorlarının Türklere karşı, buradaki ön surları yeniden inşa ederek[76] İznik surlarını tamir ettirdikleri ve Bursa duvarlarını güçlendirdikleri bilinmektedir.[77] Ama çoğu durumda, bir yerleşim merkezinin 12. ya da 13. yüzyıllarda tahkim edilmiş olduğu söylenebilir ancak, ve hatta çoğu zaman çıkarsama yoluyla yetinilmek zorunda kalınmaktadır.

Köylerdeki durumun tersine, antik kentlerin ya da Bizans kentlerinin tanımlanmasına yönelik kaynakça önemli boyuttadır. Yer adlarının geniş ölçüde değiştiği bir bölgede, basit bir varsayım yapılabilmesi için bile, araştırmacıların genellikle Roma paralarından Osmanlı tahrirlerine kadar eldeki bilgilerin tümüne başvurmaları gerekmektedir.[78] Bizans arşivlerinin yokluğu burada da bir engel oluşturur. Bizans kaynaklarıyla ilgili olarak ortaya çıkan yer belirleme sorunlarından bazılarına kısaca değineceğim.

12. yüzyıla ait bir belgede[79] sıralanmış olan bir dizi piskoposluğun yeri belirlenmiştir. Bu piskoposluklar kuşkusuz belli kentlere ve hisarlara denk düşmektedirler; ama adı geçen merkezlerin tümünün o dönemde var olup olmadığı ve ayrıca tümünün incelenen bölgede yer alıp almadığı kesinlikle bilinmemektedir: Kaynaklar Bazilinopolis'in Orhangazi bölgesinde bulunduğunu[80] güçlü bir olasılık olarak belirtiyorlarsa da Eriste, Linoe, Maksimianai hakkında hiçbir şey bilinmemektedir; Numerika'dan 12. yüzyılda da söz edildiğini de ekleyelim.[81] Cesarae de (Bursa'nın kuzeyinde olabilir)[82] 11. yüzyılda artık piskoposluk olarak anılmamaktadır ama Niketas Choniata'da bir *polisma* olarak hep yer almıştır.[83] Nihayet şunu da belirtelim ki bir piskoposluğun varlığı kimi zaman bir yerleşim alanının tahkim edilmiş olduğunun tek işaretidir: örneğin, Apame (Mudanya) ya da Prainetos (Karamürsel).

Tarihçiler ve kronikçiler: Anna Komnena, yerleri belirlenmemiş çok sayıda hisar adı veriyor: daha önce adı geçmiş olan Sidera dışında, batıda İznik yakınlarında, gölün kuzey kıyısında[84] Kyr Georgios ve Armenokastron.[85] Armenokastron'un, bazı hisarların sayıldıkları bir sıralamadan kaynaklanan bir güçlüğe rağmen bugün Pazaryeri olan Ermenipazarı'yla aynı yer olduğunu söylemek mümkündür.[86] Acropolite, tümü de Manyas bölgesinde yer alan belli sayıda hisardan söz eder: Berneniakon, Charioros, Lentiana ve Poimanenon;[87] Poimanenon, Hasluck tarafından Eski Manyas olarak tanımlanmıştır[88] ama Louis Robert bu görüşe karşı çıkar.[89] Bu sorunun bu yerleşim bölgelerinin tümünde yeniden ele alınması gerekmektedir. Acropolite ayrıca Kyzikos dağlarındaki bir Keremidas kalesinden söz etmektedir.[90] Pahimeres 14. yüzyıl başında Bitinya'daki Osmanlı istilasıyla ilgili olarak İznik bölgesinde, büyük olasılıkla çoğu tahkim edilmiş olan çok sayıda yerleşim biriminden söz eder. Bu bölümü aktarıyorum:

> Ünlü İznik kuşatılmış, çevresiyle bağlantısı kesilmişti, kıtlık yüzünden de sıkıntı içindeydi: Belokomis, Angelokomis, Anagurdis, Platanea, Melangeai ve sakinleri tarafından boşaltılmış olan bütün çevre, bilenlerin, tanıyanların lanetlerini çekiyordu. Bu felaketlerden en fazla etkilenenler Krulla ve Katoikia'ydı. Gerçekten de Herakleion ve Neokomis'ten İznik'e gelen yollar kapalıydı...[91]

Doğru ya da yanlış, Belokome Bilecik ve Angelokome de İnegöl olarak tanımlanmıştır.[92] Melangeia, Sangaryos yakınındaki Malagina'dır;[93] Bizans askeri tarihinde önemli bir yere sahip olan bu yerleşim bölgesinin yeri be-

70 *age*, s. 36; Choniata, s. 52.
71 Kimnanos, s. 38. Bozüyük'ün eski adı Pithekas olarak saptanmıştır; bkz. Zachariadou, *Ιστορια χαι θρυλοι των παλαιων σουλτανων, 1300-1400*, [Eski Sultanların Tarih ve Söylenceleri], Atina, 1991, s. 82, n. 129.
72 *age*, s. 63, 194.
73 Villehardouin, *La conquete de Constantinople*, ed. E. Faral, Paris, 1939, c. II, §460, 481: Caracas.
74 *age*, §460: le Chivetot
75 *age*, §454: Equise
76 Bkz. Foos-Winfield, *age*, n. 64, s. 82.
77 Bkz. Angold, s. 99.
78 Burada bir bibliyografya verilmediğinden, yöntem sorunlarının, Robert, *Villes*'de büyük ölçüde işlenmiş olduğunu hatırlatıyoruz, bölgemizle ilgili birçok önemli gelişme burada bulunabilir.
79 J. Darrouzes, *Notitiae episcopatuum ecclesiae constanopolitanae*, Paris, 1981, no. XIII; bkz. s. 136.
80 Ramsay, *Asia Minor*, s. 179.
81 V. Laurent, *Le corpus des sceaux de l'empire byzantin*, c. I, Paris, 1963, s. 285, 286.
82 Bkz. Robert, *Villes*, s. 190 ve n. 1. Cesarae'nin Peladarion yerleşim bölgesinde olduğu düşünülebilir.
83 Choniata, s. 603.
84 *Alexiade*, c. II, s. 74.
85 *age*, c. III, s. 198.
86 Wittek, *Toponymie*, s. 36 ve n. 8.
87 Acropolita, s. 36.
88 F. W. Hasluck, *Cyzicus*, Cambridge, 1910, s. 119.
89 Robert, *Villes*, s. 198 n. 3.
90 Acropolita, s. 47.
91 Pahimeres (1835), c. II. s. 412, 413.
92 B. Kandes, *Η Προυσα* [Bursa], Atina, 1883, s. 71; Ramsay, *Asia Minor*, s. 207.
93 Bkz. Foss, s. 164.

lirlenmiş olabilir.[94] Tomaschek, Krulla'nın Gürle'nin[95] eski adı olduğunu belirtmiştir; Gürle büyük olasılıkla İbn Battuta'nın Bursa ve İznik arasında bir konak yeri olarak belirlediği Carleh'dir.[96] Tomaschek Katoikia'nın da Kite'nin eski adı olduğunu söylüyor.[97] Herakleia bugünkü İzmit körfezindeki Ereğli'nin eski adıdır[98] ve Neakome de büyük olasılıkla Pylai-Helenopolis bölgesindedir.[99] Pahimeres "Olympos Mysia'sında bir frourion olan"[100] ve yerleşim alanı bilinen Koubouklcia'yı;[101] muhtemelen, yeri belirlenememiş olan Trikkokia'yı sayıyor.[102] Pahimeres ayrıca, Cyril Mango'nun haklı olarak Peladarion (bugünkü Gündoğdu yakınlarında terk edilmiş bir köy olan Filadar) ile özdeşleştirdiği[103] başka bir *frourion*'dan[104] söz ediyor. Gregoras ve Kantakuzenos'un 1329'daki Pelekanon Savaşı[105] dolayısıyla söz ettikleri Filokrenos'un *polychnion*'u, Dakibyza (Osmanlı haritasında Filingir) bölgesinde yer alıyordu. Sonuç olarak, Bizans kaynaklarına göre 13. yüzyılda tahkim edilen ya da edildiği düşünülebilecek kırktan fazla yerleşimin yarısından azının yeri belirlenebilmiştir.

B. *Âşıkpaşazade.* 15. yüzyıl sonunda Bitinya'yı iyi bilen ve bugün kaybolmuş olan kaynaklardan yararlanabilen Âşıkpaşazade tarafından kaleme alınmış Osmanlı tarihi,[106] Osman ve Orhan'ın fetihlerini anlatırken, Hıristiyan tekfurların, Bizanslı vali ve senyörlerin elinde bulunan ve Osmanlılar tarafından alınan belli sayıda hisardan söz ediyor. Anlatımı biraz naif olmasına rağmen bu metne büyük önem veriyoruz; çünkü arkeolojik açıdan doğrulamanın mümkün olduğu yerde, yazar tarafından anılan yerleşimlerin 13. yüzyılda Bizanslılarca gerçekten de tahkim ve işgal edilmiş olduklarını saptadık. Bu doğrulama bir kanıt olarak kabul edilirse, Âşıkpaşazade tarihinde Hıristiyanların elinde olduğu belirtilen hisarların tümünün Bizans hisarlarına denk düştükleri varsayılabilir. Yazar, ele aldığı bölgede, otuz kadarının eski adı saptanmış, Hıristiyanların elinde olan kırk kadar hisardan söz ediyor. Bunlardan yirmi dördünü ziyaret ettik. Buralardaki kalıntılar bunlardan en az on altısının 13. yüzyılda meskûn olduğunu söylememize olanak veriyor. Kaynağa güven duymamızın nedeni budur. Sonuç olarak, Âşıkpaşazade, Bizans kaynakları aracılığıyla bildiğimiz yerleri belirlenmiş tahkimli alanlara ya da hisarlara yaklaşık yirmi yerleşim alanı daha eklememize olanak sağlıyor.

Yapıtta adı geçen bölgedeki Hıristiyan hisarları -batıdan doğuya doğru- şunlardır: Kırmasti (§ 350),[107] bugün Mustafakemalpaşa. Uluabad (§ 17), bugün Ulubat, bazı kaleleri korunabilmiş olan Bizans döneminin Lopadion'udur (Resim A). Apolyont (§ 35), bugünkü Apolyontköy, Apollonias'tır ve surlar korunmuştur (Resim B). Biloyoz'un (§ 35) neresi olduğu bilinmemektedir; bağlama göre, hisar Apolyont-Uluabad bölgesinde olmalıdır. Kite'ye, (§ 17) 1960'tan beri Ürünlü denmektedir, şatonun yıkıntıları köyün 50 metre güneydoğusundadır (Resim C); toprak altından 13.-14. yüzyıl Bizans ve Osmanlı seramikleri çıkarılmıştır. Adranos (§ 17) yalnızca piskoposluk listeleriyle tanınabilen Bizans döneminin Adrianoi'sidir (bugün Orhaneli); Orhaneli'nin 2,5 km batısında Roma ve eski Hıristiyan Adrinoi'sinin önemli kalıntıları bulunur; 2 km kadar kuzeydeki tahkimli bir tepe büyük olasılıkla kentin Bizans dönemindeki yerleşim alanıdır. Tahkim edilmiş alanın boyutları 100 metreye 70 metredir. Bölgedeki başka yerlerde ve 13. yüzyıla doğru Makedonya'da da benzerleri görülen kesme taşlı iki kule iyi korunmuştur; toprak altında Bizans çanak çömleği ve muhtemelen bir kiliseden kalmış olan mermer döşeme taşları bulunmuştur. Yeri belirlenememiş olan Bidnos (§ 17) anlaşıldığına göre Bursa bölgesinde (§ 18) bulunmalıdır.[108] Gemlik (§ 23), Bizans dönemindeki Kios, Âşıkpaşazade tarafından imalı biçimde liman olarak anılmıştır; kaleden önemli kalıntılar korunmuştur. Kestel'in (§ 17)

94 Bkz. Foss. Yazar Malagina'yı (ya da Malagina'da Metabole) daha ileride söz ettiğimiz Paşalar yakınlarındaki tahkim edilmiş yerleşme bölgesi olarak gösteriyor.

95 Tomaschek, s. 10.

96 İbn Battuta, *Voyages*, II, s. 180.

97 Bkz. Zachariadou, *age*, s. 85.

98 Bkz. Tomaschek, s. 10.

99 Attaliate, s. 144.

100 Pahimeres (1835), s. 580.

101 Kubukleia büyük olasılıkla Bursa'nın batısında bulunan bugünkü Görükle'dir (bkz. A. Mesetides ve B. Delegiannes, *Mikrasiatika Chronika*, 3 (1940), s. 430 ve B. Delegiannes, *Mikrasiatika Chronika*, 6 (1955) s. 211: surlarla ilgili yazı). Kandes *age*, s. 71, Kubukleia'nın eski adı olarak gizemli δουβλουτζε'den [Dobluca] söz ediyor, ama yayımladığı haritada, Kubukleia, Görükle bölgesinde yer almaktadır. Görükle yakınlarında muhtemelen bir surdan kalıntılar ve Bizans seramik kap kacağı bulduk.

102 Pahimeres (1984), c. I, s. 267 ve c. II s. 638. H. De Groot'un Koçhisar'ı İznik'in güney doğusundaki Trikokkia olarak göstermesi büyük olasılıkla Kandes'in açıklamalarına dayanmaktadır, s. 71.

103 C. Mango, "The Monastery of St. Abercius at Kursunlu (Elegmi) in Bithynia", *DOP* 22 (1968) s. 176; bkz. ayrıca *agm*, s. 169, n. 2. Hisar kalıntılarını 1992'de gördük; seramikler Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerinden kalmadır.

104 Pahimeres (1835), s. 596.

105 Gregoras, c. I, s. 434, 435; Cantacuzenus, c. I, s. 360, 361.

106 Metni çevirilerinden biliyorum: Kreutel'in yayımlamış olduğu Almancası ve ilk 59 bölümle ilgili olarak Zachariadou'nun Yunanca metni, *age*, s. 123-213.

107 Âşıkpaşazade Tarihi'nin bölümlerine (§) ile gönderme yaparak ilk durumu veriyorum.

108 Bkz. Zachariadou, *age*, s. 85. n. 141.

adı değişmemiştir ve surlar dayanmıştır (Resim D). İzmit Körfezi'nin kuzeyinde, Geğibüze (§ 30), bugünkü Gebze, Bizans döneminin Dakibyza'sıdır. Daha önce söylemiş olduğumuz gibi Hereke'nin (§ 80) (buranın da adı değişmemiştir) Bizans dönemindeki adı Kharax'tı. Bölgenin güneyinde, Bugün İnegöl olan Aynegöl'de (§ 3) ortaçağ kalıntılarına rastlayamadık. Kolaca (§ 5), Âşıkpaşazade'nin yapıtında İnegöl çevresindeki küçük bir şatodur. Bugün İnegöl'ün 4 kilometre doğusunda Kulaca adlı bir köy vardır, ancak burada hiçbir hisar izi bulamadık. Daha Güney'de İkizce (§ 5): Domaniç geçidi yakınlarında, yeri belirlenememiştir. Koyunhisarı (§ 17): Yenişehir havzasında, bugünkü Koyunhisar köyü yakınlarında, bugünkü adı Hamidiye, toprak altından bol miktarda çıkarılan 13. yüzyıl seramiğinden vaktiyle burada Bizanslıların yaşamış olduğu anlaşılıyor, ama bu bölgede hisar bulunamamıştır. Yarhisar (§ 12): Bugün Yarhisar köyü (daha doğuda bulunan aynı adlı çağdaş kentten ayrı bir yer), surlardan bazı kalıntılar: bir duvar ve kayalık bir çıkıntı üzerinde başka bir duvarın kalıntıları; toprak altından çıkarılan seramik 13.-16. yüzyıllara aittir. Köprühisar (§ 16) (adı değişmemiştir) çeşitli kalıntılardan anlaşıldığına göre, eski bir Hıristiyan ve belki de Bizans yerleşim merkezidir; burada tek bir sur kalıntısı bulunamamıştır. Çavuşköyü (§ 20): Aşıkpaşazade'ye göre, fethedildikten sonra Osman tarafından Samsa Çavuş'a verilen "Yenişehir ırmağı vadisi girişindeki Lefke yakınlarındaki küçük şato"; burası Kuleler adı verilen yerleşim bölgesi olmalıdır; Kocasu kenarındaki bir çukurlukta kurulmuştur; iki kule (Resim E) korunabilmiştir ve duvarlardan izler kalmıştır; toprak altından çıkarılan seramikler 13. yüzyıla aittir. Anlatıma göre, İzmit (İznikmid, § 25) bölgesinde ya da yapıttaki "Yalakovası yakınlarında" belirlemesi Yalakdere vadisiyle ilişkiliyse § 30'da öncekinden farklı bir Koyunhisarı anılmıştır; ikinci varsayımda, daha aşağıda sözü edilen Çobankale söz konusu olabilir.[109] İzmit'in güneyindeki Mekece (§ 20), İbn Battuta tarafından İznik ve Geyve/Kabai arasındaki bir merkez olarak gösterilmiştir;[110] bir tepede bulunan ve bugün aynı adı taşıyan köyün 1 km uzağında,[111] ovada 52 metreye 12 metre boyutlarında bir surun kalıntıları vardır; toprak altından Bizans ve Osmanlı seramikleri çıkarılmıştır. Lefke (§ 20) bugünkü adı Osmaneli olan Bizans döneminin Leukai'sidir: Hiçbir sur kalıntısına rastlanmamıştır. Çadırlı (§ 20) anlatıma göre Lefke bölgesinde olabilir. Yine Lefke bölgesinde olabilecek

109 Bu öneriyi H. İnalcık'tan esinlenerek yapıyorum.

110 İbn Battuta, *Voyages*, II, s. 182: Mekece.

111 Bu tepenin doruklarından birinde, eskiden kalmış olması muhtemel kalıntılar vardır.

Leblebihisar'ın (§ 20) eski adı belirlenememiştir. Bilecik (§ 2): Buradaki kalıntılar biraz korunabilmiştir. Pamukova-Akhisar'ın batısında, Paşalar mezrası yakınlarındaki güçlü bir müstahkem yerleşim merkezinin kalıntıları Âşıkpaşazade'nin Akhisar'ı (§ 20) olabilir. Kalkerli bir tepenin doruğunda, uzunluğu 100 metreyi aşan geniş bir sur yükselir; duvarda Helen, Roma, eski Hıristiyan ve Bizans dönemi özellikleri görülür. Bu kuledeki bingili kubbe tavanlı salon İznik'teki Gonatas kulesinin salonunu andırır; burada üç sarnıç tespit edilmiştir ve Bizans döneminden kalma gizli bir kapı korunmuştur (Resim F); çanak çömlek kalıntıları Yunan, Roma, Bizans (13.-14. yüzyıl) ve çok az da Osmanlı özellikleri taşır. Bir çukurda, tahkimsiz küçük bir yerleşim merkezine rastlanmıştır. Dolayısıyla 13. yüzyıldaki bir Bizans yerleşim merkezi söz konusudur.[112] Adapazarı yakınlarında, İustinianos köprüsü olan Beşköprü bulunur. Âşıkpaşazade, Sangaryos'un Ayangölü'ne (Sapanca gölü?) döküldüğü bu bölgede küçük hisarlar bulunduğunu söylüyor (§ 22). S. Şahin İustinianos köprüsü yakınlarındaki bir hisarın fotoğraflarını yayımlamıştır;[113] VIII. Mihael tarafından inşa ettirilen ve daha önce anılan hisarlardan biri söz konusu olabilir. Geyve'nin (§ 20) eski adı Wittek tarafından Bizans dönemi Kabaia'sı olarak saptanmıştır.[114] Geyve'nin kuzeyinde tahkim edilmiş olduğu sanılan bir tepenin bulunduğunu belirtelim: Burada duvar kalıntıları bulunmuş ama belirgin özelliklere sahip seramiklere rastlanmamıştır. Geyve'nin tam güneyindeki Ap suyu (§ 22) ya da belki Sangaryos yakınındaki Ap sopia, büyük olasılıkla 1487 TT 23'te adı geçen Gölpazarı bölgesindeki Ap sufi'dir.[115] "Sangaryos vadisindeki güçlü şato" Karaçepüş (§ 20), anlatıma göre büyük olasılıkla Lefke yakınlarındaydı.[116] Karatekin de (§ 22) Karaçepüş'le aynı bölgede olabilir. Bu iki yer, İznik'e saldırabilmek için yararlanılabilecek bölgeler gibi görülüyordu. Hıristiyan tekfuru Köse Mihal'in egemenliğindeki Harmankaya (§ 9), anlatıma göre Tarakçı ve Eskişehir

112 Ayrıca Foss'un yaptığı yerleşim alanı betimlemesine de bakınız, s. 170, 171; belirtmiş olduğumuz gibi (n. 94), Foss bu yerleşim bölgesini Metabole-Malagina olarak gösteriyor.

113 S. Şahin, "Adapazarı/Beşköprü mevkiindeki Antik Köprü ve Çevre Tarihi Coğrafyasında Yarattığı Sorunlu Durum", *VII. Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu*, Ankara, 1986, s. 179. Bu surları görmedik.

114 Wittek, *Toponymie*, s. 36 ve n. 9.

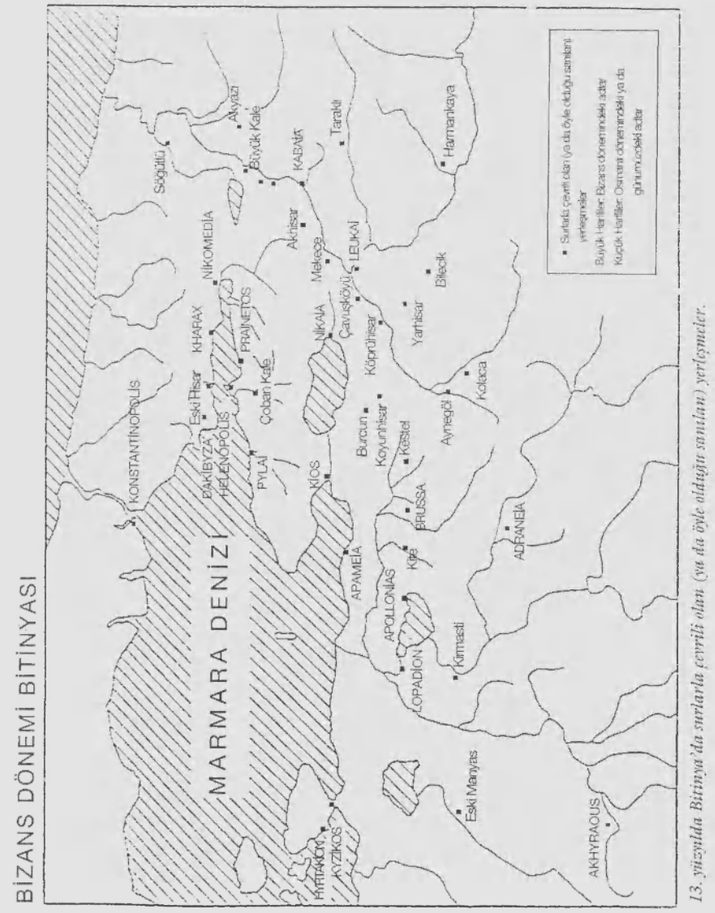
115 Bu bilgileri Irene Beldiceanu'dan aldım.

116 Kreutel'in 1 no'lu haritasına göre, s. 334. Sangaryos'un sağ kıyısında Beşköprü yakınlarında olmalıdır. Foss, s. 172 n. 47, daha sonra söz edeceğimiz Sangaryos'un sol kıyısındaki Çobankale yakınlarını düşünmektedir. Barkan-Meriçli'nin (no 141, s. 91) İnegöl kazasındaki Kara Çepiş'i büyük olasılıkla başka bir yerleşim alanıdır.

arasında bulunmalıdır. Bugün, Harmankaya denen yüksek dağın eteğindeki Harmanköy'de büyük olasılıkla bir surun kalıntıları bulunur.[117] Âşıkpaşazade, daha doğuda yer alan -ve İbn Battuta'nın Mekece ile Göynük arasında olduğunu belirttiği-[118] Tarakçı Yenicesi'nden (§ 10; bugün Taraklı) ve incelenen bölge dışında kalan Akyazı (§ 22) ile Göynük'ten (§ 10; adı değişmemiştir) söz eder. Nihayet Gölkalanoz (§ 10; ya da Körfelinos), anlatıma göre Taraklı-Göynük bölgesinde yer almış olmalıdır.[119]

C. *Araştırma*. Jean-Pierre Grelois'nın yönettiği araştırmada ziyaretçilerle birlikte bölgeyi dolaşırken çoğu zaman, eski adlarını Bizans kaynaklarında ya da Âşıkpaşazade'nin yapıtında bulabileceklerimizin dışında, başka hisarlara da rastladık; öbürleri gibi bulmuş olduğumuz ve daha önce adı geçen bu hisarlar özellikle mimari açıdan Christophe Giros ve seramikleri açısından da Veronique François tarafından incelenmiştir. Büyük olasılıkla 12. ya da 13. yüzyılda meskûn olan bu hisarlardan onunu -batıdan doğuya- sayacağım: Apollonias gölünün kuzey kıyısında, Eski Karaağaç'ta bir Bizans hisarının kalıntılarına rastladık. Burcun, Sölöz-Yenişehir yolunda küçük bir tepedir, bazı yerlerde duvarlar görülür. Sur, 50 metreye 30 metre boyutlarındaydı; toprak altından geç dönem Bizans seramiği çıkarılmıştır. Yalakdere vadisindeki Çoban Kale: Tahkim edilmiş bir tepede altı kule kalmıştır; burada bulunan seramikler 13. yüzyılın ikinci yarısı-14. yüzyıl sonu seramikleridir. Eski Hisar, büyük olasılıkla Kantakuzenos'un söz etttği Niketiata'dır.[120] Arkeolojik incelemesi Clive Foss tarafından yayımlanacak olan geniş bir surdur, kapısı korunmuştur, ortada üç katlı, dikdörtgen büyük bir yapı bulunur; kale duvarındaki kulelerden en az ikisi tonozludur (Resim G). İznik'in doğusunda Kaynarca'da bir kale duvarının kalıntılarıyla 13. yüzyıla ait seramikler bulduk. Daha doğuda, Karadin'de, başka duvar kalıntıları (100 m uzunluğunda; tarih öncesi, Roma ve Bizans dönemi seramikleri), Sangaryos geçitinde iki kale saptandı: biri Şerifiye yakınlarındaki Saray, diğeri Çobankale. Yine Sangaryos'un sol kıyısında, daha kuzeyde Beşköprü yakınlarındaki Büyükkale, düz bir alanda, tek kapılı, geniş bir kale duvarıdır. Yine Sangaryos'un sol kıyısında, Adapazarı'nın kuzeyindeki Söğütlü'de, öbürüyle aynı üslupta ama çok daha önemli, kare biçimli kuleleri ve üç dar kapısı olan bir Bizans şatosu vardır (Resim H); seramiklerin hangi döneme ait olduğu bilinememektedir. Bu şato büyük olasılıkla daha önce saydığımız birçok yerleşim merke-

117 Kreutel'in Harmankaya'yla ilgili yer belirlemesi yanlıştır (İndeks, s. 312).
118 İbn Battuta, *Voyages*, II, s. 184: Ienidjca.
119 Bkz. Zachariadou, *age*, s. 141 ve n. 69.
120 Cantacuzenus, c. I, s. 360.

13. yüzyılda Bitinya'da surlarla çevrili olan (ya da öyle olduğu sanılan) yerleşmeler.

zi gibi VIII. Mihael'in Sangaryos sınırını korumak için yaptırdığı müstahkem yerleşim yerlerinden biridir.[121]

Toplam kırk beşi aşkın müstahkem ya da müstahkem olduğu varsayılan yerleşim merkezinin yerleri belirlenmiştir. Hiç kuşkusuz, bulunması ya da yerleri belirlenmesi gereken başka hisarlar vardır. Bununla birlikte, harita, bölgenin 13. yüzyıldaki savunma durumu hakkında genel bir fikir vermektedir.

Eldeki belgelere göre, tahkim edilmiş bir yerleşim merkezinin bir kent ya da basit bir hisar olup olmadığını bilmek her zaman mümkün olmamaktadır. Ama yollarda, her 25 ya da 30 km'de müstahkem bir yerleşim birimine rastlanacağı kabul edildiğinde ve eldeki bütün bilgiler dikkate alındığında, yöredeki Bizans kentlerinin çoğunu, Bizans adları ya da aldıkları Türkçe adlarla tanımanın mümkün olduğu görülmektedir. Bu ağ, buraya kadar yalnızca küçük bir bölümünün yeri belirlenmiş olan bir şatolar ağıyla tamamlanmıştı.

Her taraftta, 13. yüzyılda meskûn olduğunu, en azından seramiklerinden anlaşılan hisarların kalıntıları vardır. Araştırmalarımızın bugünkü durumunda ancak Pahimeres'in yazdıklarını ya da esinlediklerini onaylamakla yetinebiliyoruz. Bitinya'nın Osmanlı fethinden önceki dönemde, refah içinde, nüfusu kalabalık ve iyi korunan bir bölge olduğu sanılmaktadır.

121 Aynı bölgedeki başka yerleşim alanları için bkz. Foss, s. 175, 176.

1389 ÖNCESİ OSMANLI GENİŞLEMESİNE LATİN TEPKİLERİ*

ANTHONY LUTTRELL

Latinler, Osman, Orhan ya da Murad gibi Osmanlı sultanlarından ya da onların askeri kuvvetlerinden zaman zaman söz etmiş ya da bunlara değinmiş olmalarına rağmen 1389 öncesinde Türklere yapılan birçok göndermede, özgül bir bağımsız güç olarak Osmanlılara az yer vermişlerdi. Doğunun Latinleri, Türkler arasında farklı gruplar olduğunu biliyor olmalıydılar; Balkanlar'daki Hıristiyanlar da yaklaşık 1354'ten itibaren Osmanlılar ve müttefikleriyle karşılaşmaya başlamışlardı. Batıdaki Latinler, genel anlamda "Türkler" kavramına yüzyıllardır alışmış durumdaydılar ve onlar hakkındaki fikirleri genellikle son derece aşağılayıcıydı;[1] öte yandan, çok uzun zamandır Türkleri, bir şekilde Franklarla ilişkilendirilen *Teucri* ya da Truvalılar olarak görme eğilimi vardı. Bu, Haçlıların propagandacısı Philippe de Mezieres tarafından da 1389'da tekrarlanan bir kavramdı.[2] 14. yüzyılda, Anadolu'daki Türkler arasında etkinlik gösteren Latin misyoner-

* Bu bildiri 1389'a kadar olan dönemdeki Latin tepkilerinin incelenmesiyle sınırlıdır; Türk, Grek ya da Latin ilişkilerine yönelik genel bir araştırmaya girişmez ve Sırp, Macar ve öteki Balkan tepkilerine ilişkin incelemeleri konu dışı bırakır. Yazar, özellikle Bizans referanslarında yaptığı ölçüsüz yardımları nedeniyle Elizabeth Zachariadou'ya, bu kitapta yer alan makalesinde verdiği bilgiler nedeniyle Stephen Reinert'e ve Ceneviz kaynakları hakkındaki gözlemleri nedeniyle Kate Fleet'e teşekkür borçludur.

1 Örn. A. Atiya, *The Crusade in the Later Middle Ages*, Londra, 1938, s. 108 ve çeşitli yerlerde.

2 Philippe de Mezieres, *Le Songe du Vieil Pelerin*, ed. G. Coopland, 2 c., Cambridge, 1969, c. II, s. 427; krş. çok genel olarak, S. Runciman, "Teucri and Turci", *Medieval and Middle Eastern Studies in Honor of Aziz Suryal Atiya*, ed. S. Hanna, Leiden, 1972.

leri pek yoktu.[3] Latinler, Türkleri çeşitli kimlikler içinde tanıyorlardı: Sözgelimi, 13. yüzyıl Bizans'ında olduğu gibi paralı askerler ve müttefikler olarak; özellikle Küçük Asya kıyıları boyunca bazı Batılıların haraç ödediği düşmanlar, korsanlar ve akıncılar olarak; yazılı Batı kaynaklarında genellikle belli belirsiz ortaya çıkan ve tıpkı 1344'te İzmir'de olduğu gibi, kendilerine karşı bir Haçlı seferinin başlatılması gereken kâfirler olarak; ve Latinlerin ticari ilişkiler kurdukları tüccarlar olarak. Türkler Avignon'daki Papa'ya barış elçileri gönderebiliyor, Rodos Şövalyelerine haraç ödüyor ya da zaman zaman denizdeki savaşa bazen karadaki barışın eşlik edebildiği ateşkesler yapıyorlardı.[4] Türk donanması genellikle Latinlerinkinden çok zayıftı;[5] Latinlerin en büyük avantajı uzak mesafeli ticaretlerini koruyan kadırgalarında ve Ege adalarındaki üslerinde yatıyordu, ama savunması kolay kıyı mevzilerini işgal ettikleri durumlar dışında, karada zayıftılar.

Osmanlıların denize ulaşamadıkları ve denizde kullanabilecekleri yeterli donanmaları olmadığı sürece, Latinlerle temasları sınırlı kaldı. 1308 civarında bir Fransız yazar tarafından yazıldığı anlaşılan Doğu hakkındaki bir eser, muharebenin yerinin ya da galibinin adını vermeden, ilk Osmanlı hükümdarı olan Osman'ın 1302'de Bafeus yakınlarında Bizanslılara karşı kazandığı zaferden söz eder; genel anlamda *Turci*'nin Küçük Asya halkına verdiği geniş çaplı tahribata gönderme yapar.[6] Konstantinopolis civarındaki Anadolu topraklarına başlangıçta Türklerin ilerleyişini durdurmak amacıyla giden Katalanlar ve beraberindeki kuvvetler, 1303-1307 arasında çeşitli Türk ordularının hem karşısında hem de yanında savaştılar. 1303-1304'te Marmara Denizi'nin Asya yakasındaki Kyzikos (bugün Kapıdağ) yarımadasında kışladılar ve Gelibolu'da Türklerle savaştılar.[7] Katalanlar

3 Krş. J. Richard, *La Papaute et les Missions d'Orient au Moyen Age (XIIe-XVe siecles)*, Roma, 1977. 14. yüzyıl Anadolu'sunda genel olarak Latin din değiştirme etkinliğinin bulunmayışı, misyonerlik görevinin çevresinde yoğunlaşabileceği güçlü bir merkezi hükümdarın yokluğu ve Anadolu'daki Müslümanlık ateşinin çok güçlü olmasından kaynaklanmış olabilir.

4 Latin-Türk anlaşmaları hakkında, A. Luttrell, "The Hospitallers of Rhodes Confront the Turks: 1306-1421", *Christians, Jews and Other Worlds: Patterns of Conflict and Accomodation*, ed. P. Gallagher, Lanham, 1988, s. 91, 97, 105.

5 E. Zachariadou, "Holy War in the Aegean during the Fourteenth Century", *MHR*, 4 (1989), s. 214-217.

6 *Anonymi Descriptio Europae Orientalis*, ed. O. Gorka, Krakov, 1916, s. 7.

7 Ramon Muntaner, *Cronica, Els quatre grans cròniques*'in içinde, ed. F. Soldevila, Barselona, 1971, başlık 203-209; Pachymeres (1835), c. II, s. 398-399; krş. Laiou, *Andronicus II*, s. 134-183; D. Jacoby, "Catalans, Turcs et Venetiens en Romanie (1305-1332): Un Nouveau Temoignage de Marino Sanudo Torsello", *StuMe*, dizi 3, 15 (1974), s. 230-234; ve A. Failler, "Chronologie et Compositan dans l'Histoire de Georges Pachymeres (livres VII-XIII)", *REB*, 48 (1990), s. 55-57.

muhtemelen, bazıları eski müttefikleri olan, gelişen Osmanlı Beyliği'ne başından beri mensup olan ya da daha sonradan katılan bazı Türkleri tanıyorlardı. Başta Pera'daki Cenevizler ve onlar kadar olmasa da, Konstantinopolis'teki öteki Latinler Türklerin Bitinya'da ilerlemekte olduklarını biliyorlar, hatta bazı durumlarda onlarla temas kuruyorlardı. 1311'de Katalanları Tesalya'da bıraktıktan sonra Gelibolu'yu yağmalayan bir grup Türkü Anadolu'ya geri götürmesi için Bizans imparatoru iki Ceneviz kadırgası yolladı. Fakat Cenevizler bunun yerine çoğunu öldürdüler ve kadırgaları İtalya'ya geri götürdüler.[8] Daha sonra, 1323'te on Ceneviz kadırgası Sinop Beyi tarafından ele geçirildi ve bu Cenevizlerden bazıları yıllar boyunca Türklerin tutsağı olarak kaldılar.[9] Ticari ilişkileri de olmalıydı. 1340 öncesi koşulları betimleyen Francesco Balducci Pegolotti, iç bölgelere dört günlük bir yolculuktan sonra ulaşılan bir yerden gelen fakat Bursa'nın tam kuzeyindeki kıyıda, Tirilye'de bulunan, *ghiaghillo* ya da *giachile* olarak tanınan değersiz bir cins şaptan söz eder.[10] Doğudaki Latin tüccarlar muhtemelen, kentlerine oldukça güvenilir raporlar gönderiyorlardı, gene de Floransalı Giovanni Villani örneğinde olduğu gibi bazı Batılı kronik tarih yazarlarının, Türkler hakkında tuhaf bir biçimde gerçek olmayan haberler verdikleri de oluyordu.[11]

Bizans'ın Rumlardan alınması, pek çok Latin'in öteden beri içinde yaşattığı büyük bir tutkuydu. Örneğin 1304'te Papa XI. Benedict ve daha sonra da V. Clement bu hayalin gerçekleşmesi için öneride bulundular; Konstantinopolis'i Türk tehdidinden korumak üzere Rumlara saldırmak gerektiği fikrini, önerilerini meşrulaştırmak için kullandılar. Daha Mart 1325'te Venedik, görünüşte ilk kez, Latin adalarına akın yapan ya da Atinalı Katalanlarla birlikte Batılılara saldıran Türklere karşı bir koalisyon fikrini öngörmüştü. Bunlar Osmanlılar değil, Venedik'in önemli çıkarlarının olduğu Anadolu kıyı beyliklerine mensup Türklerdi.[12] Doğu sorunu yavaş yavaş bir Türk sorununa dönüşüyordu. 1313'te yazan Guillaume Adam ve 1332'de yazan Burcard gibi, bölgeyi tanıyan Haçlı kuramcıları,

8 Muntaner, başlık 241; Gregoras, c. I, s. 253-254. Laiou, *Andronicus II*, s. 166, 232-233 ve Jacoby, s. 233-234, Katalanları bırakıp on Ceneviz gemisiyle 1312/1313'te Anadolu'ya giden başka bir Türk grubu belgeler.

9 Laiou'daki referanslar, *Andronicus II*, s. 301; Balard, *Romanie*, s. 67.

10 Francesco Balducci Pegolotti, *La Pratica della Mercatura*, ed. A. Evans, Cambridge Mass., 1936, s. 43, 293, 369.

11 Giovanni Villani'nin "fantazileri" hakkında, Lemerle, *Aydın*, s. 189 n. 3, 192 n. 2, 4.

12 E. Zachariadou, "The Catalans of Athens and the Beginnings of Turkish Expansion in the Aegean Area", *StuMe*, dizi 3, 21 (1989) s. 821-838; a.y., *Trade and Crusade*, s. 7 n. 21, 15 ve çeşitli yerlerde.

Latin ordularının Suriye'ye giderken İstanbul ya da Çanakkale boğazlarından birini geçerek Türklere saldırmasından söz etmişlerdi. Böyle bir istila hiç kuşkusuz Osmanlı direnişiyle karşılaşacaktı, ama gerçek hedef, Konstantinopolis ve Kudüs'tü;[13] her ne kadar Guillaume Adam "Konstantinopolis'e yakın olan Türkler"den söz açsa da, bu yazarlar Osmanlıları ayrı bir kuvvet olarak görmüyorlardı.[14] 1330'lara gelindiğinde Osmanlı Beyi Orhan'ın en az otuz gemisi vardı, yaklaşık 1346'ya gelindiğinde donanmasıyla Karesi Beyliği'ni kendi topraklarına katmış, bu beyliğin donanmasıyla birlikte Çanakkale Boğazı'nın kontrolünü ele geçirmişti.[15] Pera'daki Cenevizlerin 1337'de Orhan'la temasta oldukları ve Konstantinopolis'e saldırma planını destekledikleri anlaşılıyor.[16] 1339'da Bizans İmparatoru III. Andronikos'un Papa XII. Benedict'e Türklerin eline geçen kentlerin geri alınmasından söz eden ve Rumlarla Latinler arasındaki dinsel farklılıkları sona erdirmek için bir kilise konseyi toplanması için yapılan eski öneriyi yeniden canlandıran bir heyet gönderdi.[17] Papalık, böylelikle özgül bir Osmanlı tehdidinin artmakta olduğundan haberdar ediliyordu.

1340'larda Bizans'ta, VI. İoannes Kantakuzenos'un Orhan'la ittifak kurmasına ve 1346'da kızını Osmanlı hükümdarıyla evlendirmesine yol açan bir iç savaş vardı. 1345'te İmparator, açıkça Batılıların bu tür alışverişlere karşı tepki duymasından çekinerek, kendisine Pera'dan gönderilen iki Fransisken'e muğlak bir biçimde Türk tehdidine karşı durmak gereğini ifade etmekteydi.[18] Üç yıl sonra, Kantakuzenos'un gönderdiği, konsey önerisini yineleyen ve imparatorun -her ne kadar onlarla ittifak halinde olsa bile- İzmir yakınlarındaki Aydın Türklerine karşı düzenlenecek bir saldırıya katılma yönündeki arzusunu dile getiren bir heyet, Avignon'daydı; Kantakuzenos belki de Orhan da dahil olmak üzere, bütün Türklere karşı konumunu pekiştirmek peşindeydi.[19] İmparatorun Osmanlı müttefikleriyle aynı safta savaşan bazı Latinlerin olması da muhtemeldir, çünkü 15 Mayıs 1347'de Kantakuzenos her ikisi de Metz uyruğundan olan Guillaume Poujoize ve Jean Braidy'ye, niteliği tam olarak belirtilmeyen bazı

13 *Recueil des Historiens des Croisades: Documents Armeniens*, c. II, Paris, 1906'da ve Atiya, s. 65-67, 95-110'da tartışılıyor.

14 *Recueil*, c. II, s. 539-542.

15 Zachariadou, *Trade and Crusade*, s. 64.

16 Gregoras, c. I, s. 539.

17 K. Setton, *The Byzantine Background to the Italian Renaissance, Proceedings of the American Philosophical Society*, 100 (1956) s. 42-43.

18 Cantacuzenus, c. II, s. 502-504.

19 Lemerle, *Aydin*, s. 224-226; K. Setton, *The Papacy and the Levant: 1204-1571*, c. I, Philadelphia, 1976, s. 213-215.

hizmetlerine karşılık silahlarına İmparatorluk kartalını ekleme yetkisi vermişti.[20] Bu arada, Papalık Bizans İmparatorluğu'nun girişimine hiçbir resmi yanıt vermemişti. Latinler İzmir'de deniz kenarında bulunan kaleyi Aydın Türklerinin elinden 1344'te aldılar, fakat gittikçe ağırlaşan ekonomik kriz, veba salgını, Bizans'taki iç savaş ile 1351'de başlayan Venedik-Cenova savaşı nedeniyle kaleyi ellerinde tutmakta her geçen gün daha fazla güçlük çekmeye başlamışlardı.

Konstantinopolis'teki Hıristiyan güçler arasındaki büyük bir çatışma, doğal olarak Osmanlıların da işin içine girmelerine yol açtı. Venedik donanması 1351'de bir süre Osmanlı kıyılarında kaldı, fakat Venedikliler her nedense Orhan'ı kızdırmışlardı.[21] Kasım başlarında, Orhan'ın elçileri Pera'daki Cenevizlerle pazarlık yapmaya başladılar ve Floransalı kronik tarih yazarı Matteo Villani'nin sayılar hakkında kısmen yanılarak da olsa gözlediği gibi, dokuz hafif Türk teknesi ya da *parascarmi* ile hem Pera'ya hem de gemilere yerleştirilen bin okçu, 13 Şubat 1352'de Boğaz'da yaşanan savaşta Venedik-Katalan-Bizans donanmasına karşı Cenevizlerle aynı safta savaştılar. Türklerin harcamaları muharebeden on altı gün sonra Pera'da kaydedildi. Türk muhbirler Cenevizlere önemli miktarda bilgi sağladılar, buna karşılık onlar da Osmanlılara elçiler ve armağanlar gönderdiler. Osmanlılar Cenevizlere malzeme tedarik etti ve otuz Ceneviz kadırgası un yüklemek üzere Anadolu'daki Osmanlı topraklarına gitti. Muharebenin sonrasında, Pera'dan gelen elçiler Orhan'la bir antlaşma (anlaşılan, Batılı bir güçle Osmanlılar arasında ilk kez) imzaladılar ve ilkbaharın başlarında Ceneviz donanması Osmanlı limanlarına sığındı. Cenova'nın düşmanları, Orhan'ı, Osmanlılar ile Cenevizler arasındaki ittifakı bozmaya ikna etmek için temsilciler gönderenler de başarılı olamadılar.[22] 1352'nin daha son-

20 J. Schneider, "Un Gentilhomme de Ville: Sire Nicole Louve, Citain de Metz (1387-1462)", *La Noblesse au Moyen Age: XIe-XVe siecles*, ed. P. Contamine, Paris, 1976, s. 183 n. 2. Profesör Schneider Fransızca olan metnin bir fotokopisini verme nezaketini göstermeseydi, bu imparatorluk fermanından haberdar olunamayacaktı.

21 Kantakuzenos, c. III, s. 228'e göre.

22 M. Balard, "A propos de la Bataille du Bosphore: L'Expeditions genoise de Paganino Doria à Constantinople", *TM*, 4 (1970), s. 443-450 ve çeşitli yerlerde önemli yeni malzemeler yer alıyor; ayrıca bkz. H. İnalcık, "The Ottoman Turks and the Crusades: 1329-1451", *A History of the Crusades*, ed. K. Setton, c. VI, Madison, 1989, s. 230-231, (Balard'ın malzemelerinin kullanılmadığı); Balard (s. 444), bu antlaşmanın muharebeden sonra imzalandığını belirtir. Matteo Villani (c. I, s. 200), Türklerin Cenevizlerin yardımına altmış savaş gemisi gönderdiğini belirtir. Iorga, "Latins et Grecs d'Orient et l'Etablissement des Turcs en Europe", *BZ*, 15 (1906), s. 211; İnalcık (s. 231) da onu izleyerek, bir bölümü Ceneviz gemilerindeki bin okçuya ve Orhan'ın Ceneviz lideri Paganino Doria'yla Kalkedon'da yaptığı görüşmeye gönderme

raki aylarında Cenevizler Türk birliklerini gemileriyle Avrupa'ya taşıdılar ve ekim ayında Türkler Edirne'nin güneyindeki Pythion'da Sırpları yenilgiye uğrattılar.[23]

Bu dönemde Kantakuzenos'un kuvvetleri içinde onunla omuz omuza savaşan Katalan askerleri ile pek çok Türk de vardı.[24] 1352 Mayıs'ında Kantakuzenos Cenevizlerle bir ittifaka zorlandı. Böylece Ceneviz'in Orhan'la yaptığı antlaşmayı da kabul etmiş oluyordu,[25] fakat 1354'te Osmanlılar Gelibolu'yu işgal ettiler ve Avrupa'daki varlıklarının devamı yönünde önemli bir adım attılar. 20 Eylül 1355'te Orhan, Pera ahalisinden iki kişi için vergi muafiyeti talebini (daha önce 1352 ya da 1353'te de bu talepte bulunmuştu) yinelemek için İznik'ten Cenova'ya bir mektup yazdı; bu iki kişi 1352 antlaşmasının müzakerelerini yapmış, 1355'te sultanın hizmetinde olan Filippo Demerode ve Bonifacio da Sauro'ydu. Cenova'daki yetkililer, Orhan'ın 1352'de kendilerine yaptığı büyük yardımı anarak ondan kardeşleri ve Peralı Cenevizlerin babası olarak söz ettikleri 21 Mart 1356 tarihli İtalyanca yazılmış uzun bir yanıtla talebini kabul ettiler. Bu muafiyet, Orhan'ın 1352 savaşından sonra Cenevizlerle yapmış olduğu *concordium*'a gönderme yapılarak 20 Kasım 1358 tarihinde Cenova'da teyit edildi.[26] Orhan, Aralık 1358'de, Gelibolu'dan geçen Ceneviz gemilerine müdahale etmemesi ve Cenevizlerle yapılan antlaşmalardan muhtemelen 1352 tarihli olana uygun hareket etmesi konusunda oğlu Süleyman'ı uyardı.[27]

yapar, fakat kaynaklan bu çıkarsamaları desteklemez. E. Zachariadou, "S'Enrichir en Asie Mineure au XIVe Siecle", *Hommes et Richesses dans l'Empire byzantin, c. II: VIIIe-XVe Siecle*'in içinde, ed. V. Kravari vd., Paris, 1991, s. 222-223, Gregoras'ın, c. III, s. 91'deki 1351 sonlarında ittifak yapmak ve yıllık belli bir vergi ödemek vaadiyle Cenevizlerin Orhan'a bir heyet gönderdiği ve Şubat 1352'den sonra Cenevizlerin Bitinya'da Orhan'ın izniyle Türk birlikleri topladığına (karşılığında kendisine para ödediklerine) dikkati çeken göndermesini alıntılar. İnalcık'a göre (s. 231), Orhan bizzat bu muharebede savaşmıştı; daha sonra, Belgrano, "Prima Serie di Documenti riguardanti la Colonia di Pera", *Atti SLSP*, 13 (1877-1884) s. 127 ve 129'daki metinleri alıntılar. Ayrıca İorga, *Latins et Grecs*, s. 211, 1352'de Koron ve Moton'a saldıranların Osmanlılar olduğunu ileri sürer, ancak, kaynağı, S. Ljubiç, *Monumento Spectantia Historiam Slavorum Medionalium*, c. III-IV, Zagreb, 1872-1874, c. III, s. 240'da yer alan metin, Osmanlıların katılımına işaret etmiyordu.

23 İnalcık, s. 231-232; 1352 güzüne ait bir mektup (Cydones, *Correspondance*, c. I, s. 85-86 içinde), Türklerin Sırplar karşısındaki zaferinden söz eder.

24 A. Luttrell, *Latin Greece, the Hospitallers and the Crusades: 1291 -1440*, Londra, 1982, IX, s. 274.

25 *Liber Iurium Reipublicae Genuensis*'in içindeki metin, ed. H. Ricotti, c. II, Turin, 1867, s. 601-606.

26 Belgrano'daki metinler, s. 125-129.

27 Beldiceanu-Steinherr, *Recherches*, s. 125-126.

Gerçi ağustos ayında Konstantinopolis'teki Venedik balyosu, hükümetine Türk ilerlemesinin yarattığı tehlikelere ilişkin bir uyarı gönderdi ama genel olarak Latinlerin, Osmanlıların Mart 1354'te Gelibolu'yu işgal etmeleri ve Trakya'daki istilaları karşısında pek ciddi bir tepki gösterdiği söylenebilir.[28] 1355'te V. İoannes Paleologos Konstantinopolis üzerindeki denetimi sağlamlaştırdı. Annesi Savoyalı Anna tarafından Latin olan İmparator, dinsel tavizler karşılığında Batının askeri yardımını elde edebileceği ümidiyle kendini boş yere avutuyordu. Papa VI. Innocent, 1356'da Aydın'a karşı Latin birliğini yeniden harekete geçirdi ve Cenevizlerle Kıbrıslılara, V. İoannes'e eklesyastikal birliği kabul ettirmek istiyorlarsa, Osmanlılara karşı onun yanında savaşmaları gerektiğini söyledi.[29] Ertesi yıl Innocent, böyle bir toplantının hazırlıklarını yapması ve askeri eylemi başlatması için elçisi olarak Pierre Thomas'ı Konstantinopolis'e gönderdi. Elçinin yaşamöyküsünü yazan Philippe de Mezieres, daha sonraları muğlak bir biçimde Cenevizlerle diğer Latinlerin Türklere karşı kutsal bir savaşı desteklemeleri için teşvik edildiklerini yazacaktı.[30] V. İoannes, 1358'de Orhan'la bir barış antlaşması yaptı,[31] ancak, Pierre Thomas, 1359'da Konstantinopolis'e döndüğü zaman dinsel tavizler yönünde Bizanslılara baskıda bulundu ve aynı zamanda Osmanlılar üzerine yapılan belki de ilk Latin saldırısına öncülük etti; Rodos Şövalyelerini, Venediklileri, Cenevizleri, İngiliz ve Bizanslıları içeren Latin gücü, Gelibolu'nun karşı kıyısında bir Osmanlı limanı olan Lapseki'yi (Lampsakos) ele geçirdi ve yaktı; *Turci* büyük bir şiddetle, *ululantes et vociferantes*'e karşı saldırıya geçti ve Hıristiyanlar zar zor geri çekildiler.[32]

Pierre Thomas, görünüşte doktrinal sorunlar üzerinde yoğunlaşmış olduğu Konstantinopolis'ten hemen hiç vakit geçirmeden ayrıldı; bundan sonra Batı kaynakları ve etkinlikleri Kıbrıs ve Kudüs'e yönelecekti. Ana-

28 Ljubiç'deki metinler, c. III, s. 265-267.

29 Zachariadou, *Trade and Crusade*, s. 64-65.

30 ... *laetantes animabantur contra Turcos ad sustinendum bella Dei in pace ecclesiae: The Life of Saint Peter Thomas by Philippe de Mezieres*, haz. J. Smet, Roma, 1954, s. 80. Yaklaşık 1359'da Megara açıklarındaki deniz savaşında yenilen Türklerin kimler olduğunun belirlenmesi mümkün değildir: Setton, *The Papacy and the Levant*, c. I, s. 459 n. 116.

31 Zachariadou, *Trade and Crusade*, s. 65.

32 Smet'teki metin, s. 85-86. Zachariadou, *Trade and Crusade*, s. 65-66, Bizans kaynaklarının olayların bu bölümünü ihmal ettiğine dikkati çeker. Türk geleneği de Latin anlatısını doğrular gibidir; aynı şekilde Gelibolu yarımadasının kuzeyine Saros Körfezi'ne aynı dönemde muhtemel bir Latin saldırısını yansıtıyor olması mümkündür: İnalcık, s. 237-238. Bu işe karışan Cenevizlerin, Orhan'la anlaşma yapan Pera'dan olup olmadıkları belirli değildir.

dolu'nun güney kıyılarında yaşayan Türklere karşı Latin saldırıları ve 1365'te Haçlılarca İskenderiye'nin yağmalanması, bu yeni yönelimin sonuçları oldu. Bu durum, bazı Batılıların da farkında oldukları gibi, Osmanlılara ilerlemelerini sürdürme olanağı sağladı; sözgelimi Matteo Villani, Türklerin yaklaşık 1361'de Gelibolu'daki üslerini kullanarak Konstantinopolis'e denizden saldırmış ve İmparatorla Orhan'ın arası açıldığı zaman, Dimotika kasabasını almış olduklarını bildiriyordu.[33] 1362'de Venedikliler, Türklere Avrupa yolunu tıkamak amacıyla, toplam sekiz Ceneviz ve Venedik kadırgasının Gelibolu'dan Karadeniz'e kadar uzanan suları kontrol etmesini ve Osmanlı'ya karşı bir birlik kurulmasını önerdi.[34] Bizanslı âlim ve politikacı Demetrios Kydones'in Latinlerin hiçbir şey yapmayışından, Türklerin onlara güldüğünden ve Konstantinopolis'in de er geç düşeceğinden yakındığında, yıl 1364'tü.[35] Kydones'in haksız olduğunun ortaya çıkması çok sürmedi. 1366'da, önceleri Güney Kıbrıs'a bir Haçlı seferi düzenlemeye niyetli olan V. İoannes'in kuzeni Savoyalı Amedeo, Gelibolu'yu yeniden ele geçirmeye gitti; 1367'de Marmara Denizi'nin Avrupa yakasındaki iki Osmanlı kalesini daha ele geçirdi. Yaklaşık 1368'de Floransa'daki Santa Maria Novella'da yapılan ve kendi portresini de içeren büyük freskten anlaşıldığı üzere, Amedeo'nun başarısı Batıda büyük takdir gördü.[36] Amedeo, V. İoannes'i Papa'ya şahsen biat etmek üzere Roma'ya gitmeye ikna etti, fakat bu bile Batıdan daha fazla maddi yardım gelmesini sağlamayacaktı. Venedikliler, seferleriyle Türklerle olan ticari ilişkilerini tehdit eden Amedeo'ya katılmayı reddediyorlardı; aslına bakılırsa 1365 Nisanında, Orhan'ın halefi Murad'dan ticaret yapma izni almak ümidini besliyorlardı.[37] Murad'ın kendileriyle dostane ilişkiler kurma niyetinde olduğunu öğrenmişlerdi. 1368'de Venedik'ten Konstantinopolis'e gitmek üzere yola çıkan bir elçilik heyeti, Murad'ın Konstantinopolis'in karşı tarafındaki Scutari'de bir Venedik ticarethanesi kurulmasının görüşülmesini istediğini biliyorlardı. İyimser bir bakışla bu heyete, Murad'ın söz konusu yeri koruma yükümlülüğünü üstlenmesini ve Venedik tacirlerinin burada ve diğer Osmanlı limanlarında vergi muafiyetlerinden yararlanmasını sağlayacak bir anlaşma yapma yetkisi verilmişti.[38]

33 Matteo Villani, c. II, s. 340-373.

34 F. Thiriet, "Una Proposta di Lega antiturca tra Venezia, Genova e Bisanzio nel 1362", *Archivio Storico Italiano*, 113 (1955), s. 321, 324. 1363'te Katalan Thebes'ine davet edilen Türklerin Osmanlı olmadıkları anlaşılıyor: Setton, *The Papacy and the Levant*, c. I, s. 458-459.

35 *age*, s. 259.

36 *age*, 285-307; krş. A. Luttrell, "A Hospitaller in a Florentine Fresco: 1366/8", *Burlington Magazine*, s. 114 (1972).

37 Thiriet, *Senat*, c. I, s. 109.

1371'de Türkler Çronomen'de Sırplara karşı büyük bir zafer kazandılar. Bu zaferle, Balkanların tamamı ve uzun vadede Macaristan ve İtalya bile tehdit altına girmişti. Macaristan kralı Lajos, Osmanlı karşıtı bir Haçlı seferine olan arzusunu açığa vurmakla birlikte, durumu Bulgar ve öteki Hıristiyan komşularının aleyhine Macaristan topraklarını genişletmekte kullandı ve Osmanlılar ile Macarların bir çarpışmanın eşiğine gelmeleri hemen olmadı. Bu karşılaşma Macaristan-Venedik savaşı sırasında gerçekleşti.[39] Macarlar 1373'te, Venediklilerle savaş halindeki Padova'ya yardım gönderdikleri zaman, Venedikliler Osmanlılardan yardım istedi ve Murad'ın Macaristan sınırından haziran ayında gönderdiği beş bin kadar Türk okçusu, Kuzeydoğu İtalya'da Padova civarında savaştı. Hiç de yenilmez değildiler; aslına bakılırsa Padovalı kronik tarih yazarı onların kaçarken silahlarını düşürdüklerine ve "şeytan gibi hızlı koştuklarına" değinmekteydi. Gel gelelim, verdikleri zarar oldukça büyüktü; silahları, palaları, büyük şapkaları ve olağanüstü okçuluk hünerleri yöredeki İtalyanlar üzerinde büyük etki bırakacaktı.[40]

1371'den sonra Osmanlı tehdidi Batı için artık göz ardı edilemeyecek bir duruma gelmişti, ama Batı, pek çok görüşme ve pazarlıklara karşın, etkili bir yardım göndermedi. 1372'de papanın dile getirdiği "Hıristiyan inancının ve Roma Kilisesi'nin onurunun yüceltilmesi için" Enguerand de Coucy'nin yönetiminde Draç'a (Durazzo) ve *regnum Albanie*'ye bir sefer yapılması projesi söz konusu oldu. Gerçekten de, Evreuxlu Louis tarafından kurulan Fransız ve Navarinli birlikler 1376'da Draç'ı işgal etti.[41] Venedikliler 1376'da Murad'la görüşmeler yapıyorlardı ve 1377'de Cenevizlere karşı Murad'ı müttefik olarak yanlarına çekmek için bir heyet gönderdiler.[42] 1376'da Venedik ve Cenova arasında büyük bir savaş patladı. Bu savaş sırasında her iki taraf da, farklı Türk gruplarıyla ittifak ya da pazarlıklara giriştiler. 1377 Nisanında Cenevizler, Murad'a 1400 florin değerindeki armağanlarla birlikte bir heyet gönderdiler.[43] Hem imparatorun hem de sultanın karşı karşıya bulunduğu hanedan içi mücadeleler, durumu daha da

38 Ljubiç'teki metin, c. IV, s. 92-93.

39 İnalcık, s. 239-248; Setton, *The Papacy and the Levant*, c. I, s. 286-291, N. Housley, "King Louis the Great of Hungary and the Crusades: 1342-1382", *Slavonic and East European Revue*, 62 (1984), s. 201-208.

40 *Istoria Padovana, RIS*, c. XVII, Milano, 1730, s. 176-184; İnalcık (s. 243), hatalı olarak bu operasyonların yeri olarak Dalmaçya'yı verir.

41 A. Luttrell, "Appunti sulle Compagnie navarresi in Grecia: 1376-1404", *Rivista di Studi Bizantini e Slavi*, 3 (1983), s. 115-116.

42 Zachariadou, *Trade and Crusade*, s. 74 n. 328.

43 Balard, *Romanie*, c.I , s. 89.

karmaşıklaştırıyordu. V. İoannes 1379'da Osmanlıların yardımıyla Konstantinopolis'i yeniden aldı ve 1381'de Cenevizler Venedik ve Murad'la barış yaptı, fakat artık çok geçti. 1376'da Papa XI. Gregorius 1378'de son nefesini vereceği Roma'ya gitmek üzere Avignon'dan ayrıldı. Onun ölümünün ardından iki ayrı papanın seçilmesiyle Katolik dünyada bir hizipleşme yaşandı ve bu da doğuda eşgüdümlü bir Latin etkinliğini neredeyse yirmi yıl boyunca engelledi.[44]

Her şeyden önce Latin tepkisinin önderliği papalık desteğinden yoksun kaldı. XI. Gregorius'un Doğu Akdeniz sorunları arasında Osmanlı tehdidine öncelik verdiği açıktı. 1375'te Napoli kraliçesi Giovanna'ya şunları yazmıştı:

> Türklere karşı koymak, yalnız bir inanç sorunu olarak düşünülemez, bu, Akhaia Prensliği ile Napoli Krallığının savunulması açısından da önemli bir katkıdır; uzun zamandır işgal altında olan kutsal toprakları kurtarmaktansa yok edilme tehlikesiyle karşı karşıya olanlara yardım etmek hem daha kolay hem de daha önemli.[45]

Gregorius, direnişi örgütleme çabasıyla çok sayıda diplomatik girişimde bulundu ve pek çok mektup yazdı, ne var ki, çatışan Latin çıkarları, kurduğu koalisyonları hep dağıtacaktı. 1372'de Tebes'te toplanması kararlaştırılan Osmanlı karşıtı kongre, hiç toplanmadı. Venedikliler ve Cenevizler, 1376'da müdahalenin gerçekten olanaksız hale geldiği Konstantinopolis'te karşı taraflarda yer aldılar. Macar kralı Lajos Bulgarlara saldırmayı tercih etti; Kilikya Ermenistan'ı, Kıbrıs, İzmir ve Latin Yunanistan'ında karmaşık sorunlar vardı. Bütün bu güçlüklerin ardında, batıdaki kronik savaşlar ve veba salgınları ile daha da ağırlaşan ekonomik ve demografik bunalımlar yatıyordu. Latinler hiçbir zaman yoğun bir şekilde Türk sorunu üzerinde duramadılar. Özelde, papalık, İtalyan savaşlarına ve papalık divanının Roma'ya dönüşüne öncelik verdi. Dolayısıyla XI. Gregorius, İtalya'da yıllık ortalama en az 194.000 florin -belki de çok daha fazlasını- harcarken, doğudaki mücadele için sadece, Kıbrıs ruhbanının papalığa sağladığı gelir olan 3.000 florini tahsis ediyordu. Latinler, Türk tehdidine karşı çok yoğun bir diplomatik yazışma yaptılar, ama bu sorun için hemen hemen hiç kaynak ayrılmadı; bunun sonucu olarak da, Latinler pek başarılı olamadılar.[46]

Kilise dışı güçleri ikna etmeyi başaramayan XI. Gregorius, Roma Kilisesi'ne doğrudan doğruya bağlı olan Rodos Şövalyelerine dönerek, papalığa bedavaya gelen bir Türk karşıtı *passagium*'u [askeri seferberlik] oluşturma gayretlerini sürdürdü. Gerçi Lapseki'ye 1359'da yapılan saldırıya elli Rodos Şövalyesi de katılmıştı, ama şövalyelerin savunmasındaki Rodos ve İzmir 1389'ın hemen sonrasına değin Osmanlıların fetih yolu üzerinde yer almıyordu.[47] Hem Avignon hem de Rodos'ta, Şövalyelerin hepsinin ya da bir kısmının Yunanistan'a aktarılması gerektiğini savunan bir düşünce vardı. Burada onlara ait toprakların ve ekonomik üssün geniş ölçüde büyütülebileceği ve böylece Şövalyelerin Batı Avrupa ile Türk -daha çok Osmanlı- tehdidi arasında daha doğrudan bir engel oluşturabileceği düşünülüyordu. 1356'da Şövalyelerin Mora'ya, muhtemelen Korint'te yerleştirilmesine ilişkin bir proje vardı. 1380'lerde Rodos Şövalyeleri'nin başı, Mora Prensliği tahtına geçmeye yönelik arayışlar içindeydi ve 1397 ile 1404 arasında Korint ve Mora Despotluğu'nu Osmanlılara karşı Şövalyeler savunacaklardı.[48] Gregorius'un Türklerin Avrupa'daki ilerleyişlerine tepkisi, asıl Yunanistan topraklarında Şövalyelerin Osmanlılara karşı kullanılmasına dayanan bu uzun dönemli programla örtüşüyordu.

1373'te XI. Gregorius, Şövalyelerin Batılı mali kaynakları hakkında derinlemesine bir tahkikata girişti ve onları Avignon'da bir meclise davet etti. Ayrıca *passagium* için belirgin bir yer saptamak zorundaydı. 1374'te Venediklilere danıştığında, onlardan "Konstantinopolis ya da Romania'nın bazı bölümlerinde" birçok uygun yer bulunduğu yanıtını aldı. Gregorius iki din âlimi ile iki Şövalyeyi Konstantinopolis'e gönderdi. Heyet 1375 güzünde şu öneriyle geri döndü: Papa "Grek toprakları"nı Türklerden kurtarmak için bir sefer düzenlerse V. İoannes Selanik'e ve bir başka şehre, muhtemelen Gelibolu'ya, Rodos Şövalyelerinin yerleşmesine izin verecekti. Gregorius, Aralık 1375'te Şövalyeleri resmi olarak *passagium*'a çağırdı. 1376'da Rodos Hükümdarı, Atina Dükalığına seferden söz eden bir mektup yazdı. Bu arada Konstantinopolis'teki olaylar buraya yapılacak müdahaleyi olanaksız kılmaktaydı. Bunun yerine, 1377'de Şövalyeler Akhaia Prensliği üzerinde beş yıllık imtiyaz aldılar ve daha sonra da burayı işgal ettiler. Ayrıca, Arta körfezindeki Vonitza kasabası üzerinde bir başka imtiyaz elde ettiler. 1378'de Şövalyelerden küçük bir grup, Arta yakınlarında buranın Hıristiyan Arnavut hükümdarı Ghin Boua Spata tarafından pusuya düşürülüp yenilgiye uğratıldı.[49] Bu seferin asıl hedefi asla dile getirilmemişti, ancak, bölgede Osmanlıların akınlar yapmış olması da

44 Dennis, *The Reign of Manuel II*, s. 26-51.

45 N. Housley'de tercüme edildiği gibi, *The Avignon Papacy and the Crusades: 1305-1378*, Oxford, 1986, s. 117.

46 Luttrell, *Latin Greece*, XV çeşitli yerlerde. P. Thibaud, "Pope Gregory XI (1370-1378) and the Crusade", *Canadian Journal of History*, 20 (1985), tatmin edici değildir.

47 Smet, s. 85.

48 Luttrell, "The Hospitallers of Rhodes", s. 98-101.

49 Luttrell, *Latin Greece*, XII, s. 279-283, 286-292; XV, s. 406-414.

mümkündür.[50] Yıllar sonra, 1420'lerde, Giritli Emmanuel Piloti şöyle yazmıştı: Rodos Şövalyelerinin beş kadırgası olsaydı Memlukların ve Türklerin varlığına son vererek onları karaya hapsetmiş, onları haraca bağlamış, hatta Osmanlıların Avrupa'da tutunmasını engellemiş olurlardı. Ancak, Piloti'nin hangi tarihten söz ettiği açık değildir; ne olursa olsun, Rodos Şövalyelerinin genelde bir-iki kadırgadan fazlasına sahip olamayacaklarını Piloti de biliyor olmalıydı.[51]

Osmanlıların fetihlerinin yanı sıra, Venediklilerle olan görüşmeleri de sürdü. Kasım 1381'de Murad'a gelen bir elçi, ondan kendi tebaasını Venedik topraklarına saldırmaktan alıkoymasını istedi. Venedikliler, yardımları için şükranlarını sunmak, Pera'ya saldırmayı reddetmek, Eğriboz'da (Negroponte) Türkler tarafından alınan esirlerin serbest bırakılmasını istemek, tahıl ve şapta gümrük ayrıcalıkları ile Osmanlı topraklarında yapmak istedikleri ticaret için zeminin uygun olup olmadığını öğrenmek gibi amaçlarla 1384'te Murad'a elçi gönderdiler. Temmuz 1385'te, Murad'la temas halinde olan Ptelion'daki Venedik temsilcisi, Venedik hakkındaki düşüncelerini öğrenmek için, padişahla şahsen görüşmeye gitti. Venedikliler 1385'te ya da hemen sonrasında Murad'la bir antlaşma imzaladılar, fakat 1387 ya da 1388'de ilişkiler yeniden gerginleşti. 1387'de, Eğriboz'a, Koron'a (Koroni) ve Mora'daki Modon'a (Methoni) yapılan Osmanlı saldırılarını protesto etmek üzere Venedik elçi heyetleri Osmanlılara gittiler, fakat Murad ve veziri Ali Paşa, tutsakları geri vermedikleri gibi Venediklilerden silahlı yardım ve haraç istediler. Venediklilerin Murad'la birlikte savaşmak için kuvvet göndermeyeceğini açıklamak üzere 1388'de yeni bir elçi gönderildi. Murad, Venedik'in Mora'daki Argos ve Nauplia (Anabolu) denetimini ele geçirme çabalarını engelleyen Mora'nın Rum despotu Teodoros'u destekliyordu. Venedikliler Murad'ı diplomatik yollardan yatıştırmaya çalıştılar, fakat aynı zamanda Mora'yı savunmak ve Murad'ın Balkanlar'daki ilerleyişini durdurmak amacıyla Osmanlı karşıtı bir koalisyon oluşturmayı düşünmeye başladılar.[52] Venedikliler, çok geniş bir alana dağılmış olan, adalarda ve anakarada yer alan toprakların işgali, yönetimi ve savunmasının getirdiği yükten kurtulmaya çalışıyorlardı. Fakat Türklerin fetihleri onları bu politikalarını değiştirmeye zorladı. 1386'da Korfu'yu aldılar ve 1387'de Korfu'daki yöneticileri, Türklerle -muhtemelen haracın ödenmesiyle ilgili olan- yöresel bir antlaşma yaptı.[53] Venedik'in politikası her zaman olduğu gibi muğlak kaldı ve senato 1386'dan 1389'a kadar Avlonya ve hepsinden önemlisi Draç'ı Osmanlı fethinden korumak için müdahaleyi düşünmekteydi.[54]

Epir'deki Şövalyeleri 1378'de terk eden Roma'daki Papa VI. Urban, 1383'ten sonra Selanik ve Konstantinopolis'e bir elçi göndermesine ve 1388'de -hiçbir zaman gerçekleşmeyecek olan- iki kadırganın Türklerle savaşması emrini vermesine rağmen bundan sonra Doğu için pek az şey yaptı.[55] Osmanlılar 1385'te Atina Dükalığı'na hizmet eden Katalan kuvvetlerine saldırdılar ve 1387'de Selanik'i aldılar; Korint Beyi Nerio Acciaiuoli, 1388'de Türklerin Venediklilere karşı başlattıkları saldırıların sorumlusu olmakla suçlandı.[56] Konstantinopolis'teki Cenevizler 1381'de Murad'la barış imzaladılar ve 1382'de V. İoannes, Cenevizlerle iki tarafın da padişaha karşı bir savaşa girmeyeceği maddesini de içeren bir antlaşma yaptı.[57] 8 Haziran 1387'de Cenovalı iki temsilci, muhtemelen Bursa yakınlarındaki Malagina olan Mallaina Hisarı'na gittiler ve Murad'ın sarayının avlusunda padişahla -1352'de Orhan'la ve 1381'de Murad'la yapılmış olanlar da dahil olmak üzere- antlaşmaları onayladılar; Pera ahalisinden Bartolomeo de Lamgascho, metni Rumcadan Latinceye çevirdi. Bu antlaşmaya göre, Giovanni Demelode'den kommerkion [bir tür gümrük vergisi] toplayıcıları tarafından alınan paralar ile Murad'ın Pera'da alınıp satılmış olan mallarına (censaria [komisyon] için ödenen beher 100 hyperpyra'ya 8 karat haricinde) uygulanan censarianın -ya da komisyonculuk vergilerinin- yeniden konulacağına; Murad'ın Türk tebaasının, Pera'dan

50 1380'den önce Epiros'ta Türk varlığı belgelenmemiş durumdadır: D. Nicol, *The Despotate of Epiros: 1267-1479*, Cambridge, 1984, s. 150-153; E. Zachariadou, "Marginalia on the History of Epirus and Albania (1380-1418)", *WZKM*, 78 (1988) 199.

51 *Traite d'Emmanuel Piloti sur le Passage en Terre Sainte: 1420*, ed. P. H. Dopp, Louvain-Paris, 1958, s. 217.

52 Thiriet, *Senat*, c. I, s. 150-151, 162-165, 170, 177-179; K. Setton, "The Catalans and Florentines in Greece: 1380-1462", *A History of Crusades*, c. III, Madison, 1975, s. 245-247; S. Reinert, bu kitapta, s. 196-197, 200-207, 212-217, 218-220. Kayıp olan 1385 antlaşması hakkında, Zachariadou, *Trade and Crusade*, s. 74 n. 328. 1381'de üzerinde anlaşmaya varıldığı gibi Tenedos'u devretmeyi reddettiği zaman, 1382'de bazı Türkler Tenedos'un Venedikli valisi Zanacchi Mudazzo'yu desteklemişlerdi: Setton, *The Papacy and the Levant*, c. I, s. 323-325. Bunların Osmanlılar değil Phocaea'dan Türkler olduğu anlaşılıyor: B. Krekiç, *Dubrovnik (Ragusa) et Levant au Moyen Age*, Paris-Lahey, 1961, s. 42-43, 222-223.

53 Zachariadou, *Marginalia*, s. 201-202.

54 G. Valentini'deki metinler, *Acta Albaniae Veneta saeculorum XIV et XV*, I, bölüm 2, Palermo, 1968, s. 59-60, 63-67, 70-72, 75-83, 85-89; krş. A. Ducellier, *La Façade maritime del'Albanie au Moyen Age: Durazzo et Valona du XIe au XVe Siecle*, Selanik, 1981, s. 492-503.

55 Dennis, *The Reign of Manuel II*, s. 132-150; Luttrell, Latin Greece , XIV, s. 580-581, 584 n. 11.

56 Setton, *The Papacy and the Levant*, c. I, s. 239, 247 n. 70.

57 Dennis, *The Reign of Manuel II*, s. 43-44, 50-51.

ihraç ya da ithal edilen mallara kommerkion ödemek zorunda olmadığına, fakat beher 100 hyperpyra için 8 karat komisyon ödemesi gerektiğine; Cenevizlerin, yalnızca, üzerinde daha önce kararlaştırılmış olan normal kommerkion ödeyerek Osmanlı topraklarında rahatsız edilmeksizin ticaret serbestisine sahip olduklarına; Cenevizlerin, Müslümanlar, Rumlar, Venedikliler ve ötekilerle aynı düşük vergileri ödeyerek Osmanlı limanlarından gemilerine gıda maddesi yükleyebileceklerine; her iki tarafın kaçan köleleri geri vereceklerine ya da bedelini ödeyeceklerine; ve Cenevizlerin Pera'dakilere bu antlaşmayı kabul ettireceğine karar veriliyordu.[58] Daha sonra, Osmanlı temsilcileri 1390, 1391 ve 1392'de Pera'da oldukça iyi karşılandılar.[59]

Çeşitli ateşkes antlaşmaları ve ticari anlaşmalarla bozulup farklı unsurlarla yeniden kurulan Osmanlı karşıtı ittifakların politikalarındaki art arda gelen değişiklikler veya dalgalanmalar basit bir yalpalama değil, daha çok, acil sorunlar karşısında kısa vadeli çözümlere başvurma alışkanlığının sonucudur. Hem doğuda hem de batıda dengeler ve aktörler değişirken, Doğu Akdeniz'de kararlar olay yerinde alınır ya da Avignon, Cenova ya da Venedik gibi uzak merkezlerden dayatılırken bu alışkanlık kendini hep hissettiriyordu. Türklere cephe alışın altında yatan temel neden Türklerin kâfir oluşu değildi; karar alınırken çoğunlukla ticari kaygılar belirleyici oluyordu. Cenevizler, I. Murad'la 1387 Haziranında yaptıkları antlaşmanın ardından, 1388 Haziranından biraz önce Rodos Şövalyeleri, Venedik ve Bizans'ı da içine alacak bir Hıristiyan ittifakı önerisini ortaya attılar.[60] Ekim ve Kasım 1388'de Cenevizler, Murad'a ve diğer Türk beyliklerine (*Moratus Bey et eius secta*) karşı Girit, Nakşa (Naxos), Sakız ve Rodos'u içeren bir deniz birliği kurulmasını önerdiler ve bu öneri o yılın sonlarına doğru kabul edildi. Bu, olası bir Osmanlı saldırısına karşı koymayı amaçlayan bir savunma antlaşmasıydı.[61] Bununla birlikte, ertesi yıl, Murad'ın öldürüldüğü Kosova muharebesinden sonra, Pera'dan gelen bir elçi yeni padişaha, Murad'ın oğlu Bayezid'e gitti ve mevcut Osmanlı antlaşmaları

58 Belgrano'daki metin, s. 146-149; krş. Beldiceanu-Steinherr, *Recherches*, s. 241-243. Malagina hakkında bkz. Reinert, bu kitapta, s. 194 n. 31 ve C. Foss. Eliano di Camilla 1386'da Murad'la antlaşma yapmak üzere Pera'dan gitmişti: Balard, *Romanie*, c. I, s. 92-93.

59 Belgrano'daki metinler, s. 151-154, 160-167, 169-172.

60 Venedikliler Cenevizlerin önerisine 8 Haziran 1388'de yanıt verdi: Thiriet, *Senat*, c. I, s. 178.

61 Belgrano'daki metin, "Secunda Serie di Documenti riguardanti la Colonia di Pera", *Atti SLSP*, 13 (1877-1884) s. 953-956; krş. Reinert, bu kitapta, s. 217-218.

26 Ekim 1389'da Pera'da yenilendi.[62] Eserini belki on yıl kadar sonra yazan Froissart'a göre, Pera ve Konstantinopolis'i savunanlar ve Türklerin Napoli ve Roma'ya ulaşmalarını önleyenler Cenevizlerdi,[63] yine de Cenevizin politikaları gerçekte Venedik'inki kadar muğlaktı.

Temel siyasi gelişmelerin yanı sıra Latinlerin Osmanlılarla daha başka bağlantıları da vardı. 1355'ten beri Midilli'yi ellerinde tutan ve evlilik yoluyla Paleologos hanedanı ile bağlantısı olan Cenovalı Gattilusio ailesi Türklere özellikle yakındı. Francesco Gattilusio Osmanlılara karşı V. Ioannes'i destekledi[64] ve 1366'da Gelibolu'nun geri alınması için savaştı.[65] Ancak oğlu, II. Francesco daha ihtiyatlıydı. 1388'de kurulan Osmanlı karşıtı ittifaka katıldı; fakat bir süre sonra, 1396'da, ittifak antlaşmasına uymayarak Türklere karşı Pera'nın yardımına gitmedi.[66] 1396 ve 1397'de Niğbolu'da (Nikopolis) ele geçirilen Latinlerin fidye karşılığı salıverilmeleri için Bayezid'le anlaştı,[67] fakat Fransızlar padişahın "dostu" olarak gördükleri Francesco'ya güvenmediler. Gerçekten de Francesco, 1399'da Osmanlıları yakında gerçekleşecek bir Latin saldırısı konusunda uyaracaktı.[68]

Uzak bölgelerdeki Latinlerin Osmanlılarla kurdukları temasların çeşitli nedenleri vardı. Ingiliz birlikleri 1359'da Lapseki'de ve 1366'da Gelibolu'da savaşmışlardı.[69] Mowbray lordu John 1368'de "Türkler"le savaşırken öldürülmüş ve Pera'da gömülmüştü. II. Richard'ın şövalyelerinden, şair Geoffrey Chaucer'ın dostları olan Sir William Neville ve Sir John Clanvowe 1391'de, Konstantinopolis'e yardım konusuyla ilgili bir kraliyet heyetinde görevli bulundukları sırada Pera'da ölmüşlerdi.[70] 1388 Şubat ya da Mart'ında gelecekteki Fransız Mareşali Jean de Boucicaut ve dostu Renault de Roye seyahat güvencesi almak için, Konstantinopolis'ten o sıralar Gelibolu yakınlarında bulunan Murad'a gönderildiler ve bu güvenceyi aldılar. Murad onları büyük bir şölenle karşılayıp üç ay ya-

62 Balard, *Romanie*, c. I, s. 97.

63 Jean Froissart, *Oeuvres*, ed. Kervyn de Lettenhove, 25 c., Brüksel, 1870-1877, c. XI, s. 229-231.

64 G. Dennis, *Byzantium and the Franks 1350-1420*, Londra, 1982, I, s. 9-10.

65 Setton, *The Papacy and the Levant*, c. I, s. 299.

66 Belgrano'daki metin, s. 965-967.

67 Setton, *The Papacy and the Levant*, c. I, s. 359-364.

68 Dennis, *Byzantium and the Franks*, I, s. 17, 18 no. 41.

69 A. Luttrell, "English Levantine Crusaders: 1363-1367", *Renaissance Studies*, 2 (1988).

70 S. Düll-A. Luttrell-M. Keen, "Faithful unto Death: The Tomb Slab of Sir William Neville and Sir John Clanvowe, Constantinople 1391", *Antiquaries Journal*, 71 (1991), s. 174-190.

nında ağırladı ve Müslüman düşmanlarına karşı kendisi için savaşmalarını önerdi. Ancak o sırada, savaşılacak Müslüman düşman yoktu. Bu iki Fransız, padişahın da bir anlamda şövalye ruhlu olduğunu hissetmişlerdi. I. Murad kendilerine teşekkür etti ve birkaç adamını onlara Macar sınırına kadar refakat etmesi için yanlarına verdi.[71] Kronik tarih yazarı Jean Froissart, Boucicaut ve dört arkadaşının, "kahraman" Murad'a yaptıkları bu ziyaretin, aynı zamanda Kudüs'e yaptıkları haccı da içeren yolculuklarının bir parçası olduğunu belirtir.[72] 1389'dan önce hacıların genellikle Osmanlılarla temasları olmazdı. Johan Schiltberger, Bertrandon de la Broquiere ve Ghilibert de Lannoy gibilerinin yolculuk ya da casusluk hikâyeleri tümüyle 1400'den sonra çıkmıştır.[73] Osmanlıların bazı Latinlere yanlarında görev verdikleri ve sözgelimi, 1389'dan önce Murad'ın hizmetinde olan ve 1396'da Niğbolu'daki büyük muharebe sırasında Türkçeyi en azından biraz konuşabilen Fransız şövalyesi Jacques de Helley gibi, bunlardan birkaçının az çok Türkçe öğrenmiş oldukları biliniyor.[74]

Fransız kronikler, kendilerine doğudan ulaşan bilgileri tutarlı bir biçimde sunmazlar. 1384'te genç Fransız kralı VI. Charles'a, Murad'ın bir rüya gördüğü anlatılmıştı. Bu rüyada on üç Batılı prens Murad'ın ayaklarına kapanmış, Apollo adlı bir sözde tanrı da ona altından bir taç uzatmış.[75] 1384 Haziranında Kilikya Ermenistan'ının sürgün edilen "egzotik" kralı VI. Leo Paris'e geldi ve Doğu sorunlarıyla ilgilenen kraliyet konseyinin huzurunda bir konuşma yaptı. Ertesi yıl Londra'ya gitti ve Fransızlarla barış yapılarak bir Haçlı seferi düzenlenmesi çağrısında bulundu. Bu çağrılar üzerine İngiliz kralı, görüşme yapmaları için Fransa'ya elçilerini gönderdi.[76] Muhtemelen bu olaylardan sonra, hatta belki de 1396'daki Niğbolu felaketinden bile sonra ürün vermiş olan Froissart, Leo'nun Fransız kralı ve maiyeti önünde yaptığını varsaydığı bir konuş-

71 *Le Livre des Fais du bon Messire Jehan le Maingre, dit Bouciquaut*, ed. D. Lalande, Cenova, 1985, s. 61-62. Murad'ın 1388'in ikinci çeyreğinde Gelibolu yakınlarında bulunması oldukça muhtemeldir: Reinert, bu kitapta, s. 197-200. Renault de Roye hakkında, bkz. J. Delaville Le Roulx, *La France en Orinet au XIVe siecle*, c. I, (Paris 1886) s. 162-163.

72 Froissart, c. XII, s. 39; c. XIV, s. 381.

73 Krş. R. Schwoebel, *The Shadow of the Crescent: The Renaissance Image of the Turk (1453-1517)*, Nieukoop, 1967.

74 Froissart, c. XV, s. 319-320; krş. J. Richard, "An Account of the Battle of Hattin referring to Frankish Mercenaries in Oriental Muslim States", *Speculum*, 27 (1952).

75 *Chronique du Relgieux de Saint-Denys*, ed. M. Bellaguet, 6 c., Paris, 1839-1852, c. I, s. 318-320.

76 N. Iorga, *Philippe de Mezieres (1327-1405) et la Croisade du XIVe Siecle*, Paris, 1896, s. 463-465.

mayı aktarır. Bu konuşma hayli tahrif edilmiş de olsa, 1389 dolaylarında bilgili bir Batılının bile kafasında nasıl bir Türk imgesi yarattığını yansıtır. Froissart, *Turc*'ler ile *Tartre*'ları; Osmanlı padişahı, Babil ya da Kahire Sultanı ile Moğol hükümdarı Timur'u ya da *Tartarie*'nin *takon*'u, *takem*'i ya da *cakem*'i -anlaşılan *Hakem*'i- olarak adlandırılan naiplerinden birini; Sırbistan ile Macaristan'ı; Rum imparator ile Konstantinopolis'in yalnız unvanı Latince olan imparatorunu birbirine karıştırmıştı. VI. Leo ise bu türden hatalara asla düşmezdi. Hatta Froissart, 1369'da Kıbrıs Kralı Pierre'i Türklerin öldürdüğünü sanıyordu.

Rivayete göre, VI. Leo, Savoyalı Amadeo'nun Fransa'daki sarayında, Gelibolu'nun "Tatarlar"dan 1366'da geri alınmasından söz etti. Leo'ya göre, Murad Gelibolu'yu zorla yeniden fethetmişti; emrindekiler, ya da *tacon*'un adamları Konstantinopolis'e çoktan yerleşmişlerdi ve Türkler, iki ayrı papaya bağlanarak birliklerini yitiren Latinlerin haline gülüyorlardı. Leo'nun yaptığı kafa karıştırıcı bir konuşmada, Murad'ın Fransız dilini seven ve Fransa'yı görmek isteyen cesur ve soylu bir insan olduğundan söz ediliyordu. Bu padişah, kendine boyun eğilmesini istiyor, ama aralarında -Leo'nun konuşmasında sürekli olarak adları geçen- Satala, Efes ve Miletli Türk beylerin de bulunduğu, kullarının kılına dokunmuyordu. 100.000 kişilik bir orduya ve 10.000 kişilik bir muhafız gücüne sahipti; sürekli ordugâhta yaşıyor ve doksan yaşındaki babası her yere onunla birlikte geliyordu. Murad tüm "Macaristan"ı fethetmek ve Tataristan, Bağdat ve Kahire sultanları tarafından hükümdar ilan edileceğini hayal ettiği Roma'ya kadar ulaşmak istemiş, fakat boyun eğmeyi reddeden cesur Lazara (muhtemelen Sırp hükümdarı Lazar) tarafından pusuya düşürülüp yenilgiye uğratılmıştı. Leo'nun, hem Murad'ın hem de Lazar'ın öldürüldüğü Kosova muharebesinden epeyce önce 1384'te yaptığı konuşma, bu noktada kesiliyor ve Froissart, garip bir biçimde, bu muharebeyi hiç anmıyor.[77] Buradan, Lazar'ın 1386'da Murad'ı Ploşnik'te bir şekilde durdurduğu ve Ağustos 1388'de Bosna'daki Bileka'da bir Osmanlı birliğine karşı önemli bir zafer kazandığı anlaşılmaktadır.[78]

Froissart, Boucicault'nun "Yunanistan ve Türkiye"den padişahın "Macaristan"a saldıracağına dair haberlerle döndüğünü aktarır. Bu haberler üzerine Fransa kralı ile halkı "Macaristan" ve Konstantinopolis'i savunmak, bu vesileyle de Kilikya Ermenistan'ını yeniden canlandırmayı arzu et-

77 Froissart, c. XI, s. 229-249; Leo'nun "söylevi" ayrıntılı çözümlemeyi hak ediyor.

78 Reinert, bu kitapta, s. 190-193, 210-212; krş. İnalcık, s. 247. Balkanlar'daki olaylara ilişkin karışık Batılı anlatılar Reinert'in olaylara ilişkin açıklamalarının ışığında ayrıntılı bir incelemeyi gerektirmektedir.

mişti.[79] Aslında Boucicault, Kosova muharebesinden sonra, Kudüs'ten Rodos ve Venedik yoluyla dönmüştü ve 1389 Ekiminde Burgundy'de bulunuyordu.[80] Froissart, Murad'ı -Emir Bey anlamına gelebilecek- *l'Amorath-Baquin*; Bayezid'i ise *Baasach dit Amorath-Baquin* olarak adlandırıyordu.[81] Saint Denysli kronik tarih yazarının aktardıkları ise daha akla yakın. Ona göre, Kudüs'ten dönen Fransız soyluları, "Macarların" Murad tarafından yenildiği haberini getirmişlerdi. Soyluların sözünü ettiği yenilgi, muhtemelen, Sırpların Kosova'da uğradığı hezimetti. *Lamorat-Baxim* olarak adlandırılan ve Pers İmparatorunun *subditus*'u olduğu söylenen Murad'ın, kendisine Batılı devletlerin niyetleri konusunda bilgi veren casusları olduğu ve "Avusturya"yla olan işi bittiği zaman Fransa'yı ziyaret etmek istediği öne sürülüyordu. Padişahın, onunla teke tek dövüşmeyi dilediği rivayet edilen Fransız kralıyla tanışmak istediği söyleniyordu. Murad'ın düşmanlarına insanca davrandığı ve onlara, sürgün edilmek yerine, haraca bağlanmayı kabul etme seçeneğini verdiği söyleniyordu; bir seyahat güvencesiyle her isteyen onun topraklarında güvenle yolculuk edebilirdi.[82]

Papalık elçisi Pierre Thomas'ın dostu ve biyografisinin yazarı, Kıbrıs'ın eski şansölyesi, Fransa kralı V. Charles'ın danışmanı ve oğlu VI. Charles'ın öğretmeni ve Kudüs davasının hararetli bir savunucusu olan Philippe de Mezieres, VI. Leo ile yakın temas halindeydi. 1397'de yazan Mezieres, Murad'ın pek derine inmeyen kökenlerine, askeri ve diplomatik hünerlerine ve Bizans ve Balkanlar'ın büyük bölümünü zaptetmesine değiniyor ve Türklerin 1389'da Kosova'da çok şiddetli bir direnişle karşılaştıklarını ve ağır kayıplar verdiklerini kaydediyordu.[83] Mezieres'in Haçlı seferi propagandası, Kudüs'ün yeniden canlandırılmasına giden tek yolun Anadolu'dan geçtiğini dile getiren, 14. yüzyıl boyunca canlı kalan ve kısmen Godefroi de Bouillon ile I. Haçlı Seferi hakkında tarihleri okumaktan mülhem eski fikri içeriyordu.[84] 1389'da, Haziran ile Ekim arasında tamamladığı *Songe du vieil Pelerin* başlıklı hacimli eserinde Mezieres, Murad ve Türklerin Konstantinopolis ile Bulgaristan imparatorluklarını, Sırp Krallığı'nı ve başka toprakları fethetmiş olduklarını, on yıl içinde Murad ya da halefinin Güney İtalya ve Almanya'ya ulaşmasından korkulması gerektiğini; onlara karşı uzun süre direnebilecek hiçbir kuvvetin olmadığını yazıyordu. Eserinin son bölümünde yer alan ve Kosova'dan sonra yazıldığı anlaşılan bir bölümde Mezieres, Murad ile oğullarından birinin *Albanie*'de Hıristiyanların zaferiyle sonuçlanan bir savaşta öldürüldüklerinden söz etmekteydi. Burada da Kudüs'e yapılacak ve Konstantinopolis'ten geçip yol üzerindeki Türkleri ezecek bir Haçlı seferini öneriyordu.[85]

Batıda Haçlı seferi, hükümdarların kilise vergisi koymaları için uzun zamandır bir bahane oluşturmaktaydı.[86] Osmanlı tehdidi de, 1380'lerde, öncelikle İngiliz-Fransız barışının tehlikeye düşmemesini veya papalık hizipleşmesine son verilmesini amaçlayan görüşmeler için bir kılıf ya da meşrulaştırma zemini olarak kullanılan yararlı bir diplomatik kozdu. Gerçekten de bu iki konu Haçlı seferi düzenleme planlarının hayata geçirilmesinin önünde engel oluşturuyordu.[87] Ama Latinler stratejik önceliklerini şaşırmışlardı. 1390'da Tunus'taki Mehdiye üzerine bir sefer düzenlendi. Haziran 1389'da Kosova'da Sırpların uğradığı hezimet ilkin yanlış anlaşılmış, hatta sevince yol açmıştı. Başka yıllarda gerçekleşmiş olayların 1395'te olduğunu sanan Saint Denys keşişine göre, Venedik elçileri Paris'e temmuzda ulaşmış ve Sırp lideri Lazar'ın öldürülmüş olduğuna hiç değinmeksizin Murad'ın ölümü ile bir Hıristiyan zaferini bildirmişti. Kronik tarih yazarı, Lazar'ı Macar kralı ile karıştırıyor ve Murad'ın oğlu ve halefi Bayezid'i onun *nepos*'u olarak anıyordu. Bundan başka, Kosova'dan gelen ilk haberleri duyan Fransız kralının ve amcasının şükran duası için Notre Dame'a gittiğini de bildirmekteydi.[88] Aynı dönemde Floransalı bir kronik tarih yazarı da birçok söylentiyi ayrıntılarıyla anlatıyor ve bazı Cenevizler ve kimi diğer Hıristiyanların orada Türklerle aynı safta savaştığını iddia ediyordu.[89]

Latinlerin, Osmanlıları Türklerin bir kolu olarak gördüğüne ilişkin bir ipucuna uzun dönemler rastlanmaz. 1389'a gelindiğinde Osmanlı tehdi-

79 Froissart, c. IV, s. 386-387.

80 *Livre des Fais*, s. 64.

81 Froissart, c. XIV, s. 235; c. XVI, s. 217.

82 *Religieux de Saint-Denys*, c. I, s. 708-710; Kosova'ya yönelik karışık Batılı tepkiler, T. Emmert, *Serbian Golgotha: Kosova, 1389*'da incelenmiştir, New York, 1990, s. 48-60. *Kosova: Legacy of a Medieval Battle*, ed. W. Vucinich-T. Emmert, Minneapolis, 1991'e yapılan katkılara başvurmak mümkün olmadı.

83 Froissart'taki metin, c. XVI, s. 510-511.

84 J. Williamson, "Philippe de Mezieres et l'Influence du Cycle de la Croisade au 14e Siecle" (yazarın gönderme nezaketini gösterdiği yayımlanmamış metin).

85 Philippe de Mezieres, c. I, s. 253; c. II, s. 434, 501, 531; krş. Emmert, s. 49-51, 176-177.

86 Luttrell, *Latin Grece*, XIV, s. 582-583, XVI, s. 133-134; Housley, *The Avignon Papacy*, s. 162-198 ve çeşitli yerlerde.

87 J. Palmer, *England, France and Christendom: 1377-99*, Londra, 1972, s. 180-192.

88 *Religieux du Saint-Denys*, c. II, s. 386-390; bu karışıkların muhtemel yorumlamaları Emmert'te tartışılıyor, s. 54-57, 179-184.

89 *Cronica Volgare di Anonimo Fiorentino*, ed. E. Bellondi, *RIS*'in içinde, c. XXVII, bölüm 2, Città di Castello, 1917, s. 77-79; krş. Emmert, s. 54-57, 179-184.

dinin ciddiyetinin farkına varmalarına rağmen, Batı sorunları ve ticari kaygılarla fazlasıyla meşgul, kendi aralarında fazlasıyla bölünmüş durumdaydılar, Haçlı seferlerini bir vergilendirme aracı olarak kullanmaya oldukça hevesliydiler, güçlü ve birleşik bir eyleme girişmelerini engelleyecek kadar Rumlara düşmandılar. Bu eylem, 1396'da, Niğbolu'da dağıtılan fakat en azından Konstantinopolis'in düşmesini 60 yıl kadar erteleyen Haçlı seferiyle gerçekleşti.[90] Osmanlılar, 1402'de Sultan Bayezid'in Timur'un eline geçtiği Ankara yakınlarında müthiş bir bozguna uğradılar, fakat o zaman bile Latinler Osmanlıların ayakta kalan güçlerine saldırmaktan aciz kaldılar. Venedik ve Ceneviz gemileri, Türkleri Avrupa'ya taşıyarak güvenliklerini sağladı ve 1403'te Hıristiyan devletler Bayezid'in oğlu Süleyman'la, Timur'a karşı bir antlaşma yaptılar.[91] Onlarca yıl süren tavizlerin ve belirsizliğin ardından, Latinler Osmanlıları, Levanten dünyanın -yokluğunu tasavvur bile edemeyecekleri- ayrılmaz bir parçası olarak görmeye başlamışlardı; Osmanlı rejimini yeniden şekillendirmek ya da yıkmak kadar, onu olduğu gibi korumak kaygısını taşıyorlardı.

90 Krş. Luttrell, "The Hospitallers of Rhodes", s. 97-98.
91 Alexandrescu-Dersca, *Timur*, s. 83-85, 105-107.

İLK OSMANLILARIN TOPLUMSAL KÖKENİ

IRÈNE MÉLIKOFF

Anadolu Selçukluları döneminde ve özellikle de 13. yüzyılda kentlerde yaşam çok canlıydı. Kentliler Farsça konuşuyordu ve Fars kültürü egemen kültürdü. Resmi din, temelleri medresede öğretilen Sünni Islamdı. Anadolu'da medreseler ünlüydü ve bunlar kent merkezlerindeki kültür yaşamını etkiliyorlardı. Ticaret ve zanaatkârlık büyük ölçüde Hıristiyanların ve Yahudilerin elindeydi. Selçuklu yönetimi hoşgörülü ve geniş düşünceliydi. Müslümanlar ve gayrimüslimler barış içinde birlikte yaşıyor ve gayet iyi anlaşıyorlardı. Manevi hayat çok gelişmişti. Birçok kez Küçük Asya'ya giden Muhyiddin Arabi (1164-1241), tasavvufi panteizm (*Pantheisme mystique*) olarak tanımlanabilecek "Vahdet-i Vücud" öğretisini yaymıştı. Kültürlü ve iyi yetişmiş bireyler olan Selçuklu sultanları tasavvufun ve ilmin gelişmesine yardımcı oluyorlardı. Öte yandan Mevlana Celaleddin Rumi'nin güçlü kişiliği de kent merkezlerindeki manevi ve felsefi yaşamı etkilemiştir.[1]

Ama çoğu göçebe olan ve göçleri yüzyıllara yayılan (11. yüzyıl sonundan 14. yüzyıla kadar) Türkmen aşiretlerinin akın ettiği kırsal kesimde durum çok farklıydı. En önemli dönem, Moğol istilasına bağlı göçlerin görüldüğü 13. yüzyıl olmuştur. Bu istila Orta Asya'dan ve Horasan'dan gelip Anadolu'ya doğru giden Oğuz boylarının yoğun göçüne neden oldu. Harezmşah'ın yenilgisinden sonra Harezmler de Anadolu Selçuklularına sığınmak istediler. Sultan I. Alaeddin Keykubad (1220-1237) bunların bir bölümünü ordusuna aldı ve geri kalanları da Orta Anadolu'ya yerleştirdi. Bununla birlikte II. Gıyaseddin Keyhüsrev (1237-1246) döneminde Sul-

1 Bkz. Cahen, *Turquie Pre-ottomane*, s. 148 ve devamı (kentler); s. 162 ve devamı (gayrimüslimler); s. 208 ve devamı (kültürel ve dini yaşam).

tan ve Harezmler arasındaki ilişkiler bozuldu ve Harezmlerin çoğu yağmacılık yaparak ülkede kargaşa yarattılar. Harezmler 1239-1240 yıllarında ülkeyi sarsan isyan hareketi sırasında Babai saflarında yer aldılar.[2]

Türkmen aşiretlerinin yoğun göçü, maddi ve toplumsal güçlüklere yol açtı. Aşiretler çoğu zaman sürüleri için yayla ve kışlak bulmakta güçlük çekiyorlardı. Bu yüzden, sözgelimi 1263'te bazı aşiretler Bizans imparatoru VIII. Mihael Paleologos'tan yayla ve kışlak istediler. Bunlar Dobruca'ya gönderildiler.[3] Çoğu hâlâ göçebe olan kırsal kesim Türkmenleri kent merkezlerindeki Müslümanlaşmış ve Acemleşmiş halkla geçinemiyordu. Kentlerde yaşayan insanlar, cahil ve Türkçeden başka dil bilmeyen Türkmenlere iyi gözle bakmıyorlardı. Onlara "Etrâk-ı bî-idrâk" diyorlardı. Türkmenler konformist olmayan ve heterodoks bir inanca sahip olduklarından "Etrâk'ın dini zayıf" diyorlardı.

Gerçekten de Türkmenler atalarının inançlarını öğretmeye ve uygulamaya devam ediyorlardı; Müslümanlığı kabul etmiş olsalar da eski geleneklerine ve atalarından kalma alışkanlıklarına bağlılıklarını sürdürüyorlardı. Türkmen aşiretlerinin hepsi Müslümanlığı kabul etmiş değildi. Anadolu'nun Müslümanlaşması yüzyıllar boyunca sürmüştür. Türkler tarih boyunca birçok dünya dinini benimsemişlerdir. Orta Asya ve Sibirya'da sürekli canlı ve gündemde olan Şamanizm dışında, Manihaist, Budist olan, Nasturi Hıristiyanlığı kabul eden Türkler de olmuştur; ayrıca bunlara Musevi Hazarları, Ortodoks Gagavuzları, Katolik Kumanları vb ekleyebiliriz. Manihaizm, Anadolu'ya göç sırasında kaybolmuştu, ama Budizm için aynı şeyi söylemek mümkün değildi. Selçuklu döneminde, Eretnalar gibi Uygur kökenli ailelerin Budist olduğu bilinmektedir.[4] Ayrıca Nasturiler de vardı: Melik Danişmend Destanı buna tanıklık eder.[5] Ama Türkmen aşiretler arasında egemen olan, İslam kisvesi altında da olsa Şamanizmdi. Aşiret reisleri aynı zamanda dini önderlerdi ve Müslüman "baba", hem büyücü-din adamı hem üfürükçü olan "şaman"a çok daha yakındı. Sözgelimi Babai isyanının önderi Baba İlyas, keramet sahibi ve aynı

2 Bkz. Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, s. 58-59; Ocak, *Babailer İsyanı*, s. 44-45.

3 Bkz. Wittek, "Yazıjıoghlu", s. 639-668; A. Decei, "Le Probleme de la Colonisation des Turcs Seldjoucides dans la Dobroggea au XIIIe siecle", *TAD*, 6/10-11 (1968) s. 85-111.

4 Bkz. Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, s. 96-100; F. Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *SAD*, I (1969).

5 Melik Danişmend'in düşmanlarından biri Nestorios ile Nasturiler arasındaki yakınlık *Le Geste de Melik Dânişmend* (Paris, 1960) adlı yapıtımı yazdığım sırada tamamen gözümden kaçtı; oysa *Battalname*'de gizli bir dinin gereklerini yerine getiren ve Hak dininden olmayan bir "Nestorios"a rastlamıştım: bkz. *Le Geste de Melik Dânişmend*, c. I, s. 169.

zamanda üfürükçü olan bir şamandı. Müritleri onun öldüğüne bir türlü inanmak istemediler. Baba İlyas, manevi ve cismani bir güçle aynı zamanda dini önder de olan aşiret reislerine örnektir.[6] Aynı zamanda aşiret reisi olan öteki dini önderler arasında, 1263'te -muhtemelen büyük Çepni aşiretinden olan- bazı Türkmen aşiretlerini Dobruca'ya götüren Sarı Saltuk sayılabilir.[7] O da Baba İlyas gibi savaşçı dervişliği temsil eder.

Babalar İslam kisvesi altında eski törenlerini sürdürüyorlardı: Eski Türk geleneklerine uygun olarak kadınlar ve erkekler meclislere birlikte katılıyorlardı, alkollü içki içmek ve esrar kullanmak yaygındı. Bu uygulamalar 12. yüzyılda Yesi'de, Ahmed Yesevi'nin meclisleri için de geçerliydi. Bunlar dönemin ulemasını dehşete düşürdü, "müfettişler" gönderildi ama görevlerini yapamadan geri döndüler.[8] Aynı şeyler, torunu Elvan Çelebi'nin *Menâkıbname*'sinin de tanıklık ettiği gibi, Baba İlyas'ın meclislerinde de oluyordu.[9] Alkollü içki kullanımına gelince: İlk Osmanlı tarihlerinden öğrendiğimize göre Orhan Gazi, Geyikli Baba'yla çok iyi ilişkiler içindeydi; Geyikli Baba, dervişleriyle Bursa'nın fethine katılmıştı ve Orhan Gazi "Baba'nın içki içme alışkanlığı vardır" gerekçesiyle, kendisine şarap gönderilmesini istemişti.[10] Bu olay, torunlarının medresesinden çok, Türkmen babalarına yakın olan ilk Osmanlı sultanlarının hoşgörü anlayışını ve tutucu olmayan tavırlarını çarpıcı biçimde göstermektedir.

Sarı Saltuk Baba'dan (ya da Dede) daha önce söz ettik. Sarı Saltuk'un öğrencilerinden biri de Barak Baba'dır. Barak Baba'nın adına tarihsel kaynaklarda, özellikle de *Tarih-i Olcaytu Sultan Muhammed Hüdabende*'de rastlıyoruz. Barak Baba, kendisinin hükümdar soyundan geldiğini söyleyen farklı efsanevi geleneklere rağmen, büyük olasılıkla Tokatlı olmalıdır. Cahit Öztelli'ye göre,[11] Barak uzun tüylü bir av köpeği cinsinin adıdır; ama aynı zamanda bir Türkmen aşiretinin adı olmuştur. Barak Baba boynuzlarla süslenmiş bir başlık takardı; giysileri de çıngıraklar ve kemiklerle süslüydü. "Sema" ayini yaptığında, bu süsler çocukları korkutan bir gürültü çıkarırdı. Söylentiye göre Barak Baba Şam'a gittiğinde, üstüne bir yabani devekuşu salmışlar, Baba, hayvanın sırtına atlamış ve meydanı bir-

6 Bkz. Ocak, *Babailer İsyanı*, s. 57.

7 Bkz. 3. dipnot. Çepniler için, bakınız Ocak, *Babailer Isyanı*, s. 67; ayrıca bkz. K. Yüce, *Saltukname'de Tarihi, Dini ve Efsanevi Unsurlar*, Ankara, 1987, s.86-88.

8 Bkz. Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 27; F. Köprülü, *Influence du Chamanisme Turco-Mongol sur les Ordres Mystiques Musulmans*, İstanbul, 1929.

9 Bkz. Ocak, *Bektaşi Menâkıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul, 1983, s. 125-137; Elvan Çelebi, s. 22-23 (v. 15a-b).

10 Bkz. Ocak, *Babailer İsyanı*, s. 118-121.

11 Bkz. C. Öztelli, *Yunus Emre, Bütün Şiirleri*, İstanbul, 1971, s. XIX-XXIII.

likte dolaşmışlar. Barak Baba, dinin yiyeceklerle ilgili tabularına kulak asmaz, esrar içer ve coşkulu anlarında doğaçlama şiirler okurmuş. Bu tanımlama eski Türklerin "kam-ozan"larını anımsatıyor. Barak Baba belki de bir Kalenderi'ydi; Kalenderilik, vecde gelinceye kadar raks eden ve esrar kullanan gezgin ve dilenci dervişler tarikatıydı. Barak Baba 1307'de Gilan'da diri diri kazana atılarak öldürüldü. Öldüğünde kırk yaşında olduğu söylenir.[12]

13. yüzyılın dini önderlerinden söz ederken en ünlülerini anmadan geçemiyoruz: Hacı Bektaş-ı Veli. Bu konuya yine döneceğiz. Hacı Bektaş, Anadolu'daki birçok babadan biriydi. Başlangıçta önemli bir yeri yoktu; daha sonraları ünlü olmuştur. Hacı Bektaş'ın bir halk ermişi olmasının nedeni, ilk Osmanlılarla ilişki kurması ve Orhan Gazi'nin, kendisini yeniçerilerin hamisi yapmasıdır. Bektaşiliğin, daha sonraları yaygın Türk tarikatlarının en ünlüsü olmasının nedeni budur.

Bektaşilikten söz ettiğimize göre, önemli bir olgunun altını çizmek isterim: Halkın dini gruplaşmalarından söz ederken, "heterodoks" tabirini kullandım. Şunu belirtmek gerekir ki, 13. yüzyılda "heterodoksluk", "Şiilik" demek değildir. Hiçbir eski kaynakta, Anadolu köylerinde Şiilikten, özellikle de aşırı Şiilikten söz edildiğine rastlanmamıştır. Buna örnek olarak, Ömer Paşa adlı büyük oğlu isyan sırasında asılan Baba İlyas'ın şeceresini vereceğim.[13] Baba İlyas'ın dört halifesinden ilkinin adı Şeyh Osman'dı. Efendisi ona diyar-ı Rum'da Müslümanlığı yayma görevi vermişti. Katliamdan kurtuldu ve Kırşehir'de öldü. Osman, Âşıkpaşazade'nin dedesi, Elvan Çelebi'nin babası olan şair Âşık Paşa'nın hocasıdır.[14] Oysa ilk üç halifenin lanetlenmesine dayanan *teberrâ* ilkesini uygulayan Şiilerde Ömer ve Osman adlarına rastlanmaz. Baba İlyas'ın ve müridi Hacı Bektaş-ı Veli'nin Şii olmadıklarını belirtmemiz gerekir. Şiilik, Bektaşiliğin içine yavaş yavaş sızmıştır. Irak ve Suriye'den girmiş olduğu kent merkezlerinde biliniyordu hiç kuşkusuz, ama önemli bir tehlike oluşturmuyordu. Sünni-Şii çatışması Safevi yayılmasıyla doruğuna çıkacaktır.

Türk halkı, ehl-i beyt'e ve Kerbela şehitlerine her zaman saygı duymuştur. Ama bu, Şiiliğin bir kanıtı olarak üzerinde durulacak bir mesele değildir. Suriye'deki İsmaili kalelerinin varlığı, hâlâ geçmişlerine bağlı ve genellikle okuryazar olmayan göçebe ya da yarı göçebe aşiretleri pek etkilemiyordu. Neşri'ye göre Osman Gazi de okuma yazma bilmiyordu. Bu tarihçiye

12 Barak Baba'yla ilgili olarak, bkz. Köprülü, *Influence du Chamanisme*; Ocak, *Babaîler İsyanı*, s. 105-110; Yüce, *Saltukname*, s. 161-163.

13 Bkz. Elvan Çelebi, s. LVI-LVII.

14 Elvan Çelebi, s. XXXIII, XLII, LIX, LXVI, LXVIII, LXXII, LXXVI, LXXVII.

göre derviş Turgud, Şeyh Edebali'nin Osman'ın soyuyla ilgili bir rüyasını yorumladığı için Osman Gazi'den bir ödül ister. Osman Gazi ise "Ben yazu yazmak bilmezem" diye karşılık verir ve verdiği sözü yerine getirmek için kılıcıyla maşrapasını ona verir. Aynı hikâyeyi tarihçi Âşıkpaşazade de anlatır.[15]

13. ve 14. yüzyılda "heterodoks" sözcüğü, Şamanizmden ya da Türklerin inandığı başka dinlerden gelmiş kalıntılardan başka bir şeyi imlemez. Sözgelimi, ölümden sonraki yaşama ya da ruhgöçüne inanılır. Eski Türklerin gök-tanrısı Kök-Tengri'ye inanılır: Ölümünden sonra, görkemli boz atına binerek Kök-Tengri'ye doğru yükselen Baba İlyas buna örnek gösterilebilir.[16] Daha sonra Kök-Tengri, kendisi de güneş tanrısı haline gelecek olan Ali'yle özdeşleşecektir.

Yüzyıllar boyunca, henüz yüzeysel biçimde Müslümanlaşmış Türkmen aşiretlerinin inançlarına katılan çeşitli akımlar, bu inançlara aşırı Şii bir görünüm verilmesine katkıda bulunmuştur.

1) 14. yüzyılda Ahilerin dervişlere katılması: Ahi loncalarının dervişlere çok yakın oldukları ve onlara, şed (kuşak) kuşanmak, şerbet (şürb) içmek, sembolik bir silah kuşanmak gibi loncaya giriş ritüellerini verdikleri bilinir. Ahilerin Şii eğilimli olduklarını, elimizde bulunan *Fütüvvetname*'den biliyoruz.[17] Hamileri, Şiiler'de önem açısından Ali'den hemen sonra gelen Selman-ı Farisi'ydi.[18]

2) 1396'da Azerbaycan'da öldürülen Estarabadlı Fazlullah'ın yaydığı bir öğreti olan Hurufiliğin etkisi: Başta Nesimi olmak üzere, müritleri Anadolu ve Rumeli'ye göç etmişler ve hocalarının antropomorfik öğretilerini yaymışlardır. Hurufiler daha sonra Bektaşiliğe katılacaklardır. Hilmi Dedebaba'nın (ö. 1907) ünlü nefesinden de anlaşılacağı gibi, düşünceleri, Bektaşi çevrelerinde hep canlı kalmıştır:

> Tuttum aynayı yüzüme/ Ali göründü gözüme.

Ali özellikle tanrısallığı temsil etmektedir.

3) Ama en büyük etkiyi 15. yüzyılın ikinci yarısı ve 16. yüzyılın başlarında Safevi propagandası yapmıştır.

❑

15 Bkz. *Kitâb-ı Cihannümâ*, c. I, s. 83. Aynı öykü Âşıkpaşazade'de (Ali) vardır, s. 4-7; Âşıkpaşazade (Atsız), s. 95-96.

16 Bkz. Elvan Çelebi, s. LI; Ocak, *Babailer İsyanı*, s. 57-58, 63.

17 Bkz. *İA*, "Fütüvvet". Fütüvvet'le ilgili geniş bibliyografyayı burada sıralamak olanaksızdır; Claude Cahen, Jean Deny, Abdülbaki Gölpınarlı, Franz Taeschner'in çeşitli makalelerine bakılabilir. Ayrıca bakınız L. Massignon, *La "Futuwwa" ou "Pacte d'honneurartisanal entre les travailleurs musulmans au Moyen Age"*, Opera Minora, c. I., Beyrut, 1963, s. 396-417.

18 Bkz. L. Massigon, *Salman Pak et les premicesspritуelles de l'İslam Iranien*, Opera Minora, c. I, s. 443-483.

Osmanlılar Türkmen aşiretlerinden geliyordu. Kaynaklardan öğrendiğimize göre,[19] ataları Süleyman Şah, Cengiz Han'ın Belh'i almasından sonra Moğol istilasından kaçarak Anadolu'ya göç etti. Oğuz boylarından biri olan Kayı boyundan bir yörüktü. Dört oğlu vardı. Bunlardan ikisi Ertuğrul ve Dündar, Ertuğrul'un kendisine merkez edindiği Söğüt bölgesinde dört yüz çadırlık bir aşiretin başında göçebelik ediyorlardı. Ertuğrul'un üç oğlu vardı: Gündüz, Sarubali ve Osman. Müslüman adı taşıyan yalnızca Osman'dır. Bu yüzden Bizans kaynaklarında "Atman" biçiminde geçen adının kökenleriyle ilgili sorunlar gündeme gelmiştir. İlk Osmanlılar, özellikle Osman ve Orhan, hem yaşam biçimleri hem dini uygulamalarıyla göçebe Türkmenlere yakın, basit aşiret reisleri gibi görünmüşlerdir. Daha sonra, Osmanlı gücünün pekişmesi ve Müslümanlığın, hanedanın temeli durumuna gelmesiyle birlikte, medrese dini yaşamın tümünü düzenleyecektir; ama ilk Osmanlı sultanları, kendilerine Türkmenlerin desteğini sağlayan babalardan yararlanma alışkanlığını sürdürüyorlardı.

Osmanlı tarihçilerinin, özellikle de Âşıkpaşazade'nin tanıklıkları ilk Osmanlı sultanlarıyla, Babai hareketinden çıkmış ve 16. yüzyılda Abdal olarak adlandırılan heterodoks dervişler arasındaki yakın bağı bize göstermektedir.

Âşıkpaşazade dört toplumsal grubun önemini vurguluyor: Gaziyan-ı Rum, Ahiyan-ı Rum, Abdalan-ı Rum ve Bacıyan-ı Rum. Bunlar imparatorluğun ilk döneminin toplumsal yapısını temsil ederler: savaşçı sınıf (Gaziyan-ı Rum), zanaatkâr sınıf (Ahiyan-ı Rum), yaygın dini sınıf (Abdalan-ı Rum) ve nihayet önemli rolleri olan kadınlar (Bacıyan-ı Rum). Âşıkpaşazade'ye göre Bektaşiliğin kurucusu, "meczup budala aziz" Hacı Bektaş değil, manevi eşi Kadıncık Ana ve müridi Abdal Musa'dır.[20]

Âşıkpaşazade, Osman Gazi, Orhan ve I. Murad döneminde yaşamış dervişlerin uzun bir listesini veriyor. Bunların büyük bölümünü atası Baba İlyas-ı Horasani'ye bağlıyor. Bu dervişler arasında, ünlenen ve ünüyle ötekilerin tümünü gölgede bırakan biri vardır: Osmanlı İmparatorluğu'nun yaygın tarikatlarının en ünlüsünün, Bektaşiliğin dayandığı Hacı Bektaş'tır bu.

Bektaşiler, 14. 15. ve 16. yüzyıllarda Türkmen çevrelerinden çıkmış bütün heterodoks unsurları benimsemiş ve kendi öğretilerine katmışlardır. Ahi loncalarını, Hurufileri, özellikle de abdalları ve Babai hareketini

19 Özellikle Âşıkpaşazade, Neşri, Oruç.

20 Bkz. Âşıkpaşazade (Ali), s. 199-206; Âşıkpaşazade (Atsız), s. 234-239.

oluşturan bütün popüler dini hareketleri (Yesevi, Haydari, Kalenderi, Vefai) özümsemişlerdir.[21]

Başlangıçta dönemin birçok babasından biri olan Hacı Bektaş niçin bu kadar önemli bir rol oynamıştır?

En büyük Türk ermişi sayılan birinin başlangıçta ikincil bir konumda olması Bulgaristan'da, Deliorman'da bulunduğum sırada şaşırttı beni. Bu bölgede Türkçe konuşan, Anadolu'dakinin aynısı, heterodoks bir İslamı uygulayan -resmi rakamlara göre nüfusu yüz bin olan- bir topluluk vardır. Bu topluluk "Kızılbaş" olarak adlandırılır. Bunların içinde "Bektaşi" diye adlandırılan bir alt grup vardır. Bektaşiler Hacı Bektaş'ı tanırken, Kızılbaşların en büyük ermişi Şeyh Bedreddin'in müridi Demir Baba'dır. Şeyh Bedreddin'e özellikle çok büyük saygı gösterilir ve ölüm yıldönümünde "Şeyh Bedreddin Semaı" adı verilen bir dini tören düzenlenir. Bu bölge sakinleri, Hacı Bektaş'ı, kendilerinde çok acı bir hatıra bırakmış olan yeniçerilerle bağları nedeniyle kınarlar ve pek sevmezler. Bu seyahattan sonra, Bektaşilik kavramının Hacı Bektaş dışında da yaşayabileceğini ve aslında bu kavramın daha önceden var olan bir olaya katılmış olduğunu anladım. Oynadığı önemli rol, kendisini yeniçerilerin hamisi yapan Osmanlılarla olan sağlam ilişkilerine bağlanmalıdır. İlk Osmanlılar, kuşkusuz, kendileriyle aynı toplumsal sınıftan olan Hacı Bektaş'ı destekleyerek, farklı heterodoks toplulukları yönlendirmek ve denetlemek istemişlerdir. Eskişehir yakınlarındaki Seyyid Battal türbesi ziyaret edilirse, bu varsayımın güçlendiği görülür. Osmanlıların eski bir yerleşim merkezinde, ünlü destan kahramanına ait olduğu varsayılan mezar çevresinde inşa ettikleri bu türbe, bütün heterodokslara düşman olan I. Selim tarafından yaptırılan ve içinde geniş ve güzel bir aşhanenin de bulunduğu yapıları kapsar.

İlk Osmanlılar, Ahiler ve Abdalan-ı Rum arasındaki sıkı ilişkiler, Âşıkpaşazade, Neşri, Oruç'un yapıtları ve anonim vakayinameler gibi eski tarih kitaplarında da doğrulanmıştır. Bu listeye, önemi, diğerlerinden daha eski olmasından kaynaklanan bir yapıt daha ekleniyor: *Menâkıbü'l-Kudsiyye fi Menâsıbi'l-Ünsiyye*. Baba İlyas-ı Horasani'yle ilgili bu menâkıbname, 14. yüzyılın ilk yarısında İlyas'ın küçük torunu Elvan Çelebi tarafından kaleme alınmıştır.[22] 15. yüzyıl tarih yazarı Âşıkpaşazade, Elvan Çelebi'nin kardeşi Selman'ın torunudur. Baba İlyas'ın *Menâkıbname*'si bizim Eflaki ve Âşıkpaşazade'nin tanıklıklarıyla daha önceden bildiğimiz şeyi, Hacı Bektaş'ın Baba İlyas'ın öğrencisi olduğunu doğrulamaktadır.[23] Ama yeni

21 Bu varsayımları ilk kez ortaya atan F. Köprülü olmuştur: ayrıca bkz. Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, s. 100-123, Ocak, *Babailer İsyanı*, s. 131-134.

22 İsmail E. Erünsal ve A. Yaşar Ocak tarafından yayımlanmıştır, İstanbul, 1984.

23 Bkz. Eflaki (Huart), c. I. s. 296-297. Bkz. ayrıca 20. dipnot.

bir şey de öğretmektedir bize: Baba İlyas'ın öğrencileri arasında, gelecekte Osman Gazi'nin kayınpederi ve bir tür adli danışmanı olan Şeyh Edebali de vardı. Bu kaynak bize Hacı Bektaş ve Şeyh Edebali arasında yakın ilişkiler olduğunu da belirtiyor. Şeyh Edebali aynı zamanda Ahi loncası üyesiydi. Kardeşi Şemseddin ve yeğeni Hüseyin de Ahiydiler.[24]

Menâkıbname'ye göre Hacı Bektaş ve Şeyh Edebali Babai isyanına katılmamıştır. Âşıkpaşazade'ye göre Hacı Bektaş'ın kardeşi Menteş, Baba İlyas'a Sivas'ta katılmış ve orada büyük olasılıkla efendisiyle aynı tarihte ölmüştü -ya da savaş alanında öldürülmüştü. Ama Hacı Bektaş, Kırşehir ve Kayseri'de kalmış ve eylemlere katılmamıştı.

Şeyh Edebali'nin Babai çevresine dahil olması ve Hacı Bektaş'la ilişkileri, ilk Osmanlılar ve Bektaşi tarikatı arasındaki ilişkilerin incelenmesi açısından önemli unsurlardır. Hacı Bektaş'ın önem kazanması, 14. yüzyıldan itibaren, özellikle, adı, hamisi olduğu yeni kurulan yeniçeri örgütüyle birlikte anılmaya başladıktan sonra gerçekleşmiştir.

Bektaşi tarikatı imparatorluktaki önemli yerini ve kendini ağırlığı olan bir tarikat olarak kabul ettirebilmesini Osmanlıların teveccühüne borçludur. Bu dönemde Bektaşi öğretilerine, daha sonra Hurufilik Bektaşilikle birleştiğinde ve özellikle de ilk Safevi propagandalarıyla birlikte görülecceği gibi, Şii sapkınlıkları bulaşmıştı. Bu aşırı düşünceler ne Hacı Bektaş'ın *Vilâyetname*'sinde ne de Abdal Musa ya da Kaygusuz Abdal gibi ilk Bektaşi şairlerinde görülür. Bunlara hiçbir eski kaynakta rastlanmaz. Eflaki'den[25] öğrendiğimize göre, Hacı Bektaş tutucu olmayan bir Müslümanlığı uygulamasına, Peygamber'in sünnetini tam anlamıyla izlememesine ve beş vakit namaz kılmamasına rağmen iyi bir Müslümandı. Ama aynı şey o dönemin öteki bazı babaları için de geçerliydi. Bir ermiş ününe sahip olan Ahmed Yesevi, erkeklerle kadınların birlikte bulunduğu ve alkollü içki içilen toplantılar düzenlerdi.

Tüm kaynaklar incelendiğinde Hacı Bektaş'ın başlangıçta ön planda yer alan birisi olmadığı görülür. Babai hareketine bağlanmış birçok Türkmen babadan biri olmuştur. Eflaki ve Âşıkpaşazade ona ikinci derecede önem verirler. *Vilâyetname*'de Hacı Bektaş'ın öğrencileri arasında gösterilen Yunus Emre'nin de şiirlerinde ona yer vermemesine rağmen Taptuk Emre, Barak Baba, Geyikli Baba ve Sarı Saltuk'tan söz etmesi anlamlıdır. Bununla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli tarikatının kurulmasında başlıca rollerden birini oynamıştır. Bu başarının açıklaması, Sultan Orhan'ın kardeşi Ali Paşa'yla Bektaşi tarikatı arasında ilişki kuran

24 Bkz. Ocak, *Babailer İsyanı*, s. 83-84; Elvan Çelebi, s. 169, 1994-1995.

25 Bkz. Eflaki (Huart), c. I, s. 296-297; c. II, s. 20-21.

müverrih Oruç'ta bulunabilir. Oruç'a göre, Ali Paşa bütün devlet görevlerinden vazgeçip meşayih [şeyhler] saflarına katılmış ve bir derviş yaşamı sürmüştür. Kardeşine, yeni kurulmuş olan yeniçeri örgütünü Hacı Bektaş'ın himayesine vermesini öğütlemiştir:

> Ey kardeş! Bütün askerin kızıl börk giysinler. Sen ak börk giy. Sana ait kullar da ak börk giysinler. Bu da âlemde nişan olsun. Orhan Gazi bu sözü kabul edip adam gönderdi. Amasya'da Horasanlı Hacı Bektaş'tan izin alıp ak börk getirtti.[26]

Burada Hacı Bektaş'ın durumu kesinlikle tartışma konusudur, çünkü muhtemelen 13. yüzyıl sonunda (1271) ölmüştür, ama her durumda yeniçerilerin Bektaşiliğe bağlı oldukları bir gerçektir.

Oruç'un metninde dikkat çeken başka bir nokta daha vardır: Bektaşilerin merkezi Kırşehir yakınlarında Sulucakaraöyük olmasına karşın Amasya'nın adının geçmesi. Amasya, Baba İlyas'ın faaliyet merkezi olmuştur. Zaviyesi Amasya yakınlarında Çat'ta bulunuyordu ve Şeyh burada ölmüştü.[27] Hacı Bektaş ve Baba İlyas arasındaki ilişkinin Oruç'un yazdığı dönemde hâlâ canlılığını koruduğu anlaşılıyor.

İlk Osmanlı sultanlarının ermişin türbesine büyük bir ilgi göstermiş oldukları biliniyor: *Vılâyetname*'de,[28] türbesinin, atası Osman Gazi'yle ilişkileri dolayısıyla Hacı Bektaş'ın anısına çok bağlı olan I. Murad tarafından yaptırıldığı anlatılır. I. Murad, türbeyi büyük olasılıkla Yanko Madyan adlı bir mimara yaptırmıştır.[29] İlk sultanlar bu türbeyle sürekli ilgilenmişlerdir: II. Murad türbeyi süsleyen alem için altı yüz parça altın döktürtmüş; II. Bayezid türbeyi ziyaret etmiş ve *Vilâyetname*'ye göre çatıyı kurşunla kaplatmıştır. Bu bağışlar II. Bayezid'in saltanatından sonra kesilmiştir.[30]

Baba İlyas-ı Horasani'nin *Menâkıbname*'sinden anlaşıldığı şekliyle Osman Gazi'nin yaşamında birinci derecede rol oynayan Şeyh Edebali ve Hacı Bektaş arasındaki ilişkiler ilk Bektaşilerin tarihi açısından çok önemlidir. Orhan'ın kardeşi Ali Paşa ve Bektaşiler arasındaki ilişkileri dile getiren Oruç'un tanıklığını doğrular. Oruç'un tanıklığına göre Ali Paşa'nın Bektaşi olabileceğini kabul eden yazarlar bile vardır.[31] Oruç'un metnini okurken düşünülen şey de budur zaten.

26 Bkz. Oruç (Atsız), s. 34.

27 Bkz. Elvan Çelebi, s. XXI, XXVII, XXVIII, XLV-LII, LVIII, LXVI-LXVII, LXVIII.

28 Bkz. *Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli "Vilâyetname"*, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul, 1958, s. 91-92.

29 *age*, s. 91-92.

30 Bkz. Suraiya Faroqhi, *Der Bektaschi-Orden in Anatolien, von spaten fünfzenhten jahrhundert bis 1826*, Viyana, 1981, s. 119-1.

31 Bkz. J. K. Birge, *The Bektashi Order of Dervishes*, London-Hartford, 1937, s. 46-50.

Louis Massignon kendisine özgü o müthiş önsezisiyle Gazi Osman'ın adını, tıpkı Bayezid gibi, bir "Bektaşi ermişi"ne borçlu olabileceğini kestirmişti. Ne yazık ki bu varsayım hiçbir zaman kanıtlanamamıştır.

Bununla birlikte Hacı Bektaş'ın yanında Şeyh Edebali'nin de anılması ve eski Osmanlı vakayinamelerinin tanıklığı, ilk Bektaşileri, Osmanlı sultanlarından gelen bir inisiyatif sayesinde, henüz iyi özümsenmemiş bir Müslümanlığı uygulayan ve Türkmen aşiretlerinin eski inançlarına yakın halk kitlelerini, devletin bayrağı altında toplamakla görevli bir araç olarak görme olanağı veriyor bize. Osmanlı sultanlarının hizmetindeki Bektaşiler önceleri, kolonizatör dervişler zamanında Ahmed Yesevi'nin ve Balkanlar'da Sarı Saltuk Dede'nin yaptığı gibi İslam dininin ve Türk kültürünün öğreticileri ve yayıcıları olmuşlardır.

Ama bu kolonizatör ve öğretici rolün kurbanları olan, yabancı sapkınlıkların etkisinde kalan ve özellikle çok kalabalık oldukları Balkan bölgelerinde Hıristiyanlarla sürekli ilişki içinde bulunan Bektaşiler, yüzyıllar içinde açıkça heterodoks, ama liberal, dinler üstü, tutuculuktan uzak kalmışlar ve hatta kimi zaman da devrimci olmuşlardır.

OSMANLI BEYLİĞİ TOPRAKLARINDAKİ SUFİ ÇEVRELER VE ABDALAN-I RUM SORUNU (1300-1389)

AHMET YAŞAR OCAK

A. GİRİŞ

Osmanlı Beyliği'nin kuruluşunda tarikatların rolü Joseph von Hammer'den bu yana, araştırmacıların gözünde Osmanlı tarihinin en ilginç ve en büyüleyici konularından biri olmuştur. Ama bu konuyu derinlemesine inceleyen, bu yıl yirmi beşinci ölüm yıldönümünde andığımız merhum Fuad Köprülü olmuştur. Bu konuyu ele aldığı dört temel yapıtı kronolojik olarak şöyle sıralanır: *Türk Edebiyatında Ilk Mutasavvıflar*,[1] "Anadolu'da İslamiyet",[2] "Abdal"[3] makaleleri ve *Les Origines de l'Empire Ottoman*.[4]

Abdülbaki Gölpınarlı ve Ö. Lütfi Barkan, daha sonra Halil İnalcık, Irene Melikoff gibi öteki bilim insanları ve araştırmacılar bu konuya zengin ve ilginç katkılar getirmişlerdir.[5] Bununla birlikte biz, bu konuda aydınlatılması gereken bazı durumlar ve çözülmesi gereken bazı sorunlar olduğunu sanıyoruz.

1 Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*.

2 Köprülü, "Anadolu'da İslamiyet", *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, 4-6 (1338-1340/1922-1924).

3 Krş., "Abdal", *Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi*, 1. fasikül, İstanbul, 1935.

4 Köprülü, *Les Origines*.

5 Krş. örn. Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, İstanbul, 1961; Barkan, "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *VD*, II, 1942, s. 279-253; İnalcık, *The Ottoman Empire, The Classical Age: 1300-1600*, Londra, 1973, s. 186-202; Melikoff, "Un Ordre de derviches colonisateurs: Les Bektachis", *Memorial Ömer Lütfi Barkan*, Paris, 1980, s. 149-157.

Bu çalışmada bazı çözümlemeler ve yorumlar getirmeye çalışacağız. Ama konuya girmeden önce kaynakları yeniden incelemenin ve araştırmalarımızın ve bilgilerimizin bugünkü durumunu gözden geçirmenin gerekli olduğuna inanıyoruz.

B. ARAŞTIRMALARIMIZIN VE BİLGİLERİMİZİN KAYNAKLARI VE BUGÜNKÜ DURUMLARI

Günümüze kadar gelmiş kaynakları dört kategoriye ayırabiliriz:

1. İki bölüme ayırabileceğimiz Osmanlı tarihleri: Oruç Bey[6] ve Âşıkpaşazade'nin[7] *Tevarih-i Âl-i Osman*'ı ve Mehmed Neşri'nin *Kitab-ı Cihannüma*'sı[8] gibi 14. yüzyıl sonuna doğru kaleme alınmış yapıtlar ve Kemalpaşazade'nin *Tevarih-i Al-i Osman*'ı,[9] Hoca Sadeddin'in *Tâcü't-tevarih*'i,[10] Gelibolulu Mustafa Âli'nin *Künhü'l-ahbar*'ı[11] ve Cenabi Mustafa Efendi'nin *El-Aylemü'z-zahir*'i[12] gibi daha sonraki yüzyıllarda kaleme alınmış tarihler.

2. 15, 16 ve 17. yüzyıllarda kaleme alınmış biyografik kaynaklar: Lamii Çelebi'nin *Terceme-i Nefahatü'l-üns*'ü,[13] Taşköprîzade Ahmed'in *Şakayiku'n-numaniyye*'si,[14] Bursalı Beliğ'in *Güldeste-i Riyâz-i Irfan*'ı,[15] Baldırzade Mehmed'in *Ravza-i Evliya*'sı[16] ve belli ölçüde ihtiyatla yaklaşma koşuluyla Evliya Çelebi'nin ünlü *Seyahatname*'sinin[17] biyografik bölümle i.

3. Bu amaçla nispeten daha az yararlanılan ve incelenen, bir bölümü 16. yüzyılın ikinci yarısında, bir bölümü de ilk yarısında kaleme alınmış, ermişlerin yaşamlarını konu edinen Bektaşi menâkıbnameleri. Tümü Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde devlet yöneticileriyle yakın ilişki içinde olan "Abdalan-ı Rum" geleneğinden kaynaklandıkları için çözümleme ve yorumlamalarımızda bize çok yararlı olacaklardır.[18]

4. Son olarak, arşivler, daha doğrusu büyük bölümü 16. yüzyılın ötesine gitmeyen Osmanlı defterleri.

Bugüne kadar bütün araştırmacılar araştırmalarını, yukarıda özetlediğimiz malzemelere dayandırmışlardır. Bu dört grup kaynak, Ahiler ve 14. yüzyılda Osmanlı Beyliği topraklarındaki başlıca sufi çevreyi oluşturan Abdalan-ı Rum ya da bir başka deyişle Rum Abdalları hakkında ortak bilgiler verir.

Bu konudaki araştırmalarla ilgili olarak en başta Fuad Köprülü'yü anmak gerekir; Köprülü bu konuya el atan ilk bilim adamıdır ve daha önce saymış olduğumuz dört yapıtında Abdalan-ı Rum'un tasavvufi kimliği, Osmanlı beyleriyle ilişkileri ve beylik topraklarındaki dini ortam üstünde durmuştur. Köprülü ayrıca Abdalan-ı Rum'un ilk Osmanlı fetihleri indeki rolünü de incelemiş, bizim açımızdan çok önemli olan Babai hareketiyle Abdalan-ı Rum[19] arasındaki ilişkiye ilk kez dikkat çekmiştir.

Fuad Köprülü'nün çizdiği yolu izleyen Ömer Lütfi Barkan 1942'de, yalnızca klasik tarihlere değil, Fuad Köprülü'nün yararlanmadığı, Osmanlı defterlerinden alınmış belgelere de dayanan kolonizatör Türk dervişleri ile ilgili ünlü makalesini[20] yayımlamış ve böylelikle Ahilerin ve Abdalan-ı Rum'un Osmanlı Beyliği'nin kurulmasındaki rollerini aydınlatmıştır. Bize göre, bu iki büyük bilim adamının çalışmalarının tek eksikliği, verilerini, Abdalan-ı Rum geleneğine göre yazılan -bir başka deyişle, günümüzde Bektaşi menâkıbnameleri olarak adlandırılan- menâkıbnamelerdeki verilerle karşılaştırmamış olmalarıdır.[21]

1950-1960 yıllarında Abdülbaki Gölpınarlı Bektaşilik ve Yunus Emre üstüne araştırmalar çerçevesinde Abdalan-ı Rum sorununa ve onların Babai hareketi ve Bektaşilerle ilişkilerine ciddi biçimde eğilmiştir.[22] Hocası Fuad Köprülü'nün söylediklerinin tersine, Gölpınarlı'ya göre Abdalan-ı Rum, Yeseviler, Kalenderiler ve Haydariler gibi öteki tarikatlardan bağımsız bir topluluk oluşturuyorlardı.[23] Ama sonuçta Abdalan-ı Rum'un ilk Bektaşiler olduklarını söyleyen iki bilim adamının görüşleri örtüşüyordu.

6 Oruç (Babinger).

7 Âşıkpaşazade (Ali).

8 *Kitâb-ı Cihan-nümâ* (Taeschner).

9 İbn Kemal (Kemalpaşazade), *Tevârih-i Al-i Osman*, haz. Şerafettin Turan, c. I, Ankara, 1970.

10 Hoca Sadeddin, *Tâcü't-Tevârih*, c. I-II, İstanbul, 1279, 1280/1862-1863.

11 Mustafa Âli (Gelibolulu), *Künhü'l-Ahbâr*, c. V, İstanbul, 1285/1868.

12 Mustafa Cenâbi, *el-Aylemu'z-Zâhir*, Süleymaniye Küt. (Ayasofya), no. 3033.

13 Lamii Çelebi, *Terceme-i Nefahâtü'l-Üns*, İstanbul, 1270/1854.

14 Türkçe çevirisi için, krş. Mecdi Efendi, *Terceme-i Şakâyik*, İstanbul, 1269/1853.

15 İsmail Beliğ, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân*, Bursa, 1302/1885.

16 Baldırzade Mehmed, *Ravza-i Evliya*, Süleymaniye Küt. (Hacı Mahmud), no 4560.

17 Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c. 7-8, İstanbul, 1928; c. 9-10, İstanbul, 1938.

18 Ermişlerin yaşamlarının konu edildiği Bektaşi menâkıbnamelerini kısaca tanımak için bkz. Ocak, *Bektaşi Menâkıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul, 1983, s. 1-17; bu menâkıbların Rum Abdalları sorunu açısından incelenmesi için, ayrıca bkz. a. y., "Kalenderiler ve Bektaşilik", *Doğumunun 100. Yıldönümünde Atatürk'e Armağan*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1981, s. 297-308.

19 Krş. Köprülü, *Ilk Mutasavvıflar*, s. 291. n. 4; ayrıca bkz. a. y., *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, Ankara, 1959, s. 101.

20 Bkz. 5. dipnot.

21 Aslında Bektaşi menâkıbnamesi denmesi yanlıştır. Bunları Bektaşi geleneği sayesinde tanımamızı rağmen, yazıldıkları dönemde Bektaşi tarikatı henüz örgütlenmemişti.

22 Krş. örn. Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, s. 17-50.

23 Krş. *age.*

Buna göre, Osmanlı Beyliği'nin kurulmasında önemli rol oynayanlar Bektaşiler olmuştur.

Bu aşamada Bektaşi araştırmalarına yıllarını vermiş olan başka bir bilim insanından söz etmemiz gerekir. Bazı yazılarında Bektaşilerin Osmanlı Devleti'nin kurulmasındaki rolünü inceleyen Profesör Irene Melikoff'tan söz ediyoruz.[24] Ona göre ilk beyler, ilk Bektaşileri yani Abdalan-ı Rum'u, halk kitlelerini liberal ve hoşgörülü bir Sünniliğin bayrağı altında toplamakla görevli bir yönetim aracı olarak kullanmışlardır.[25]

Bektaşi sorunu, kendisi daha çok Osmanlı tarihinin klasik dönemindeki sosyoekonomik sorunlarla ilgilenmiş olmasına rağmen Profesör Irene Beldiceanu'nun araştırmalarına da konu olmuştur.[26] Bir yandan Anadolu'nun İslamlaşmasının tarihi araştırmalarını sürdürürken, bir yandan da 13. ve 14. yüzyıllarda heterodoks çevrelerdeki İslam-Hıristiyan kültürlerinin etkileşim süreciyle ilgilenmiş olan Profesör Spiros Vryonis Jr.'ın adını da anmak gerekir.[27] Önemli araştırmaları, Osmanlı tarihinin özellikle politik ve sosyoekonomik alanlarda tüm klasik dönemini içine alan Profesör Halil İnalcık ise, son yıllarda klasik dönemin dini tarihine ilişkin sorunlarla, özellikle de Abdalan-ı Rum'la ilgilenmektedir.[28]

Araştırmalarımızın ve bilgilerimizin bugünkü durumuyla ilgili bu kısa girişten sonra, artık konumuzu ele alabiliriz.

C. OSMANLI TOPRAKLARINDAKİ SUFİ ÇEVRELER

İlgilendiğimiz dönem çerçevesinde Osmanlı Beyliği topraklarındaki sufi çevrelerden söz etmeden önce 13. yüzyıldan başlayarak Anadolu Selçukluları'ndaki tarikatlara bir göz atmamız gerekir. Çünkü Osmanlı Beyliği'ndeki sufi çevreleri iyi anlayabilmek için bu dönemin tarikatlarını iyi tanımak gerekir.

Bugün Fuad Köprülü ve Abdülbaki Gölpınarlı'nın bilimsel çalışmaları sayesinde tarikatlar ve dönemin sufiliği konusunda çok şey biliyoruz. 13. yüzyılın ilk yarısındaki Moğol istilası arifesinde Maveraünnehir, Harezm, Horasan, Azerbaycan, Arran, hatta İran ve Suriye'den dervişler Anadolu'ya göç ettiler. Bunlar, önderleri ve yandaşları farklı toplumsal ve kültürel katmanlara dahil olan farklı tasavvufi eğilimleri temsil ediyorlardı.[29] Kültürlü çevrelerde Muhyiddin Arabi (1241), Şihabeddin Ebu Hafs Ömer es-Sühreverdi (1232) ve Necmeddin-i Kübra (1221)[30] tarafından temsil edilen üç okula -ya da geleneğe- bağlıydılar. Konya, Kayseri, Tokat, Sivas, Amasya gibi Anadolu Selçuklu kentlerinde bu sufi topluluklarının zaviyeleri vardı.

Kentli tarikatların bulunduğu bölgelerde Vefaiyye, Haydariyye ve Yeseviyye gibi halk tarikatları da vardı. Bunlar bir ölçüde heterodoksiye yakınlardı ve İslamlık öncesinden kalma özellikler taşıyorlardı; genellikle kırsal ve göçebe çevrelerde gözüküyorlar, ender olarak kentlere giriyorlardı.[31]

Öte yandan, 13. yüzyılın ikinci yarısında, yani Moğol hegemonyası döneminde, özellikle Ahmediler denen Rifailer[32] ile yeni kurulmuş olan ve Celaliyye denen Mevleviyye[33] gibi tarikatlar Anadolu'ya girdi. Osmanlı Beyliği'nin kuruluş döneminde Mevleviyye, Rifaiyye ve Halvetiyye, Anadolu kentlerinde Mevleviyye tarafından kapsanan Sühreverdiyye ve Kübreviyye tarikatlarının etkisini azaltmıştır.[34]

Ama bu dönemde Anadolu'nun bütün kent ve köylerinde Ahilerin bulunduğunu da unutmamak gerekir. Ahi birlikleri basit meslek birlikleri değildi, gerçek tasavvufi örgütlerdi.[35] Türkmen beyliklerinin Anadolu'suna doğrudan doğruya gelip yerleşen Anadolu Selçuklu sufi çevrelerinin durumu buydu.

14. yüzyılda Osmanlı topraklarındaki sufi topluluklarının kesinlikle bu tür bir çeşitlilik göstermediğini belirtmek ilginçtir. Bugüne kadar yapılan çalışmaların sonuçları, yalnızca, söz konusu dönemde Osmanlı Beyliği'ndeki Ahilerin ve Abdalan-ı Rum'un varlığını kanıtlamıştır. Dört kategoriye ayırdığımız kaynakları inceleyerek, Mevleviyye, Rifaiyye, Halvetiyye vb tarikatlarla ilgili hiçbir bilgi edinemeyiz. Oysa adı geçen tarikatların izleri-

24 Krş. örn. 5. dipnotta sözü edilen makale ("Un Ordre de derviches colonisateurs: Les Bektachis").

25 *age*, s. 156-157.

26 Birkaç yıldan beri Bursa bölgesi Osmanlı defterlerine dayanarak Abdallar hakkında araştırmalar yapmaktadır.

27 Krş. örn. Vryonis, *Decline*, s. 351-402.

28 Krş. örn. "Sultan and Dervish: An Analysis of the Otman Baba Vilayetnamesi", *The Middle East and the Balkans Under the Ottoman Empire (Essays on Economy and Society)*, Bloomington, 1993, s. 19-36.

29 Bu konuda krş. örn. Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 164-166. a. y., *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 1926, s. 284; a. y., *Anadolu'da İslamiyet*, s. 296-297; a. y. *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, s. 94-102.

30 Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 171-174; a. y., *Anadolu'da İslamiyet*, s. 294-295.

31 Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, s. 98-99; ayrıca bkz. Ocak, *Babailer İsyanı*, s. 28-35.

32 Ahmed Eflaki, *Menâkıbü'l-Arifin*, haz. Tahsin Yazıcı, Ankara, 1961, c. II, s. 716, 915; İbn Battuta, *Seyahatname*, c. II, s. 292, 293, 310.

33 Bu konuda, bkz. Gölpınarlı, *Mevlana'dan Sonra Mevlevilik*, İstanbul, 1953, s. 244-266; Vryonis, *Decline*, s. 381 vd.

34 Bkz. örn. Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, s. 95.

35 Bkz. *age*, s. 92.

ne, Karamanoğulları, Germiyanoğulları, Aydınoğulları, Menteşeoğulları gibi başka beyliklerin topraklarında rastlayabiliyoruz. Çağının tanığı Mağripli ünlü gezgin İbn Battuta Anadolu gezilerinde şeyhlerden, Mevlevi ve Rifai zaviyelerinden ve Ahilerden söz eder.[36] Kaldı ki Mevleviyyenin Batı Anadolu beylikleri topraklarında yayılmasını Mevlevi kaynaklarından öğreniyoruz. Ahmed Eflaki'nin *Menâkıbü'l-Arifin* adlı yapıtına göre, dönemin Mevlevi şeyhi, Mevlana Celaleddin'in torunu Ulu Arif Çelebi, Menteşeoğullarından Mesud Bey, Aydınoğullarından Şücaüddin İnanç Bey, İlyas Bey ve Mehmed Bey, Germiyanoğullarından Alişaroğlu Yakub Bey ve Eşrefoğullarından Mehmed Bey gibi, çeşitli Türkmen beyleriyle iyi ilişkiler kuruyordu.[37] Yine, Eflaki'ye göre, çeşitli beyliklere yaptığı yolculuklar sırasında zikir ve sema ayinleri düzenliyordu. Bu ayinler sayesinde birçok yandaş kazanıp, zaviyeler kurmuştu.[38] Ama Osmanlı Beyliği'ne adım atmamış olması ilginçtir.

Burada akla çeşitli sorular geliyor: Bu tarikatlar niçin Osmanlı Beyliği'ne yerleşmiyorlardı? Bu beylikte onlara uygun düşmeyen özellikler mi vardı? Bize göre bu soruların yanıtları, bir yandan, bir uç beyliği olan Osmanlı Beyliği'nin jeopolitik konumunda, öte yandan da nüfusun sosyokültürel niteliklerinde aranmalıdır.

Fuad Köprülü ve Halil İnalcık'ın belirttikleri gibi Osmanlı Beyliği, bir uç beyliği olarak gaza ve cihad ideolojisine sımsıkı bağlıydı ve Bizans'la sık sık savaşıyordu. Dolayısıyla savaşa hazır askerlere sürekli gereksinimi vardı. Doğu ve batıda diğer Türk beylikleriyle kuşatılmış olan bu küçük beylik yalnızca batıya, yani Bizans'a doğru genişleyebilirdi.

Osmanlı topraklarının, Bizans'la savaşmak yerine zikir ve sema ayinleri yaptıkları zaviyelerdeki rahat yaşamı yeğleyen Mevleviyye, Rifaiyye vb tarikatların çoğalmalarına uygun olmayışının nedeni büyük olasılıkla buydu. Oysa hem sufi hem de tahta kılıçlarıyla savaşan gaziler olan Ahiler ve Abdalan-ı Rum[39] için Osmanlı toprakları ideallerine uygun bir alandı.

Birincisi kadar önemli olduğunu sandığımız ikinci etken, büyük çoğunluğu göçebe ve yarı göçebe Türkmen aşiretlerinden oluşan halkın sosyokültürel niteliğiydi. Medresenin damgasını henüz yememiş heterodoks kalıntıların içine işlediği popüler İslama açıkça yaklaşan bu aşiretler, daha bilimsel ve daha ince bir eğitimle biçimlenmiş Mevlevi ya da Rifailerden çok, Ahilerin ve Abdalan-ı Rum'un tasavvuf anlayışına açıktılar.

36 İbn Battuta, *Seyahatname*, c. II, s. 292, 293, 310.
37 Eflaki, c. II, s. 851, 864, 948-949; Wittek, *Mentesche*, s. 60-64; ayrıca bkz. Gölpınarlı, *Mevlevilik*, s. 73-75.
38 Bkz. *age*.
39 Bu konuda bkz. Wittek, *Mentesche*, s. 116, n. 2.

Burada 13. yüzyıl sonuna doğru ortaya çıkan Moğol hegemonyasının etkisine bağlı üçüncü bir etmenden söz etmek uygun olur. 1250'li yıllara doğru Anadolu'daki Moğol hegemonyasının yerleşme süreci incelenecek olursa, Ahilerin ve Türkmen "baba"larının, bir başka deyişle 14. yüzyıl Abdalan-ı Rum'unun Moğol istilacılarının önünde iki ciddi engel oluşturdukları görülecektir. Bu nedenle yöneticiler, Moğol baskısından kaçarak uç beyliklerinin topraklarına göçmek zorunda kalan Ahilere ve Türkmen babalarına karşı katı ve hoşgörüsüz bir denetim uygulamışlardır.

Kaynaklara göre, çoğu Babai çevresinden çıkmış bu Türkmen babalar, 14. yüzyılda, Abdalan-ı Rum ya da kendi deyişleriyle Rum Abdalları adı altında toplanan Haydariyye, Yeseviyye ve özellikle Vefaiyye gibi çeşitli popüler tarikatların içinde yer alıyorlardı.[40]

D. ABDALAN-I RUM (RUM ABDALLARI) YA DA BABA İLYAS VE HACI BEKTAŞ'IN MÜRİDLERİ

Abdalan-ı Rum ya da daha sonraki kaynaklardaki Rum Abdalları sözcüğünün ilk kez, Abdalan-ı Rum'un da aralarında bulunduğu Babai isyanının önderi Baba İlyas-ı Horasani soyundan gelen ünlü Osmanlı tarihçisi Âşıkpaşazade[41] tarafından kullanıldığı bilinmektedir.[42] Ama aslında, büyükbabasının müridlerini *Menâkıbü'l-Kudsiyye fi Menâsıbi'l-Unsiyye*[43] adlı yapıtında "abdal" adıyla tanımlayan, Âşıkpaşazade'nin büyük amcası, 14. yüzyıl tasavvuf şairi Elvan Çelebi'dir. Böylelikle Abdalan-ı Rum'un Babai hareketi içinde oldukları görüşünü güçlendirmekte, daha doğrusu benimsemektedir.

Bu sözcüğün çözümlemesine, ya da bir başka deyişle, Abdalan-ı Rum sorununa, Anadolu'nun İslamlaşma tarihine ayırdığı çeşitli çalışmalarında ilk kez eğilen Fuad Köprülü olmuştur. Köprülü, Abdalan-ı Rum'un, tümü Babai çevrelerinden çıkmış Kalenderi, Yesevi ve Haydari dervişlerinden oluştuğu sonucunu çıkarmış, Vefaileri dışarıda bırakmıştır. Bununla birlikte, Abdülbaki Gölpınarlı gibi, Köprülü de bu derviş topluluklarının ayrıntılı bir çözümlemesine hiçbir zaman girişmemiştir.

Daha sonraki araştırmacılar ise, bu sözcüğü çoğu zaman tasavvufi kimliğine ya da hangi tarikat içinde yer aldıklarına atıf yapmadan kullanmışlardır. Böylelikle Abdalan-ı Rum sorunu bugüne kadar çözülememiş ve Osmanlı Beyliği'nin kurulduğu dönemde önem kazanmıştır.

40 Bkz. örn. Küçük Abdal, *Vilâyetname-i Otman Baba*, Adnan Ötüken Küt. no 643, çeşitli yerlerde.
41 Âşıkpaşazade (Âli), s. 1.
42 Bkz. *age*, s. 200.
43 Bkz. Elvan Çelebi, s. 166.

Bu sorunu incelemek isteyen araştırmacı aşağıdaki sorularla karşılaşacaktır:

1. Abdalan-ı Rum hangi derviş topluluklarından oluşuyordu? Aralarında şu ya da bu topluluğun üstünlüğü söz konusu muydu?

2. Abdalan-ı Rum'un Osmanlı Beyliği'nin kuruluşu sırasında Babai çevrelerine bağlanmalarını sağlayan kişiler kimlerdir? Bunlar hangi derviş topluluğu içinde yer alıyorlardı?

3. Abdalan-ı Rum ve Bektaşiler arasında gerçekten bir ilişki var mıydı? Bunlar gerçekten ilk Bektaşiler miydi? Bu ilişkinin nedeni neydi?

4. Şeyh Edebali'nin gizemi neydi? Ahilerin ve Abdalan-ı Rum'un, dönemin Osmanlılarının merkezi yönetimiyle ilişkilerinde anahtar kişi rolünü oynayan bu gizemli şahsiyetin gerçek kimliği neydi?

5. Görünüşte Sünni olan Osmanlı beylerinin, kesinlikle heterodoks bir ideoloji içinde yer alan Babai çevresinden gelen Abdalan-ı Rum'la çok yakın ilişkiler içinde olmaları nasıl açıklanıyor?

Bize göre bu soruları yanıtlamak için, kaynaklarda bulunan ilgili metinleri çok dikkatli bir biçimde incelemek ve çözümlemek gerekir. Bu yapıldığı takdirde, bu metinlerin, hepsi de 14. yüzyılda yaşamış sekiz kişiyle ilgili, birbirini tutmayan bilgiler verdiği görülecektir.

1. Şeyh Edebali
2. Kumral Abdal (ya da Dede)
   Osman Bey dönemi.
3. Geyikli Baba
4. Abdal Musa
5. Abdal Murad
6. Abdal Mehmed
7. Doğlu Baba
   Orhan Bey dönemi
8. Postinpuş Baba
   Murad Bey dönemi

Kimliği bize tartışmalı gözüken Şeyh Edebali dışında diğerleri kesinlikle Abdalan-ı Rum içinde yer alır.

Öyle sanıyoruz ki, Osmanlı Beyliği'nin kuruluşunda önemli bir rol oynayan sufi çevreler ya da Abdalan-ı Rum sorununda, müridi Kumral Abdal'la birlikte Şeyh Edebali, Geyikli Baba ve Abdal Musa ayrıcalıklı bir yere sahiptirler; çünkü bunlar, bağlarını bilmemiz nedeniyle tarikatları tanıma olanağı veren yegâne kişilerdir. Bu kişiler arasında Şeyh Edebali'nin ayrı bir yeri vardır. Çünkü ilk Osmanlı beylerinin Ahiler ve Abdalan-ı Rum'la ilişkilerinde anahtar rol oynamıştır.

Şu son on yıla kadar, Osman Bey'in kayınpederi Şeyh Edebali, araştırmacılar tarafından, çevresinde bir Ahi topluluğu bulunan büyük bir Ahi önderi olarak kabul ediliyordu.[44] Ancak 1980'li yıllardan bu yana, bugüne kadar iyi bilinmeyen yeni bir kaynağın, Elvan Çelebi'nin *Menâkıbü'l-Kudsiyye*'sinin incelenmesine yönelik çalışmalar, 120 yaşında ölen bu gizemli şahsiyetin kişiliğini ve tasavvufi kimliğini yeniden gündeme getirmiştir. Babai isyanı konusundaki klasik bilgilerimizi alt üst eden bu yapıt, Şeyh Edebali'yi Babai çevresinin merkezine yerleştirmiştir. Yapıtta, Şeyh Edebali'nin adı, Baba İlyas'ın halifeleri arasında sayılmış, ikinci halife Hacı Bektaş-ı Veli'nin yanında yer almıştır.[45]

> Hacı Bektaş şol sebebden hiç
> Göze almadı tac-ı sultânî
> Edebali vü bundagı huddâm
> Gördiler Hacıdan bu seyrânı

Bu ilginç dizeler, Şeyh Edebali'nin aynı zamanda, Baba İlyas'ın halifesi olarak, 11. yüzyılda, Irak'ta Tacü'l-Arifin Seyyid Ebu'l-Vefa Bağdadi (1107) tarafından kurulan Vefai tarikatı içinde yer almış olduğunu belirtiyor.[46] Baba İlyas ailesinin sözlü geleneklerine dayanan Elvan Çelebi'nin tanıklığı tek değildir. Elimizde, Şeyh Edebali'nin Vefaiyye tarikatı içinde yer aldığı görüşünü güçlendiren başka bir metin daha var. Söz konusu metin, 14. yüzyılda Şihabü'd-din el-Vasiti adlı biri tarafından kaleme alınan ve 16. yüzyılda *Menâkıb-ı Tacü'l-Arifin Seyyid Ebu'l-Vefa* (özgün adı: *Tezkiretü'l-Muttakin ve Tebsiretü'l-Muktedin*) adıyla Türkçeye çevrilen yapıttır:[47]

> Bilgil ki Osman Gazi tabe serahu Hazretleri'nin kavmi içinde Hazret-i Tacü'l-Arifin Seyyid Ebu'l-Vefa kuddise sirruhu hulefasından bir aziz var idi. Şeyhu'ş-şuyuh Menba'u yenabil-fütuh Camiü'l-kelimat Havi'l-keramat... Hazret-i Şeyh Edebali dirlerdi...

Bu iki metnin özgünlüğüne inanıyorsak, şu sonucu kabul etmemiz gerekiyor: Şeyh Edebali, Babai çevresinden gelmiş bir Vefai şeyhidir.

---

44 Şeyh Edebali konusunda bkz. *Kitâb-ı Cihan-nümâ* (Taeschner), c. I, s. 25-26; Oruç (Babinger), s. 8; Aşıkpaşazade (Ali), s. 6; *Tevârih-i Âl-i Osman* (Anonim), İstanbul Üniversitesi Küt., Türkçe Yazmalar no. 2438, 29b; Mecdi, *Terceme-i Şakayık*, s. 20; *Terceme-i Menâkıb-ı Seyyid Ebu'l-Vefa*, Süleymaniye Küt. (Murad Buhari), no 257, 1a. *Terceme-i Şakâyık*'ta yer alan Şeyh Edebali biyografisinin, dönemin Osmanlı İmparatorluğu dini ideolojisine uyularak, büyük ölçüde çarpıtılmış olduğuna inanıyoruz.

45 Bkz. Elvan Çelebi, s. 169.

46 Anadolu'da 13. ve 14. yüzyıllarda Türk halk sufiliğinin oluşmasında çok önemli bir rol oynamasına rağmen, bugüne kadar iyi tanınmamış ve ihmal edilmiş olan bu çok önemli şahsiyet hakkında bkz. Ocak, *Babailer İsyanı*, s. 53-56.

47 Bkz. *Terceme-i Menâkıb-ı Seyyid Ebu'l-Vefa*, s. 1.

İçlerinde Fuad Köprülü, İ. Hakkı Uzunçarşılı, Ö. Lütfi Barkan ve haleflerinin de bulunduğu bütün araştırmacılar, ilk vakayinamelerin tanıklığına dayanarak Şeyh Edebali'nin Ahi kimliğini kabul etmişlerdir.[48] Sözgelimi Mehmed Neşri'nin *Cihannüma*'sına göre, Şeyh Edebali'nin Ahi Şemsüddin adlı bir kardeşi vardı, Şemsüddin'in oğlunun adı Ahi Hüseyin'di:[49]

> Edebali didikleri azizin bir karındaşı var idi. Adına Ahi Şemsü'd-din diler idi. Anın dahi oğlı Ahi Hüseyin...

Kemalpaşazade büyük olasılıkla *Cihannüma*'ya dayanarak *Tevarih-i Âl-i Osman*'da aynı bilgileri veriyor.[50]

Sözünü ettiğimiz bu iki metin Şeyh Edebali'nin kimlik sorununu ya da tasavvufi bağlarını hiç kuşkusuz sorgulamaktadır. Burada akla bazı sorular geliyor: Gerçekten Babai çevresinden gelmiş bir Vefai şeyhi miydi yoksa bir Ahi önderi miydi? Ya da her ikisi miydi? Her iki menâkıbname de formel olduğuna göre, Şeyh Edebali'nin bir Vefai şeyhi olarak Babai çevresinden olduğunu kabul edebilir miyiz? Ayrıca Mehmed Neşri'nin metni dikkatle incelenirse, Şeyh Edebali'nin kardeşi ve yeğeni için kullanılan Ahi sözcüğünün kendisi için kullanılmadığını görürüz. Gerçekten bir ahi idiyse, müridleri Kumral Abdal (ya da Kumral Dede) ve Derviş Torud'un da kaynaklarda Ahi adıyla anılmış olmaları gerekir. Tersine, ikisi de Ahiler tarafından kesinlikle kullanılmayan adlandırmalarla, Abdalan-ı Rum'a özgü unvanlarla anılmışlardır.[51]

Biz, şimdilik Şeyh Edebali'nin hem bir Ahi hem de Vefai şeyhi olması gerektiği düşüncesindeyiz. Eğer gerçekten bu çifte tasavvufi kimliğe sahip idiyse, Ahilerin ve Abdalan-ı Rum'un, Osmanlı devletinin kurucusu Osman Bey'e bir anlamda bu önemli kişi aracılığıyla hizmet etmiş olduklarını kabul edebiliriz.

Bir Vefai şeyhi olduğu konusuna gelince, bu tasavvufi kimliğin tek temsilcisi Şeyh Edebali değildir. Onunla aynı kimliğe sahip olan çağdaşı başka bir kişi daha var: Orhan Bey döneminde müritleriyle birlikte İnegöl bölgesinden gelen Geyikli Baba, Osmanlı beyine kendini Şeyh Edebali gibi takdim etmiştir: "Baba İlyas müridiyim Seyyid Ebu'l-Vefa tarikindenim."[52] Osmanlı tahrir defterlerinde ve ermişlerin yaşamlarını konu alan

48 Krş. örn. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3. b., c. I, Ankara, 1972, s. 530, 560; Barkan, "Kolonizatör Türk Dervişleri", s. 288.

49 *Kitâb-ı Cihan-nümâ* (Taeschner), c. I, s. 26; *Tevârih-i Âl-i Osman* (Anonim), 29b; *Terceme-i Şakayık*, s. 20.

50 Bkz. İbn Kemal, c. I, s. 183, 189.

51 *age*, s. 89-91, 94, 95.

52 Bkz. örn. Âşıkpaşazade (Âli), s. 46; Lamii Çelebi, s. 690; *Kitâb-i Cihan-nümâ* (Taeschner), c. I, s. 47; ve Geyikli Baba'dan söz eden öteki kaynaklar.

16. yüzyıl kaynaklarında, İnegöl ve Bursa bölgesindeki "Geyiklü Baba Cemaati" ya da "Cemaat-i Geyiklü" adıyla anılan birçok müridinden söz edilmiştir.[53] O dönemde müritleriyle birlikte gazalara katılması sayesinde Osmanlı yüksek çevresinden ve gazilerden müritler edinmeyi başarmıştı. Bunlar arasında, yaşantısı, kaynaklarda ayrıntılı biçimde anlatılan Osman Bey'in yaşlı komutanı Turgut Alp sayılabilir.[54]

Üçüncü önemli kişi ise, biyografik incelemesi bize Bektaşiliğin kökenini ve Abdalan-ı Rum'la bağlantısını tanıtacak olan Abdal Musa'dan başkası değildir. Abdal Musa, bunlar arasında kökenini bildiğimiz ve efsanesi günümüze ulaşmış tek şahsiyettir.[55] O da tıpkı Geyikli Baba gibi müritleriyle birlikte, Orhan Bey döneminde Osmanlı Beyliği'nin topraklarına gelmiş ve Bizans birliklerine karşı çeşitli gazalara katılmıştır.[56]

Büyük olasılıkla Sulucakaraöyüklüydü, yani Hacı Bektaş-ı Veli zaviyesindendi, Hatun Ana'nın tilmiziydi.[57] Bu demektir ki Hacı Bektaş kültüne bağlıydı ve bu kültün Osmanlı Beyliği'ndeki taşıyıcısı olmuştu. Bir başka deyişle 14. yüzyıl gerçek Bektaşilerinin, tarihsel açıdan bilinen tek öncüsüdür. Dolayısıyla, bize göre Bektaşiliğin en önemli yaratıcı öğesi Hacı Bektaş kültü onun ve müritlerinin sayesinde Abdalan-ı Rum arasında kök salabilmiş ve yayılabilmiştir. Hacı Bektaş kültü, Şeyh Edebali ve Geyikli Baba tarafından temsil edilen Baba İlyas kültünün yanında onun ve müritlerinin sayesinde Osmanlı topraklarında varlığını sürdürebilmiştir.

Bektaşiliğin oluşum süreci, Abdalan-ı Rum'un bir kolunda tam bu dönemden itibaren, Baba İlyas kültünü bugün tam anlamıyla bilemediğimiz koşullarda kendi içinde eriten Hacı Bektaş kültüne bağlı olarak başlamıştır. Ama ilginç olan, bu kolun, o dönemde henüz "Bektaşi" diye adlandırılmadığıdır. Çünkü Bektaşi sözcüğünün ilk kez kullanıldığı metinlerden biri Âşıkpaşazade'nin metnidir.[58] Bize göre, Abdal Musa ve müritlerinin de kendilerini Şeyh Edebali ve Geyikli Baba gibi, Vefai diye adlandırmış olmaları güçlü bir olasılıktır. Çünkü 13. yüzyıl Anadolu'su-

53 Bkz. Barkan, "Kolonizatör Türk Dervişleri", s. 290; Cevdet Türkay, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretler, Oymaklar ve Cemaatlar*, İstanbul, 1979, s. 373-374.

54 Bkz. örn. Âşıkpaşazade (Âli), s. 46; Lamii Çelebi, *Tevârih-i Âl-i Osman* (Anonim), 42b; İbn Kemal, c. II, s. 91.

55 Bkz. *Vilâyetname-i Abdal Musa*, Bedri Noyan Özel Kütüphanesi. Bilimsel olmayan bir örneği için, bkz. *Abdal Musa Sultan ve Vilâyetnamesi*, 2. b., haz. Adil Ali Atalay, İstanbul, 1990.

56 Krş. örn. Hilmi Ziya Ülken'in "Anadolu'da Dini Ruhiyat Müşahedeleri: Geyikli Baba" adlı makalesindeki arşiv belgeleri, *Mihrab Mecmuası*, 13-14 (1340/1924), s. 447.

57 Âşıkpaşazade (Âli), s. 205.

58 Bkz. *age*.

nun büyük Vefai şeyhi Baba İlyas'ın halifesi olan Hacı Bektaş'ın kendisi de bir Vefai şeyhiydi.[59]

Şimdiye kadar anlattıklarımızdan çıkan sonuca göre, Abdalan-ı Rum'un temsilcisi olarak Osmanlı topraklarına gelmiş Vefai dervişler arasında 14. yüzyılda büyük olasılıkla iki kült egemendi.

Burada akla gelen bir başka soru da, o dönemde başka tarikatlara ya da başka kültlere bağlı Abdalan-ı Rum toplulukları olup olmadığıdır. Sözgelimi, Fuad Köprülü'ye göre kesinlikle Abdalan-ı Rum'a dahil olan Yeseviler, Haydariler ve Kalenderiler neredeydiler? Gerçekten de bu dönemde Osmanlı topraklarında Vefai şeyhlerinin varlığını kanıtlayan tanıklıkların tersine, şimdiye kadar, Orhan Bey döneminde yaşamış Abdal Murad, Abdal Mehmed, Doğlu Baba ve I. Murad döneminde yaşamış Postinpuş Baba'nın kısa metinlerinin dışında Yesevilerin ve Haydarilerin varlığına ilişkin hiçbir metne rastlamadık.

Bu metinler yakından incelenirse, söz konusu kişilerin kökenlerinin Anadolu dışında olduğu görülecektir: Maveraünnehir, Horasan ya da Azerbaycan'dan gelmişlerdir. Tasavvufi kimlikleri konusunda kesin bilgiler olmamasına rağmen, lakapları ve kılık kıyafetleri, bunların, tasavvufi kimlik ve dış görünüş bakımından birbirlerine çok benzeyen Yesevi ya da Haydari şeyhleri olabilecekleri izlenimi uyandırıyor. Ayrıca 15. yüzyılın son çeyreğinde kaleme alınan Hacı Bektaş-ı Veli'nin *Vilâyetname*'sindeki birkaç metin, bazı Abdalan-ı Rum toplulukları içinde Yesevi ve Haydari geleneklerinin sürdüğünü belirtir.[60]

Şimdi bir başka temel noktaya geliyoruz: Abdalan-ı Rum'a dahil olan bütün bu tasavvufi çevrelerin Anadolu'daki Kalenderi hareketiyle olan bütün sorunlar tartışma götürmez bağlantısı. Bizce, sırasıyla ele aldığımız bütün sorunlar ve sorular, yani Babai isyanı, Vefailer, Haydariler ve Yesevilerin bir başka deyişle Abdalan-ı Rum'un tasavvufi kimliği ve nihayet Bektaşiliğin oluşum süreci gibi toplumsal-dini hareketlerin büyük bir bölümü, doğrudan doğruya, Anadolu'da 13. yüzyıl başından 16. yüzyıl sonuna uzanan bir döneme yayılan Kalenderi hareketine bağlıdır. Bektaşiliğe atfedilen, ancak gerçekte Abdalan-ı Rum geleneğine göre kaleme alınmış menâkıbnameler üzerinde şimdiye kadar yaptığımız araştırmaların sonuçlarına göre, Hacı Bektaş da dahil olmak üzere Vefailerin, Haydarilerin ve Yesevilerin, Kalenderi hareketinden büyük ölçüde etkilenmiş olduklarını iddia edebiliriz. Bir başka deyişle, 11. yüzyıl sonuna doğru Orta Asya'da ve özellikle de

59 Ocak, *Babailer İsyanı*, s. 53-56.

60 Bkz. *Menâkıb-ı Hünkar Hacı Bektaş-ı Veli (Vilâyetname)*, haz. Gölpınarlı, İstanbul, 1958, s. 9-13.

İran'da doğan, 13. yüzyıl başında Ortadoğuda Cemalü'd-din-i Savi[61] (1232-33) tarafından yeniden örgütlenen bu büyük sufi hareket, o dönemde, saydığımız bütün sufi toplulukları kendi şemsiyesi altında topluyordu. Bu sufi çevrelere bağlı şeyhler ve dervişler hakkında menâkıbnamelerden sağladığı veriler varsayımımızı güçlendirmektedir.[62]

Bununla birlikte açıklığa kavuşturmamız gereken önemli bir nokta, bu bağlamda "kalenderi hareketi" teriminden, yalnızca 13. yüzyıldan beri İran, Orta Asya ve Anadolu'da bu ad altında var olan Kalenderi tarikatını anlamıyoruz. Bu tarikatın adı Osmanlı kaynaklarında ancak 16. yüzyıla doğru geçmiştir.[63]

16. yüzyıl sonuna kadar Anadolu'nun dini tarihi açısından çok büyük önem taşıyan Kalenderi hareketi, Fuad Köprülü ve Abdülbaki Gölpınarlı'nın çeşitli çalışmalarındaki bazı kısa bölümler dışında, bugüne kadar ayrıntılı bir çalışmaya konu olmamıştır. Tahsin Yazıcı'nın çalışmaları ise, Kalenderi tarikatı tarihinin özellikle klasik dönemini kapsar. Bugün, Selçuklu-Osmanlı döneminin toplumsal-dini hareketlerini ve heterodoks tarikatlarını daha iyi anlayabilmek için bu hareketin tarihi üstüne ayrıntılı bir monografiye ihtiyacımız var.*

Araştırmamızın bizce çok önemli olan son sorusu, Abdalan-ı Rum'un heterodoks dini ideolojilerinin, Osmanlı Beyliği ideolojisine uyarlanabilmesi sorunudur. Unutmayalım ki bu ideoloji, 1240'lı yıllarda, Anadolu Selçuklu yönetimine başkaldırmış Babai ideolojisini oluşturmuştur. Selçuklu devletini tehlikeli biçimde sarsan bu olaydan yaklaşık altmış yıl sonra bu ideoloji, başka bir Sünni devletin, Osmanlı devletinin doğuşuna katkıda bulunmuştur.

Şimdi sorumuzu sorabiliriz: Bu olay nasıl ve hangi koşullarda gerçekleşmiştir? Biz bu sorunun yanıtının, birbirlerine ihtiyaç duydukları topraklarda karşılaşmış olan bu iki dini ideolojinin çözümlenmesinde bulunduğunu sanıyoruz.

61 Cemalü'd-din-i Savi için, bkz. *Menâkıb-ı Cemalü'd-din-i Savi*, haz. Tahsin Yazıcı, Ankara, 1972; Yazıcı, "Kalenderler'e Dair Yeni Bir Eser", *Necati Lûgal Armağanı*, Ankara, 1968, s. 785-797; a. y., "Kalandariyya", EI².

62 Bektaşi menâkıbnamelerinin verileri için bkz. 18. dipnotta anılan makalem.

63 Bkz. *Geschichte Sultan Süleyman Kanunis von 1520 bis 1557 oder*. Celalzade Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, haz. Petra Kappert, Wiesbaden, 1981, 348b; Fakiri, *Risale-i Tarifât*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türk Yazmalar no. 3051, 13b; Nişancı Mehmed Paşa, *Tarih-i Nişancı*, İstanbul, 1290, s. 237 vd; ayrıca dönemin diğer Osmanlı tarihleri.

* Böyle bir monografi yine Ahmet Yaşar Ocak tarafından yayımlandı: *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sufilik: Kalenderîler*, TTK Yayınları, Ankara, 1992, -y.n.

Bu iki ideolojinin uyum koşullarını iyi anlayabilmek için, bir yandan o dönemde Abdalan-ı Rum'un heterodoks İslamının 16. yüzyılda olduğu gibi militan bir Şiilikle damgalanmadığını, öte yandan Osmanlı beylerinin Sünni İslamının 16. yüzyılın katı ve hoşgörüsüz İslamı olmadığını unutmamamız gerekir. Osmanlı Beyliği'nin dini ideolojisi bu dönemde, yani 14. yüzyılda, bir Türkmen uç beyliği olarak, sade, popüler, henüz medreselerin dogmatik İslamının egemenliği altına girmemiş bir İslam anlayışına dayanıyordu. Profesör Melikoff'un araştırmalarının gösterdiği gibi, bu ideoloji, Abdalan-ı Rum'un dini anlayışına uygun düşen hoşgörülü ve esnek özelliklere sahipti.[64] Bu hoşgörü anlayışı ilk Osmanlı beyleri döneminin belirgin bir özelliğidir. Bize daha kesin bir fikir verebilecek tarihsel bir kanıtımız var: Bu olay, Orhan Bey ve Geyikli Baba arasında geçmiştir ve H. Ziya Ülken tarafından 1924'te yayımlanmış bir belgede yer almıştır. Bu belgeye göre Orhan Bey, Kızılkilise'nin fethine katkıları nedeniyle Geyikli Baba'ya ödül olarak şarap ve rakı göndermiş; çünkü Geyikli Baba ve müritleri şarap içerlermiş.[65]

Bu konuyla ilgili metin:

> Merhum Orhan Padişah, Baba mey-hordur deyü iki yük araki ve iki yük şarab gönderüb Baba dahi yanındaki Baba Sultan ile...

15. ve 16. yüzyıl sultanları ve ulemasının hiçbir zaman kabul etmeyeceği ve hoşgörmeyeceği bu tavır, dönemin bir Türkmen uç beyliğinin toplumsal-kültürel, toplumsal-dini durumu bilindiğinde anlaşılabilir bir tavırdır. Ayrıca, elimizde Anadolu'nun öteki Türkmen beyliklerinde geçen benzer olayları anlatan, o döneme ait başka tanıklıklar da vardır.

Beyliğin kuruluş döneminde, Osmanlı topraklarındaki sufi çevrelerin durumunu sergilemeye çalıştık. Sonuç olarak, Osmanlı Beyliği'nin ortaya çıktığı dönemdeki tasavvufi-dini ortamı daha iyi anlayabilmek için, daha derin, daha ayrıntılı araştırmalara ve çözümlemelere ihtiyaç olduğuna inanıyoruz.

---

64 Bkz. Melikoff, *Les Bektachis*, s. 156-157.

65 Bkz. Hilmi Ziya tarafından anılan arşiv belgeleri (bkz. 56. dipnot).

AVRUPA'DA TÜRKLER (1305-1313) VE KÜÇÜK ASYA'DA SIRPLAR (1313)

NİKOLAS OİKONOMİDİS

Modern tarihçiler, 14. yüzyılda Balkan Hıristiyanlarının aralarındaki uzlaşmazlıkları bir yana bırakıp, Türk saldırılarını durdurabilecek ortak bir cephe kuramamalarına sık sık hayıflanırlar. Ne var ki, Stefan Duşan'ın zamanında Balkanlar'da egemenlik kurmak için yapılan ve Bizans'taki korkunç iç savaşla eşzamanlı olan şiddetli mücadele, Türklere cephe almaya pek de fırsat vermiyordu.

Yine de, daha Osmanlıların karşı konulmaz yükselişinden önce, Küçük Asya'nın bazı beylikleri, özellikle de Menteşe ve Aydınoğulları, deniz akınlarıyla bütün Ege'yi yakıp yıkmışlardı. Fakat imparatorluğun Avrupa kesiminin Türklerden gelecek zararın neye benzeyeceğini ilk olarak görmeleri bundan bile önce, daha Katalan birliği zamanında oldu. Ve o zaman, bu yeni istilacıları sadece Avrupa'dan atmak için değil, Küçük Asya'daki üslerine darbe indirmek için de çaba gösterildi.

Daha önce de Türkleri püskürtme girişimleri olmuştu. İmparator II. Andronikos onların üzerine önce Alan paralı askerlerini göndermeyi denedi, ancak başarı kazanamadı. Daha sonra, 1304 yazında Katalanlar, Küçük Asya'da çok başarılı akınlar yaptılar. Fakat ayrılmalarının hemen ardından Türkler Efes'i ele geçirdi (Ekim 1304). Dahası, 1305 baharında, Katalan birliğinin Bizanslılarla arası açıldı ve Katalanlar altı yıl sonra Atina'nın ele geçirilmesine yol açacak büyük serüvene girişti.

Türklerin Avrupa'ya geçişi Katalanların bu serüveni sırasında gerçekleşti. Bizanslı tarihçi Nikeforos Gregoras, Gelibolu'daki (Kallipolis) Katalanların önce Çanakkale Boğazı'nın karşı yakasından (yani Küçük Asya'dan) 500 Türk'ü müttefik olarak davet ettiklerini; ayrıca, çok sayıda

gönüllü Türk'ün de Katalan ordusuna katıldığını söyler.[1] Aslında bu ikinci grup da 1305'te gelmişti. Para istemiyorlardı; bütün istedikleri, kazanacakları ganimetin yalnızca beşte birini Katalanlara vererek kalanını kendilerine saklamaktı;[2] bu anlaşma uyarınca Katalanlara sekiz yüz atlı ve iki bin yaya katıldı.[3] Başka bir Bizanslı tarihçiye, Georgios Pahimeres'e göre, bunlar aslında Aydınoğullarındandı ve Küçük Asya'da yaşayan birçok Rum'dan destek almışlardı.[4] Daha sonra, Apros muharebesinin (1307) ardından, bu kuvvetlere imparatorun birlikleri arasından kaçan Hıristiyanlaşmış bir Türkopol birliği de katıldı. Bazı Osmanlıların da bu kuvvetlere katılmış olması mümkünse de, bunu kanıtlamak imkânsızdır.[5]

1 Gregoras, c. I, s. 228-229.

2 Bu, savaş ganimetinin beşte birinin Allah'a, yani devlete gitmesini şart koşan İslam hukukuyla bağlantılı gibi görünen ilginç bir düzenlemedir. Krş. Majid Khadduri, *War and Peace in the Law of Islam*, Baltimore-Londra, 1955, s. 120 vd. İlk evrede, Türkler basit yardımcılardı ve sonuç olarak Katalan birliğini kendilerini hizmete alan "devlet" olarak kabul etmek zorundaydılar. Fakat bu uygulama bölgedeki diğer güçler tarafından da kullanıldı: Hıristiyan Bizans İmparatoru bile askerlerinin elde ettikleri ganimetin beşte birini istiyordu; bkz. Pseudo-Kodinos, *Traite des offices*, ed. J. Verpeaux, Paris, 1966, s. 251.

3 Muntaner, *Crònica*, bölüm 228, s. 75-77 = *The Chronicle of Muntaner*, çev. Lady Goodenough, II, Londra, 1921, s. 542-544. Pahimeres Türkleri "müttefikler", Gregoras "paralı askerler" olarak adlandırır, fakat sanıyorum antlaşmayı en doğru biçimde betimleyen, dönemin tanığı olan Muntaner'dir. Pahimeres'e göre (1835), c. II, s. 572, başlangıçta ganimetin yarısını Türklere veren bir antlaşma vardı, ancak, Katalanlar buna uymadı ve Türklere ganimetin ancak üçte birini verdi.

4 Pahimeres (1835), c. II, s. 585. Bu, önemli bir bilgi parçasıdır. Batı Anadolu'nun Türkler tarafından sürekli istila edilmesi o dönemde çok yeni bir gelişmeydi: Burada anlattığımız olayların üzerinden daha bir yıl bile geçmeden Efes düştü (Ekim 1304); iç bölgelerin alınmasıysa kesinlikle Aleksios Filantropenos'un seferlerinden (1293-1295) önce değildi. Fethedilen topraklarda yaşayan halkların, Bizans'a yapılan seferlerde Türklerle işbirliği yapmaları, Konstantinopolis karşıtı bir ideolojinin, Türk istilasını kolaylaştırdığı kesin olan ve denizaşırı yağma seferlerinde Hıristiyanların katılımını sağlayan yağma hırsıyla birleşen bir ideolojinin, o sırada Küçük Asya'da hüküm sürdüğünü göstermesi açısından önemlidir.

5 Grek Kısa Kronikleri ısrarla, Türklerin Batıya (ya da Avrupa'ya, ya da "dünya"ya) ilk olarak 6815 (1306/7) yılında geçtiklerini belirtir; bazılarında, bu olayı Osman'ın 21 yıl sancak beyliği yapan Süleyman adındaki bir oğlunun gerçekleştirdiğine bile değinilir. Bkz. Schreiner, *Kleinchroniken*, c. I, s. 451, 459, 461, 471, 493, 551, 571 ve krş. c. II, s. 221-222. Burada, Türklerin Batı Trakya'da ve Makedonya'da ilk kez 1307'de ilerledikleri gerçeğinden kaynaklanan bir karışıklıkla karşı karşıya olabiliriz. 1347 (6855) yılını izleyen olaylarla ilgili karışıklıksa, Sultan Orhan'ın oğlu Süleyman'ın, Kantakuzenos'un bir destekçisi olarak Avrupa'ya geçtiği ve (1352 ve 1354'te Cimbi [Tzympe] ve Gelibolu'nun ele geçirilmesiyle gerçekleşecek olan) müstahkem bir mevkii fethetmek amacıyla Avrupa toprağına sürekli olarak yerleştiği zaman çıkmaktadır.

Türklerin oluşturduğu bu yardımcı kuvvetler oldukça uzun bir süre Katalan birliğinde kaldılar ve yiğitlik, sadakat ve itaatkârlıklarıyla olduğu kadar komşu -ve tam da komşu olmayan- bölgelere yapılan yağma akınlarındaki etkinlikleriyle Mımtaner'i etkilediler. Tahrip edici akınları ve yurtlarından böylesine uzaklara sürekli istilalar yapma arzularıyla, Rumları da etkilediler. Dahası, aşağıda inceleyeceğimiz Rumca metinler, onları İslamın ilkelerine bağlı ve özellikle de cihad ideolojisinin harekete geçirdiği bir halk olarak resmeder. Bu ideoloji ve ganimet kazanma arzusu, Türkleri kâfirlere karşı, başta yağma amaçlı akınlar olmak üzere, seferler düzenleyen her önderin hizmetine çeken ana etkenler olmuşa benzemektedir.

Thomas Magistros (keşiş Teodulos), 1308-1309'da, o dönemde Katalanlarla birlikte Orta Makedonya'da olan Türklerin, kentin (Selanik?) derhal kendilerine teslim edilmesi ve ahalisinin kendi tebaası olması için defalarca elçiler gönderdiklerini; aksi halde, kenti fethetmek ve taş üstünde taş bırakmamacasına yıkmak, ahalisini, özellikle de direnenleri kılıçtan geçirmek, binlerce esir almak, her şeyi yağmalamak ve mahsulün tamamını yakmak, bütün kilise ve evleri, liman ve mezarları, revak ve amfiteatrları yıkmak vb ile tehdit ettiklerini anlatır.[6] Thomas Magistros'un retoriğinin Türk önerilerini doğru olarak dile getirdiği inancındayım. Şeriatın akidelerinden birine göre, Türkler bir kente saldırmadan önce, kent halkına teslim olmaları ve "can ve mal" güvenlikleri için zimmî statüsünü kabul etmelerini öneriyorlardı. Bu kent halkı Hıristiyan olduğuna göre, onların İslamı kabul etmelerini talep etmek söz konusu olamazdı.[7] Normal olarak üç kez yinelenmesi gereken teslim olma çağrısına uyulmazsa, o zaman İslam ordusunun düşmana hiçbir şekilde merhamet göstermemeye hakkı vardı: Olağan Türk taktiklerine göre, bu saldırı kentin dışındaki kırsal arazinin tahribi ve ardından kentin dışarıyla ilişkisinin kesilmesiyle başlayacaktı; kent alındığı zaman fatihler istedikleri herkesi öldürme, buldukları her şeye el koyma, bütün halkı esir etme, yıkılmasını gerekli gördükleri bütün binaları tahrip etme serbestisine sahip olacaklardı. Katalanların yardımcıları oldukları halde, Türklerin kendi istila planlarını yapmış oldukları anlaşılıyor. Birer Müslüman olarak cihad yapma zorunluluklarını yerine getirirken Şeriatın gereklerine itaat ettikleri bir süreçti bu. Yıl 1308-1309'du.

Sonunda Türkler Katalan birliğinden koptular. Gregoras'a göre, bu olay Birliğin Tesalya'ya geçmesinden (1309) önce gerçekleşmiş olabilirdi;

6 Thomas Magistros'un, İtalyanların (= Katalanlar) ve İranlıların (= Türklerin) saldırısıyla ilgili olarak keşiş Joseph'e mektubu, *PG*'nin içinde, c. 145, sütun 444-445.

7 Khadduri, *War and Peace*, s. 96.

Muntaner'e[8] ve en önemlisi o sırada Negroponte'de (Eğriboz) görev yapan Marino Sanudo'ya göre, yolların ayrılması Katalanların Atina dükü karşısında 15 Mart 1311'de kazandığı zaferden sonra gerçekleşti. Jacoby'nin, bu son tarihin doğru olduğuna ilişkin kanıtları inandırıcıdır.[9] O dönemde yaşamış bir başka gözlemcinin Thomas Magistros'un tanıklığı da aynı sonuca varıyor. Magistros, bu zaferden sonra Türklerin toprak fethetmekle ilgilenmeyip ganimetin yalnızca taşınabilir bölümlerini, özellikle de silahları ve atları aldıklarını anlatır.[10] 1311'deki Frank zaferinin büyüklüğü göz önüne alındığında değerli malların büyük bir yekûn tutacağı tahmin edilebilir.

Öyle görünüyor ki, bu yeni iş henüz başlıyordu. Thomas Magistros'taki muğlak bir bölüme göre, Sırp kralı Stefan Milutin Bizans'a karşı hazırlıklar yapıyordu ve bu nedenle işsiz Türkleri hizmetine almayı tasarlıyordu. Katalan birliği ile Türk müttefiklerini başarıyla Tesalya'ya ve Güney Yunanistan'a püskürtmüş olan Bizanslı komutan Handrenos, bu antlaşmaya elinden geldiğince karşı koydu ve başarılı manevralarla "kendisi önemsiz kayıplar vererek birçok düşmanı öldürmeyi ve diğerlerini de kaçırmayı" başardı.[11]

Bundan hemen sonra Türklerin başına gelenleri Gregoras'tan öğreniyoruz.[12] 1.000 atlı ve 500 yayadan oluşan, Melik'in komutasındaki Türkopollerden kaçabilenler, Sırp kralına boyun eğdiler, kendilerinden ne zaman istenirse savaşacaklarına dair söz verdiler ve silahlarını bırakıp çiftçi oldular. Bu düzenlemenin pek de düzgün işlemediği anlaşılıyor, çünkü Sırp kaynaklarından, Milutin'in güçlerini kırmak için onlarla savaştığını ve onları yendiğini, ardından da ülkenin çeşitli yerlerine dağıttığını öğreniyoruz.[13]

8 Muntaner, *Crònica*, bölüm 241, s. 109 = *The Chronicle*, s. 578. Muntaner, muzaffer Katalan birliğince kendilerine toprak sözü verilmiş olmasına karşın, Türklerin Attiki'de [Atik: Yunanistan'da Atina'yı da içine alan sancak, -ed.] kalmayı nasıl reddettiklerini anlatır. Gel gelelim, öneriyi kabul etmiş olsalardı, bir Hıristiyan devlete boyun eğmiş olacaklardı.

9 D. Jacoby, "Catalans, Turcs et Venitiens en Romanie (1305-1332): un Nouveau Temoignage de Marino Sanudo Torsello", *StuMe*, dizi iii, 15/1 (1974), s. 230-234.

10 *PG*, c. 145, sütun 364. Gregoras (c. I, s. 248-249) aynı zamanda, Katalanların ve Türklerin, aralarındaki işbirliği sona erdiğinde, "taşınabilir" ganimetleri kardeş payı yaptıklarının üzerinde durur.

11 *PG*, c. 145, sütun 364. Milutin Bizans imparatorunun damadıydı, fakat o dönemde Charles de Valois'nın sürdürdüğü Bizans karşıtı ittifak içinde yer alıyordu.

12 Gregoras, c. I, s. 254-258.

13 Bkz, örneğin "Danilo'dan Stephen Milutin'in Hayatı: Kralın 'İranlılar ve Agarenler'e karşı kazandığı zafer": Arhiepiskop Danilo, *Zivoti kraljeva i arhiepiskopa Srpskih*, haz. N. Radojçiç, Belgrad, 1935, s. 107-110. Krş. Dölger, *Regesten*, c. IV, no 2344 (bu olayı kutlamak üzere bir Bizans elçi heyetinin gönderilmesi 1312'nin sonuna rastlar). Danilo o zaman Hilandar manastırının başrahibi idi ve Milutin'in yaşamöyküsünü Sırbistan Başpiskoposu olmadan (14 Eylül 1324) önce, muhtemelen 1320'lerin başında yazmıştı: G. L. McDaniel, *The Lives of the Serbian Kings and Archbishops by Danilo II: Textual History and Criticism*, Washington Üniversitesi'ne sunulan yayımlanmamış doktora tezi, 1980, s. 136-137. Krş. ayrıca aşağıda.

Kalanlar, yani Halil'in (Türk kaynaklarında Halil Ece)[14] komutasındaki 1.300 atlı ve 800 yaya, Bizanslılarla bir anlaşma yapmak istediler: Bizanslıların kendilerinin Hristopolis (Kavala) geçidini aşmalarına müdahale etmemeleri halinde onlara saldırmayacaklarına ve onları ganimetleriyle birlikte Küçük Asya'ya taşıyacak gemileri tedarik edeceklerine söz verdiler. Fakat Gelibolu'ya vardıkları zaman Bizans ordusu kararını değiştirdi ve bir çarpışma başladı. Türkler bir kaleyi işgal edip, burayı üs olarak kullandılar, Küçük Asya'dan biraz takviye getirdiler ve imparatorun tacının bulunduğu çadırının yanı sıra birçok seçkin esir alarak, Imparator IX. Mihael'in öncülüğündeki Bizans ordusuna karşı büyük bir zafer kazandılar. Bu, 1311 yazının sonlarında gerçekleşmiş olmalıdır.

Bu tarihten itibaren, iki yıldan az bir dönem boyunca Türkler, kent surlarının ardında kapalı kalan Bizanslıların, tarlalarını sürmelerini olanaksız kılarak, Trakya'nın tamamında kontrolü ele geçirdiler.[15] Türklerin Avrupa toprağına yerleşip, ganimetin cazibesinin yanı sıra cihad arzusuyla gelen gönüllülerin katılmasıyla sayılarının sürekli olarak artması Bizans devletinin sorununu daha da büyütüyordu. 1313 tarihli bir imparatorluk emrinde Bizans imparatorunun Türklerin orduya asker toplamasına ilişkin betimlemesi şöyle:

> Onlara katılmak için sürekli olarak gelen sayısızdı, bunlara diğerleri katılıyordu, ve orada bulunan sayısız kişiye eklenmek üzere gelenlerin sayısı daha da büyüktü ve güçleri arttıkça arttı ve bu çok kötüydü, çünkü bizim güçlerimiz onlara karşı henüz hazır değildi. Önlerine geçilmesi hiçbir şekilde mümkün değildi...[16]

Üstelik, Türkler son derece etkin ve -maddi olduğu kadar manevi kazançlara duydukları arzuyla- motivasyonları yüksek askerler olarak tanınıyorlardı. Thomas Magistros onları, öldürmekten zevk duyan, amansız savaşçılar olarak betimler; doymak bilmez hırsları ve hem kendi mülklerini

14 Wittek, *Yazıjıoghlu*, s. 662-663.

15 Gregoras, c. I, s. 262. Buradaki ifade, kelime kelime incelenirse, Türklerin akınlarına hasattan sonra (temmuz), fakat ertesi yılın ekiminden önce (güz) başladıkları anlamına gelecektir.

16 "Actes de Chilandar I. Actes grecs", haz. L. Petit, *VV*, 17 (1911), Prilozenie 1, no 26, 1, s. 22-27; Dölger, *Regesten*, no 2348.

korumak hem de (daha büyük bir istekle) bir başkasının malını ele geçirmek için ölmeye hazır oluşları üzerinde durur. "Aslında, onlar için savaşta ölmemek, savaşın çılgınca coşkusunun bedenlerine işlememesi büyük bir onursuzluktur;[17] bu, birbirlerine sıkça ettikleri bir bedduadır."[18] Bu, cihad ideolojisiyle ve kâfirle savaşırken şehadet mertebesine ulaşmayı amaçlayan kişisel arzuyla doğrudan ilgilidir.

Türkler âdetleri ve ritüelleriyle Bizanslıların ilgisini çektiler. 1313 baharında, Bizanslılar bir grup atlıyı ele geçirdikleri sırada, Türkler, göçebelere özgü "müstahkem bir kamp" oluşturmak için ganimetleri arabalarla taşımaktaydılar. Gregoras'ın betimlemesinde, bundan sonra Türklerin başlarına toprak serptikleri, ellerini gökyüzüne (muhtemelen dua etmek için) kaldırdıkları ve sonra savaşmak için silahlarına sarıldıkları eklenir.[19] Bu ritüel, sürekli yasa dayalı bir Şii zihniyetini[20] yansıtıyor olabilir.[21]

Bütün bunlar Valoislı Charles'ın Bizans karşıtı ittifakının parçalandığı bir dönemde olmuştu. Bizans imparatoru, bu arada görünüşte ilişkilerini düzelttiği ve kendi devletine sığınmış olan Türklere boyun eğdirmiş durumda olan damadı kral Stefan Milutin'den askeri yardım istedi. Türklere karşı bir zafer kazanmış ve onları Gelibolu yarımadasındaki müstahkem bölgeye çekilmelerini sağlamış olan Bizanslıları desteklemek üzere 2.000 kişilik bir Sırp süvari birliği geldi. Bizans ve Ceneviz gemileri de, deniz yoluyla kurulabilecek bağlantıyı keserek ablukayı tamamladılar. Böylece Türkler, kuşatmayı yarmak için yaptıkları birkaç başarısız girişimden sonra, daha önce kendi ellerindekilere iyi davrandıklarından, şimdi kendilerine karşı zalim olmayacaklarını düşündükleri Cenevizlere teslim olmaya karar verdiler. Fakat gece olunca, çoğu yanlışlıkla Bizanslıların eline düştü, onlar da Türkleri kılıçtan geçirip tüm mallarına el koydular. Ceneviz kadırgalarına gitmeyi başarabilen birkaç Türk sağ kaldı: Cenevizler yalnızca, yanlarında pek çok değerli mal taşıyanları öldürdüler (çünkü Bizanslıların da hak iddia edebilecekleri düşüncesiyle bu malların varlığını gizlemek istemişlerdi); diğerlerini köle olarak sattılar.

Bu büyük bir zaferdi ve saray şairi Manuel Files "Aigos Potamoi'de ve Syke'de askerlerimiz barbarları yok ettikleri zaman, imparatora" hitaben bir şiir yazdı.[22] Gelibolu yarımadasındaki Aigos Potamoi, yani bugünkü Cumalıköy,[23] Türklerin yenilip soykırıma uğradığı yer olsa gerek. Syke, kesinlikle Konstantinopolis'in karşısındaki, Cenevizlerin esirlerini imparatora gönderdikleri yer olabilecek ve ikinci bir soykırımın gerçekleştiği anlaşılan Galata'nın adıdır. Files, Trakya'nın, batıdan gelen bu barbarların cesetleriyle nasıl dolduğunu, bunun öteki barbarlara bir ders olabileceğini ve imparatorun bu başarıyı Meryem Ana'nın yardımına nasıl bağladığını betimler.[24]

Files'in şiiri, imparator tarafından Meryem Ana'ya yapılan ve Bakire'nin Oğlu'nu aptalca inkâr eden her halkı sürüp atmak için Hıristiyanların yardımıyla "okyanusta başarılı bir saldırı"ya değinilen bir duayla sona erer.[25] Bu, o sırada hazırlık aşamasında olan bir deniz seferiyle ilgili gibi görünüyor.

Gerçekten de bir deniz seferi yapıldı. Nikeforos Gregoras buna değinmez; onun bu konudaki suskunluğu, tarihçilerin öteki kaynaklarda bu olayla ilgili yer alan bilgileri abartma sayarak göz ardı etmelerine yol açmıştır.[26] Ancak, Sırpça, Rumca ve Türkçedeki bu kaynaklar son derece güvenilirdir:

1. ***Sırp kaynakları***, (a) Sırp kralı Stefan Milutin'in Başpiskopos Danilo tarafından kaleme alınan, daha önce gönderme yaptığımız biyografisi,[27] (b) Milutin'in Athos [Aynaroz] Dağı'ndaki Hilandar manastırına Ulcara köyünü tahsis eden bir imparatorluk emrinin önsözü.[28] Bu belge, bazı

17 Bu ifade muğlaktır. Şehit düşenler için yapılan ayinlerle ilgili görünmektedir. Fakat bu yerleşik bir İslam töresi değildir, en azından Khadduri, *War and Peace*, s. 62'de bulmayı başardığım kadarıyla: Şehitler öldükleri yerde gömülürler. Bunun, cenazelerde at yarışları, ziyafet, danslar vb coşkulu törenlerin icra edildiği Orta Asya âdetlerinin kalıntısı olup olmadığı merak konusudur: Bkz. J.-P. Roux, *La mort chez les peuples altaiques anciens et medievaux*, Paris, 1963, s. 166, 168.

18 *PG*, c. 145, sütun 441.

19 Gregoras, c. I, s. 266.

20 1313 (H. 713) yılında, muharrem ayının 28 Nisanda başlaması dikkate değer bir noktadır. Muharremin ilk on günü (evâil) Şiiler için taziye dönemidir. Böyle bile olsa, Aydınoğullarının Şii oldukları zaten belirtilmiş durumdadır: Zachariadou, *Trade and Crusade*, s. 206, not 774.

21 Birinin kendi başından aşağı toprak dökmesi jesti aynı zamanda bir kutlama ifadesi, ya da en azından Allah'a seslenmeden önce yapılan bir jest olarak görülebilir. Bu İoannes Kantakuzenos'un Anılar'ından bir paragrafta görülebilir: Aydınoğlu Umur hiç beklenmedik bir biçimde bir elçilik heyetinden, öldüğünü düşündüğü sevgili dostu İoannes Kantakuzenos'un hayatta ve gayet sağlıklı olduğunu öğrendi; derhal, "kafasından aşağı toprak döktü ve Tanrı'ya pek çok kez şükretti": Bkz. Cantacuzenus, c. II, s. 384.

22 Manuelis Philae, *Carmina*, haz. E. Miller, c. I, Paris, 1855, s. 220-225.

23 Pauli-Wissowa, *Real-Encyklopaedie I*, 1894, s. 977.

24 Bu bilgi, II. Andronikos'un çaresizlik içinde düşmanlarından kurtulmasının ancak ilahi yardımla mümkün olabileceği sonucuna nasıl vardığını anlatan Nikeforos Gregoras'la tamamen uyuşmaktadır.

25 Manuelis Philae, c. I, s. 225.

26 Laiou, *Andronicus II*, s. 232-233.

27 "Danilo'dan Stephen Milutin'in Hayatı: Novak Grebostrek Kumandasında Anadolu'da Türklerle Savaş": Danilo, *age*, s. 110-112.

28 Metin, "Actes de Chilander 2. Actes Slaves", haz. B. Korablev, *VV*, 19 (1915) Prilozenie 1, no 18, özellikle s. 432 ve devamında kolaylıkla bulunabilir.

uzmanlarca Kosova muharebesinden (1389) sonra yazılmış bir sahte belge olarak değerlendirilmektedir. Her iki kaynak da I. Dujçev tarafından karşılaştırılmış ve çözümlenmiş durumdadır.[29]

2. *Yunan kaynakları*, yani imparator II. Andronikos Paleologos'un emirlerine yazılan iki önsöz. (a) İlki Ekim 1313 tarihlidir: Türklere karşı kendisine yardım eden (olay önsözde ayrıntılarıyla yer alır) Sırp kralına olan minnettarlığını göstermek için, imparator onun isteğine uyarak Strymon'daki Koutzi köyünü Sırp manastırı Hilandar'a bağışlar.[30] (b) İkinci emir Temmuz 1317 tarihlidir: Aynı nedenlerle (ve benzer bir önsözle) imparator Chilandar manastırının tüm mülklerini onaylar.[31]

3. *Türk kaynağı*. Aydınlı Umur Paşa'nın zaferlerini övmek için destan yazan şair Enveri, eserine, hanedanın kurucusu Aydınoğlu Mehmed'in Batı Anadolu'ya Sasa Bey'in yardımcısı olarak nasıl geldiği ve onun adına Ayasoluk (Efes) ve Keles (Kaloe) kentlerini nasıl fethettiğini anlatarak başlar. Ardından, denizden gelen ve sonunda Aydınoğlu ve ordusunca püskürtülen Alanlar (daha önce de karşımıza çıkan Bizans paralı askerleri), Rumlar ve Sırplardan oluşan karma kuvvetlerin bir saldırısından bahseder. Bu noktada Aydınoğlu ile Hıristiyanların tarafına geçen Sasa arasında bir tartışma oldu ve Sasa öldürüldü.[32] Bu olaylar destanda, Aydınoğlu'nun bölgeye gelmesi (1304, Efes'in düşüşü) ile beyliği oğulları arasında bölüştürmesi (1320'ler) arasında bir noktaya yerleştirilir.[33]

Bu kaynaklara göre olayların gidişini aşağıdaki gibi kurabiliriz: Halil Ece ve adamlarının yok edilmesinden sonra, ikinci bir seçkin Sırp süvari birliği, soylu Novak Grebostrek'in kumandasında Herakleia'ya (Ereğli) geldi. Bunun ikinci bir Sırp birliği olduğu Sırp ve Rum kaynaklarında açıkça belirtilir. Artık Trakya'da hiçbir düşman kalmadığı için, Türklerin ülkesine, yani Halil Ece'nin birliklerinin geldiği açıkça belli olan Aydın Beyliği topraklarına bir sefer düzenlendi. Burada neler olduğu bilinmiyor, çünkü her iki taraf da, yani Sırplar da Türkler de muzaffer olduklarını iddia ettiler. Bizans imparatoru herhangi bir askeri zaferden (muhtemelen bu seferin sonuçları kendi beklentilerinin altında kaldığı için) söz etmemektedir.

29 I. Dujçev, *La conquete turque et la prise de Constantinople dans la litterature slave contemporaine*, *BSl*, 16 (1955), s. 318-326 (eksiksiz bir bibliyografya ve öteki Sırp kaynaklarıyla birlikte).

30 "Actes de Chilandar I", no 26 = Dölger, *Regesten*, no 2348.

31 "Actes de Chilandar I", no 32 = Dölger, *Regesten*, no 2390.

32 Sasa'nın pek az bilinen kişiliği hakkında, bkz. *Zachariadou, Trade and Crusade*, s. 107-108.

33 Melikoff, *Destan*, s. 47-48; krş. Lemerle, *Aydın*, s. 25 vd.

Sırp kaynaklarının ileri sürdüğü üzere, seferdeki Hıristiyan ordusunun Türklere karşı bir muharebe kazandığı ve topraklarını yağmaladıkları muhtemel görünüyor. Türklerin üzerindeki baskı, onlardan biri olan Sasa'yı -Enveri'nin belirttiğine göre dindar bir Müslüman olmasına karşın- Hıristiyanların tarafına geçmeye ikna etmeye yetecek kadar güçlü olmalıydı. Gel gelelim, sefer kısa sürede hızını kaybetti ve bu karma ordu sonunda Aydın Beyliği'nin toprağından sürekli bir kazanç elde etmeksizin çekildi. Bu, Aydınoğlu'nun asıl zaferin kendisine ait olduğunu ileri sürmesine yol açan bir gerçekti.

Olayların kronolojisinde kuşkuya yer yoktur. Türk yenilgisi "1311'den neredeyse iki yıl sonra" başladı ve Ekim 1313'te tamamlandı (birinci Bizans imparatorluk emri). Dahası, bağımsız ve son derece güvenilir iki Sırp kaynağına göre, el yazması bir kolofon ve Nagoricino'dan bir kitabede, 1312/13'ün Sırp kralının Türklere karşı zafer kazandığı yıl olduğu açıkça dile getirilir.[34] Gregoras, Halil'in yenilgisinin Patrik Niphon'un azledilmesinden (11 Nisan 1314) bir yıl önce gerçekleştiğini[35] belirtmektedir. Bir Kısa Grek Kronik'i Halil'in [bozguna uğratılması] tarihini 1312/13 olarak gösterir.[36]

Bu denizaşırı sefer önceden planlanmamış bir sefer miydi? Ben öyle olduğuna inanıyorum. Sırp süvarileri feodal nitelikler taşıyorlardı; bu, onların krallarına sözleşmeye dayalı birtakım sorumlulukları olduğu anlamına geliyordu. Her yıl belirli bir süre boyunca ülke dışında ona hizmet etmek zorundaydılar, bundan sonra efendileri, seferlerini sürdürmelerini isterse, onlara ücret ödemek zorundaydı. İlk Sırp birliği, kuşatmaya ve Halil Ece'yle adamlarının imhasına katılmak ve ganimeti paylaşmak için tam zamanında yetişti. Ancak, ilkinin yerini alması için çağrıldığı kesin olan ikinci birlik her şey olup bittikten sonra oraya varmıştı (muhtemelen, ne Bizans İmparatoru ne de Sırp Kralı ücretleri ödemeye hevesli değildi).[37] İkinci birlik, daha önce seferber edilmiş Bizans kuvvetlerine katılan ve bir önceki harekat dolayısıyla gemileri de hazır olan taze bir kuvvetti. Halil Ece'nin başına gelenler yüzünden moralleri bozulmuş olan Aydınlı Türklere karşı önceden planlanmamış bir sefere girişmiş olabilirler. Bu, istiladan çok yağma ve sindirme amaçlı bir akın olabilir. Batı Anadolu'daki Türk istihkâmlarının 1304'teki Katalan seferinin düşündürdüğü kadar sağlam olup olmadığını sınama girişimi olması da mümkündür.

34 Krş. Dujçev, *age*.

35 Gregoras, c. I, s. 269.

36 Schreiner, *Kleinchroniken*, c. I, s. 194, krş. c. II, s. 224-225.

37 Bizans hazinesi o sırada dar boğazdaydı; bkz. Gregoras, c. I, s. 263.

Böylece Sırplar, Rumlar ve Alan paralı askerlerinden oluşan ordu harekete geçti. Yağmalama ve Türklerin kendi arasında bölünmeleriyle önce başarılı oldular. Fakat Türklerin direnişi çökmedi; tersine, Aydınoğlu'nun direnişinin kuvvetlendiği anlaşılıyor. Zaman geçti ve Sırplar ülkelerine dönmek zorunda kaldılar; onlara göre Bizanslılar açıkça, müttefik ordunun oluşturduğu köprübaşını tek başlarına ellerinde tutacak durumda olmadıklarını düşünmüşlerdi. Böylece hiçbir kalıcı sonuç alamadan hepsi birden bölgeyi terk ettiler. Harekatın bu geçici, temelde korsanca karakteri, tarihçi Nikeforos Gregoras'ın bu olaydan neden söz bile etmediğini açıklayabilir.

Bununla birlikte, bu gelişmelerin Türk tarafında bazı kalıcı sonuçları oldu. Aydmoğlu ve Sasa arasındaki, 1312-1313'ten epey önce başlamış olabilecek rekabet[38] o sırada kızıştı.[39] Ne var ki, Hıristiyanlar, müttefikleri Sasa'yı yarı yolda bıraktılar. Sasa'nın sonu, muhtemelen 1313 sonlarında ya da bir süre sonra, İslam davasına ihanet ettiği gerekçesiyle öldürülmesiyle geldi. Bundan sonra Aydmoğlu, topraklarına tamamen hâkim oldu. İşin garibi, bu Bizans-Sırp seferi, düşmanın konumunun pekişmesiyle sonuçlandı.

38 Birgi'deki Ulu Cami'de yer alan bir kitabede, kentin 1307'de Aydınoğlu Mehmed tarafından fethedildiğini (o sırada kendi adına mı yoksa Sasa adına mı hareket ettiğine değinilmez) ve camii H. 712 (Mayıs 1312-Mayıs 1313) yılında inşa ettirdiği yazılıdır; sonuç olarak bu son tarihte bağımsız bir bey olarak hareket ettiği kesindir. Bkz. P. Wittek, "Inscriptions from Southwestern Anadolia", *Art Studies*, 1931, s. 198-199.

39 Bkz. Melikoff, *Destan*, s. 47-48: Enveri, Sasa'nın "plein d'envie" [çok kıskanç] olması nedeniyle Hıristiyanların safına geçtiğini vurgular.

NİŞ'TEN KOSOVA'YA: I. MURAD'IN SON YILLARINA İLİŞKİN DÜŞÜNCELER*

STEPHEN W. REINERT

Konunun uzmanları, genellikle, Osmanlıların 15 Haziran 1389'daki I. Kosova muharebesinde Sırp ve Boşnak ortak kuvvetlerini yenilgiye uğrattığını belirtirler. Gel gelelim, bu mükemmel bir zafer değildi. Osmanlılar ağır kayıplara uğramışlardı ve padişahları I. Murad, muharebe meydanında öldürülmüştü. Bu son gelişme, Osmanlıların yeniden toparlanıp ilerlemeye devam etmelerinin önündeki en büyük engeldi; çünkü Anadolu'da Osmanlı aleyhtarı kıpırdanmalar olacağı endişesi, yeni padişah Yıldırım Bayezid'i "uç"tan çekilmeye ve Edirne'ye dönmeye zorlayacaktı. Bayezid, bunu izleyen üç yıl boyunca, babasının Anadolu'daki egemenlik mirasını korumak ve genişletmekle meşgul oldu. Bu arada Sırbistan'da Murad'ın başlıca hasımları çok geçmeden vasallığı kabul ettiler (Lazareviçi 1390 ortalarında ve Vuk Brankoviç de 1392 Kasımının sonunda). Dolayısıyla, Yıldırım Bayezid'in dikkatini yeniden Rumeli'ye çevirdiği 1392'nin sonuna gelindiğinde, 15 Haziran 1389'daki askeri zafer, Murad'ın hedeflediği mantıki, belki de kaçınılmaz siyasi sonucunu doğurmuştu.[1]

* Bu bildirinin araştırma ve yazılma aşamalarında bana cömertçe sundukları yardım ve tavsiyeleri için George Dennis, Barişa Krekiç, Anthony Luttrell ve özellikle Elizabeth Zachariadou'ya teşekkür etiyorum. Değerleri ne olursa olsun, ulaştığım sonuçları Laskarina Bouras'ın anısına ithaf ediyorum. Bouras, metinlerin, anıtların ve objelerin bilmecelerinden olağanüstü zevk alırdı. Daha önemlisi, doğru yanıtları bulmayı başarırdı.

1 Daha önceki yorumlamalara göndermeler de içeren son zamanlarda yapılan bir değerlendirme için, bkz. T. Emmert, "The Battle of Kosovo: Early Reports of Victory and Defeat", *Kosovo, Legacy of a Medieval Battle*'ın içinde, ed. W. Vucinich ve T. Emmert, Minneapolis, 1991, s. 19-40, özellikle s. 34-35.

Balkan tarihindeki önemli bir olay olarak "Kosova'nın anlamı" hakkındaki mevcut *consensio opinionum* budur. Gel gelelim, bu muharebeye vol açan olayların -özellikle, I. Murad'ın knez Lazar'la 1386'daki ilk çarpışmasıyla 1389 baharında Kosova'ya yaptığı hayati sefer arasındaki gelişmelerin- sırası ve niteliği konusunda tarihçiler arasında halen birtakım anlaşmazlıklar vardır.[2] Bu anlaşmazlıklar büyük ölçüde tarihçilerin, Neşri'nin olaylara ilişkin anlatısını ne ölçüde kabul veya reddettiklerini ya da ne kadar değiştirdiklerini yansıtmaktadır. Neşri'nin anlatısı, denebilir ki, bu dönem hakkındaki en önemli kaynaktır; ne Neşri'nin kendi döneminde ne de daha önce yazılmış Bizans ve Türk tarihlerinde söz konusu zaman dilimine ilişkin bilgiler Neşri'nin verdikleri kadar zengin değildir. Bu kaynak eksikliğinin sonucu, Balkan ve Osmanlı tarihinde büyük bir sorun oluşturan, Kosova'daki zayiat kadar Murad'ın son yıllarındaki seferleri ve meşguliyetleri konusunda hiç bitmeyen karışıklıktır.

Bu bildiride, Neşri'nin anlatısını odak noktası alarak, bütün bu temalar hakkındaki kanıtları yeniden incelemeyi hedefliyorum. Bu hedefe dört adımda ulaşmayı düşünüyorum. İlk olarak, Neşri'nin anlatısında, Murad ve knez Lazar'ın Niş'teki ilk karşılaşmalarıyla I. Kosova muharebesinde her ikisinin de ölümüyle sonuçlanacak olayların birbiriyle bağlantılı (neden-sonuç ilişkisi içinde) olduğunu düşündüğü anahtar bölümleri özetleyeceğim. Sonra, dikkate değer dış (bu yüzden de Osmanlı olmayan) kaynaklar temelinde, olayların bu döneminde Murad'ın gittiği yerler ve meşguliyetlerine ilişkin kanıtları gözden geçireceğim. Bundan sonra, Neşri'nin anlatısının, genel olarak, güvenilirliğini ele alıp onu öncekilerle karşılaştıracağım. Sonuç olarak, Niş'in fethi ile I. Kosova muharebesi arasındaki olayların makul bir kronolojisi olarak kabul edilebilecek bir noktaya ulaşacağım.

2 Bkz. örneğin, on yıl öncesinin en ünlü kaynaklarındaki eksiklikler: A. Bombaci, A. Bombaci ve S. Shaw, *L'Impero ottomano*'nun içinde, Torino, 1981, s. 260; R. Mihaliçiç, "Kosovoska Bitka", *Istorija srpskog nadora*, c. 2, *Doba borbi za ocuvanjei obvnovu drzave (1371-1537)*'nin içinde, ed. J. Kaliç vd., Belgrad, 1982, s. 42-44; a. y., *Lazar Hrebeljanoviç. Istorija, Kult, Predanje*, Belgrad, 1984, s. 115-117; J. Fine, *The Late Medieval Balkans, A Critical Survey form the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, Ann Arbor, 1987, s. 407-408; C. Matanov, C. Matanov ve R. Mikhneva, *Ot Galipoli do Lepoanto. Balkanite, Evropa i Osmanskoto Naşestvie (1354-1571)*'in içinde, Sofya, 1988, s. 79-81; H. İnalcık, "The Ottoman Turks and the Crusades, 1329-1451", genel ed. K. Setton, *A History of the Crusades*'in içinde, c. 7, ed. H. Hazard ve N. Zacour, *The Impact of the Crusades on Europe*, New York, 1990, s. 39-40; C. Imber, *The Ottoman Empire, 1300-1481*, İstanbul, 1990, s. 27-28 ve 35-36; ve S. Çirkoviç, "Serbia on the Eve of the Battle of Kosovo", *Kosovo, Legacy of a Medieval Battle*'ın içinde, ed. W. Vucinich ve T. Emmert, s. 10-14. Buradaki hedefim, (kendi başına çetrefil bir görev olan) sorunun historiografisini çözümlemek olmadığından, bize söyleyecekleri şeyleri incelemek ve yeniden gözden geçirmek üzere, tekrar birincil kaynaklara dönmenin daha önemli olduğu kanısındayım.

I. NEŞRİ'NİN OLAYLARA BAKIŞI

Bu noktada Niş'in fethinden Murad'ın Kosova'daki ölümüne kadar Neşri'nin anlatısının tam bir özetini vermeyeceğim. Niyetim daha çok, padişahın yaşamının bu son yılları hakkında, yazarın hem önemli hem de karşılıklı bağlantılı olarak kabul ettiği olayların altını çizmek. Konu dışı ayrıntılar bir yana bırakılıp öze bakıldığında şunları söylemek mümkün:[3]

1. *Niş'in fethi.* H. 787'de [1385], Murad, Niş'i hâkimiyeti altına alarak Sırbistan'daki harekâtını tamamladı; knez Lazar Niş'teki birliklerin yıllık masrafını karşılamanın yanı sıra gümüş olarak haraç ödemeyi kabul etti. Ardından, Padişah Trakya'daki birkaç kaleyi fethettikten sonra Edirne'ye döndüğünde Karamanoğlu Alaeddin Bey'in Osmanlı topraklarına saldırdığı haberini aldı. Veziri Çandarlı Hayreddin'i Rumeli'de bırakan Murad, kışı geçirmek üzere Bursa'ya gitmedi.[4]

2. *Karaman seferi.* H. 788 [1386] baharında, Murad Karaman'a bir sefer yaptı, ama yanında yakın tarihte ölen Hayreddin yoktu. Alaeddin'e boyun eğdirdikten sonra Murad Bursa'ya döndü. Dahası, ertesi yıl kış sonları ya da bahar başından önce Rumeli'ye gitmedi.[5]

3. *Lazar, Tvrtko ve Curac'ın ihaneti.* Bu arada, Balkanlar'da, sonraları Murad'ı Slav prensleriyle bir kez daha karşı karşıya gelmeye zorlayacak bir dizi gelişme kendini gösterdi. Öncelikle, Karaman'da Murad'la birlikte savaşmış olan Sırp komutanlar ülkelerine döndüklerinde, Osmanlılarla ilişkisini kesmesi konusunda Lazar'ı uyardı. Bu uyarıların etkisi altında Lazar artık Murad'ın vasalı olmadığını ilan etti ve bundan sonra Bosnalı Tvrtko ile bir ittifak oluşturdu. Neşri, bunun sonucunda, "İskenderiye tekfuru"nun Murad'a giderek, padişahın bir kumandan ve birlikler göndermesi halinde, Osmanlılar için Bosna'nın güvenliğini sağlamayı önerdi-

3 Burada aktardığım çeşitli Neşri versiyonları, F. Unat ve M. Köymen'in (Ankara 1949) derlemesi ile J. Leunclavius, *Historiae musulmanae turcorum de monumentis ipsorum exscriptae, libri xviii*, (Frankfurt 1591), bundan böyle Leunclavius. Kendimi bunlarla sınırladım, çünkü Leunclavius ve -Unat-Köymen derlemesinin dayandığı- daha sonraki Viyana yazması Batılı araştırmacılarının bu yüzyılda Neşri'yi tanıma araçları olmuştu.

4 *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, c. I, s. 211.11/214.11; Leunclavius, s. 239.43-244.55. Lazar'ın Niş'ten Edirne'ye gittiği yerler ve yaptığı işleri sayarken, Neşri Aşıkpaşazade'deki ilgili 54 ve 55. bölümlere dönmektedir: Âşıkpaşazade (Giese), s. 55-56. Ne ki, bu istilalar Kosova'ya yol açan olaylar dizisi içinde rastlantısaldır ve bu nedenle göz ardı edilebilir.

5 *Kitab-ı Cihan-nümâ*, c. I, s. 214.12/234.8; Leunclavius, s. 244.55-258.40.

gini belirtir. Bu "İskenderiye tekfuru"nun II. Curac Stracimiroviç Balşik olduğu rahatlıkla söylenebilir. Murad küçük bir kuvvetle "Lala Şahin"i Bosna'ya gönderdi. Bu kişi, Murad'ın lalası ve ilk Rumeli beylerbeyi olan Lala Şahin değildir, çünkü o Karaman seferinden önce ölmüştü. Herhalde komutanlarından biriydi -İnalcık'a göre, muhtemelen gerçek adı "Kavala" ya da "Kefalia" Şahin olan Leskovac subaşısıydı.[6] Şahin Bosna'ya vardığında 30.000 kişilik bir kuvvet tarafından pusuya düşürüldü -Neşri bunun Curac, Tvrtko ve Lazar'ın planı olduğuna işaret eder. Şahin'in öğüdünün tersine Osmanlılar muharebeye girdi ve büyük kayıplara uğradılar. Gel gelelim, Şahin kaçmayı ve kötü haberleri Murad'a ulaştırmayı muhtemelen başardı. Neşri, Şahin'in tuzağa düşürülmesinden her üç Slav prensinin eşit biçimde sorumlu olduğunu ileri sürmekteyse de, bu komployu, Curac'ın Murad'ı ziyaretinden önce ortaklaşa mı hazırladıkları, yoksa Curac'ın Osmanlı kuvvetlerini Bosna'ya çekme planını uygulamaya koymasından sonra Tvrtko ile Lazar'ın, ona sadece yardım mı ettikleri konusunda bilgi vermemektedir.[7]

6 Halil İnalcık, *EI²*, "Arnawutluk" maddesinde, Şahin'i "Kefalia Şahin (Türk kroniklerinde Kavala Şahin, daha sonra Şihabeddin Şahin Paşa), bir uçbeyi ve muhtemelen Leskoviç subaşısı ..." diye tanımlar. Şahin'in 1380'den önceki ve (Scutari'yi [Üsküdar] denetimi altına aldığı tarih olan) 1394'ten sonraki etkinlikleri için, bkz. E. Zachariadou, "Marginalia on the History of Epirus and Albania (1380-1418)", *WZKM*, 78 (1988), s. 200, 206.

7 *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, c. I, s. 234.9/240.3; Leunclavius, s. 259.8-264.14. N.b. Şahin'in yenilgisini anlattıktan sonra, Neşri şüpheye yer bırakmayacak biçimde "İskenderiye tekfuru, mel'un Laz'ile ve Bosna ile muvaza'a idüb gelmiş imiş. İttifak idüb, Müslümanlara bu işi kıldılar" demektedir (Unat-Köymen transkripsiyonunda). Bu cümle (daha eskiden yazılmış olan) Codex Menzel'in yanı sıra, (daha sonraki bir nüsha olan) Paris yazmasında da aynı biçimde yer alır. Bu paragraflar için, bkz. *Kitâb-ı Cihan-nümâ* (Taeschner), c. I, tıpkıbasım, s. 65 ve c. II, tıpkıbasım, s. 102. Bu cümlenin Leunclavius versiyonunda, Curac'ın Şahin'e başvurmadan önce Tvrtko ve Lazar'la komplo kurduğu belirtilmektedir: "*Et huius quidem stragis auctos unus fuit arcis Alexandrinae regulus, qui cum Zirgiae Despota Lazaro, & cum Teggiure Bozinacorum secreto consentiens, astute rem omnem composuerat; comminicatique prius cum duobus hisce comsiliis, sub fraudulentae simulationis paretextu, quasi Turcorum rebus maxime studeret*" (s. 264.5-14). Ek ibareler Codex Hanivaldanus'tan ziyade Leunclavius'a atfedilebilir.
Yukarıdaki özetimde, Neşri'nin bu zaman çerçevesine (yani, Karaman seferi ile Şahin'in yenilgisinin intikamını almak üzere düzenlenen seferberlik arasında geçen zaman) yerleştirdiği, Murad'ın Yenişehir'deyken yaşadığı üç ilginç olayı göz ardı ettim. Yani V. Ioannes'in kızları ile Yakub ve Bayezid'in kararlaştırılan evlilikleri; Bayezid'in üçüncü oğlunun sünneti; ve Yazıcıoğlu'nun Mısır'a elçi olarak gitmesi. Eğer gerçekten yapıldılarsa, bu evlilikler şimdiye kadar belgelenmemiş durumdadır; krş., A. Luttrell, "John V's Daughters: A Palaiologan Puzzle", *DOP*, 40 (1986) 103 ve n. 3. Aynı şekilde Yazıcıoğlu'nun elçilik görevi, bildiğim kadarıyla bağımsız bir biçimde belgelenmemiştir.

4. *Murad'ın İntikam Seferi ve Bulgar İsyanı.* Lazar, Tvrtko ve Curac'ın ihanetlerini öğrenen Murad, ilk önce knez Lazar'ı vuracak bir karşı akın düzenlemeye karar verdi. Hazırlıklar tamamlandı; ancak iki vasal, Sosmanoz (Bulgar çarı Şişman) ve Dobrucaoğlu (İvanko) sefer çağrısına aldırış etmediler. Bu durum karşısında Murad, Hayreddin'in oğlu ve halefi vezir Ali Paşa komutasındaki ordusunu, Sırbistan'dan önce, Bulgar prensleriyle çarpışmak üzere Bulgar topraklarına gönderdi ve kendisi de Edirne'ye yöneldi, fakat belirli bir noktadan sonra Anadolu'ya geri döndü.[8]

5. *Bulgaristan Seferi.* Neşri bu seferin üç safhada gerçekleştiğini söyler, ancak yılını belirtmez. Kışın, Şişman Tırnova'dayken Ali Paşa hızla Kamçiya nehrinin kuzeyindeki hisarları ele geçirdi. Neşri, Pirot'un [Şehirköy] Bulgar denetiminden Sırp denetimine yaklaşık olarak bu zamanda geçtiğini tahmin etmektedir. Ne ki, bu çekilmenin koşullarını açıklamaz. İkinci safha, Murad baharda destek kuvvetlerle boğazı aşarak Yanbolu'ya yerleştiğinde başlar. Neşri, Murad Gelibolu'ya geçerken havanın soğuk olduğunu ve birkaç gündür ters rüzgârlar estiğini söyleyerek bu olayın bahar başında gerçekleştiğini ima eder. Her durumda, Murad'ın Yanbolu'ya varmasının ardından, Şişman Silistre'yi teslim edeceğine söz vererek ilk yenilgisini tadar. Seferin son safhası Çar'ın Silistre'yi teslim etmekten vazgeçmesiyle başlar. Yeniden başlayan askeri harekâtın en önemli anı, Şişman'ın geri çekildiği Nikopol [Niğbolu] kuşatmasıdır. Bu safha da, Şişman'ın ikinci kez yenilmesi ve Murad'ın onu bağışlayarak vasallığa iade etmesiyle sonuçlanır.[9]

6. *Kosova'ya Yürüyüş.* Bulgaristan seferi ile Kosova'ya hareket arasında, Neşri çok az zaman olduğunu ileri sürer. Nikopol'deki harekâtın sonlarına doğru, bahar sürerken, Murad'ın yakındaki Tavşanlu'ya gittiğini, Ali Paşa'yla buluştuğunu ve Sırp seferini planladığını belirtir. Bundan sonra Ali Paşa birkaç ay içinde Rumeli ve Anadolu'dan gelen kuvvetlerin toplandığı Filibe'ye ilerledi. Yazın sıcağında batıya, Sırbistan'a doğru yola çıktılar. Burada Neşri'nin Kosova'daki gelişmeler hakkındaki çok ayrıntılı anlatısını bir kenara bırakabiliriz. Ne var ki, olayları 791/1389 tarihine yerleştirmesi ve Murad'ın katili Miloş Kobila'nın (Miloş Obiliç) knez Lazar'ın bilgisi -ve bu anlamda onayı- dahilinde hareket ettiğine ilişkin iddiası doğrudur.[10]

Neşri'nin I. Kosova muharebesine yol açan olayları anlatışı böyledir. Murad'ın Niş'i fethettikten sonra Bursa'ya dönmesine ve aradaki olaylara

8 *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, s. 240.3/242.12; Leunclavius, s. 264.14-266.40.
9 *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, s. 242.13/256.8; Leunclavius, s. 266.41-276.49.
10 *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, s. 256.9/306.6; Leunclavius, s. 276.49/ 301.44.

ilişkin verdiği bilgiler Âşıkpaşazade'ye dayanmaktadır. Karaman seferi ile Kosova muharebesi arasında meydana gelen olayları içeren sonraki bölümler, bir başka kaynağa dayanır. Bu kaynakta, en azından bazı bölümlerde, son derece ayrıntılı ve doğru bilgiler verildiği anlaşılıyor. Bu eser şimdiye kadar bulunamadı. Ancak tarihçiler, anonim Oxford kroniğindeki paralel, fakat daha kısa anlatının ortak bir kaynağa dayandığını tespit etmiş bulunuyorlar.[11]

Neşri'nin anlatısının niteliğini ele almadan önce, üç kesin tarih içerdiğine dikkat çekelim. Her şeyden önce, Niş'in fethi ile Lazar'ın boyun eğmesi genellikle 787, yani 12 Şubat 1385 ile 1 Şubat 1386 arasında bir tarihe yerleştirilir. İkincisi, Murad'ın Karaman'a yaptığı sefer 788 baharına, yani 1386 baharına rastlamaktadır (H. 787 yılı 2 Şubat 1386'da başlar ve 21 Ocak 1387'de sona erer). Son olarak, Kosova'daki olaylar H. 791, yani 1389 baharına rastlar (H. 791 yılı 31 Aralık 1388'de başlar ve 19 Aralık 1389'da sona erer). Öyleyse, Neşri, Lazar'ın ihanetini, Tvrtko ile ittifakını ve Şahin'in tuzağa düşürülmesini Karaman seferinin sonu (kesinlikle 1386 bahar sonu ya da yazı) ile Bulgaristan seferinin başlaması (tahminen 1388 sonu veya 1389 başı) arasındaki bir tarihe yerleştirmektedir.

II. AZ SAYIDAKİ KANIT

Herhangi bir historiografik metne eleştirel yaklaşan bir okur, bunun kilit iddialarının doğru olup olmadığını sorar ve doğrulama, yanlışlama ya da sadece ayrıntılar için başka yerleri araştırır. Buna göre ben de aşağıda Murad'ın 1386-1389 arasında gittiği yerler ve yaptığı işlerle ilgili olarak Neşri'nin dışındaki kaynaklardan çıkan kanıtları gözden geçireceğim. Bu verileri, aşağıdaki gibi beş ana kronolojik başlık altında toplayabiliriz:

1386 Baharı mı, Yazı mı?

Beklenebileceği üzere, Sırp kaynakları, Murad'la knez Lazar'ın ilk karşılaşmaları hakkında, dağınık olmakla birlikte, bazı bilgiler vermektedir. İlgili kaynaklar, her birinin bizi ilgilendiren yıllar olan 6894 (1 Eylül 1385-31 Ağustos 1386) ya da 6895 (1 Eylül 1386-31 Ağustos 1387) hakkındaki bilgileri kaydettiği ya da aktardığı kabul edilen çeşitli kroniklerden oluşuyor. Bunlardan başka, 1624'te tamamlanmış, Sırbistan'daki Türk istilalarına odaklanan ve muhtemelen daha eski bir Sırp yıllığına dayandığı anlaşılan bir Rum kroniği vardır.

11 Neşri üzerine yapılmış en önemli inceleme hâlâ V. Menage'in *Neshri's History of the Ottomans, The Sources and Development of the Text* (Londra 1964) adlı çalışmasıdır. Bkz. özellikle s. 13-14, ve Neşri'nin 14-57. bölümleriyle uyumu hakkında s. 61.

Sırp kroniklerindeki kayıtlara göre, Murad, knez Lazar'la olan ilk karşılaşmasında zafer ve -yenilgi değilse de- hayal kırıklığını aynı anda yaşamıştır. İlk noktaya ilişkin veriler tutarlıdır; altı yazma, Murad'ın 6894'te Niş'i fethettiğini kuşkuya yer vermez bir şekilde kaydetmektedir.[12] Ne yazık ki, ne ay ne de mevsim adı belirtilmektedir; bu nedenle Niş'in Osmanlıların eline 1385 güzüyle kışı arasında mı, yoksa 1386 kışıyla yazı arasında mı geçtiği kesin değildir.[13] Gel gelelim, Türklerin Bosna'yı ilk olarak 1386 Ekim sonlarında, Ragusa'ya [Dubrovnik] kadar panik yaşanmasına yol açacak şekilde, istila ettiklerini düşünmek akla uygundur.[14] Peki, söz konusu akının Niş'in düşmesinin hemen hemen doğrudan bir sonucu olduğu, bu nedenle, akının 1386 baharı ya da (daha makulu) yazında gerçekleştirildiği çıkarsanabilir mi? Kanımca, bu uzak bir ihtimal değildir, çünkü Niş ve Ragusa yaklaşık on beş gün içinde aşılabilecek bir anayolla birbirine bağlanıyordu.[15]

Murad'ın yenilgiye ya da başarısızlığa uğradığını ima eden bölümler, Niş'in kuzeybatısında, Kurşumlıca ve Prokuplje arasında ve Toplıca Irmağının hemen batısındaki Ploşnik'te gerçekleşen bir çarpışmaya gönderme yaparlar. Söz konusu kronik kayıtları Ploşnik'teki çarpışmanın üç versiyonunu ana çizgileriyle ortaya koyar:

1. Versiyon : "Murad ve Lazar, Toplıca'daki Ploşnik'ten kaçtılar"[16]

2. Versiyon : "Murad Ploşnik'e gitti"[17]

12 L. Stojanoviç, *Strai srpski rodoslavi i letopisi*, Belgrad-Sramski Kalovci, 1927, s. 215, no 591, dördüncü ve beşinci kayıtlar; *age*, no. 592, ikinci kayıt.

13 Burada bu sorunu yalnızca Hıristiyan ve İslami tarihleri uyumlu hale getirerek ve ardından Niş'in düşüşünü aylara getirmekle (yani 1385 Eylül'ünden 1386 Ocak'ına) çözmek mümkün değildir. Her şeyden öte, Neşri'nin verdiği tarihin, bir yıl hatalı olması pekâlâ mümkündür.

14 Şimdiye kadar bunu Ragusa kanıtlarından yola çıkarak gösteren ilk kişinin C. Jireçek olduğunu söyleyebilirim, *Geschichte der Serben*, c. II, bölüm 1, Gotha, 1918, s. 118 ve krş. 2. dipnot.

15 C. Jireçek, *Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien wahrend des Mittelalters. Historisch-geographische Studien, Prag, 1879, s. 74-78. S. Çirkoviç'e göre, bu akını, çekişme halinde olduğu kral Tvrtko'ya zarar vermek amacıyla Zeta beyi II. Curac Stracimiroviç Balşik'in istemiş olması mümkündür (krş. Istorija srednjovekovne Bosanske drzave*, Belgrad, 1964, s. 158.

16 Stojanoviç, *Stari srpski rodoslovi i letopisi*, s. 113, sol sütun (*Vu leto 6894. Sije leto pobeze Mourati i knezi Lazari s Plocnika is Toplice*); *age*, s. 113, no. 191, sağ sütun (*Vi leto 6895, Sie leto pobeze Amoruati i svetyi knezi s Polçnika*); *age*, s. 215, no 591, altıncı kayıt ([*Sije leto*] *pobeze* [*cari*] *Amourati i* [*svety*] *knezi Lazari ot Plocnika is Toplice*, Seçenik yazmasına 6895'te ve Sofya yazmasına 6893'te kaydedilmiş).

17 *age*, s. 117, no 221 (*I vi to leto isxodi cari Mourati na Poliçniki*); *age*, s. 215, no 591, ilk kayıt (*Isxodi cari Mourati na Plocniki*).

3. Versiyon : (a) "Murad, Lazar'la karşılaşmak için yola çıktı ve Ploşnik'ten geri döndü" veya (b) "Murad, Ploşnik'te Lazar'dan kaçtı".[18]

Ayrıca, bir kronik Ploşnik ve Niş'teki hareketleri aşağıdaki gibi birleştiren bir versiyon sunar:

4. Versiyon : "Murad, Ploşnik'e gitti ve Niş'i işgal etti".[19]

Kroniklerin en eskisi ilk versiyonu kullanır ve olayları 6894 yılına yerleştirir, ancak, daha sonraki birkaçı bu tarihi 6893 ya da 6895 olarak verir.[20] İkinci versiyonu kullanan tüm kronikler, olayın tarihini 6894 olarak verir.[21] Üçüncü versiyonun (a) şeklini kullanan kronik, olayı 6894'e, (b) şeklini kullanan kronikler büyük çoğunlukla 6895'e, iki tanesi de 6894'e yerleştirir.[22] Son olarak, olayları birleştiren dördüncü versiyon olayların tarihini 6894 olarak gösterir.[23]

Sırp kroniklerindeki malzemeye ilişkin araştırmamızı tamamlamak üzere, daha eski bir Sırp kroniğinin Rumca versiyonundaki ilgili bölümü ele alalım. Yazar, 6894 yılı için, Murad'ın Sırbistan'a girdiğine, knez Lazar'la karşılaştığına, fakat "ona [karşı] bir şey yapamadığına" işaret ediyor.[24] Araştırmış olduğumuz Sırp kaynakları arasında buna benzer bir

18 *age*, s. 215, no 591, ikinci kayıt (*Isxodi Mourati cari na kneza, i vrati se opeti ot Plocnika*); *age*, yedinci kayıt, (6895. *Pobeze cari Moruati ot (ispredi) kneza Lazara ot Plocnika is Toplice*).

19 *age*, s. 287, no. 1099 (*Anno 6894 [1386] exit Murath ad Poltchink et occupat Nissam urbem*).

20 Alıntılar için bkz. 16. dipnot. Kayıtlar no. 191, sol ve sağ sütunlar, s. 113, Stojanoviç'in "Zametak II" ve "Zametak III" olarak adlandırdığı en eski yıllıklardan gelmektedir. "Zametak II"deki son kayıt 1404 tarihini verirken, "Zametak III" 1432'de sona ermektedir. Stojanoviç'e göre, ("Zametak III"ün yazarı "Zametak II"ye benzer bir kaynak kullanmış) bu yıllıklar kabul edilebilir niteliktedir ve daha eski tarihli "Zametak II"de verilen tarihler daha doğrudur (*age*, s. LXXXVI-LXXXVII). Stojanoviç'in no 591, altıncı giriş, s. 215 (6893 ve 6895 tarihlerinin hatasını ortaya koyan), 15. yüzyılın ikinci yarısına ait iki yazmayı yansıtır (*age*, s. LVI, Seçenik kroniği hakkında; s. XLII-XLIII, Stojanoviç'in "Sofiski prvi" adını verdiği yazmalar hakkında).

21 Alıntılar için bkz. yukarıda, 17. dipnot. Stojanoviç'in s. 117'deki no. 221'i, "Zametak VI" adını verdiği yıllıktandır. Bu kaydın yer aldığı bölüm 1453'te ya da daha sonra yazılmıştır (karş. *age*, s. LXXXVI). Stankoviç'in s. 215, no 591'de andığı kronikler yine 1459'dan sonra yazılan "daha genç kronikler"den gelmektedir (burada krş. *age*, s. XLI-XLIV, bu kaydın temelini oluşturan Kiev, Studenica ve Sarandaporski yazmalarına ilişkin).

22 Alıntılar için bkz. 18. dipnot. İlgili tüm yazmalar yine 1459 sonrası, ya da "daha genç" kronikler grubundan geliyor. Bunlar hakkında, bkz. yine *age*, s. XLI-XLIV ve daha sonra, s. XLV-LVI.

23 Alıntılar için bkz. 19. dipnot. Bu kayıt yine daha sonraki, bugüne sadece bir Latince tercümesi ulaşmış bir kronikten geliyor (krş., *age*, c. I, s. LVI-LVII). Değeri kuşku götürmektedir.

24 Schreiner, *Kleinchroniken*, c. I, s. 561, no 6 ve c. II, s. 331-332.

versiyona rastlayamadık. Bu versiyon, muhtemelen Ploşnik'teki çarpışmayı çok genelleyici bir biçimde zikretmektedir -gördüğümüz gibi, ilgili en eski Sırp yıllığı olayların tarihini, benzer bir şekilde, 6894 olarak kaydetmektedir. Durum ne olursa olsun, bu kaynağın bizim için pek fazla değeri yok, çünkü yazarın Sırpça metni harfiyen mi çevirdiği, yoksa olay yeri hakkındaki bilgileri atarak, olayları anladığı şekliyle özensizce mi özetlediği belli değildir.

Sırp kroniklerinin verdiği bilgiler bundan ibarettir. Değerlerini belirlemek konusunda -ilki kayıtların anlamıyla ilgili olmak üzere- iki soru kategorisi karşımıza çıkıyor. Kronikçilere göre, Ploşnik'te Murad'la Lazar arasında gerçekten neler olmuştu? Özü ne olursa olsun, bu karşılaşma Niş'in Osmanlılarca fethinden önce miydi, sonra mı? Eğer sonraysa, yine 6894'te (31 Ağustos 1386'dan önce) mi gerçekleşmişti, yoksa 6895'te (1 Eylül 1386-31 Ağustos 1387) mi? Bunlar gibi başlangıç sorularının ötesinde, bu Sırp kaynaklarının genelde güvenilir olup olmadıklarını sormak da yerindedir. Diğer bir deyişle, bunların verilerini Neşri'nin ortaya koyduklarına tercih etmek için herhangi bir neden var mıdır?

Önce içerik sorununu ele alalım. Kaynakların tümünün, Murad'la Lazar arasında Ploşnik yakınlarında, yani Niş'ten güneybatıya uzanan ve Ragusa'ya ulaşan anayol üzerinde bir çarpışma olduğunu ileri sürdüğünü kabul etmemiz kesinlikle mümkün. Dört versiyon -tek tek sayarsak, 2, 3 (a), 4 ve muhtemelen Rumca metin- saldırıyı Murad'ın başlattığını, belirsiz bir yerden çarpışma mahalline, yani Ploşnik'e "doğru ilerlediğini" belirtir. İki versiyon bu karşılaşmada olan biteni anlatır, fakat bu anlatım çelişkilidir. 1. Versiyonun Sırplarla Osmanlıların birbirlerine saldırdıklarını ve ardından çekildiklerini ya da başlayan çatışmayı yarıda bıraktıklarını ileri sürer. 2. Versiyon bunun tersine, Lazar'ın, Murad'ın kuvvetlerini -Lazareviçi'nin topraklarındaki doğu-batı güzergâhının en güney ucundaki Osmanlı ilerleyişini durdurarak- Ploşnik çevresinden sürüp attığını ileri sürüyor. Bir versiyonu diğerine tercih etmek tümüyle keyfi bir seçim olacaktır. Ne var ki, hep birlikte ele alındıklarında, bu kaynaklar, Lazar'ın Osmanlıların Ploşnik'ten öteye geçmesini -bir meydan muharebesinde olmasa da- en azından bir kere önlemeyi başardığını ileri sürüyorlar. Başka bir deyişle, Murad engellenmiş, ancak, ezici bir yenilgiye uğratılamamış gibi görünüyor. Durum ne olursa olsun, bu karşılaşma Osmanlılar için büyük bir bozgun sayılamaz, çünkü akıncı grupları, 1386 güzünde Ragusa'nın iç kesimlerine ilerlemeyi (Ploşnik'in üzerinde yer aldığı anayol boyunca) sürdürüyorlardı.

Kronolojiye gelince, en eski Sırp kısa kroniğinde verilen ve birkaç yıl sonraki Sırp kronikleri ile Rumca versiyonda yinelenen tarihi, yani 6894'ü

kabul etme eğilimindeyim. Buna uygun olarak, Ploşnik'teki çarpışma Niş'teki olaylara çok yakın bir tarihte meydana gelmiş olmalıdır, dolayısıyla bu çarpışmanın, 1386 baharı ile yaz sonu arasında gerçekleştiğini kabul edebiliriz. Bununla birlikte, bu olayın Murad'ın Niş'i fethinden önce mi, sonra mı meydana geldiğinden emin olamayız. Belgrad-Konstantinopolis anayolu üzerindeki konumu ve Osmanlıların halihazırda Sofya'nın denetimini ele geçirdikleri göz önüne alındığında, Murad'ın bölgedeki ilk hedefinin Niş olması akla yakındır. Dolayısıyla Ploşnik'teki çarpışma, Murad'ın daha sonra Niş'in batısındaki kaleleri, ve böylelikle, Adriyatik'e giden yolu fethetme çabalarını yansıtıyordu. Ne var ki, bu, spekülasyondan ibarettir. Bu kayıtlardan kesin olarak çıkarsanabilecek bir şey varsa o da, Murad'ın 1386 bahar/yaz aylarında Sırbistan'daki manevralarının Niş'in fethiyle sonuçlandığı ve Niş'teki eylemden bir süre önce ya da sonra Ploşnik'te geçici olarak kesintiye uğratıldığıdır.[25]

Şimdi karşımızda duran tek önemli sorun, Niş'in düşmesinin, Neşri'nin ileri sürdüğü gibi knez Lazar'ı vasallığı kabul etmeye ikna edip etmediğidir. Sırp kronikleri böyle bir olaydan söz etmiyorlar; oysa, Lazar vasallığı kabul etmiş olsaydı, muhtemelen bu olayı atlamazlardı. Dahası, knez Lazar, Murad'ı Ploşnik'te durdurduğuna göre, bu noktada o ıa bo-

25 F. Babinger'in Sırp metinleri üzerinde yaptığı ve pek çok kişiyi yanlış yönlendiren gelişigüzel okumalarının, tamamıyla göz ardı edilmesi gerekmektedir [*Beitrage zur Frühgeschichte der Türkenherrschaft in Rumelien (14.-15. Jahrhundert)*, Brunn-Münih-Viyana, 1944, s. 77, özellikle 43. dipnot. Tamamen aynı fikirde olduğum daha dikkatli bir değerlendirme için, bkz. R. Mihaljçiç, *Lazar Hrebeljanoviç*, s. 115. Çirkoviç ("Serbia on the Eve of the Battle of Kosovo", s. 14), yakın zamanlarda bu kayıtların değeri hakkında daha kuşkucu bir kanıya varmıştı: "Sırp kroniklerindeki [kısa] notlar oldukça çelişkilidir, dolayısıyla 1385 Eylül ve 1386 Ağustos'u arasında belirsiz bir tarihte ortaya çıkan Türk saldırısı sırasında gerçekten neler olduğunu anlamamızı önlemektedir. 'Murad ve Prens Lazar kaçtılar', ya da 'Çar Murad Ploşnik'ten kaçtı', ya da 've Ploşnik'ten geri döndü' gibi ifadelerin arkasında gizlenen nedir?... İki taraf arasında büyük bir muharebe olduğu ya da taraflardan birinin zafer kazandığına ilişkin bir sonuca varmamız için hiçbir temel yoktur. Bu nedenle, bu mücadeleyi Murad'ın Kosova muharebesine yol açacak seferin nedenleriyle ilişkilendirmek güçtür." Çirkoviç'in ihtiyatlı yaklaşımı, sadece Ploşnik'i Sırplar ve Bosnalılar açısından büyük bir zafer olarak değerlendiren daha eski tarihçilere (örn. en önemlilerinden biri olan, H. Gibbons, *The Foundation of the Ottoman Empire*, Oxford, 1916, s. 169) değil, aynı zamanda bu karşılaşmayı aynı şekilde bir Sırp zaferi olarak betimleyen çağdaş bilim adamlarının (örn. Bombaci, *L'Impero ottomano*, s. 260) değerlendirmeleriyle de çelişmektedir. Bununla birlikte, Çirkoviç'in kroniklerdeki kanıtlarla ilgili olarak iki kesin sonuca vardığına dikkat çekelim. Kronoloji açısından, olayı 6895'e (1386/87) değil, 6894'e (1385/86) yerleştiren kayıtları kabul ettiği açıktır. Dahası, Ploşnik'te Lazar ile Murad arasında, büyük bir muharebe ölçülerinde olmamakla birlikte, bir tür karşılaşma olduğunu da kabul eder görünmektedir.

yun eğmesi beklenemez. Bunlar hiç kuşkusuz kesin deliller değildir. Yine de -kronik kayıtlarını temelde güvenilir olarak kabul ettiğimiz düşünülürse- akla yakındırlar.

O halde, kaynaklar sorunundan başlayarak bu kanıtların genel niteliklerine dönelim. Bu kayıtların nihai olarak dayandığı kaynakları belirlemenin genel olarak imkânsız olduğunu kabul edelim. Yalnızca bir kronikçinin Lazar ve Murad'ın çağdaşı olduğunu ve böylelikle önceki kayıtlarda bulduklarını aktarmak yerine Ploşnik'le ilgili kayıtları kendisinin oluşturduğunu tahmin edebiliriz.[26] Öteki kronikçiler metinlerini büyük çoğunlukla 1459'dan sonra yazmışlardı.[27] Stojanoviç'e göre, Stefan Duşan'ın 1355'teki ölümü ile henüz hafızalarda taze olan olaylar arasındaki sürece ilişkin bilgileri, eski kroniklerden veya önemli olaylar listelerinden edinmişlerdi.[28] Bu listeler, döneme ait kayıtlar ya da bunların derlemeleri olduğu için, bu malzemeyi kullanan kronikçiler muhtemelen güvenilir bir veri öbeğini aktarıyorlardı. Gel gelelim, güvenilirlikleri, daha sonraki kronikçilerin bu geleneği aktarırken işlerini ne ölçüde dürüstçe -bilinçli ya da bilinçsiz tahrifler olmaksızın- yaptığına bağlıdır. Her iki durumu açıklığa kavuşturmak için bugüne değin ortaya çıkan kanıtların pek az olması nedeniyle, bu noktada içinden çıkılmaz bir durumla yüz yüze geliyoruz. Öyleyse bu kayıtların ortaya koyduğu verileri ve iddiaları neden kabul edelim?

Kabul edelim ki, bazı tarihçiler Osmanlı tarih yazarlarının tümünü güvenilmez buldukları için, Sırp kronikçilerini içgüdüsel olarak tercih etmişlerdir.[29] Bununla birlikte, önceden de değinildiği gibi, Neşri'nin Kosova'dan Niş'e değin gerçekleşen olaylar hakkındaki anlatısı, değeri göz ardı edilemeyecek daha eski bir kaynağa dayanmaktadır; bu yüzden içerdiği çeşitli unsurların reddedilmesi için daha kuvvetli nedenler gerekmektedir. Benim kanımca, 6894 yılı olayları konusunda Sırp kaynaklarındaki verilerin tercih edilmesi için iki delil ileri sürülebilir. İlk olarak -somut kanıtların yokluğunda bile- özgün metinleri kim yazmışsa, bunu knez Lazar'ın 6894'te Murad'la olan çarpışmasının en azından genel sonucunu bilen

26 Yani, Stojanoviç'in "Zametak II" hakkında, bkz. 20. dipnot.

27 Stojanoviç'in bu kronikler hakkındaki betimlemesi için, bkz. 22. dipnot.

28 Stojanoviç'in *Stati srpski rodoslovi i letopisi*, s. LXXXIV-LXXXVI.

29 Krş. Schreiner'in değerlendirmeleri: "Die serbischen Quellen bringen im Gegensatz zu den phantasievoll ausgeschmückten osmanischen keine Einzelheten, erwähnen jedoch, wenigstens für die Schlacht, ein exaktes Daum, und zwar überwigend das Weltjahr 6894..." (*Kleinchroniken*, c. II, s. 331-332). Bu satırlar H. İnalcık'ın birkaç yıl önce Bizansçılar hakkında yazdıklarını doğrular gibi: "... [onlar] genellikle bu [Osmanlı] kaynaklarının hiçbir şekilde guvenilemeyecek peri masallarından ibaret olduğunu kabul ederler", *ArOtt*, 3 (1971) s. 274.

yerel gözlemcilere dayanarak hemen olayların ardından yazmışa benzemektedir. Dahası, meydana gelen olayları kaydetmekte, yazar(lar)ın sadece olan biteni özetlemek niyetinde olduğu ve ne Lazar'a ne de Murad'a belli bir imge atfetmeye niyetlenmediği anlaşılıyor. Öte yandan, Neşri'nin bu yıllarda meydana gelen olayları anlatırken dayandığı kaynağın niteliğini tam olarak kestiremiyoruz. Anlatısı, hiç kuşkusuz öteki tarihçilerin anlatılarından ayrılır ve (özellikle Ali Paşa'nın Bulgaristan seferiyle ilgili) ayrıntı zenginliği çarpıcıdır. Bununla birlikte, Neşri'nin anlatısının bir "görgü tanığı"na dayandığını varsaymak, bir tahminden ibaret olacaktır. Kaldı ki, Neşri'nin eserini hazırlarken bu kaynaktan nasıl yararlandığını -daha da önemlisi, Murad'ı kahraman bir şehit olarak resmederken çeşitli unsurları ne şekilde değiştirmiş olabileceğini- belirlememiz mümkün değildir. Bu çekincelerin hiçbiri, Neşri'nin anlatısını tümüyle reddetmemiz için yeterli değildir. Ne var ki, Neşri'nin versiyonuna aykırı ve ciddiye alınması gereken kanıtlarla karşılaştığımızda, bu çekinceler, anlatısının belirli yönlerini sorgulamamızı sağlayacaklardır.

Sonuç olarak, Sırp kronikleri şu açılardan belli bir değer taşır: Niş'in fetih tarihini açıklığa kavuşturuyor ve -Ploşnik'e yaptıkları göndermelerle- knez Lazar'ın Osmanlılarla olan ilk çatışmasında hükümranlığını koruduğunu dolaylı olarak bildiriyorlar. Eğer gerçekten bu olduysa, Lazar'ın daha sonra Murad'la düştüğü uzlaşmazlık, asi bir vasalın ihaneti değil, daha çok knezin bağımsızlığını korumak için çabalaması anlamına geliyordu.

1387 Bahar (ve belki de Yaz)

Şimdiye dek belirleyebildiğim kadarıyla, Niş ve Ploşnik'teki harekâtların ardından Murad'ın nereye gittiğine ilişkin ilk tarafsız bilgi, padişahın Cenevizlerle 8 Haziran 1387'de imzaladığı bir antlaşmada yer alıyor. Belgenin Latince metni mevcuttur ve antlaşmanın "*in Turchia, in quodam cassale dicto Mallaina, in cortillio domus habitationis personaliter perfacti Domini* [yani, Murad]" tarafından imzalandığı belirtilmektedir.[30] "Mallaina"nın, askeri birliklerin toplandığı, Bursa yakınlarındaki bir Bizans kenti olan "Malagina" ile aynı yer olduğu açıktır.[31] Antlaşma, Murad'ın Bursa ya da Edirne yerine, neden burada bulunduğu konusunda açıklama yapmaktadır. Murad, ya birliklerini burada topluyordu ya da Alaeddin Bey'le çarpışmaya giderken buraya uğramıştı.

Tekrarlamak gerekirse, antlaşmanın metni bu sorulara bir yanıt getirmiyor. Dahası, Murad'ın, Niş'in fethini izleyen bahar ya da yaz aylarında Karaman'a sefer yaptığını doğrulayan bir yabancı kaynağa da şimdiye kadar rastlanmadı. Bununla birlikte, eğer Neşri'nin sunduğu temel olay dizisini kabul edecek olursak (şimdiye değin bunu reddetmek için önemli bir neden karşımıza çıkmadı), seferin en akla yakın tarihi olarak 1387 yılının bahar ya da yazını vermemiz olası. Uzunçarşılı ve diğerlerinin ileri sürdüğü gibi, Karaman seferi bu tarihte yapılmış olmalıdır; çünkü, (a) Neşri, Hayreddin'in seferin başlamasından kısa bir süre önce öldüğünü belirlemektedir ve (b) Hayreddin'in mezar taşı kitabesi, onun H. 789 tarihinde (yani 22 Ocak 1387-10 Ocak 1388) Serez'de öldüğünü göstermektedir.[32] Kaldı ki Dennis, Hayreddin'in ölümünü, Selanik kuşatmasını yönettiği Nisan 1387 ile ikinci oğlu Ibrahim'in Serez'de onun yerini aldığı 15 Mayıs arasındaki bir zaman dilimi arasına tarihlendirmektedir.[33] Bu nedenle, Neşri, Karaman seferinin tarihini Hayreddin'in ölümüyle ilişkilendirerek doğru saptadıysa, bu sefer 1387 bahar ve/veya yazında yapılmış olmalıdır.

1387 Yaz sonu/Güz - 1388 Haziran?

Bir avuç Bizans, Venedik ve Fransız kaynağına bakarsak, Murad'ın 1387 yaz sonundan yaklaşık Haziran 1388'e kadar hiçbir büyük sefere gitmediği, Anadolu ve Güney Trakya'da kalmış olduğu sonucuna varmak mümkündür. Bununla birlikte, aynı kaynaklar Murad'ın gittiği yerler ile gündeminin, ne yazık ki, ancak küçük parçalarını ortaya koyabiliyor. 1387 yaz sonu ya da güzünün belirsiz bir döneminde (Neşri'nin bize kesin olarak belirttiği gibi) padişah Bursa'ya döndü ve kışı orada geçirdi. Şubat sonu ya da marta gelindiğinde, Murad Trakya'ya geçerek Gelibolu yakınlarında bir yere gitmiştir, 1388 Haziranında hâlâ buradaydı. Bu zaman dilimi içindeki etkinlikleri, Paleologoslar ve Venediklilerle yaptığı müzakereler ile renkli bir kişiliğe sahip olan II. Jean le Meingre Boucicaut'yla olan büyüleyici karşılaşmasını kapsar. Her ikisini de sırayla kısaca gözden geçirelim.

30 L. Belgrano, "Pirma serie di documenti riguardanti la colonia di Pera", *Atti SLSP*, 13 (1877-1884) s. 149.

31 Bkz. C. Foss, "Malagina", *ODB*, c. II, sütunlar 1247a-b, daha iyi bir kaynakça ile; E. Zachariadou, *Ιστορια χαι δρυλοι των παλαιων σουλτανον (1300-1400)* [Eski Sultanların Tarih ve Efsaneleri], Atina, 1991, s. 82-84. Foss, Malagina'nın Pamukova yakınlarında olduğunu söylerken, Zachariadou, (ek kanıtlarla birlikte, J. Sölch'ü izleyerek) buranın Yenişehir'le aynı olduğunu belirtir.

32 Hayreddin Paşa'nın ölümü hakkındaki kanıtlar için, bkz. *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, s. 220.4-6; F. Taeschner-P. Wittek, "Die Vezirfamilie der Gandarlyzâde (14.-15. Jhdt.) und ihre Denkmaler", *Der Islam*, 18 (1920), s. 84'te kitabe ve Esphigmenou belgesi tartışılıyor. Murad'ın Karaman seferinin 1387 tarihinde olduğunu gösteren belgeler için, bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, c. I, Kuruluştan İstanbul'un Fethine Kadar*, Ankara, 1947, s. 134 ve s. 136, n. 1; Beldiceanu-Steinherr, *Recherches*, s. 219.

33 Dennis, *The Reign of Manuel II*, s. 155, özellikle 11. dipnot.

Bazı Bizans kaynakları, 1387 yazı sonunda ya da güzünün belirsiz bir tarihinde Murad'ın Bursa'da Manuel Paleologos'u kabul ettiğini ortaya koyar. Manuel, babası V. Ioannes'in Murad'la uzlaşma politikasına karşı çıkarak, 1382 güzü ya da kışından beri Selanik'te neredeyse özerkliğini ilan etmiş durumdaydı. Bu, kaçınılmaz olarak kenti dört yıldır abluka altına alan Osmanlılarla arasında uzun ve oldukça umutsuz bir mücadeleye yol açmıştı. Nihayet 1387 Martında ya da nisan başlarında, Selanik halkı Hayreddin Paşa'ya boyun eğmek yolunu seçti. Kentin tesliminden birkaç gün önce, Manuel Selanik'i terk ederek Lesbos'daki (Midilli) kuzeni II. Francesco Gattilusio'ya sığınmak zorunda kaldı. Yazın ortasında, belki tam da Murad'ın Karaman seferine çıktığı tarihte, Manuel hâlâ Lesbos'daydı, ama bu tarihten bir süre sonra Tenedos'a (Bozcaada) geçti. Manuel'in siyasal statüsü çok nazik bir noktaya gelmişti, çünkü, ne bir Osmanlı vasalı olan babasıyla ne de padişahla uzlaşmaya yanaşıyordu. Yazın sonlarına doğru, Murad'ın Manuel'e boyun eğdirme denemelerine giriştiği anlaşılıyor. Bu deneme niteliğindeki barış müzakereleri, en azından birkaç hafta sürmüş olmalıdır ve V. Ioannes'le yapılan görüşmelerle paralel yürütülmüş olabilir. Nihayet, belki eylül ayında, Manuel Bursa'ya gitmeyi ve uzlaşma şartlarını konuşmayı seçti. Görüşmeler olumlu sonuç verdi: Murad, Manuel'in Hristopolis'teki hükümdarlığını bile kabul etmiş olabilir. Dahası, Manuel'in Konstantinopolis'e dönmesine aracılık etmiş ve V. Ioannes'le bir uzlaşma zemini yaratmışa benziyor. Bununla birlikte yaşlı imparator, Manuel'in -1389 yaz sonu ya da güzüne kadar kalacağı Lemnos'a (Limni) gitmesi konusunda ısrar etti.[34]

1387'nin son aylarında, Mora'ya yönelik bir Osmanlı akınının sonuçlarını protesto etmek amacıyla Murad'ın sarayına en az iki Venedik elçi heyeti geldi. Eylül ayında Mistra [Mezistre] despotu ve Manuel'in küçük erkek kardeşi Teodoros, Paleologos hükümranlığını güçlendirmek umuduyla, Makedonya ve Tesalya uçbeyi Evrenos'tan, topraklarındaki asi eşrafı cezalandırmasını istedi. Açıktır ki, Manuel'in Murad'la olan görüşmesinin kesin tarihi bilinmediği için, Teodoros'un ricasının, bu karşılaşmadan önce mi, sonra mı, yoksa aynı tarihte mi gerçekleştiği belli değildir.[35] Her durumda, Osmanlılar kendilerini Teodoros'un âyânları (*archontes*) olmakla sınırlamayıp, Methoni [Modon], Koroni [Koron] ve Negroponte'deki [Eğriboz] Venediklileri taciz ettiler. Eylül sonlarına gelindiğinde, bu ileri karargâhlardan gönderilen haberciler Venedik'e ulaşıp, Türklerin düzenlediği akının büyük zarara yol açtığını, istilacıların tutsakları ve hayvanları kaçırdıklarını ve başka ganimetleri yağmaladıklarını haber verdiler.[36] 1380'ler boyunca Venedik'in Murad'la ilişkileri çok iyi olduğu için, bu gelişme şaşırtıcıydı.[37] Senato 3 Ekimde tutsakların serbest bırakılması, çalınan malların geri verilmesi ile Venedik mülklerine yönelik başka saldırıların yapılmasını önleyecek bir anlaşma imzalanması amacıyla görüşmeler yapması için, Daniel Corner'i elçi olarak Murad'a gönderdi.[38] Doğuya 1387 sonlarında varmış olması gereken Corner, hem Murad'la hem de Ali Paşa'yla görüştü. Ne yazık ki, bu toplantının Bursa'da mı, başka bir yerde mi gerçekleştiği belli değildir.

Corner'in mesajına Murad'ın ilk yanıtının uzlaşmacı olduğu anlaşılıyor, çünkü Koroni ve Methoni kalelerinin komutanları (*castellan*) tutsaklardan hangilerinin serbest bırakılacağını belirlemek üzere birer temsilci göndermelerini emretti. Dahası, Corner'in ziyareti sırasında, Murad, elçinin cumhuriyet namına kendisine yardımcı kuvvet sağlama sözünü vermiş olduğu sonucuna varmıştı. Padişah muhtemelen, Venedik'in -Mora'daki topraklarının güvenliğini sağlamak amacıyla- haraç ödemesi talebinde de bulunmuştur. Öyleyse, Corner'in Murad ve Ali Paşa'yla yaptığı toplantıların somut sonuçları bunlardı. Sonuç olarak Corner, en geç 24 Temmuz 1388'de, ama büyük olasılıkla bu tarihten bir ay önce Venedik'e döndü. Murad'ın kararlarını içeren mektupları getiren Corner, padişahın kendisine armağan edilen köpeklerden (özellikle de büyük başlısından) son derece hoşnut kaldığını belirtiyordu. Murad, buna benzer başka şeyler de istediğini ve cumhuriyetin (Venedik) bunlara uyacağını umduğunu

34 Manuel'in Selanik'ten Lemnos'a hareketleri Dennis tarafından dikkatli bir biçimde incelenmiştir, *age*, s. 155-158 ve Barker, *Manuel II*, s. 59-65. Schreiner, *Kleinchroniken*, c. II, s. 332-333, sonuç olarak Hayreddin'in Selanik'i ele geçirme tarihini daha genel olarak 1387 Mart-Mayıs'ı olarak verir.
Manuel'in Murad'la buluşması hakkındaki kanıtlar, Cydones'in mektuplarından altısını içerir (no. 352, 354, 355, 363, 365, 370), Cydones, *Correspondance*, c. II'nin içinde ve "Laonikos Chalkokondyles'in Hatıraları", der. E. Darko, *Laonici Chalcocandylae historiarum demostrationes*, c. I, Budapeşte, 1922, s. 42.19-44.4 ve 48.20.22'de Manuel'in Murad'la Bursa'da buluştuğu belirtilir. Dennis'in bu malzemeye ilişkin değerlendirmesi için bkz. *age*, s. 158; Barker'ın versiyonu için, bkz. *age*, s. 61-64, s. 65'teki 179. dipnot Manuel'in Konstantinopolis'e dönüşünün muhtemel tarihi olarak (yani Murad'la buluşmasının ardından) 17 Eylül 1387'yi verir.

35 Evrenos Bey'in akınının tarihi hakkında, bkz. en son olarak Schreiner, *Kleinchroniken*, c. II, s. 335. Arka plan ve olaylar hakkında hâlâ temel kaynak K. Setton'un "The Catalans and Florentines in Greece, 1380-1462", *A History of Crusades*'in içinde, genel ed. K. Setton, c. III, ed. H. Hazard, *The Fourteenth and Fifteenth Centuries*, Madison, 1975, s. 245-246.

36 Setton, *age*, s. 245, 66. dipnot (28 Eylül 1387 Venedik senato görüşmeleri tutanağının önemli bir alıntısı için).

37 Zachariadou, *Marginalia*, s. 201-202.

38 Thiriet, *Senat*, c. I, no. 736, s. 177-179

ima etmekteydi. Corner, Ali Paşa'nın mektuplarını da getirmişti. Bu mektuplar, Corner'in karşılıksız yardımcı kuvvetler konusunda söz vermiş olduğuna ilişkin Osmanlı görüşünü ortaya koymaktaydı.

Corner'in elçilik yapmasından sonra gelişen olaylar, Venedik'teki yetkilileri hayal kırıklığına uğrattı, hatta zora soktu. Her şeyden önce, Koroni ve Methoni kalelerinin komutanları tutsakları geri alamamışlardı. Aslında, Murad'ın da emrettiği gibi bir temsilci göndermişlerdi, ancak, Mora yakınlarındaki Ali Paşa, bu elçiyi anlaşılmaz bir biçimde geri çevirdi. 1387 sona ermeden önce gerçekleşmiş olması mümkün olan bu olayla ilgili haberler, muhtemelen Corner dönmeden Venedik'e ulaştı. Corner haberler ve mektuplarla döndüğünde, senatörler, padişah ve vezirinin dolaylı olarak bir bağımlılık ittifakı mı istediğini öğrenmeye çalıştılar. 1387 yılı sonlarında başlayıp 1388'in ilk altı ayı boyunca devam eden ve tırmanan bu gerginlik, Venedik'i 1388 Temmuz sonlarında Murad'a ikinci bir elçi göndermeye zorladı. Gel gelelim, 1388 yılının ilk aylarında, Murad'ın Venedik'i yatıştırmakla pek fazla ilgilenmediği ve belki de Evrenos'un önceki güz yaptığı güç gösterisinin Venedik'i bir bağımlılık anlaşmasını düşünmeye zorlayacağını umduğu yeterince açıktı.[39]

Corner'in ziyaretinden belki birkaç ay veya biraz daha fazla bir süre sonra, Fransız serüvencileri Boucicaut ve Renault de Roye, Murad'la büyüleyici temaslarına başlamışlardı.[40] Boucicaut'nun biyografisinin yazarına göre, iki soylu, doğuya (Kutsal Topraklara) olan yolculuklarına, Boucicaut'nun, Bourbon dükü II. Louis'nin hizmetinden ayrılmasından sonra çıktılar. Venedik'ten Konstantinopolis'e deniz yoluyla gittiler; Paskalya öncesi perhiz dönemi boyunca burada kaldılar. Yolculuklarına ilişkin bilgilerimize dayanarak söylemek gerekirse, bu işe 1388 yılında girişmişlerdi; o yıl Latin Paskalyası 29 Marta denk geliyordu.[41] Konstantinopolis'te kaldıkları süre içinde, iki soylu o sırada Gelibolu yakınlarındaki Rum topraklarında bulunan "Amorat"a (Murad) seyahat güvencesi rica eden bir mesaj gönderdiler. Murad bunu hemen kabul etmekle kalmayıp,

39 Corner'in misyonu ve sonrasıyla ilgili olaylar karmaşası, 24 Temmuz 1388 tarihli Venedik senato tutanaklarından açıkça anlaşılmaktadır. Bunun en eksiksiz baskısı hâlâ N. Iorga'nın, "Venetia in Maea neagra", *Analele Academiei Române, Memorii le Sectinuii istorice*, II, 36 (1913-14), s. 1096-1098, no. VIII'de yer alıyor. Birkaç kesim J. Valentini tarafından eksiksiz olarak incelenmiş durumdadır, *Acta Albaniae Veneta saeculorum XIV et XV*, bölüm I, c. 2, Milano, 1968, s. 77-79, no. 368.

40 Rethymnon'daki konferansımız sırasında bu olaya dikkatimi çeken Dr. Anthony Luttrell'a teşekkür etmek isterim.

41 Krş. D. Lalande'nin çalışmasındaki varsayımı ile, *Le livre des fais du bon messire Jehan le Maingre, dit Bouciquaut, mareshcal de France et gouverneur de Jennes*, Cenevre, 1985, s. 61'deki not.

güzel bir şenlik düzenledi ve Serazenlere karşı savaşıldığında onlara askeri görev verebileceğini söyleyerek her ikisini de sarayına davet etti. Şunu belirtelim ki, Serazen, yazarın bazen "Araplar" bazen de "Türkler" için kullandığı bir terimdir. Dolayısıyla, her ikisini de içeren anlamı "Müslüman"dı. Fransız soylular Murad'ın tekliflerini kabul ettiler ve yaklaşık üç ay boyunca onun yanında kaldılar. Boucicaut ve Renault, daha sonra, padişahın aslında hiçbir Müslüman hasmıyla savaşmadığını ve kesinlikle böyle bir düşüncesi olmadığını anlayarak onun yanından ayrıldılar. Murad, Yunanistan ve "Bosna ve Bulgaristan krallığı" üzerinden sınıra ulaşıncaya kadar Osmanlı Rumeli'sinde güvenle ilerlemeleri için iki soyluya seyahat güvencesi verdi.[42]

Boucicaut'nun Kutsal Topraklara ulaşmak için 1388'de verdiği çabalar hakkındaki bu anlatısı kuşkusuz oldukça eksiktir ve dayandığı kaynak da belirsizdir. Muhtemelen, Boucicaut'nun doğuya yaptığı yolculukları bilen, yakın çevresinden birinin verdiği bilgileri yansıtmaktadır.[43] Burada, anlatının, Murad'ın 1388 baharında gittiği yerler ve yaptığı işler açısından doğru gibi görünen iddialarına değinmek uygun olur. Bu metne dayanarak, Boucicaut ve Renault'nun Murad'la ilk temas kurdukları 1388 Şubat ya da mart ayında padişahın Trakya'da, Gelibolu yakınlarında bulunduğunu söyleyebiliriz. Nisan, mayıs ve haziranın bir bölümü boyunca, Fransız soylular Murad'ın maiyetindeydiler, fakat bulundukları yerin yine Gelibolu civarı mı, yoksa başka bir yer mi olduğu açık değildir. Bununla birlikte, satır aralarından Boucicaut ve Renault'nun padişahı bulmak için Konstantinopolis'ten çok uzak bir mesafeye yolculuk yapmadıkları (metinde uzun mesafeli bir yolculuğa değinilmemektedir) anlaşılıyor. Gel gelelim, Murad bu iki soyluyu, Hıristiyan olmayan düşmanlarla arasında bir çatışma çıkması halinde, onlardan askeri uzmanlar olarak yararlanma düşüncesiyle sarayında ağırlamıştı. Boucicaut'nun biyografisinin yazarı, ne yazık ki, Murad'ın bu sıradaki askeri uğraşlarının niteliğini açıklamıyor. Ne var ki, bu konuda akla yakın birtakım varsayımlar yapmamız mümkün.

Hatırlarsak, Neşri'ye göre, Murad 1388 başında Bulgar prenslerini cezalandırması için Ali Paşa'yı Bulgaristan'a göndermişti. Bu aşamada Murad bu birliklere bizzat eşlik etmedi. Bunun yerine bir süre kaldığı Edirne'ye geçti. Murad ancak 1388 baharında Anadolu'dan topladığı takviye kuvvetlerin başında Bulgaristan'a gitti. Dahası, seferin sonraki haftaları boyunca Yanbolu'da kaldı.

42 Boucicaut, s. 61.4-62.27. Biyografi yazarının "Sarrasin" terimini kullandığı öteki durumlar için, bkz. s. 40.14; 95.27, 31, 40, 42; 96.45, 56, 58; 97.96; 98.140.

43 Biyografi yazarı ve kaynakları hakkında, bkz. Lalande'in sunuşu, *age*, s. xxi-xxvi.

Ne yazık ki, özel olarak ele aldığımız zaman dilimine ilişkin yetersiz kanıtların hiçbiri, Neşri'nin, Murad'ın bu dönemdeki gündemi hakkında söylediklerini doğrulamıyor. Bununla birlikte, bazı ipuçları vermesi muhtemel iki olgu ortaya çıktı. Belli ki, 1387 sonlarında Ali Paşa Venedik'ten karşılıksız bir askeri yardım vaadi almak için çok ciddi çaba harcıyordu. Acaba vezir -birliklerin Anadolu'dan Rumeli'ye naklinin Venedik yardımıyla gerçekleştirileceği- bir Bulgaristan seferini o zaman mı planlamıştı? Durum ne olursa olsun, Ali Paşa ve Murad'ın 1387'nin sonlarında bir askeri harekât tasarladıkları anlaşılmaktadır.

Boucicaut'nun biyografisinin yazarı, ikinci çarpıcı olguyu, yani Murad'ın paralı asker toplamak amacıyla 1388'in ilk yarısı boyunca Gelibolu yakınlarında olduğunu ortaya koyuyor. Bu kanıt Neşri'ninkiyle pekâlâ örtüşebilir. Başka bir deyişle, Murad'ın Trakya'da olduğunun kanıtlanması, Neşri'nin, Bulgaristan seferiyle ilgili görüşlerini yansıtabilir. Bu görüşlere göre Murad, kendisi belirsiz bir süre Edirne'de kalırken, tam olarak kış sonu ya da bahar başında Ali Paşa'yı Bulgaristan'a göndermişti. Böyle olduysa, padişahın *les Sarrasins*'e karşı kendi güvenliğine ilişkin kaygısı tümüyle anlaşılır hale gelmektedir. Hiç kuşku yok ki, Karamanoğullarının bir önceki yaz kaybettikleri toprakları geri almak üzere her zamanki gibi bu nazik anı kullanabileceklerinden korkuyordu. Bu noktada, eğer öne sürülenler -yani Bulgaristan seferinin 1388'in ilk yarısı boyunca sürmesi- doğruysa, bunlara, Boucicaut ve Renault'nun haziranda "Bosna ve Bulgaristan krallığı" yoluyla Macaristan'a dönmelerinin ya da biyografi yazarının Fransızların maruz kaldıkları tehlikeli koşullara değinmemiş olmasının mümkün olamayacağı savıyla karşı çıkılabilir. Ama tersi de düşünülebilir; yolcuların, savaş bölgesinin epeyce batısından geçen ana arterleri izlemiş olması pekâlâ mümkündür.

Eğer kanıtların bu biçimde yorumlanması doğruysa, o zaman Boucicaut ve Renault de Roye'nin Murad'la karşılaşması, onun Anadolu'dan döndükten sonra birlikleri Bulgaristan'a bizzat götürdüğü ve Yanbolu'daki karargâhına geçtiği Bulgaristan seferinin ikinci aşamasından önce gerçekleşmiş demektir. Fransızlar padişahın hizmetinden haziranda ayrıldıklarına göre, seferin bu evresi bu tarihten bir süre sonra başlamış olmalıdır.

Kronoloji, Çar Şişman'ın Murad'la olan bağlarını, Murad'ın Sırbistan'dan ayrılması (yaklaşık 1386 güzü veya kış başı) ile 1387 sonu arasında bir tarihte kopardığını gösteriyor. Kaldı ki, onun isyanı Sırbistan ve Bosna'daki Osmanlı aleyhtarı ayaklanmalara pek benzemiyor; Şişman bilinmeyen nedenlerle tek başına hareket etmişti. Burada, ister istemez, Şişman'ın, Murad'ın Karaman'a saldırmaya hazırlandığı 1387 yazının sonlarına doğru mu ona meydan okuduğu sorusu akla geliyor. Ne de olsa bu durum, Murad'ın Alaeddin Bey'le çatışması henüz sona ermediği için, ayaklanma için mükemmel bir fırsattı. Dahası, en basit ve en etkili meydan okuma biçimi, bu sefer için birlik vermeyi reddetmek olabilirdi. Hiç kuşkusuz, Şişman'ın Murad'ı bu şekilde mi kızdırdığını bilemeyiz. Böyle yaptıysa, bu, Murad'ın Ali Paşa'yı, Karaman seferinin hemen ardından, yani 1388 başında, soğuğun, karın ve levazım eksikliğinin orduyu bu denli engelleyeceği bir mevsimde niçin Bulgaristan'a gönderdiğini pekâlâ açıklayabilir.

1388, yaklaşık Haziran-Aralık

Murad'ın 1388'in son yedi ayındaki güzergâhı ya da gündemi hakkında şimdiye kadar hiçbir kanıt bulunamamıştır. Ne var ki, Venedik, Bosna ve Mora'daki gelişmeler, Murad'ın bu dönemdeki diplomatik ve askeri etkinliklerine ilişkin çeşitli ipuçları vermekte ve 1389 baharında Sırbistan'a yaptığı seferin arka planına ışık tutmaktadır.

1388 Yazında Venediklilerin Kaygıları

Venedik Senatosunun üç müzakere tutanağı, cumhuriyet ile Murad arasındaki çekişmenin 1388 yazında tırmanmakta olduğunu göstermektedir. 23 ve 24 Temmuz tarihlerini taşıyan ilk ikisi, Evrenos Bey'in 1387 Eylülünde yaptığı akının sonuçlarıyla ilgilidir. 26 Ağustos tarihli tutanak, senatörlerin, Osmanlı ordusunun yaptığı -nitelikleri tam olarak belirtilmemiş olan- kışkırtmalara gösterdikleri tepkileri ortaya koyuyor.

Senatörler, 24 Temmuzda toplandıklarında geçmiş ve mevcut güçlüklerin sorumlusu olarak Nerio Acciaiuoli'yi belirlediler. Onu geçen yılki saldırının kışkırtıcısı olmakla ve Venedik mülklerini baştan sona ezip geçecek durumda olan Türklerle dostluk kurmakla suçlayan bir mektup hazırlandı. Bu mektup, onu Nerio'ya iletmesi ve daha önce and içtiği üzere Türklere karşı olmasını emretmesi talimatıyla birlikte Negroponte (Eğriboz) balyosuna gönderildi.[44]

Ertesi gün Senato, Evrenos Bey'in adamlarının Methoni, Koroni ve Negroponte'de yaptıkları zararın telafisi yönünde yürüttüğü çeşitli girişimlerini gözden geçirdi. Açıkçası senatörler, kilit sorunun çözülmemesi ve Murad ile vezirinin Venedik'e, bir bağımlılık ittifakına girmesi (gerçekte, Romania'daki* toprakları için Osmanlı tarzı bir vasallığı kabul etmesi) yönünde baskı yapması yüzünden rahatsızlık duyuyorlardı. Nihayet o gün Venedik'in kaygılarını yeniden dile getirmek ve askeri yardım ile haraç konusundaki tutumunu açıklığa kavuşturmak üzere yeni bir elçi göndermeye karar verdiler. Ümitlerini, Konstantinopolis'teki Venedik cemaatinin Mu-

44 Iorga, *age*, s. 1095, no VII olarak sıralanan ve Setton'da daha eksiksiz, *age*, s. 247, no. 70.

* Latinlerin Doğudaki ticaret kolonilerine verdikleri ad -y.n.

rad'la iyi geçindiği söylenen bir üyesi olan Ludovico Dandolo'ya bağlamışlardı. Aslında Dandolo, (güzel köpeklerden daha da gönderileceğine işaret eden) dostça selamlarla Murad'ı yatıştırmak; Murad'ın önceki antlaşmayı kabul etmesine karşın tutsakların bir tanesinin bile serbest bırakılmamasından doğan şaşkınlığı ve kaygıyı dile getirmek; Daniel Corner'in Venedik'in askeri yardımına ilişkin söz verme yetkisi ya da kapasitesi olmadığını belirtmek ve Murad ile Ali Paşa'nın ilginç zannının bazı yanlış anlamalardan (tercümede yapılan bir hatadan) kaynaklanmış olabileceğini aktarmakla görevlendirilmişti. Dahası, Dandolo'dan, Murad'ı *descensores*'in (akıncılar?) Koroni ve Methoni'ye yaptıkları akınları durdurmak konusunda -tabii ki dostça- ikna etmesi ve eğer konu açılırsa, Venedik'in kendisine haraç ödeyeceği düşüncesinden vazgeçirmesi bekleniyordu. Bu *commissio*'da bizi ilgilendiren bir başka madde daha var: Dandolo'ya, "eğer oralardaysa" Ali Paşa'yla bir görüşme yaparak Murad'ın Venedik'e karşı tutum ve niyetlerini açıklığa kavuşturması ve padişahın vezirine herhangi bir askeri hazırlığa girişme emri verip vermediğini belirlemesi talimatı da verilmişti.[45]

Ne yazık ki, Dandolo'nun elçilik görevinin sonuçları kaydedilmemiştir. Bununla birlikte, her ne olduysa, Venediklilerin 1388 Temmuz ında duydukları kaygılar Ağustos boyunca önemli ölçüde -aslında, son derece-

yoğunlaşmıştı. 26 Ağustosta yapılan toplantıda Senato, Murad'ın "düşmanca tutumunun yanı sıra, karada ve denizde yürüttüğü [askeri] harekât" hakkındaki çok sayıda raporu tartıştı. Nihayet, Koroni, Methoni ve Negroponte'de savunma önlemleri alınmasını ve üç kadırganın *pro conforto fidelium nostrorum illarum partium* İskenderiye'den Körfez'e ilerlemesini emretti. Dahası, Türklerin Güney Yunanistan'ı istila etmesini önleyecek bir Hıristiyan ittifakı için müzakereler yapmak konusunda dikkate değer bir plan hazırladı. Burada Senato'nun, nitelikleri ne olursa olsun, Murad'ın son manevralarının Venedik'te yarattığı kaygının derecesini gösteren bir ihtirasa kapılarak mevcut ittifak kalıplarını tümüyle değiştirmeyi düşündüğü anlaşılıyor. Görüldüğü kadarıyla bu tartışmaların ardındaki etken, Konstantinopolis balyosunun gönderdiği bir mektuptu. Bu mektuba göre, Teodoros Türklerle olan anlaşmasını bozmak ve yerel Hıristiyan güçlerle ittifak yapmak konusunda "oldukça niyetli görünüyor"dü. Dolayısıyla, artık Teodoros Paleologos'u Türklerle olan bağlarını koparmaya ve Venedik, Atina Dükalığı ve Navarinlilerle bir savunma ittifakı yapmak için ikna etmeyi düşünüyorlardı.[46]

45 Metnin baskıları için bkz. 38. dipnot. Burada uygun olanı, Senato'nun Dandolo'ya verdiği *commissio*'yu eksiksiz olarak aktaran Valentini, *age*, s. 77-79.

46 Bu görüşme tutanağının kilit paragrafları için, bkz. 49. dipnot.

Bu mektubu yazan balyosun, 1376'dan 1389'a değin görev yapan Piero Grimani olduğu kesindir.[47] Grimani'nin, mektubu Venedik'teki yetkililere ne zaman gönderdiği kesin değilse de, akla yakın bir *terminus post quem*, 1388 Temmuz sonlarıdır. Aynı şekilde, Grimani'nin bilgi kaynağıyla ilgili olarak da ancak tahminde bulunabiliriz; fakat yazdıklarına bakılırsa, bizzat Teodoros'tan ya da ona yakın bir kişiden duyduklarını bildirmekteydi. Grimani'nin Teodoros'la ne zaman, nerede ve nasıl temas kurduğu bilinmiyor. Ne var ki, balyos bu mektubu yazdığı sırada Teodoros Konstantinopolis'te bulunuyordu. Grimani bu bilgileri daha çok, bir mektup ya da bir elçi aracılığıyla öğrenmişe benziyor. Ne de olsa, Teodoros'la yıllardır dosttu ve doğal olarak birbirleriyle haberleşiyorlardı.[48] Bu nedenle, Grimani ve Teodoros arasındaki temasın bahar sonu ya da yaz başında, Grimani'nin bir savunma birliği olasılığından söz açtığı dönemde gerçekleştiğini tahmin edebiliriz. Onun bu öneriye verdiği belirsiz cevaba dayanarak, balyos Venedik'e Teodoros'un yerel Hıristiyan güçlerle saflarını sıklaştırmaya "oldukça niyetli göründüğünü" yazdı. Teodoros'un Türklerle olan ilişkilerini bu dönemde koparmayı cidden düşünmüş olması mümkün görünmüyor. Öte yandan, Murad'ın mevcut askeri gündeminin kendisi için gizil bir tehdit oluşturduğunu düşündüyse, despotun, elindeki bütün seçenekleri saklı tutmak istemesi de mümkündü.

26 Ağustosta yaptığı tartışmada Senato, Teodoros'u Türklerle olan ilişkilerini koparıp Romania'daki yerel Hıristiyan güçlerle birleşmeye ikna etmeyi önerdi. Balyosun (yani Grimani), Teodoros ile görüşüp onu "Türkleri[ni] dağıtmaya ve egemenlikleri altındaki bütün bu yerlerle olan birliği ve ittifakı yeniden kurmaya" (*procurandum quod omnes illi loci uniantur et coniungantur cum nostra*) ikna etmesi kararlaştırıldı. Aynı zamanda, Koroni ve Methoni kale komutanlarına da, despota (Teodoros)

47 V. Grumel'e göre (*La choronologie*, Paris, 1958, s. 404), Grimani, Andrea Gradenigo'nun ardından ve Giovanni Miani'den önce, 1386 ve 1389 arasında balyos olarak hizmet etmişti. Ne ki, C. Maltezou Gradenigo'nun sadece 1375'te Konstantinopolis'e elçi olarak gittiğini ve 1372-1376 yılları arasında balyosluk makamının boş kaldığını ileri sürer. O halde Piero Grimani (Petrus Grimani) 12 Mart 1376'dan sonraki bir tarihte seçilmişti ve Giovanni Miani'nin görev döneminin başladığı 1389'da bu makam ona aitti: *Ο θεσμος του εν Κωνσταντινουπολει Βενετεο βαιλου (1268-1453)* [Konstantinopolis'teki Venedik Balyosluğu], Atina, 1970, s. 116-118 ve s. 127'deki tablo.

48 1379'da Grimani, V. İoannes ve Manuel'in arasını düzeltmekte öremli bir rol oynamıştı; Teodor duyduğu minnettarlıkla kendisine 1384'te Monemvasia [Menavişe/Menekşe] kalesini önermişti: (krş. Dennis, *The Reign of Manuel II*, s. 117-118, özellikle Teodor'un teklifini aktaran 29 Mart 1384 tarihli Venedik Senatosu kararının metni için, bkz. not 45). Maltezou, *age*, s. 46-47, ek olarak, Grimani'nin, balyos olarak, bu armağanı kabul etmek için neden Senato'nun iznine başvurduğunu açıklamaktadır.

gidip, yerel güçlerin Venedik'le ittifak yaptıklarını söylemelerini, fakat bunu tümüyle kendi inisiyatifleriyle yapıyormuş gibi davranmalarını bildirdi. Son olarak Senato, yine kale komutanlarını, Nerio Acciaiuoli, Navarinliler ve böyle bir ittifaka yakınlık duyabilecek herkese başvurmaya, fakat bu girişimin *fons et origo*'sunun Teodoros olduğunu ileri sürmeye yöneltti. Kale komutanları, bütün bu görevleri yerine getirir getirmez, önerilen bu ittifakın yaşama geçirilme ve herhangi bir istilayı püskürtme konusundaki potansiyel etkinliğini değerlendirecek ve gecikmeksizin bildireceklerdi.[49]

Bu talimatlar doğrultusunda oluşturulan strateji büyük ölçüde açıktır. Bu aşamada senatörler Teodoros, Nerio ve Navarinlilere resmi önerilerle yaklaşmanın akılcı olmayacağına karar vermişlerdi. Venedik hükümetinin bu birliği örgütlemeye kalkışması halinde, muhtemel müttefiklerinin cumhuriyetin niyetlerinden kuşkulanması kaçınılmazdı. Bu nedenle sena-

49 Metin benim Bulgaristan seferinin tarihine ilişkin saptamamda çok büyük önem taşıdığı için, burada Loenertz'in Cydones, *Correspondes*, c. II, s. 439-440'taki baskısını notlarını çıkartarak alıntılıyorum (= Ek D'deki belge no. 8): *Cum de multis partibus per multas manus literarum rectorum nostrorum et liourm habeantur noua uera de mala et iniqua dispositione Morati et apparatu quem facit in terra et in mari, et ideo necesse sit prouidere et subito de locis nostris Coroni, Mothoni, Nigropontis et aliorum locorum nostrorum, et, sicut pridie lectum fuit in isto consilio, baiulus noster Constantinopolis fuerit in colloquio cum chier Teodoro, dispoti Amoree, inducendo ipsum uerbis beniuolis ad dimittendum Turcos et ad procurandum quod omnes isti loci uniantur et coniungantur cum nostra dominatione, ad que idem dominus dispoti, ut scribit idem baiulus noster, uidetur esse bene dispositus, uadit pars quod committatur castellanis nostris Coroni et Mothoni quod mittant quendam nuntium sufficientem ad dictum dominum dispoti, faciendo sibi inter cetera exponi qualiter dominatio nostra per literas nostri baiuli Constantinopolis sensit de optima dispositione sua qua esset de dimittendo uiam Turchorum et de adherendo se nobis et de procurando ligam et unionem omnium illorum locorum cum dominatione nostra, que optima dispositio sua ualde placuit nobis, et quod ideo dicti castellani -semper ostendendo quod moueantur a se ipsis- uellent scire modum qui uideretur tenendus dicto domino dispoti de faciendo hanc ligam pro salute omnium doctorum locorum et pro maiori informatione mittatur eis copia puncti litere nostri baiuli suprascripti facientis mentionem de predictis et si uidebitur dictis castellanis prefatum dominum dispoti esse ita dispositum prout eretenus dixit nostro baiulo antedicto, tunct dicti castellani per illum nodum qui uidebitur eis et dicto domino dispoti faciant hoc notum domino Rainerio de Azaiolis domino Corinthi, Nauarensibus et aliis qui uiderentur apti ad hanc igam, inuestigando intentionem ipsorum, et si uellent attendere ad hanc ligam, sciendo a predictis in casu quo attenderent ad hanc ligam omnes modos, uias et conditiones qui et que sibi uiderentur ad faciendam dictam ligam, trahendo a dicto domino dispoti, domino Rainerio, Nauarensibus et aliis quicquid poterunt, et semper ostendendo quod hec omnia habuerunt principium a dicto domino dispoti et habita responsione, et quicquid poterunt trahere a predictis, scribant nobis sine mora omnia que habuerunt, et etiam, si uidebitur eis, castellanis nostris, quod per talem ligam possit obstari Turchis et prohiberi aduentus eorum ad partes illas.*

törler, Teodoros'u yalnız Türklerle olan ittifak antlaşmasını bozmaya değil, arzulanan koalisyonu oluşturmakta öncü rol oynamaya da ikna ederek hedeflerine ulaşmayı ümit ediyorlardı. Methoni ve Koroni kale komutanlarına böyle bir hileye başvurmalarını emretmelerinin ve Grimani'ye böyle bir görev vermelerinin nedeni buydu. Açıkça anlaşılıyor ki, Teodoros'un saf değiştirip örgütleme girişimini üstlenmesi halinde, kaçınılmaz olarak peşinden Nerio ve Navarinlileri de sürükleyeceği ve hiç kimsenin bu birliğin Venediklilerin çıkarlarına hizmet eden Venedik'in egemenliği altında bir birlik olmasından kaygı duymayacağını hesaplıyorlardı.

Ne yazık ki, bu müzakere zaptı, Senato'nun görevlilerinin Teodoros'la görüşme yapacakları yeri belirlememektedir. Loenertz'e göre, Senato'nun Konstantinopolis balyosuna verdiği talimat, Teodoros'un 1388 yaz sonu ya da güzünde gittiği yerleri göstermektedir. Onun kanısına göre, bu, Venediklilerin 26 Ağustos 1388'de Teodoros'un, ya Konstantinopolis'te olduğunu varsaydıklarını (ve burada bir süre kalmasını umduklarını) ya da yakın bir gelecekte buraya gelmesini beklediklerini göstermektedir. Dolayısıyla Senato Teodoros'la görüşme yapması için, Methoni ve Koroni kale komutanlarının Negroponte balyosunu değil, Konstantinopolis balyosunu seçmişti; Teodoros Mora'da olsaydı görev Negroponte balyosuna verilecekti.[50] Bu yorum, elbette, sorgulanabilir niteliktedir.

Senato'nun Teodoros'la müzakere yapmak üzere Grimani'yi seçmesi, Teodoros'un Konstantinopolis'te olduğunu sandıkları, ya da kısa bir süre sonra orada olmasını bekledikleri anlamına gelmeyebilir. Grimani meseleleri zaten biliyordu ve despotla dostça bir ilişkisi vardı. Bu yüzden, senatörler Grimani'yi özellikle seçmiş olabilirler. 26 Ağustosta talimatlarını düzenlediklerinde, heyetin kente ulaşmasını umdukları yaklaşık bir ay sonrasında, Teodoros'un mutlaka Konstantinopolis'te olacağını bilmelerine kesinlikle imkân yoktu. Anlaşılan Senato, Grimani'den, talimatı alır almaz derhal yola çıkmasını ve nerede olursa olsun (ister Konstantinopolis ister Mora) Teodoros'la konuşmasını istemişti. Dahası, senatörlerin Methoni ve Koroni kale komutanlarına verdiği talimat, Teodoros'un 1388 güzünde gittiği yerlere ilişkin ipucu vermektedir. Loenertz'in düşündüğünün tersine, Senato, bir ittifak fikrini önermek konusunda sınırlı bir yetkiyle donattığı bu komutanları, belli ki elçileri aracılığıyla, Teodoros'la temas kurmak ve despotun eğilimlerini değerlendirmekle görevlendirmişti. Anlaşılan komutanlar Grimani gibi, daha hassas bir nokta olan,

50 R. J. Loenertz, "Pour l'histoire du Peloponese au XIVe siecle (1382-1404)", *Etudes Byzantines*, 1 (1943 [b. 1944]) s. 169. Bu makalenin yeniden basımında (ed. R. J. Loenertz ve P. Schreiner, *Byzantina et Franco-Graeca*, Roma, 1970, s. 238) Loenertz bu noktada önemli bir değişiklik yapmamıştır.

Teodoros'un Türk yardımcıları konusunu ele almayacaklardı. Bununla birlikte, daha önemlisi, onlardan beklenen görevler dizisi (yani, Teodoros, Nerio ve Pedro de San Superano'ya aynı anda elçiler göndermek; bilgi toplamak; ve Venedik'e *sine mora* bir rapor göndermek), senatörlerin, Teodoros'un da diğer prensler gibi kendi sarayında olduğu ve yerel kale komutanlarının onunla çabucak temas kurabilecekleri varsayımlarına göre hareket ettiklerini düşündürüyor.

26 Ağustos tarihli kararlarını göndermesinin ardından Senato'nun aşağıdaki önlemler dizisinin alınmasını öngördüğü anlaşılıyor. Öncelikle, Senato'nun talimatını doğal olarak ilk alacak olan Methoni ve Koroni kale komutanları Teodoros'a gidecek ve ona ittifak oluşturmak konusunda sözde kendilerinin hazırladıkları önerilerini sunacaklardı. Nerio ve Navarinlilere de planı hazırlayanın Teodoros olduğunu ima edecek ve her birinin tepkilerini öğrenecek olan elçiler göndereceklerdi. En sonunda sonuçlar Venedik'e bildirilecekti. Bu arada, Piero Grimani kendi talimatını almış olacak ve gerekirse Mystra'ya giderek Teodoros'la bir müttefik olarak işbirliği yapılması yönünde çaba gösterecekti.

Senato'nun talimatları -plan uyarınca hızla hareket edildiyse- muhtemelen 1388 Eylül ortalarında yerlerine ulaşmış olmalıdır. Ne yazık ki, Venedik belgeleri bunun gerçekleşip gerçekleşemediğini, dolayısıyla Senato'nun öngördüğü gibi Teodoros'un, kale komutanları ve balyos tarafından ikna edilip edilmediğini göstermemektedir. Her ne olduysa, senatörlerin tasavvur ettikleri ittifakın kurulduğunu kabul etmek için hiçbir neden yoktur. Bu noktada, iki soruyla karşı karşıya geliyoruz. Murad, 26 Ağustos 1388'de Venedik'te böylesine derin kaygılar yaratacak ne yapmıştı ve Senato'nun Mora'nın güvenliğini sağlamaya yönelik planı niçin bu kadar çabuk buharlaşıp yok olmuştu?

Ne yazık ki, ilk soruya verilebilecek hiçbir kesin yanıt bulunmuyor. 26 Ağustosta kayda geçen korkuların, Murad'ın Bulgaristan seferinin ikinci aşamasına -padişahın, Çanakkale Boğazı'ndan geçerken takviye kuvvete kumanda ettiği ve Yanbolu'da üs kurduğu döneme- gösterilen tepkileri yansıttığı ileri sürülebilir. Deniz ve kara harekâtını içeren böylesi hareketler, Romania'daki Venedikli gözlemcileri, zabıtlarda da yer alan uyarıcı raporlar yazmaya itmiş olabilir. Bu tür raporların, Murad'ın hedeflerine ilişkin mantıklı bilgiler içermeyip, Mora ve Negroponte'nin, sefer yapılması muhtemel hedefler olduğuna ilişkin korkuları abartıyor olması mümkündür. Öte yandan, padişahın Kuzeydoğu Bulgaristan'daki etkinliklerinin hem cumhuriyet toprakları dahilindeki, hem de Romania'daki Venedikli-leri çok yakından ilgilendirmiyor olması da mümkündür. Onları harekete geçiren etken, açıkça, Mora'daki mülklerinin güvenliği ve Murad'la aralarındaki, yakın zamanlarda tırmanan gerilimdi. Başka bir deyişle, 26 Ağustos müzakeresinde ele alınan olaylar ve raporların, 23-24 Temmuzda incelenenlerle özdeş ya da benzer olması mümkündü. Hangi yorumu tercih etmeliyiz? İlk senaryoyu tümüyle ihtimal dışı kabul etmek keyfilik olur; yine de, ikinci açıklama daha uygun gibi görünüyor. Her şeyin ötesinde, senatörler Osmanlıların Kuzeydoğu Bulgaristan'daki yayılmacılığından gerçekten rahatsız olsalardı, müzakere kayıtlarının Murad'ın bölgedeki son seferine ilişkin bazı belirgin göndermeler içermesi gerekirdi.[51]

Şimdi, 1388 Ağustos sonlarında planlanan bu Venedik savunma ittifakının neden kurulamadığı üzerinde duralım. Her şeyden önce, Teodoros'un Piero Grimani'yle yaptığı temas -böyle bir ittifaka katılmayı düşünebileceğine ilişkin sözleri- tümüyle ortamı yoklamaya yönelik niteliktedir. Bunu izleyen müzakereler -tabii yapıldıysa- despotu, Venedik'le saflarını sıklaştırmanın kendisine gerçekte pek az kazanç sağlayacağına inandırmış olabilir. Loenertz'in 26 Ağustos müzakerelerine gönderme yaparak, kısaca gözlemlediği gibi, "Venedik, ... despotu, Türk müttefiklerine yol vermeye ikna edebileceğini umuyor, ancak karşılığında hiçbir şey vaat etmiyordu."[52] Ayrıca, Senato'nun 26 Ağustos'taki toplantısından yirmi gün önce Mora'da, Teodoros'un Türklere karşı bir ittifaka girme olasılığını ortadan kaldırmışa benzeyen bir olay gerçekleşti. Bu olayı ve yansımalarını incelemeden önce, yine 1388 Ağustosunda Bosna'da ortaya çıkan önemli bir bunalıma göz atalım.

1388 Ağustos Sonlarında Bosna'daki Bunalım

Neşri'ye göre, Kosova olaylarına yol açan temel nedenin, Bosna, Sırbistan ve İskenderiye hükümdarlarınca planlanan ve "Lala Şahin"in Bosna'da belirsiz bir yerde feci yenilgisiyle doruğuna ulaşan bir komplo olduğunu hatırlayalım. Anlatısal ve belgesel nitelikli birkaç Ragusa kaynağı da, olayların bu bölümüne hiç değilse kısmen ışık tutmaktadır.

15. yüzyıl ortalarında yazılmış, Neşri'nin betimlediği muharebenin bir izini bulabildiğimiz anonim bir Ragusa kroniğiyle başlayalım. Bizi ilgilendiren ve ancak birkaç satırdan ibaret olan paragraf, böyle bir muharebeyi ve onun sonuçlarını betimleyen pek az sayıdaki kaynağın en eski olanıdır:[53]

---

51 Burada vardığım sonuçlarda ağırlıklı olarak, bu konudaki görüşlerini benimle paylaştıklarından ötürü kendilerine teşekkürlerimi sunduğum Barişa Krekiç ve Elizabeth Zachariadou'dan etkilendim.

52 Loenertz, *age* (ilk baskısı), s. 170.

53 ed. S. Nodilo, *Annales Ragusini anonymi item Nicolai de Ragnina*, Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Medionalium, c. XIV, Scriptores I, Zagreb, 1883, s. 48.

1388. 27 Ağustosta Türkler Bosna'daki Bileka'da, Voyvoda Vukoviç kumandasında, 1700 mızraklı askeri olan Bosnalılar tarafından ezildiler. Ve Türklerin voyvodası, yirmi bin mızraklı askeri olan Şan [ya da Şiain] Başia idi. Ve Türklerden ancak birkaç tanesi sağ olarak ülkesine dönebildi.

Öyleyse, yazar, Neşri'nin betimlediği muharebenin, 27 Ağustos 1388'de gerçekten yapıldığını ve hasım tarafların [Vlatko] Vukoviç'in kumandasındaki Bosnalılar ile Şahin Paşa'nın önderliğindeki Türkler olduğunu ileri sürüyor. Göreceğimiz gibi, bu tarihi, o dönemin Ragusa belgeleri de doğrulamaktadır. Vlatko Vukoviç'in, kronik yazarının bize anlattığı üzere, daha sonra Kosova muharebesinde savaşan kral Tvrtko'nun generallerinden biri olduğu söylenebilir.[54] Öte yandan, muharebenin sonuçlarına ilişkin verileri Neşri'yi doğrulasa da, Şahin Paşa'yı Bosna'ya yönelten nedeni, ya da Vlatko'nun kuvvetlerinin Tvrtko, Lazar ve Curac arasındaki bir koalisyonu yansıtıp yansıtmadığını ortaya koymamaktadır. Yazar, olayların bu bölümünü sadece Bosnalılar ve Türkler arasında bir çatışmadan ibaret saymış görünüyor.

Sayıları birkaçı geçmeyen Ragusa kayıtları, bu noktada Tvrtko ve II. Curac'ın rollerine olduğu kadar, olaylar silsilesine de biraz daha açıklık kazandırıyor. Bu kayıtlar her şeyden önce, en geç 9 Ağustosa gelindiğinde Bosnalıların ve Ragusalıların, topraklarına Türklerden gelecek bir saldırıyı beklemekte olduklarını gösteriyor. Aslında, Tvrtko o zamana kadar kenti savunmalarına yardım etmek üzere Ragusa'ya birlikler göndermeyi önermişti bile. Senato harekete geçmeyi, Curac ve kral Tvrtko'ya gidecek elçileri atayacağı ertesi güne bıraktı. Ragusa'nın Ston'daki savunmayı güçlendirmek için bin askeri kabul edeceği Tvrtko'ya bildirilecekti. Kayıtlar, "Türkler sorunu konusunda" Curac'la da temas kurulduğunu belirtiyor, ama ne yazık ki Ragusalıların ondan ne yapmasını istediklerini tam olarak ortaya koymuyor.[55] Bu konuda herhangi bir varsayım oluştururken, Ragusa kayıtlarının Curac ile Tvrtko'nun o sıralarda aralarının açık ve Curac'ın uzun yıllardan beri Tvrtko'nun yayılmacılığından rahatsız olduğunu da ortaya koyduğuna dikkati çekmek temel olmalıdır.[56] Bundan başka, Neşri'nin Curac'ı "Murad'ın vasalı" olarak tanımlaması da güvenilir kabul edilmelidir.[57] Bu noktaları göz önünde tutarak, yaşlı Ragusalıların, Şahin'e müdahale ederek onu saldırıdan vazgeçmeye zorlaması için Curac'ı ikna edecekleri konusunda umutlu olduklarını düşünebiliriz. Aynı şekilde, Tvrtko'yla ilişkilerinin savunma amaçlı olduğu ve Kral'ın Balşik toprakları üzerindeki tasarılarına destek anlamı taşımadığı konusunda da Curac'ın aklını çelmeyi istiyorlardı.

Aynı belgelerden yola çıkarak söylersek, bu müzakerelerin üzerinden bir hafta geçmeden Şahin'in kumandasındaki kuvvetler Ragusa hinterlandına yaklaşmışlar, belki de girmişlerdi. Anlaşılan, Tvrtko da, beklenen saldırıya karşı koymak üzere daha genel hazırlıklar yapmakla uğraşıyordu. 16 Ağustosta Ragusa Senatosu Türklerden kaçan herkesin Ston'a sığınmasına izin verilmesini onayladı.[58] Dört gün sonra Senato, muhtemelen, Türk komutanını Ragusa'yı zorluk çıkarmadan terk etmeye ikna etmesi için "Georgius de Bossa"yı (Zore Bogşiç) *ad Sayn caput Turchorum* elçisi olarak seçti.[59] Bu elçilik hizmetinin ne sonuç verdiği bilinmiyor. 23 Ağustos'a gelindiğinde, Ragusa'nın "refahı ve çıkarı" için Türk meselesi konusunda görüşmeler yapması talimatıyla Curac'ın gönderdiği bir elçi gelmişti. Bu sözün ne anlama geldiği belirsizdir. Curac'ın, Ragusa'nın güvenliği için işbirliği yapmaya karar verdiğini ve muhtemelen Ragusa adına Şahin'le görüştüğünü ya da görüşmek üzere olduğu sonucuna varabiliriz. Ragusalılara, Osmanlılara savaş tazminatı önermelerini salık vermiş olması bile mümkündür. Ne olursa olsun, Çirkoviç'e göre, Şahin ve hasımları arasındaki çatışma bunu izleyen bir iki gün içinde, yani Ragısalı kronikçilerin bildirdikleri tarihten bir süre önce gerçekleşmiş olabilir,

54 Söz konusu paragrafın bir tercümesi için, bkz. Emmert, *Serbian Golgotha, Kosovo, 1389*, s. 101.

55 M. Diniç, ed. *Odluke veça Dubrovaçke republike*, c. II, Belgrad, 1964, s. 437-438, ve özellikle önemli olan: *Die VIII agusti. Rogatorum ball. XXVI. Pp. de eundo ad Consilium Maius pro facto Turchorum. Cp. XX.*, (s. 437); *Die IX augusti MIIICLXXXVI-II. Rogatorum ball. XXIII. Pp. de mittendo unum nuncium popullarem d. Georgio de Balsa pro facto Turchorum. Cp. XXIII. Pp. de mittendo domnum Marinum ad dictum d. Georgium. Cp. XXIII.*, (s. 437); *Pp. de recipiendo in Stagno et Buncta mille homines armigeros illorum regis Bossine... Cp. XVII.*, (s. 438); *p. de expediendo ambaxiatam ituram ad regem Bossine, Cp. XVIII*, (s. 438).

56 Tvrtko'nun bu noktaya değin Balşik'le olan ilişkileri hakkında güvenilir bir özet için, bkz. Fine, *The Late Medieval Balkans*, s. 392-393 ve 396. Ne yazık ki Fine birincil kaynaklara gönderme yapmamaktadır, bunun için bkz. V. Çoroviç, *Kralj Tvrtko I Kotromaniç*, Belgrad-Zemun, 1925, s. 62-64, 70-76.

57 Bilim adamları genellikle Curac'ın amcası Balşa Balşik'in 1385'te Türklerle yapılan bir muharebede yenilmesinin ve öldürülmesinin ardından tahta çıkmasından kısa bir süre sonra vasallığı kabul ettiğini varsayarlar. Öyleyse tahminen bu koşullar onu boyun eğmeye zorlamıştı. Krş. I. Boziç, "Zeta izmedju Turaka i Mleçana, *Istorija Crne Gore*'nin içinde, ed. M. Djroviç vd., c. II, bölüm 2, Titograd, 1970, s. 49-52, ve yine Fine, *age*, s. 391.

58 Diniç, *age*, s. 439 (*Die XVI Augusti. Rogatorum Ball. XXI. Pp. de dimittendo intrare in Stagno omnes gentes fugientes a Turchis...*).

59 *age*, s. 440 (*Die XX augusti. Rogatorum ball. XVIII. Pp. de mittendo unum nuncium ad Sayn caput Turchorum... Electus in ambaxiatorem ad Turchos. Georgius de Bossa Re.*). Jireçek, *Geschichte der Serben*, s. 118, "Georgius de Bossa"yı Bogşiç olarak tanımlar.

çünkü Ragusalılar 26 Ağustosta, almış oldukları "Arnavut" tutsakları serbest bırakma kararı aldılar.[60] Her halükârda, Senato 26 Ağustosta -Romania'daki gelişmeleri müzakere eden Venedik Senatosu'nun toplandığı gün- hâlâ acil önlem arayışındaydı, Macar kralı Sigismund'u son gelişmelerden haberdar etme ve Türklere karşı bir "çare" bulmak konusunda onun tavsiyesine başvurma kararı almıştı.[61]

Ragusa belgeleri ne yazık ki Şahin'den bir daha söz etmiyor. Bosnalılarla girdiği çatışmaya ilişkin temel bilgilerimiz, olayın tarihini 27 Ağustos olarak veren, yukarıda sözü edilen anonim kroniğe dayanıyor. Hiçbir şekilde kesin olmamakla birlikte, Osmanlı yenilgisine ilişkin haberlerin, Demetrios Kydones'i, o sırada Lemnos'ta olan Manuel Paleologos'a tatlı sert bir mektup yazmaya itecek şekilde, Konstantinopolis'e kadar ulaşmış olması mümkündür.[62] Bunun dışında, Ragusa kayıtlarından elde edilen muharebe sonrasına ilişkin kanıtlarda çelişki yoktur. 5 Eylülde Senato, bu kez ikisi arasında "uyum ve dostluk" sağlamak amacıyla Tvrtko ile Curac'a elçiler gönderme kararı aldı. Bu amaca yönelik görüşmeler, Tvrtko'nun girişimiyle Kasım 1388 ve Mart 1389'da halen sürüyordu. Bu görüşmelerin sonuçları bilinmiyor.[63] Gel gelelim, böyle görüşmelerin yapılmış olması, Bileka muharebesinin öncesinde ve hemen sonrasında Tvrtko ve Curac arasındaki ilişkinin pek de dostane olmadığı gerçeğinin altını çiziyor.

Ragusa belgelerinden, Bosnalıların 27 Ağustos 1388'de ya da hemen önce Bileka'da Şahin'i yenilgiye uğrattıkları ve bu olay sırasında Tvrtko ile Curac'ın dost ve müttefik olmadıkları sonucuna varabiliriz. Tvrtko ile Curac'ın arasının açık olması, Neşri'nin bu olayın temel niteliğine ilişkin değerlendirmesini büyük ölçüde geçersiz kılıyor. Hatırlarsak, Neşri'ye göre Şahin'in akını, Tvrtko, Lazar ve Curac'ın Osmanlı aleyhtarı (Curac ve Lazar'ın durumunda, isyan anlamına gelen) bir komplo ya da dayanışma kurmalarından kaynaklanmıştı. Ne var ki, Ragusa belgelerine dayanarak değerlendirirsek, böyle bir senaryonun gerçeklik olasılığı çok düşüktür. Her şeyden önce Tvrtko ve Curac öylesine hasmane bir ilişki içindeydiler ki, onların bir koalisyon oluşturup Murad'a zarar verecek bir komplo kuracaklarını düşünmek bile güçtür. Şimdiye değin knez Lazar'ın 1388 yılı -özellikle yaz aylarındaki- etkinliklerini açıklığa kavuşturacak yeni bir belge ortaya çıkarılamamıştır. Yine de, bu olaylara onun da karışmış olması pek akla yakın değildir, çünkü bu tarihte Lazar-Tvrtko ilişkisinin, tarihçilerin geleneksel olarak kabul ettikleri ölçüde samimi olmaması mümkündür.[64] Kısacası, Tvrtko, Curac ve Lazar'ın 1388 yazında Osmanlıları pusuya düşürmek üzere komplo kurduklarına ilişkin ikna edici hiçbir kanıt yoktur.

Öyleyse Şahin 1388 Ağustosunda Bosna'yı neden istila etti? Son zamanlarda birtakım tarihçiler, aslında Curac'ın, Murad'ın vasalı olması nedeniyle, rakibi kral Tvrtko'yu -ortadan kaldırmak değilse bile- zayıflatmak amacıyla Osmanlıları Bosna'yı istila etmeye yönelttiğini ileri sürmektedir. Bundan sonra Curac'ın hilelerini anlayan Tvrtko'nun kendi savunmasını oluşturduğu ve Şahin Bosna'ya girdiğinde ona başarıyla karşı koyduğu belirtilmektedir. Curac, Tvrtko'yu çökertme planı ters tepince, bu kez kendi konumunu yeniden gözden geçirdi ve barış görüşmelerine başladı. Bu yorumdan yana olanlar, açıktır ki Neşri'nin anlatısındaki iki unsuru, yani 1388'de Curac'ın bir Osmanlı vasalı olduğunu ve Curac'ın aslında yeterli Osmanlı yardımı alması şartıyla Bosna'yı Murad'a bırakmaya söz verdiğini kabul etmektedirler. Gel gelelim, Neşri'nin Curac'ın hareket nedenlerine ilişkin görüşünü, -entrikacı da olsa sonuna kadar sadık bir vasalken komplocu bir haine dönüşmesini- gerçeğin ters yüz edilmesi olarak kabul ettikleri anlaşılıyor.[65] Bu yorum bana da son derece akla yakın görünüyor. Aslına bakılırsa, Curac'ın Tvrtko karşısındaki manevraları, temelde Teodoros Paleologos'un âyânlarına uyguladıklarına benziyor gibi. Her ikisi de yerel düşmanlarına karşı dengeleyici güç olarak Türklere ihtiyaç duyuyordu; Türklerse, bu fırsatları birer "fetih yöntemi" olarak kullanmaya hazırlardı.[66]

Olayların bu bölümüne ilişkin değerlendirmemize önemli noktaların altını çizerek son verelim. Şahin'in seferine yol açan ne olursa olsun, Tvrtko'nun birliklerinin 1388 yazının sonunda Osmanlı birliklerini Bile-

60 Diniç, *age*, s. 441 (*Die XXVI augusti. Rogatorum ball. XVII. Pp. de faciendo libere relaxari omnes Albanenses fugientes captos per nostros Raguseos. Cp. XIII.*). Çirkoviç'in yorumu için, bkz. *Istorija srednjovekovne Bosanske drzave*, s. 158.

61 Diniç, *age*, s. 441 (*Dicto die [XXVI augusti]. Rogatorum ball. XVIII. Pp. de scribendo de nov[is] Turchorum prefato d. nostro [regi Hungarie] et consilium super remedio contra ipsos, iuxta id quod petit et secundum quod super hoc scriptum est per officiales. Cp. XV.*).

62 Bkz. özellikle S. Çirkoviç, "Dimitrije Kidon o Kosovskom Boju, *ZR*, 12 (1970), s. 213-19 ve benim makalem, "A Byzantine Source on the Battles of Bileca (?) and Kosovo Polje. Kydones' Letters 396 and 398 Reconsidered", *Studies in Ottoman History in Honor of Prof. V. L. Menage*, ed. C. Heywood-C. Imber, İstanbul, 1994.

63 Çoroviç, *Kralj Tvrtko I Kotromaniç*, s. 77-79.

64 Çirkoviç, "Serbia on the Eve of the Battle of Kosovo", s. 12-14.

65 Jireçek, *Geschichte der Serben* adlı yapıtında, Leunclavius aracılığıyla tanıdığı Neşri'den yaptığı sadeleştirilmiş ve oldukça keyfi bir şekilde kısaltılmış özette bu yoruma değinir, s. 118-119, s. 119'daki not 1. Daha kesin bir "şerh" için, bkz. Çirkoviç, *Istorija srednjovekovne Bosanske drzave*, s. 158; Boziç, *Zeta imedju Turaka i Mleçana*, s. 52-53.

66 Bkz. Zachariadou, *Marginalia*, s. 196.

ka'da ağır bir yenilgiye uğrattığına kuşku yoktur. Dahası, bu deneyimin, Murad'ın dikkatini bir kez daha topraklarının kuzeybatı ucuna çevirdiğinden emin olabiliriz. Bununla birlikte garip olan, Şahin'in yenilgisinin eylülün ortasına rastladığını kesinlikle bilmemize karşın, Murad'ın 1388'de herhangi bir intikam harekâtına kalkışmamasıydı. Bulgaristan seferi için toplanan kuvvetler daha önce dağıtılmış mıydı? Tam da güzün başlangıcı olan bu zaman, Sırbistan'ın istilası için uygun görülmemiş miydi? Durum ne olursa olsun, kuşkusuz Bosna'ya ilerlemek niyetinde olan Murad'ı 1389 baharında Sırbistan'a döndüren etmenin, daha önce Ploşnik'te meydana gelen hafif çarpışma değil, Bileka'daki fiyasko olduğunu söyleyen Jireçek'e katılabiliriz.[67]

Mora'daki Bunalım, Ağustos-Eylül 1388

Şahin ve birliklerinin Bileka'da ağır bir yenilgiye uğradıkları sırada, Venediklilerin, Evrenos Bey'le kuşku uyandıracak kadar yakın ilişkileri olan Teodoros Paleologos da dahil olmak üzere, Mora'nın Hıristiyan kuvvetleri arasında bir savunma ittifakı kurma hazırlıklarını son hızla sürdürdüklerini hatırlayalım. Bu ittifakın kurulamadığı da belirtilmişti. Muhtemelen, bu ittifakın önündeki en büyük engel -ve Murad'ın Mora'ya olan ilgisini daha da arttıran etken- Argos [Arhos] ve Nauplio [Anabolu] hükümdarı Piero Corner'in ölümü olmuştu.

Piero Corner bu konumunu, Brienne ailesinin kızı, Argos ve Nauplio şehirlerinin vârisi Marie d'Enghien'le olan evliliği sayesinde elde etmişti.[68] Piero, ardında yirmi beş yaşından da genç bir dul bırakarak 6 Ağustos 1388'de öldüğünde, karısının onun adına hüküm sürebileceği bir erkek çocuğu yoktu. Sonuç olarak bu ölüm, başta Teodoros ve kayınpederi Atina Dükü Nerio Acciaiuoli olmak üzere, komşu hükümdarlarda büyük ihtiraslar yaratan bir liderlik bunalımı doğurdu.[69] Nerio'nun hedefi, öyle görünüyor ki, Argos'u Venedik'in nüfuzundan çıkarmak ve cumhuriyetin bu kentler üzerinde doğrudan denetimi ele geçirmesini ne pahasına olursa olsun önlemekti. Gel gelelim, stratejisi, birliklerini Argos ve Nauplio'yu fethetmek üzere göndermek değil, damadı

67 Bileka'daki olayları betimledikten sonra, Jireçek "Dieses Missgeschick bewog Murad zu einem grossen Feldzug gegen Serbian und Bosnien" (*Geschichte der Serben*, c. II, s. 119).

68 A. Luttrell, "The Latins of Argos and Nauplio: 1311-1394", *Papers of the British School at Rome*, c. 34 = no. c. 21 (1966) 42.

69 Luttrell ve ondan önceki araştırmacılarca bilinmeyen Corner'in ölüm tarihinin anonim Argos ve Nauplio Kroniklerinde yer aldığını ilk olarak Schreiner farketmişti. Söz konusu bölüm için, bkz. Schreiner, *Kleinchroniken*, c. I, s. 232, kayıt no 23, yani 1388/6896 (Ind. 11) 6 Ağustos.

Teodoros'un bu kentleri kendi despotluğuna katmak yönündeki ihtirasını desteklemek oldu.

Kimi tarihçilerin yaptığı gibi, Teodoros'un Argos ve Nauplio'yu Piero'nun ölümünün hemen ardından işgal ettiğini varsaymak için hiçbir neden yoktur.[70] Bu kentlere yönelik saldırısını aralık ayı sonlarında başlatmış ve buraları aralık sonu ya da 1389 başında işgal etmişe benzemektedir. Teodoros'un, önceki dört ayı, bu kentleri ele geçirme projesini -meşrulaştırmasının yanı sıra- gerçekleştirmesini sağlayacak askeri ve diplomatik hazırlıklarla geçirmiş olduğu anlaşılıyor. Öte yandan, Argolis'teki* Corner ailesi ve Venedikliler talihsiz Marie'ye, mirasını Venedik'e satması ve böylelikle Teodoros, Nerio veya Türklere karşı etkin bir savunma oluşturulmasını sağlaması yönünde baskı yapıyorlardı. Şimdi önce, despotun yazdırdığı ve Parori'deki Panaghia kilisesinin kapısının üstünde yer alan bir kitabeden yararlanarak, Teodoros'un etkinliklerine bir göz atalım.[71]

Bu kitabenin on dört satırı Evrenos Bey'in akınının ertesinden, Teodoros'un Argos'u fethine dek geçen olayları özetlemektedir. Bu satırları aşağıdaki gibi tercüme etmek mümkün:[72]

> Ardından, Agarenlilerin toprağın tamamını ele geçirmiş olduğunu gören ve meşakkat, güçlük ve tehlikeyi tümüyle göz ardı eden [Teodoros], aklı selimle işe girişti, böylece bizim için de halas bulmak ve artık esaretten kurtulmak için bir ümit doğdu. Sonra, [Teodoros] emir tarafından nezaketle karşılandı ve orada hiç beklenmedik lütufkâr bir kabulle karşılaşıp, emirden Peloponnesos'un egemenliğini aldı. Döndüğü zaman, Argos şehrini, yani tiranların hüküm sürdüğü tüm [toprağın] egemenliğini ele geçirdi ve zafer alameti taşıyan kahraman olarak döndü. Böylelikle Latinler oldukça aşağılanmış, daha doğrusu ağır bir hezimete uğramış oldular.

Şimdi bu parçanın içeriğini inceleyelim, ardından Teodoros'un, Corner'in ölümü, yani 6 Ağustos 1388 ile Argos'un fethi, yani 1388 Aralık sonu ya da 1389 başı arasındaki manevralarına ilişkin ne gibi sonuçlar çıkarabileceğimiz üzerinde duralım.

70 Örn. Setton, *The Catalans and Florentines in Greece*, s. 247. Ne ki, Luttrell 1388 sonlarında Teodor'un "Argos ve Nauplio'ya saldırdığını" söylerken daha ihtiyatlıdır (*The Latins of Argos and Nauplia*, s. 47).

* Mora'nın kuzeydoğusunda Argos ve Nauplio kentlerini de içine alan yarımada -y.n.

71 Eksiksiz baskı R. J. Loenertz, "Res Gestae Thedori Ioann. F. Palaeologi, Titulus metricus A.D. 1389", *Epeteris Hetaireias Byazntion Spoudon*, 25 (1955), s. 207-210. Bu kitabenin bir betimlemesi için, bkz. Loenertz'in *Pour l'histoire du Peloponese au XI-Ve siecle*'ın 1970'deki yeniden basımında ek (parantez içindeki) notlarına bkz. s. 228, not 1.

72 Loenertz, "Res Gestae Theodori", s. 209-210, dizeler 70-83.

Kitabenin bu bölümü Teodoros'un yaşamındaki beş olayı art arda betimliyor. Bu olaylardan hiçbirinin ayrıntısı verilmiyor. Kitabe, her şeyden önce Teodoros'un Murad'ın huzuruna çıkmayı, Evrenos Bey'in müdahalesinden önce, kendi tebaasının güvenliğini sağlamak ve doğrudan doğruya Osmanlı istilasını önlemek amacıyla kararlaştırdığını ileri sürüyor. Metin, Teodoros'u bu adımı atmaya iten koşulları tam olarak belirlemiyor, ancak, onun bu kararı, Türk fetihleri ve bu fetihlerin getirdiği tehdit olarak özetlenebilecek genel mülahazalar temelinde verdiğini düşündürüyor. Ikinci olarak, kitabe Teodoros'un Murad'la buluşmak üzere Mora'dan ayrıldığını belirtiyor, ama tam olarak nerede buluştuklarını kaydetmiyor. Padişah, sadece emir unvanıyla anılıyor. Kitabenin değindiği üçüncü olay, Teodoros'un Murad'la yaptığı görüşme. Burada, despotun iyi kabul gördüğü ve padişahla olan görüşmesinin samimi bir havada geçtiği belirtiliyor. Bunun dışında metinde, tartışmalarının sürekli olarak Teodoros'un siyasal konumu üzerinde odaklandığı ve en sonunda Murad'ın ona Peloponnesos [Mora] üzerinde yetki verdiği ima ediliyor. Bundan sonra Teodoros'un Mora'ya döndüğü ileri sürülüyor. Kitabede kaydedilen beşinci ve son olay, Teodoros'un "Argos şehrini", yani Argos hükümdarlarının egemenliği altındaki tüm toprakları fethetmesidir. Argos hükümdarları, Latinler olarak tanımlanıyor, ancak isimleri belirtilmiyor. Metin, Teodoros'un onlara "aşağılanma" ve "hezimete uğrama"yı hak ettikleri geçmişteki eylemlerine yanıt olarak saldırdığını ima ediyor. Dolayısıyla, yaptığı, ahlaka aykırı değildi ve artık Peloponnesos'ta -zımnen emirin astı olarak- sahip olduğu yetkinin meşru bir ifadesiydi.

Loenertz 1944'te, bu parçanın gönderme yaptığı olayları ilk açıklayan araştırmacı oldu. Ona göre, Teodoros'un ziyaret ettiği "emir" hiç kuşku yok ki Murad'dı ve Leonertz bu karşılaşmanın muhtemelen Edirne veya Bursa'da gerçekleştiğini tahmin ediyordu. Teodoros, Murad'a resmen tabi olmak, böylece Osmanlılardan sürekli bir askeri yardım elde etmek üzere oraya gitmişti. Despot, böyle yapmakla, Murad'a "biat etmiş" ve padişah "bundan böyle kendi adına hüküm süreceği despotluğu [Teodoros'a] resmen vermişti." Teodoros bundan sonra Mora'ya döndü; Murad ve Nerio Acciaiuoli'nin desteğiyle, Argos'un hâkimiyeti konusunda Venedik'le olan mücadelesini başlattı.[73] Dahası, Loenertz, Venedik Senatosu'nun 26 Ağustos tarihli kararının bu olayların kronolojisine ilişkin bir ipucu verdiğini varsaymaktaydı. Daha önce belirtildiği gibi, senatörlerin Konstantinopolis balyosuna verdikleri görevin, Teodoros'un 1388 Ağustosunda ya başkentte olduğu ya da çok geçmeden gelmesinin beklendiğini gösterdiğini kabul ediyordu. Ardından, Teodoros'un Konstantinopolis'e yaptığı yolculuk ile Murad'ın sarayına yaptığı ziyareti ilişkilendirerek, despotun, babası V. İoannes'e akıl danışmak üzere (Murad'la olan görüşmesinden önce ya da sonra) başkentte kaldığı kanısına varıyordu.[74]

Son derece mantıklı olmakla birlikte Loenertz'in yorumu üç bakımdan yeniden kurulabilir. Her şeyden önce, Piero Corner'in ölüm tarihinin açıklığa kavuşması, Teodoros'un tam bu tarihte Murad'ı ziyaret etme nedenlerini belirlememizi, ya da en azından belirlemeye girişmemizi sağlıyor. Ağustosun ortasına gelindiğinde despot, Venedik'in ya Marie d'Enghien'in Argolis'teki egemenlik hakkını korumak ya da doğrudan ilhak etmek üzere buraya müdahalede bulunabileceğini kesinlikle anlamıştı. Atina'daki Nerio Acciaiuoli gibi Teodoros da, doğal olarak, Mora'daki Venedik gücünün genişlemesinden korkuyordu ve böyle bir gelişmeye karşıydı. Daha da önemlisi, Argolis'i despotluğa katmayı amaçlıyordu.

73 "Bir Türk liderin yardımıyla kendi uyruklarını yenen zorba Teodosius, Osmanlı desteğinin sürekliliğini sağlamak amacıyla I. Murad'a bağlılığını bildirmeye karar verir... 1388 yılında Teodosius... sadakatini bildirmek için I. Murad'ın huzuruna çıkar. İyi karşılanır ve bundan böyle sultanın adına yöneteceği despotluk kesin olarak kendisine verilir. Bu unvan Parori Kitabesi'nde özellikle belirtilmişti! Paleologos, daha sonra, topraklarına geri döner. Artık bir Türk beyine bağlıydı, bu yeni konumu Paleologos'u güçlendirmişti. Murad'ın koruyuculuğuna ve Türklerle yaptığı ittifakın yıldırmadığı Atina Dükü olan Floransa asıllı kayınpederinin yardımına güveniyordu. Bu yüzden, Argos konusunda Venedik'le sürüp giden o ünlü anlaşmazlığa el atar.": *Pour l'histoire du Peloponese au XIVe siecle*, 1. b., s. 169; 1970'teki yeni basımında önemli bir değişiklik yoktur.

74 "Belki de, imparator olan babasına akıl danışmak için, önce Konstantinopolis'e gider, çünkü imparatorluğu süresince karşılaştığı tüm anılmaya değer durumlarda bu şekilde davrandığı sanılır. Bununla birlikte, kitabenin bu davranışı açıklayabilecek bölümü muğlaktır. Her halükârda, büyük bir olasılıkla, Murad ile görüşmesinden önce ya da sonra, Teodosius Konstantinopolis'e gitmiştir. (*age*, s. 169, yine önemli değişiklikler olmadan). Loenertz'in muğlak bulduğu bu bölüm, üçüncü sütunun on beşinci satırıdır, G. Millet bu ifadeyi γνωμη αγαθη εις υφηλιον τρεχει [Doğru düşünce dünyayı dolaşır] ("Les inscriptions byzantines de Mistra", *Bulletin de Correspondance Hellenique*, 23 [1899] s. 152) şeklinde yayımlamıştır. Loenertz bunu şöyle tercüme etmişti: "...açıklığa kavuşmuş kararın rehberliğinde evrensel [şef]'in yanında yer aldı", υφηλιος'un "tüm dünya, evren" anlamına geldiğini iddia etmiştir. Daha açık olması için şunları yazmıştı: "Burada, ad olarak ele alınmış bir sıfat söz konusudur: evrensel, ekümenik. Ekümenik kişilik nedir? Bu, elbette, Patrik'tir; fakat hükümdar, ya οικουμενη'nin [ekümeni] asil basileus'u ya da, daha çok, Türk emiri, gerçek efendidir" (*age*, s. 161 ve not 3). Bu nedenle, 1944'te Loenertz υφηλιος'un İmparator V. İoannes'e mi, yoksa I. Murad'a mı gönderme yaptığından emin değildi. Kitabenin baskısını 1955'te yayımladığında, artık bu terimi muğlak olarak görmüyor ve aşağıdaki gibi açıklıyordu: "υφηλιον: universalis (dominus) est Turcorum princeps, χαθολιχος αυθεντης..." ("Res Gestae Theodori", s. 209, 73. satır). Daha akla yakın olan, εις υφηλιον τρεχει ibaresinin sadece onun "her yere gittiği", yani "yeri göğü arayıp", "güneşin altında her yeri araştırdığı" anlamına gelmesidir.

Dolayısıyla Corner'in ölümünden bir süre sonra Murad'ı ziyaret ettiği zaman, bunu yakın gelecekte Argolis'te gerçekleştireceği eylemler ve Venedik'le arasında çıkması kaçınılmaz çatışma için tasdik ve destek elde etmek için yapmıştı.

Öte yandan, Teodoros muhtemelen 1388 sonlarında Murad'a bağımsız bir hükümdar olarak gitmemişti. Diğer bir deyişle, despot, Osmanlılara bir önceki yıl, yani Evrenos Bey'in yardımını aldığı 1387 yazı ya da güzünde tâbi olmuştu.[75] Bunu doğru kabul edersek, Loenertz'in sandığı gibi, 1388'de Teodoros Murad'a gittiğinde, bu karşılaşmanın biat etme koşullarını görüşmek, yani vasal-efendi ilişkisini oluşturmak için olmadığı ortaya çıkıyor. Daha doğru olan, o sırada (Murad'a bağlılığı devam ederken) d'Enghien mirasını ilhak etmek ve yönetmek için yetki onayı almak amacıyla gelen bağımlı bir hükümdar olduğuydu.

Son olarak, Teodoros'un Murad'ı ziyaret tarihi, Venedik Senatosu'nun 26 Ağustos tarihli kararından yola çıkarak değil, bizzat Parori Kitabesi'ndeki kanıtlara dayanarak hesaplanmalıdır. Yukarıda da ele alındığı gibi, Senato'nun "Konstantinopolis balyosu"na yönelik talimatı, Teodoros'un 1388 Ağustosunda başkentte olduğunu, ya da eylül civarında gelmesinin beklendiğini kanıtlamayabilir. Öte yandan, Parori Kitabesi Teodoros'un Murad'ın sarayına ziyaretini Argos'a saldırmasından kısa süre önce yaptığını gösteriyor. Göreceğimiz gibi, bu olay belgesel kanıtlara dayanarak 1388 Aralık ortasına yerleştirilebilir. Öyleyse, Teodoros tahminen 1388 güz sonlarında (ekim ya da kasım?) bir tarihte Edirne ya da Bursa'ya gitmişti. Bundan önce, Nauplio'daki durumu izlediği ve Acciaiuoli'yle ortak planlar yaptığını kabul edebiliriz.

Teodoros hamlelerini hazırlar ve Murad'la olan bağını güçlendirirken, Marie d'Enghien, Corner ailesi ve Argolis'teki Venedikliler de aynı şekilde, bir müttefik arayışındaydılar. Corner ailesi Marie'nin, mülklerini Venedik'e satması gerektiğine karar verdi ve onu, bu sözleşmeyi yapması için durmaksızın zorladı. Onların duygularını, Nerio'nun kentlerini fethetmeye kalkışabileceğinden korkan Argos ve Nauplio'daki Venedikliler de paylaşıyorlardı. 1388 güzü boyunca süren bu manevraların ayrıntıları bilinmiyor. Marie 1388 Aralık başında, mirasının satışını görüşmek üzere Venedik'e gitti. Aynı zamanda, yerel Venedikli soylular ve vatandaşların cumhuriyete kendi mektuplarını sunması ve bu eylemi destekleyen görüşlerini bildirmek üzere Giovanni Gradonigo'yu görevlendirdikleri anlaşılıyor. Senato, 12 Aralıktaki toplantısında Gradonigo'nun konuşmasını dinledi, satın alma lehinde oy verdi ve alım sözleşmesi konusunda Marie'yle pazarlık yaptı.[76]

Öyle görünüyor ki, Marie'nin Venediklilerle yaptığı pazarlıklar, Teodoros'un Argos ve Nauplio'ya karşı askeri harekât başlatmasına yol açan neden oldu. Ne yazık ki, 12 Aralık kararı ve işlemleriyle ilgili belgeler, o tarihe gelinceye değin Teodoros'un saldırıyı başlatıp başlatmadığını ortaya koymuyor. Ne var ki, Senato'nun 22 Aralıktaki toplantısına gelindiğinde, Argos'un kuşatma altında olduğu haberleri ulaşmıştı. Dahası, Teodoros'un Nauplio'yu da almaya kalkıştığını varsayabiliriz.[77] Bu eylemler despot ile Venedikliler arasında, beş yılı aşkın bir süre devam eden ve padişahların -önce Murad ve ardından Bayezid'in- büyük bir ilgiyle gözlemleyeceği bir çatışmayı başlattı.

Cenevizler'in Öncülük Ettiği Türk Karşıtı İttifak, Kasım-Aralık 1388

1388'in kasım ve aralık ayları boyunca, Pera'daki Cenevizler, Rodos Şövalyeleri, Kıbrıs Kralı James, Sakızlı Mahona ve Midilli hükümdarı II. Francesco Gattilusio, yalnız Osmanlılara değil, *omnes et singulos turcos infideles*'e karşı koymak amacıyla, kendi aralarında bir *ligam, unionem, confederacionem, fraternitatem et societatem* kurdular.[78] Tam olarak nasıl işlediği burada bizi ilgilendirmeyen bu birlik, temelde bir savunma ittifakıydı. Bu ittifakın kurulma tarihi oldukça önemlidir. Bu Ege ve Doğu Akdeniz hükümdarları, neden 1388 güzünün sonunda Türklere, yani öteki Anadolu beylerinin yanı sıra Osmanlılara da karşı bir ittifak kurmanın zorunlu olduğu kanısına varmışlardı?

Kıbrıs Kralı James tarafından 2 Kasım 1388'de imzalanan sözleşme, ittifakın doğuşunu açıklayan son derece büyüleyici bir satır içermektedir. Bu, söz konusu ittifakın, özellikle *illum Turcum filium iniquitatis et nequicie, ac sancte Crucis nimicum, Moratus Bey et eius sectam, cristianum genus sic graviter invadere conantes*'e yöneldiğini göstermektedir.[79] Burada şaşırtıcı olan, *cristanum genus*'a karşı büyük bir Osmanlı saldırısına yönelik bir imadır. Bu sadece bir genelleme midir, yoksa özel bir saldırı eylemine mi gönderme yapmaktadır? Ne yazık ki, taraflarca yeminle onayla-

75 Krş. J. Chrysostomides, *Manuel II Palaeologus, Funeral Oration on His Brother Theodore*, CFHB, Selanik, 1985, s. 18, not 13'teki kanıtlarla.

76 Sözleşmenin şartları için, bkz. Luttrell, "The Latins of Argos and Nauplia", s. 47-48.

77 Schreiner, *Kleinchroniken*, c. I, s. 233, kayıt no 27, yani 1388 Aralık-1389 Ocak/6897 (Ind. 12).

78 L. Belgrano, "Seconda serie di documenti riguardanti la colonia di Pera", *Atti SLSP*, c. 13 (1888)'teki Ekler, s. 956 (Şövalyelerin paktından). Belgenin bir özeti için, bkz. G. Hill, *A History of Cyprus*, c. II, *The Frankish Period, 1193-1432*, Cambridge, 1948, s. 439-40.

79 *age*, s. 954.

nan antlaşmalar, bu noktaya hiçbir açıklama getirmiyor. Murad'ın yakın zamandaki Bulgaristan seferi (kış/bahar-yaz 1388) kesinlikle böyle bir saldırı olarak nitelendirilebilir, fakat bu sefer, söz konusu Akdeniz güçlerini Türk karşıtı bir ittifak oluşturmaya itmiş olabilir mi? Pek muhtemel gözükmüyor, ancak yine bu olasılığı hemen dışlamamalıyız. Ne de olsa, sözleşme yapan taraflardan birinin, yani Cenova'nın Bulgaristan topraklarında ticari çıkarları vardı. Diğer bir seçenek olarak, ittifakın tam bu tarihte kurulması, hayata geçirilmesi o tarihte gerçekleşen daha eski bir gündemin devamı olarak da görülebilir.[80]

1389, yaklaşık Ocak-Haziran

1389 başlarından, Sırbistan seferi arifesine kadar Murad'ın neler yaptığına ilişkin hiçbir bilgimiz yok. Bununla birlikte, Murad'ın bu aylar boyunca Rumeli'deki diplomatik ve askeri gündemiyle ilgili bazı bağımsız tanıklıklar vardır. Ne yazık ki, bunlar yalnızca Venedik ve Paleologoslar'a ait kaynaklardır ve bugüne değin Kosova seferinin arka planını açıklığa kavuşturmak için son derece az kanıt bulunabilmiştir. Ne olursa olsun, elimizdeki bu yetersiz kanıtları, daha önce yaptığımız gibi, bölge bölge ilerleyerek ele alalım.

Mora'da Devam Eden Bunalım

Yine Venedik kayıtlarından ortaya çıktığı üzere, Murad, son ayları boyunca Teodoros Paleologos'un d'Enghien toprakları konusundaki tasarılarını desteklemeye devam etti. Kosova muharebesinden önce, despotun Venediklilerle mücadelesi iki aşamada gelişti.

1388 Aralık ortası ile 1389 Nisan başları arasında, çekişmenin belkemiği hem Argos hem de Nauplio idi. 22 Aralıktaki toplantıda Venedikli senatörler, 1389 Nisan ayı ortasından önce Argolis'e askeri yardımın ulaştırılamayacağını düşünüyorlardı. Bu nedenle, Argos'taki komutan Albano Contarini'yi bahara kadar Teodoros'un saldırılarına elinden geldiğince direnmesi konusunda uyardılar. Aynı zamanda Teodoros ve Nerio'ya Argos'a yönelik tecavüzlerini durdurmalarını talep eden mektuplar gönderildi. Gel gelelim, bu önlemler tümüyle etkisiz kaldı. Aslında, Senato'nun

80 Thiriet'nin 8 Haziran 1388 tarihli Venedik Senatosu görüşme tutanakları üzerine özetinden yola çıkarsak, Cenevizler Venedik'e bir "lig" kurma önerisini daha 1388 baharında yapmışlardı (*Senat*, c. I, no. 739, s. 178). Gel gelelim, o dönemde Cenevizler Türkler karşısında, belirgin bir askeri ittifaktan çok, daha genel bir *modus operandi* oluşturmak arayışındaydılar. Venediklilerin 1388 sonlarında imzalanan ittifaka katılmaması pek şaşırtıcı değildir, çünkü gördüğümüz gibi, cumhuriyet, Argos ve Nauplio'yu Murad'la çelişkiye düşmeden ele geçirmek konusunda son derece ihtiyatlıydı.

heyetleri görev yerlerine ulaştığı sırada, Teodoros'un Argos ve Nauplio'yu çoktan işgal etmiş olduğu anlaşılıyor. Senato 18 Şubat 1389'da toplandığı zaman, başlıca hedefi yakın zamanda satın alınan toprakları Teodoros'tan geri alacak bir strateji oluşturmaktı. 26 Ocakta senatörler, Perazzo Malipiero'yu Argos ve Nauplio naibi (valisi) olarak atamak konusunda anlaşmışlardı. Şimdi ondan Koroni'ye giderek, bu kentleri teslim etmesi için pazarlık ve diğer baskılar yoluyla despotun ikna edilip edilemeyeceğini anlamasını istiyorlardı.[81] Venedikliler, nasıl olduğu pek anlaşılamasa da, 2 Nisanda Nauplio'yu geri almayı başardılar.[82] Sonrasında Malipiero, yönetim merkezini Nauplio'da kurdu ve Argos'u ele geçirmeye yönelik görüşmeler üzerinde yoğunlaştı.

Malipiero'nun Argos'u geri alma çabaları, Murad'ın hükümdarlığının son ayları boyunca hiçbir sonuca ulaşmadı. Nauplio'yu kaybeden Teodoros, Argos'u elinde tutmakta kararlıydı. Dahası, Murad'ın desteğini almayı sürdürdü ve Venedik Senatosu'nun 31 Mayıs 1389 tarihli zabıtlarında açıkça görüldüğü gibi, hamlelerini ona danışarak yapmaya devam etti. Bu toplantı sırasında senatörler, Teodoros'un, Murad'a yaptığı başvuru padişah tarafından yanıtlanıncaya kadar kendisinin Argos hakkında barış müzakeresi yapamayacağına ilişkin mektubu üzerinde ateşli tartışmalar yaptılar. Ne yazık ki, müzakere zabıtları bu başvurunun niteliğini açıklamamaktadır ve Teodoros'un Murad'la yaptığı yazışmalar şimdiye değin bulunamamıştır. Bununla birlikte, bu gönderme, bu bunalımın sonucunda despotla padişah arasında yakın bir bağ kurulduğunu açıklamaktadır. Aslında, Venedikliler Murad'ı kızdırmaktan çekindikleri için, muhtemelen Argos'u geri almaya yönelik bir askeri harekâta girişmediler. 31 Mayısta Malipiero'ya, bu kez Körfez hâkimi Nicholas Zeno'nun eşliğinde Teodoros ve Nerio'yla görüşmelerini yenilemesi talimatını vermekle yetindiler.[83] Çabaları yine sonuçsuz kaldı. İki hafta kadar sonra, Murad Kosova'da öldüğünde Teodoros hâlâ Argos'u elinde tutuyordu ve bu durum 1394'e kadar değişmeyecekti.

Osmanlı cephesinden, Murad'ın 1388 sonlarından 1389 baharına değin Teodoros'la olan ilişkileri iki katmanlıydı. V. İoannes ve VII. İoan-

81 Senato Malipiero'ya, Nerio'yla pazarlık etmenin yararı olup olmadığını öğrenmesini ve aynı zamanda (bir Venedik yurttaşı olan) Patras Piskoposu Paolo Foscari ile Pedro de San Superan'dan yardım ve destek istemesini söylemişti. Bu olaylar hakkında, bkz. Setton, "The Catalans and Florentines in Greece", s. 248.

82 Geçiş tarihi yine Schreiner tarafından, Argos ve Nauplio kroniğinden saptanmıştır (*Kleinchroniken*, c. I, s. 232, kayıt no 24, yani 1389/6897 [Ind. 12]). Shreiner'in de işaret ettiği gibi, "Venedik'in Nauplio'yu barışçı yollardan mı, yoksa yeniden fethederek mi geri aldığına ilişkin kaynaklarda bilgi yoktur".

83 Setton, "The Catalans and Florentines in Greece", s. 248.

nes'in yönetimindeki topraklar gibi, Mystra despotluğu da güvenli bir şekilde "darülahd"e dahil edilecekti. Böylelikle, Murad ek bir vergi kaynağı ile kendi siyasal ve askeri nüfuzunu Güney Ege'ye yaymak için bir koridor elde etmişti. İkinci olarak Murad, d'Enghien topraklarını ele geçirmesi için Teodoros'a yardım etmekle, Mora'nın egemenliği konusunda çok uzun bir tarihe yayılacak bir Osmanlı-Venedik rekabeti başlatmış oldu. Gel gelelim, bu rekabeti başlatırken, Teodoros'un Osmanlıları Venedik'le topyekûn bir savaşa sokma yönündeki ihtiraslı gayretlerine karşı koyarak, son derece ihtiyatlı davranmış oldu.

VII. İoannes ile V. İoannes Arasındaki Gerginlikler ve Murad

Kesin kronoloji yine belirsizdir, ancak, muhtemelen 1389'un ilk aylarında bir tarihte VII. İoannes Paleologos, büyükbabası V. İoannes'i tahttan indirmesinde kendisine yardım edecek müttefikler bulma arayışına girdi. Önceki yıllarda Murad, Paleologoslar arasındaki rekabete ve iktidar mücadelelerine karşı son derece duyarlı olduğunu göstermişti. Kanıtlaması güç olmakla birlikte, VII. İoannes'in ihtiraslarını onaylamış olması mümkündür.

VII. İoannes'in güdülerini tahmin etmek güç değildir. Artık yirmisine yaklaşmış olan VII. İoannes, Konstantinopolis'te imparator olan dedesinin yerini almayı umuyordu. Taht üzerindeki hak iddiaları yersiz de değildi.[84] Ne var ki, amcası Manuel, 1387 güzünde Selanik'ten çekildiği ve ardından

84 VII. İoannes'in iddiaları muhtemelen, babası IV. Andronikos'un onu imparatorluğunun ortağı olarak ilan ettiği 1377 tarihinden kaynaklanıyordu (krş. Barker, *Manuel II*, s. 29 ve özellikle not 70; s. 74-75 ve not 200). Dahası, 1381 ve 1382'de imzalanan antlaşmalarda Andronikos'un V. İoannes'in halefi olorak resmen tanınan statüsü II. Manuel'in dışarıda bırakılması anlamına geliyordu; bu antlaşmalar hakkında, bkz. özellikle Dennis, *The Reign of Manuel II*, s. 44-51, Barker, *Manuel II*, s. 41-42, ve K. Setton, *The Papacy and the Levant [1204-1571]*, c. I, *The Thirteenth and Fourteenth Centuries*, Philadelphia, 1976, s. 322-323; Manuel'in 1382'de Selanik'e dönüşü hakkında, bkz. Dennis, *age*, s. 49-51 ve 59-60. Bunun sonucunda, Manuel Selanik'e gitmiş ve kentte bağımsızca hüküm sürmeye başlamıştı (Barker, *Manuel II*, s. 68-69). VII. İoannes bu noktada, IV. Andronikos'un V. İoannes'in yerine geçeceğine ve en sonunda kendisinin de babasının yerini alacağına kesin gözüyle bakıyordu. Ne ki, gerçekte bu senaryo işlemedi. Her şeyden önce, IV. Andronikos 1385'te beklenmedik bir biçimde öldü. Bunun anlamı verasetin yine şüpheli hale gelmesiydi, başlıca adaylar VII. İoannes ve amcası, V. İoannes'in hayattaki en yaşlı oğlu olan Manuel'di. IV. Andronikos'un ölümünü izleyen aylarda, Peralı Cenevizler VII. İoannes'i desteklediklerini ve V. İoannes'e olan nefretlerini defalarca ortaya koydular; krş. Dennis, *The Reign of Manuel II*, s. 158-159; Barker, *Manuel II*, s. 63-66; Loenertz, "L'exil de Manuel II Paleologue à Lemnos, 1387-1389", *OCP*, 38 (1972), özellikle s. 118-119. Ne ki, 1385/86'da henüz on beş ya da on altısında olan VII. İoannes'in, bu desteği değerlendirmek için fazla genç görüldüğü anlaşılıyor. Belki de daha önemli olan, 1387 Martı ve nisan başları boyunca Selanik'in savunmasıyla fazlasıyla meşgul olduğu için Manuel'in pek büyük bir tehdit oluşturmamasıydı.

Murad'la V. İoannes'i uzlaştırdığı zaman, VII. İoannes ve destekçileri büyük bir şaşkınlığa uğramış olmalılar. Yukarıda da belirtildiği gibi, yaşlı imparator, VII. İoannes'in tahta çıkma şansının yok olduğuna ilişkin kaygılarını yatıştırmak üzere, Manuel'in Lemnos'a (Limni) çekilmesi konusunda ısrarlıydı. Aynı şekilde, Manuel'i tahtın varisi olarak ilan etmekten kaçınması da anlamlıydı.[85] Gel gelelim, kanıtlar V. İoannes'in bu düzenlemelerinin, torununun korkularını teskin etmekte yetersiz kaldığını gösteriyor.

Michel Balard tarafından ortaya çıkarılan Ceneviz belgeleri, 1389 Mayısında VII. İoannes'in Cenova'da olduğunu, burada imparator olarak kabul gördüğünü ve 250 pound borç aldığını ortaya koyuyor. Ayrıca bu belgeler, genç adamın muhtemelen Ocak 1390'a kadar Cenova'da kaldığını ve ancak ondan sonra doğuya yola çıktığını gösteriyor. Ne yazık ki, bu kayıtlardan VII. İoannes'in tam olarak niçin Cenova'ya gittiğini anlamak mümkün değil.[86] Ne var ki, daha sonra yaptıkları bir ipucu sağlayabilir. 1390 Nisanında VII. İoannes, dedesine karşı bir darbe girişimiyle, Cenevizlerin ve Türklerin de yardımıyla Konstantinopolis'i kuşattı. 13/14 Nisan gecesi kente girmeyi başardı ve sadece üç ay boyunca kenti yönetti.[87] O halde, VII. İoannes'in batıya, kendisinin V. İoannes'e karşı mücadelesinde Cenevizlerin desteğini almak üzere gittiği sonucuna varabiliriz.

Bu sorunu araştıranlar genellikle bu sonuca varmış durumdalar ve ben de onların görüşlerine karşı çıkmak için hiçbir neden göremiyorum.[88] Gel gelelim, değerlendirmelerinde eksik bıraktıkları iki nokta var. VII. İoannes neden planını tam bu tarihte, tahminen 1388 sonları ya da 1389 başlarında uygulamaya koymuştu? VII. İoannes'i Ceneviz yardımını istemeye teşvik eden, V. İoannes'e verdiği desteği çekmek niyetinde olan Murad mıydı? İlk soruya yanıt vermek tümüyle olanaksızdır. Bununla birlikte insan, yalnız Manuel'in dönüşünün değil, Teodoros'un Murad'la yakın zamanlarda kurduğu ittifakın da VII. İoannes'in kendisini bir şekilde tehdit altında hissetmesine yol açıp açmadığını merak ediyor. Başka bir deyişle, amcasının artık sarayda Manuel'in müttefiki ve sözcüsü olarak hizmet edebileceğinden mi korkuyordu? Bu hiç kuşkusuz spekülatiftir, ancak, Teodoros'un, kardeşi Manuel'e bağlılığı tartışılmaz.[89]

85 Dennis, *The Reign of Manuel II*, s. 158-159; Barker, *Manuel II*, s. 63-66; Loenertz, "L'Exil de Manuel II", özellikle s. 118-119.

86 Balard, *Romanie*, c. I, s. 94, özellikle not 320.

87 Barker, *Manuel II*, s. 71-78; ayrıca E. Zachariadou'nun "John VII (alias Andronicus) Palaeologus", *DOP*, 31 (1977) s. 339-342 de önemlidir.

88 Barker, *Manuel II*, s. 69-70, not 188'de şimdiye kadarki historiografiye tamamını ele almıştır. Bunlardan önem taşıyanı, Balard, *Romanie*, s. 94-95.

89 Krş. Chrysostomides, *Manuel II Palaeologus*, s. 28.

İkinci soruya yanıt ararken, VII. İoannes'in kuşkuya yer bırakmayacak şekilde, bir Osmanlı vasalı olduğunu ve muhtemelen -hangi nedenle olursa olsun- padişaha danışmadan İtalya'ya gidemeyeceğini hatırlayalım. Oyleyse, VII. İoannes belirli bir süre önce batıya gitmek konusunda Murad'a danışmış olmalıydı. VII. İoannes'in Cenevizler ve V. İoannes'e karşı planlarını gizlemiş olduğunu düşünmek de güçtür: Osmanlıların desteği, ya da en azından onayı olmaksızın, büyükbabasına karşı başarılı bir darbe yapma şansının bulunmadığını kuşkusuz biliyordu. Doğal olarak, bu gözlemler Murad'ın VII. İoannes'in emellerini onayladığı ve onu batıya hayır dualarla gönderdiği anlamına gelmeyebilir. Yine de, durumun böyle olup olmadığı merak konusu. Murad, Manuel'in sahneye çıktığı bu noktada V. İoannes'in hürmetkar tutumunun er geç değişebileceği korkusuyla, hayal kırıklığına mı uğramıştı? Padişah, VII. İoannes'in tahta çıkmasıyla Konstantinopolis'teki nüfuzunun biraz daha artacağını mı umuyordu? Venedik'le arasında doğan gerilimler onu Cenova'yla, tercih ettikleri imparatoru desteklemek noktasına ulaşacak kadar yakın ilişkiler kurmayı düşünmeye mi itmişti? Bunları eldeki kanıtlardan öğrenmek yine olanaksızdır. Şimdi sadece VII. İoannes'in, Murad'ın artık hayatta olmadığı 1390 başlarında doğuya döndüğünde, Bayezid'le görüştüğünü, ya da en azından Konstantinopolis'e saldırmakta kullandığı Türk birliklerini almak üzere onun müdahalesini sağladığını hatırlayalım. Yeni padişahın, böylesine çabuk ve hiç sorun çıkarmayan bir tutumla buna izin vermiş olması yalnızca fırsatçılığından kaynaklanmış olabilir. Bu durumda, yine babasının hazırladığı bir planı uygulamış olmalıdır.

Sonuç olarak, Murad'ın, yaşamının son aylarında, o zamana değin son derece ustalaşmış olduğu oyunu, Paleologos hanedanındaki sonu gelmeyen rekabetleri Osmanlıların lehinde kullanma oyununu oynadığı ihtimalini göz önünde bulundurmalıyız.

Bileka'nın Ardından Bosna, Zeta ve Sırbistan

Sırp tarihçileri kuşaklar boyu, Kosova muharebesinden önceki altı aylık dönemde Slav prenslerinin hareketleri ve kaygılarına ilişkin ipuçları elde etmek için mevcut kaynakları büyük bir titizlikle araştırmışlardır.[90] Harcadıkları yoğun emeğe rağmen, Bileka muharebesi ile Murad'ın Sırbistan seferi arasındaki dönem hem Slavlar hem de Osmanlılar açısından hayal kırıklığına uğratacak kadar karanlıktır. Neşri'nin versiyonuna ilişkin değerlendirmemizi etkileyecek bir şey ortaya çıkmış mıdır?

Gördüğümüz gibi, Ragusa konsili kayıtları Tvrtko ve Curac'ın Eylül ve Kasım 1388'de ve Mart 1389'da barış yönünde hareket ettiklerini ortaya koymakta, fakat bu görüşmelerin bir antlaşmayla sonuçlanıp sonuçlanmadığını açığa çıkarmamaktadır. Ne olursa olsun, Curac'ın aynı zamanda Murad'la olan bağlarını kopardığını veya Murad'ın onu bir düşmanı olarak gördüğünü varsaymak zorunda değiliz. Bu kanıtlanamaz, yalnızca böyle bir çıkarım yapılabilir, çünkü anlaşılan, Curac Kosova'da knez Lazar ve müttefikleriyle birlikte savaşmamıştır.[91] Durum ne olursa olsun, Tvrtko düşmanlıkların bu şekilde yatışmış olmasından hoşnut olmalıdır, çünkü bu durum ona, 1387'de aldığı Dalmaçya kentlerindeki otoritesini pekiştirme olanağı sağlıyordu.[92] Bunun dışında, bu özgül zaman çerçevesinde Tvrtko ya da Curac'ın konumuzla ilgili etkinliklerine ilişkin hiçbir bilgi yoktur.

Kosova'dan önceki altı ya da yedi ay boyunca knez Lazar'ın etkinlikleri daha da belirsizdir. Tarihçiler öteden beri, Sigismund'un fermanlarından ikisine dayanarak Lazar'ın 1389 baharındaki en derin kaygısının Macaristan'la ilişkileri olması gerektiğini kabul etmişlerdir. Anlaşılan, Lazar, Sigismund'un, topraklarını istila etmeye hazırlandığını mart ayında öğrenmişti. Ona göre bu, kendisinin Macaristan topraklarına yaptığı eski saldırılara misillemeydi. Bunun ardından, savaşın, Lazar'ın damadı ve Sigismund'un sadık bir destekçisi olan Genç Nikola Gorjanski'nin çabalarıyla önlendiği sanılıyor, bu kişi knezin Macaristan'ın süzerenliğini tanıdığını Sigismund'a bildirmişti. Bu boyun eğiş Lazar'ın, Sigismund'un düşmanı Tvrtko'yla olan ilişkilerini etkilemiş ya da karmaşıklaştırmış olabilirse de, bu etkinin tam olarak ne yönde olduğu belli değildir.[93] Bu bunalım bir yana, Lazar'ın bu dönemdeki gündemine ilişkin hiçbir şey bilinmiyor.

Küçük bilgi parçacıkları, Kosova muharebesinden önceki aylarda Slavlarla Osmanlılar arasındaki ilişkiler hakkında bize ne verebilir? Kesinlikle, çok az şey. Murad ve sözü edilen prensler arasındaki temaslara ilişkin hiçbir kayıt bulunmadığı gerçeği, özellikle, hayal kırıcıdır. Aynı şekilde, Slav prenslerinin Şahin'in yenilgisinin ardından beklenen Osmanlı misillemesine karşı, kayda değer bir "Osmanlı karşıtı koalisyon"a girişip girişmediklerini eldeki kanıtlarla kestirebilmemiz çok güçtür. Kabul etmek gerekir ki, Murad'ın Sırbistan'ı istila etmeye niyetlendiğine ilişkin haberlerin hemen ardından bu tür görüşmeler yapmadıklarını gösteren hiçbir kanıt

90 Bilinenler hakkında eski literatüre yapılan göndermelerle birlikte güzel bir özet için, bkz. yine Çirkoviç, "Serbia on the Eve of the Battle of Kosovo", s. 1-17.

91 Krş. Boziç, *Zeta izmedju Turaka i Mleçana*, s. 53-54.

92 Çoroviç, *Kralj Tvrtko I Kotromaniç*, s. 79-80.

93 Çirkoviç, "Serbia on the Eve of the Battle of Kosovo", s. 13, belgelere yapılan göndermelerle.

yoktur. Tvrtko ve Lazar'ın gündemleri hakkındaki bilgimizin azlığı göz önüne alınırsa, durumun böyle olmaması ihtimali yüksektir. Başka bir deyişle, büyük beylerin, bir istilanın gelmekte olduğunu iyice anlayıncaya değin, ortak bir savunma oluşturmayı düşünmeyip bireysel ihtiraslarının peşinde koşmuş olmaları pekâlâ mümkündür.

Şimdi *casus belli*'ye [savaş nedeni] dönelim ve Murad ve Lazar'ın çarpışmayı nasıl farklı şekillerde niteleditklerini görelim. Önceden ifade edildiği gibi, Jireçek ve diğerleri, ellerinde belirgin kanıtlar olmasa da, Murad'ın, Şahin'in uğradığı yenilginin intikamını almak ve yanı sıra topraklarını genişletmek amacıyla Sırbistan'a yöneldiğini kabul etmişlerdir. Bu varsayım mantıklıdır, yine de Murad'ın ilk hedefinin, neden -Bileka'da Şahin'in kuvvetlerini yok eden- kral Tvrtko değil de, knez Lazar olduğunu açıklamak gerekiyor. Kuşkusuz, basit coğrafi ve taktik zorunluluklardan dem vurarak konuyu kapatmak da mümkün. Murad Bosna'ya ilerlerken, Tvrtko'nun -açık bir tehdit söz konusu olduğunda- hiç düşünmeden ittifak yapacağı öteki Sırp prensleriyle de mücadele etmek zorunda kalacaktı. Biraz daha ileri gidelim: Murad'ın, Lazar ile Tvrtko arasında sıkı bir ittifak kurulmuş olduğunu ve -Neşri'nin kesinlikle inandığı gibi- Vlatko Vukoviç'le birlikte Lazar'ın birliklerinin de Şahin Paşa'ya karşı savaştığını tahmin ettiğini söylememiz mümkün. Ne de olsa, Slav prenslerinin ittifakları hakkındaki Osmanlı istihbaratı sınırlı kalmış olabilir. Durum bu olmasa bile, Murad'ın Lazar ile Tvrtko'nun müttefik olmasından kuşkulanması son derece doğal ve aslında akıllıcaydı. Bu nedenle, Murad'ın Bileka'daki yenilginin sorumlusu olarak gördüğü tarafların tümünü cezalandırmak ve aynı şekilde kuzey ve doğuya doğru "uç"larını daha ilerletmek niyetiyle Kosova'ya yürüdüğü anlaşılıyor. Diğer tarafta, Tvrtko ve Lazar da Osmanlıları sadece püskürtülmesi gereken istilacılar olarak görmüş olmalıdır.

III. ÖZET DEĞERLENDİRMELER

Buraya kadar anlatılanlar, öyle umuyorum ki, kilit niteliğindeki öteki kaynakların yanı sıra Neşri'deki belli başlı temalara dayanarak Murad'ın yaklaşık 1386-1389 arasında gittiği yerler ve yaptığı işlerin hemen hemen eksiksiz bir dökümünü çıkarmıştır. Neşri ve diğer kaynaklardaki örtüşen noktaların çok az olduğu açıktır. Bu, Murad'ın İtalyanlar ve Paleologoslarla ilişkileri konusunda tarihçinin bilgisinin ne denli az olduğunu vurgulayan bir gerçektir. Bununla birlikte, dolaysız yardımcı kaynaklar bize Neşri'nin anlatısının temel yapısını ve güvenilirliğini üç noktada eleştirme olanağı veriyor.

Her şeyden önce Neşri'nin temel varsayımı, knez Lazar'ın, Karaman seferinin ertesinde yalnız padişahla bağları koparmakla kalmayıp, Türklere zarar vermek için Tvrtko ve Curac'a katıldığıdır. Gel gelelim, Lazar'ın herhangi bir dönemde Murad'ın vasalı olması gerçeğe pek uygun görünmediği için, Neşri'nin bu dramı başlatan eylem olarak ileriye sürdüğü olgu (Sırp savaşçıların Karaman seferinden dönmelerinin ardından, Lazar'ın Murad'la olan bağlarını inkâr etmesi), hayal ürünü olarak kabul edilmelidir. Kaldı ki, daha önce gördüğümüz gibi, Lazar, Tvrtko ve Curac'ın Bileka muharebesinden önceki yıllarda, hatta ertesinde önemli bir "Osmanlı karşıtı ittifak" kurdukları da kuşkuludur. Durum böyle olunca, Bileka muharebesinin, üç yanlı bir komplonun sonucu ve Murad'ın, Curac ve Lazar'ın kendisine ihanet ettiklerini anladığı kritik bir dönüm noktası olarak kabul edilmesi mümkün değildir. Muharebe, yukarıda da ele alındığı gibi, Curac'ın, Türklerle Tvrtko'yu birbirine düşürmek amacıyla, doğrudan Murad'ı hedef alarak yaptığı manevraların sonucu olabilir. Böylece, Bileka'dan zaferle dönenler yalnızca Bosnalılar olmuştu; Curac ise, Şahin'in yenilgisinden siyasi ve askeri açıdan zarar görmediyse bile, utanç verici bir duruma düşmüş olmalıdır. Bu bunalım karşısında Murad'ın tepkisine gelince: Lazar ve Tvrtko'nun Şahin'e karşı ittifak kurduğunu düşünmüş olabilir, ancak, Curac'ı da aynı şekilde sorumlu tutup tutmadığı açık değildir. Kısacası, muharebeyi bir başka bağımlı vasalın isyanı olarak değil de, "uç"taki tehlikenin bir belirtisi olarak değerlendirmiş olmalıdır.

Neşri'nin anlatısıyla ilgili ikinci büyük sorun, onun Şahin'in yenilgisinin ardından (ve buna bir tepki olduğunu ima ederek) Çar Şişman ile İvanko'nun Murad'a meydan okuduğu, dolayısıyla Murad'ın intikamı erteleyip öncelikle onlarla ilgilenmek zorunda kaldığı şeklindeki varsayımıdır. Tersine, belgeler, Murad'ın son Bulgaristan seferinin tamamının 1388 başlarından aynı yılın yaz sonuna veya güz başına kadar sürdüğünü ortaya koymaktadır. Öyleyse, Bulgar prensleri, Murad'la olan bağlarını, kesinlikle Bileka'nın arifesinde değil, 1387'de koparmış olmalı ve Şahin 1388 Ağustos sonunda Bosnalılarla savaştığı sırada ya da kısa süre sonra Şişman ikinci kez biat etmiş olmalıdır. Diğer bir deyişle, -Neşri'nin ima ettiğinin tersine- Şahin'in hasmı Tvrtko ile Bulgar prensleri Şişman ve İvanko muhtemelen birbirlerinin Murad'a karşı tutumlarını etkilememiştir. Burada, güney Slavlarının 1387 ya da 1388'de "Türklere karşı bir ittifak" kurduğunu göstermek için hâlâ Neşri'yi kullananların eldeki kanıtları daha dikkatli bir şekilde incelemeleri gerektiğini ekleyebiliriz.[94]

94 Belki de son zamanlardaki araştırmaların içindeki en kötü örnek Stanford Shaw'un *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, c. 1, *Empire of the Gazis: The*

Neşri'nin versiyonuyla ilgili son sorun, Murad'ın Kosova seferinin kronolojisi ve niteliğiyle ilgilidir. Bulgaristan harekâtının son evresi ile Sırbistan seferinin başlangıcının, Neşri'nin ileri sürdüğü gibi, birbirini izleyecek kadar yakın olması mümkün değildir. Şişman'ın ikinci biatı ile Murad'ın knez Lazar'la çarpışması arasında yaklaşık sekiz dokuz ay bulunuyordu. Daha da büyük sorun yaratan konu, Neşri'nin, bu seferi, asi ve komplocu bir vasalı cezalandırmaya yönelik bir girişim olarak değerlendiren, böylece Murad'ın daha önce Bulgaristan'daki harekâtıyla paralellik kuran görüşüdür. Diğer bir seçenek olarak, 1389 baharında Lazar'ın sadece kral Sigismund'a bağlı olduğunu kabul edersek, Murad'ın, bu seferi henüz yenemediği bir düşmanla yeniden karşılaşma fırsatı olarak değerlendirdiği sonucuna varabiliriz. Dahası, knez Lazar'ın, bir önceki yaz Şahin'i yenmesinde Tvrtko'ya yardım ettiğini (muhtemelen böyle bir yardım söz konusu olmadığı halde) sandığı için bunu bir gereklilik olarak değerlendiriyordu.

Bu noktada, Neşri'nin, anlatısını neden bu şekilde inşa ettiği merak konusudur. Asıl niyeti neydi ve bu niyet eserini nasıl etkiledi ya da eserine nasıl biçim verdi? Kanımca bu soruya kesin bir cevap vermek olanaksızdır.[95] Öte yandan, Murad'ın son yıllarını knez Lazar'la başlayıp biten bir

Rise and Decline of the Ottoman Empire, 1280-1808 (Cambridge, 1976, s. 20) adlı eserinde bu yıllara ilişkin anlatısıdır. Özünde Shaw, Uzunçarşılı'nın anlatısını (söz konusu bölüm için, bkz. bu makalenin 32. dipnotu) tekrarlamaktadır, buna karşılık Uzunçarşılı da büyük ölçüde Gibbons'ın *The Foundation of the Ottoman Empire*'ındaki çok karmaşık anlatımına dayanmaktadır.

95 Hiç kuşkusuz, bu metni tarihsel gerçekliğin ülküselleştirmeye yenik düştüğü bir şehit menkıbesi olarak kabul etmek baştan çıkarıcı bir kolaylıktır. Ne de olsa Neşri, Murad'ın son yıllarını açıkça, Kosova'da işlenen korkunç cinayet çerçevesinden değerlendirmektedir. Ona göre, bu kesinlikle, gerçekten mükemmel bir hükümdarın, imanın şartlarını titizlikle yerine getiren ve soylu ruhuyla kendisine sadakat sözü veren herkese, kâfirlere bile inanan bir hükümdarın katledilmesini temsil etmektedir. Bu anlayışla geriye doğru bakan, Kosova muharebesinden hemen önceki yılları araştıran Neşri, Murad'ı, onun tam tersi kişiliğe sahip olan hain bir kâfir tarafından defalarca ihanete uğrayan bir hükümdar olarak görür. Lazar'ı baş düşmanı, "Türkleri kılıçtan geçirmek üzere" Tvrtko'yla birleştiğinde vasal isyanlarını başlatan ve anlaşılan Miloş Kobila'yla Murad'ı katletmesi için gizlice anlaşarak Kosova'da planlarını gerçekleştiren melun kişi olarak tanımlar (*Kitâb-ı Cihan-nümâ*, 236.7). İskenderiye tekfuru da aynı derecede kötüydü. Tvrtko ve Lazar'dan yardım ve teşvik gören tekfur, bütün bu süre içinde Osmanlı ordusunu yok etmeyi umarak, sadakat maskesiyle geldiğinde padişahın güvenini açıkça suiistimal etmişti. Neşri Bulgar prenslerini düşündüğünde, onlarda fırsatçı türden bir sadakatsizlik sezer, ama buna karşılık Murad'ın Çar Şişman'ı sadece bir değil, iki kez bağışlaması ve eski mevkiine iade ederek gösterdiği merhametten derinden etkilenir. Dahası, eğer Miloş Kobila'nın, düşman hattına girerek saf değiştirmiş gibi yapıp, ardından da padişahı öldürmek şeklindeki planını onaylamak yerine, alçak gönüllü bir şekilde boyun eğ-

ihanetler zinciri şeklinde gösteren bu anlatı, Osmanlı okurunu canlı ve estetik açıdan doyurucu bir öykü olarak etkilemiş olmalıdır. Dahası, Yıldırım Bayezid'in, haklı intikam arayan biri olarak aynı derecede etkileyici idealizasyonu için zemin hazırlamıştır. Neşri'nin anlatısı, dış kaynakları da bilen günümüz okuru için, olayların -önemli bazı değişiklikler gerektiren- algılanış biçimini ortaya koymaktadır.

IV. KRONOLOJİ ÖNERİSİ, 1386-1389

Geriye, araştırmalarımı ve izlenimlerimi daha sistematik bir şekilde özetlemek kalıyor. Bu nedenle aşağıdaki bölümde, konumuzla ilgili tüm olayları mümkün olduğu kadar kesin bir kronolojik düzen içinde sıraladım. Varılan bazı yargılar hiç kuşkusuz öneri niteliğindedir; bunları parantezler içinde vermeyi yeğledim.

1386, BAHARDAN ARALIK AYINA KADAR

(bahar ya da yaz?)	Murad'ın Niş'i fethı.
(muhtemelen Niş'in düşmesinden sonra)	Murad knez Lazar'la Ploşnik'te girdiği savaşta beklemediği bir yenilgiye uğrar.
(bahar ya da yaz?)	Murad Sırbistan'dayken Karamanlı Alaeddin Bey Osmanlı topraklarına saldırır.

miş olsaydı Murad'ın aynı merhameti Lazar için de göstereceğini ima eder. Sonuç olarak, Neşri'nin kaleminde Murad, şehadetiyle soyluluğunun gerçek bir ölçütünü sergileyen, suçsuz bir kurban olarak ortaya çıkar. Kısacası mükemmel bir gazi olarak ölür.

Böylesi bir imgeyle karşılaşınca, insan, ister istemez, Neşri'nin vardığı sonuçların, öngörülebilir *a priori* kanılardan ibaret olup olmadığını merak ediyor. Başka bir deyişle, Murad'ın, Lazar'ın kumandanlarından biri tarafından katledilmesi, kaçınılmaz olarak Lazar'ın eylemi onayladığı anlamına mı gelmekteydi? Ve Lazar'ın, tıpkı Şişman gibi, asi bir vasal olduğunun açıkça ortada olduğunu; onun, Tvrtko ve Curac'ın Şahin'i yok etmeyi planlamış olduklarını; bu yüzden Bulgaristan ayaklanmalarını kışkırtanların onlar olduğunu mu düşünüyordu? Bu durumda Neşri'nin anlatısı, tarihsel gerçeklerin gizlendiği ya da ülküselleştirmek amacıyla yeniden yorumlandığı tam bir kurmaca örneği demektir. Ya da, yazarın Murad'ın ölüm koşulları ve buna yol açan nedenler hakkındaki yargısı, eldeki kanıtların daha eleştirel bir yansımasının sonucu muydu? Kuşkusuz bu soruları aşırı bulanlar vardır. Ne de olsa, amacının Âl-i Osman'a "medh ü senâ" etmek olduğunun bilincindeki bir yazar, Murad'ı insanların onun olmasını istedikleri gibi biri, yani tam bir masum, şanlı bir şehit olarak betimlemek için "doğal olarak" kanıtları eğip bükecekti. Öte yandan, Neşri'nin, dayandığı kaynakları nasıl kullandığı tümüyle belirsiz olduğundan, niyetini belirtmek doğru olacaktır. Başka bir deyişle, biricik amacının, güvenilirliğine dürüstçe inandığı bir kaynaktaki bilgileri, çıkarına göre kurmadan ya da inşa etmeden, doğrudan aktarmak olması da mümkündür.

23 Ekimden önce	Türk kuvvetleri, aşağı Neretva vadisine ulaşırlar, Ragusa'da panik yaşanır.
(güz sonu ya da kış?)	Murad Edirne'ye ve ardından kışı geçireceği Bursa'ya döner.

1387

Mart ya da Nisan başı	Selanik Hayreddin Paşa'ya teslim olur ve Manuel Paleologos Lesbos'a (Midilli) gider.
15 Mayıstan önce	Hayreddin Paşa ölür ve yerine oğlu Ali Paşa vezir-i âzam olur.
8 Haziran	Murad Malagina'da Cenevizlerle bir antlaşma imzalar.
(muhtemelen yazın)	Murad Karaman'ı istila eder ve Alaeddin'e boyun eğdirir.
yazın ortası	Manuel Paleologos hâlâ Lesbos'dadır.
(yaz sonu ya da güz başı?)	Murad, Karaman seferinin ardından Bursa'ya döner.
(Eylül başı?)	Teodoros Paleologos, Methoni, Koroni ve Negroponte'deki Venediklilerin yanı sıra despot'un *archontes*'ini yağmalayan Evrenos Bey'e ricada bulunur.
Eylül sonu	Evrenos'un akınına ilişkin haberler Venedik'e ulaşır.
(Eylül ya da bir süre sonra:)	Daha önce Tenedos'a gönderilmiş olan Manuel Paleologos Bursa'ya gider ve Murad'a biat eder. Konstantinopolis'e döndükten sonra, 1389 yaz sonu ya da güzüne dek kalacağı Lemnos'a (Limni) gider.
3 Ekim	Venedik Senatosu toplanır ve Murad'la görüşmesi için Daniel Corner'i seçer.
(1387 sonu?)	Daniel Corner Murad'la görüşür. Bundan sonra Methoni ve Koroni kalelerinin komutanları, Venedikli esirleri serbest bırakması için Murad'a bir papalık elçisi (*nuncio*) gönderirler, ancak elçi, Ali Paşa tarafından terslenir.
(1387'de belirsiz bir tarihte:)	İvan Şişman Osmanlılarla olan bağlarını koparır.

1388

(yılın başlarında)	Murad, İvan Şişman'la olan mücadelesinin ilk evresini başlatarak Ali Paşa'yı Kuzeydoğu Bulgaristan'a gönderir. Murad ayrıca Rumeli'ye geçer, ancak, çoğunlukla aşağı Trakya'da kalır.
(yılın ilk çeyreğinde)	Corner, Murad ve Ali Paşa'nın mektuplarıyla birlikte Venedik'e döner.
Şubat ya da Mart?	Boucicaut ve Renault de Roye seyahat güvencesi almak üzere Gelibolu yakınlarındaki Murad'la temas kurarlar.
Nisandan Hazirana (başlarına?) kadar	Boucicaut ve Renault de Roye Gelibolu yakınlarında Murad'ın yanında kalırlar. Bundan sonra "Yunanistan, Bulgaristan ve Bosna" üzerinden Avrupa'ya dönerler.
(yaz sonu?)	Konstantinopolis'teki Pietro Grimani Teodoros Paleologos'un Osmanlı karşıtı bir ittifaka katılabileceğini öğrenir ve Venedik'teki senatoya bu yönde bir mektup yazar.
(Haziran sonu ya da Temmuz?)	Murad, İvan Şişman'la olan çatışmasının ikinci evresini başlatarak, Bulgaristan'a önemli sayıda takviye kuvvet getirir.

(belki Murad Bulgaristan'dayken ya da daha önce?)	II. Curac Stracimiroviç Balşik, Bosnalı Tvrtko'ya saldırmak için Murad'dan birlik ister.
24 Temmuz	Venedik Senatosu Mora'daki durumu değerlendirir, Murad'a gidecek yeni bir elçi heyeti başkanı olarak Lodovico Dandolo'yu seçer.
6 Ağustos	Argos ve Nauplio hükümdarı Piero Corner ölür. Nerio Acciaiuoli artık d'Enghien mirasını ele geçirmek konusunda Venediklilerle rekabet halindeki Teodoros Paleologos'u desteklemektedir.
9 Ağustos	Uçbeyi Şahin, kuvvetleriyle Bosna'dadır. Bir saldırı bekleyen Ragusalılar çok geçmeden Tvrtko ve Curac'a elçiler yollarlar.
26 Ağustos	Murad'ın son zamanlardaki hasmane hareketlerine ilişkin raporları gözden geçiren Venedik Senatosu, Teodoros Paleologos'un da dahil olduğu bir Türk karşıtı ittifak oluşturmak yönünde planlar hazırlamaya başlar.
27 Ağustos	Vlatko Vuković, Şahin'in kuvvetlerini Bileka'daki muharebede darmadağın eder.
Eylül	Tvrtko Curac'la barış yapmak için Ragusalılarla birlikte hareket etmektedir.
(Ekim ya da Kasım?)	Teodoros Paleologos, Murad'ın (Edirne'deki?) sarayına gider, biat eder ve d'Enghien mirasını alması yönünde Murad'ın onayını alır.
Kasım	Tvrtko hâlâ Curac'la barış yapmak için Ragusalılarla işbirliği halindedir.
Kasım-Aralık	Cenevizler Venedik'in katılımı olmaksızın bir Türk karşıtı ittifak kurmak isterler.
(Aralık başı, ya da daha önce?)	Pietro Corner'in dul karısı Marie d'Enghien mülkünün satışı konusunda pazarlık yapmak üzere Venedik'e gider.
12 Aralık	Venedik Senatosu, Marie'den Argos ve Nauplio'yu satın alır.
22 Aralık	Venedik Senatosu'nun bu toplantısı sırasında Teodoros Paleologos Argos ve Nauplio'ya saldırılarını başlatır.

1389

(yılın başında?)	VII. İoannes Paleologos, muhtemelen, Cenova'ya gitme planlarını tartışmak üzere Murad'la görüşür.
26 Ocak	Venedik Senatosu toplanır, Mailipiero'yu Nauplio naibi atar.
Mart	Ragusalılar Tvrtko ve Curac'ı arasında barış sağlamak için görüşmeler yapmaktadır.
(Mart?)	Knez Lazar, kral Sigismund'un Sırbistan'ı istila etme planlarının önüne geçmek üzere, vasallığını teyit ettiğini bildirmesi için Nikola Gorjanski'yi Sigismund'a gönderir.
2 Nisan	Venedikliler Nauplio'nun denetimini ele geçirirler.
(Nisan ya da Mayıs?)	Mora'daki durum hakkında Murad'a mektup yazmış olan Teodoros Paleologos cevap beklemektedir.
Mayıs	VII. İoannes Paleologos bir imparator gibi karşılandığı ve borç aldığı Cenova'dadır.

(Mayısta belirsiz bir tarihte:) Murad, Sırbistan ve Bosna için seferberlik başlatır; yanı sıra, Şahin'in öcünü almak niyetindedir.

31 Mayıs Venedik Senatosu, Teodoros'un, Murad'ın yanıtını beklediği sırada Argos hakkında pazarlık yapmayı reddetmesini tartışır. Malipiero'ya Teodoros ve Nerio'yla yaptığı pazarlıklara yeniden başlaması bildirilir.

15 Haziran Murad ve knez Lazar'ın orduları Kosova'da karşılaşır. Murad bu savaş sırasında Miloş Obiliç tarafından öldürülür ve Lazar da yakalanıp idam edilir.

MEVLEVİ DERVİŞİ EFLAKİ'NİN ESERLERİNE YANSIYAN 13. VE 14. YÜZYIL ANADOLU'SUNDAKİ MÜSLÜMAN AİLESİ

SPİROS VRYONİS JR.

Bu kısa bildirinin konusu, "13.-14. Yüzyıl Küçük Asya'sında Mevlevi Derviş Eflaki ve Müslüman Toplumun Evreni" başlıklı çok daha geniş, sürmekte olan bir araştırma projesinden çıktı. 13. ve 14. yüzyıllardaki diğer birçok beylik gibi Osmanlı Beyliği'nin de dağılan Anadolu Selçuklu Sultanlığı'ndan doğduğu, toplumunun da Anadolu Selçuklularının toplumsal yaşam ve kurumlarını miras aldığı gayet iyi bilinir.[1] Değişikliklere ve evrimlere karşın, Anadolu Selçuklu toplumunun kültürel ve toplumsal süreklilikleri iyi bilinen ve yadsınamaz bir gerçektir. Bu dönemde Küçük Asya'nın toplum ve kültürüne ilişkin bilgimiz, Mevlevi derviş Eflaki'nin yazdığı, Mevlevi tarikatının velileri ve halifelerinin yaşamlarını ve etkinliklerini betimleyen *Menakıbü'l-arifin* adlı metindir.[2] 1286-91 arasında bir

1 Arka plan için şu kaynaklara bakınız: Rum [Anadolu] Selçuklularının tarihi hakkındaki temel eser O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1971. Ne yazık ki C. Cahen'in eseri (*Pre-Ottoman Turkey. A General Survey of the Material and Spiritual Culture and History y. 1071-1330*, Londra, 1968) yetersizdir. Fransızca çevirisi, *La Turquie Pre-ottomane* (Paris-İstanbul 1988) İngilizce versiyonunun eksikliklerini taşımaktadır. Bu ikincisinde Cahen sadece aradan geçen 20 yılda yayımlanan çalışmaların referanslarını eklemiş ve 1968'den bu yana eleştirel bir bilimsel çalışma ve veri yenileme çalışması yapmadığı gibi, ilk cildin yetersizliklerini giderecek bir çözüm de getirmemiştir. Bkz. ayrıca Vryonis, *Decline*.

2 Selçuklu tarihi ve toplumu için İslami kaynakların daha önce yapılmış fakat hâlâ yararlı bir değerlendirmesi için, bkz. M. F. Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları, *Bell*, 7 (1934), s. 379-522. Eflaki'nin ayrıntılı bir çözümlemesi için, A. Taneri, *Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı (Menakibü'l-arifin'in değerlendirilmesi)*, Konya, 1977. Eflaki'nin Farsça metninin baskısı için, T. Yazıcı, *Şemseddin Ah-*

tarihte doğan ve 1360'ta Konya'da ölen Eflaki'nin eseri, 13. yüzyıl başlarında Cengiz Han'ın istilalarından önce Belh şehrine ilişkin çok genel birtakım anımsamalarla başlar ve 1353'e kadar gelir. Bu tarih, Osmanlıların Avrupa Bizans'ında ilk stratejik mevzilerini oluşturacak konumdaki Gelibolu'yu ele geçirmelerinden tam bir yıl öncesine denk düşer.

Eflaki'nin eseri, baştan sona bir evliya menkıbesi olmasına karşın, aynı zamanda önemli ve son derece ilginç kültürel bir belgedir. Bilim insanları çok uzun zamandır varlığının farkındadırlar aslında, ama Farsça vakayinameleri, Arapça vakfiye ve zengin kitabeleri[3] bu kitaba tercih etmişler, onu yalnızca sınırlı biçimde kullanmışlardır. İbn Bibi ve Kerimeddin Aksarayi'nin vakayinameleri Anadolu Selçuklularının siyasal etkinlikleri ve kurumları açısından büyük önem taşır; vakıfnameler seçkin ve kısıtlı sayıdaki vakıfların kuruluşları ve ekonomik işlevlerine ilişkin ayrıntılar verir. Kitabeler, bilim insanlarına tarihi binaları ve kişileri belirli bir tarihe yerleştirme olanağı sağlar. Gel gelelim, sosyo-kültürel örgütlenme ve yaşamın daha geniş bir betimlemesi konusunda, Eflaki'nin metni bu kaynakların hepsinden daha önemlidir.

Eflaki, tarikatın bütün sistemlerinin işleyişini, pek çok temel unsurunu ve son olarak da dinamikleriyle birlikte, kendisinin ve Mevlevilerin bütün evrenini okura tanıtır. Eflaki'nin toplumsal dünyasına ilişkin görüşü Müslüman aileyle ilgili hiç de küçümsenemeyecek özellikler ve ayrıntılar bütünü içerir. En büyük ilgi alanlarından biri Mevlevi halifelerinin soyağacı olduğu için, yazarımız anlatısına çocukların doğumu, ergenlik yaşı, evlilik düzenlemeleri ve sıhriyet, yasal nikâhsız beraberlikler, boşanma, kadının konumu, aşk, muhabbet, nefret ve kıskançlıktan söz etmek için ara verir. Aslına bakılırsa Eflaki çok uzun olan kitabını, "Sultanü'l-ulema Bahaeddin Belhi'nin Çocuklarının ve Halifelerinin İsimleri" başlıklı kısa bir bölümle bitirir.[4]

Karakteristik masallarından birine, yazar bize Lâdik kasabasının üst düzey memurlarının Emir Arif'in müridleri haline gelmiş olduklarını, ama kasaba nazırının oğlunun gene de Mevlevi çevrelerinden uzak durduğunu

med el-Eflaki el-Arifi, Manakibü'l-Arifin, 2. b., Ankara, 1976-80, I-II, (bundan sonra Eflaki-Yazıcı). Cl. Huart'ın Fransızca çevirisi de yararlıdır: Eflaki (Huart) (Köprülü'nün koyduğu çekincelere karşın). Mevlana ve Mevlevilik hakkında: A. Schimmel, *The Triumphal Sun. A Study of the Works of Jalaladdin Rumi*, Albany, 1983; W. C. Chittick, *The Sufi Path of Love. The Spritiual Teachings of Rumi*, Albany, 1983; A. Gölpınarlı, *Mevlana Celaleddin Hayatı, Felsefesi, Eserleri, Eserlerinden Seçmeler*, İstanbul, 1959; a. y., *Mevlanadan Sonra Mevlevilik*, gözden geçirilmiş baskı, İstanbul, 1983.

3 Köprülü, *age*, çeşitli yerlerde.

4 Eflaki-Yazıcı, s. 994-1000.

anlatarak başlar. Genç adam, Emir Arif'in müridleri tarafından bir süre sıkıştırıldıktan sonra, Emir'in kendisini bir oğul sahibi yaparsa, karşılığında Mevlevi olacağını söyler. Soğuk bir kış günü Emir Arif zaviyeden ayrılır ve kar altında yürüyerek Hacı Ömer hamamına gider. O sırada hamama girmek üzere olan nazırın oğluyla karşılaşır. Emir Arif, genç adamın eline bir gül demeti verir ve ona şöyle der:

> Oğlunun ayağı uğurlu olsun.[5]

Genç adam şaşkındır, kafasında oğul müjdesi düşüncesiyle hamama girer, güzelce yıkanır ve evine dönmek üzere hamamdan çıkar. Yıkanmanın verdiği rehavet, Emir Arif'in tebriği onu heyecanlandırmıştır. Elindeki mis kokulu güllerle karısını olağanüstü güzel bulur ve şehvetle karısına sarılır. Karısı o anda hamile kalır. Nazırın oğlu büyük bir mutlulukla oğlunu kucağına alacaktır. Sevgi dolu karısı gül demetini yıllarca saklar, yapraklarını hastaları tedavi amacıyla kullanır. Mevlevi dervişler de yeni bir mürid kazanmış olurlar.[6]

Öykü yalın, dolaysız ve mucizevidir. Yine de oğul sahibi olamayan bu genç çifti çevreleyen ayrıntılar gerçekçidir: Ilık banyonun erotik etkileri, soğuk, karlı bir havada rayihalı güllerin sunulmasıyla mucizelere olan inanç bir araya gelince, arzulanan meyvenin alınmasıyla sonuçlanan ve can sıkıcı kısırlık sorununun üstesinden gelen doğal ve sevgi dolu bir karı koca birliği yaratmıştır.

Mevlana'nın oğlu Sultan Veled ve karısı Fatıma Hatun'un aile tarihini tipik olarak kabul edersek, kısırlıktan daha da trajik olan sorun çocuk ölümüdür. Eflaki, Sultan Veled ve karısı Fatıma Hatun'un aslında birçok çocuk sahibi (aslında 15 ya da 16) olmalarına karşın, bunlardan 12 ya da 13'ünün henüz altı ilâ on iki aylıkken öldüklerini anlatır. Umulabileceği gibi Sultan Veled bu trajedilerle sarsılmış; karısı da ümitsizce her türlü çareye başvurmuş ve hamile kalmak için vücuduna zarar verebilecek davranışlarda bulunmuştu. Kayınpederi Mevlana bu girişimleri yasaklamıştı. Fatıma Hatun bunun yerine ağır gıdalardan kaçınmaya, kurban kestirmeye ve fakirlere sadaka dağıtmaya başladı ve sonunda 670'te (1272) Emir Arif'i dünyaya getirdi.[7] Çocuk ölümlerinin niteliği ve boyutlarının nerelere varabileceği bu öyküde trajik bir biçimde ortaya çıkıyor. Dolaysız sonuçları da aynı şekilde açıktır: acı, kaygı, modern tıbba son derece aykırı önlemlere başvurma. Birbiri ardına gelen doğumların ve çocuk ölümlerinin, ailenin genişlemesini engelleyici etkilerinin yanı sıra, anne-

5 Eflaki-Yazıcı, s. 939

6 Eflaki-Yazıcı, s. 939.

7 Eflaki-Yazıcı, s. 825.

nin fiziksel ve psikolojik sağlığı üzerinde de etkisi olduğu hikâyede yansıtılmaz.[8]

Sultan Veled'in oğlu Emir Arif'in doğum hikâyesinin sonraki kısımlarında, Eflaki, gururlu dede Mevlana'nın sevinçten kendinden geçtiğini belirtir. Sevinçten kabına sığamayan Mevlana doğum odasına girerek anne Fatıma Hatun'u altınlara boğdu. Ardından minik bebeği kollarına aldı, onu kendi kutsal gömleğiyle sardı, torununu gömleğin kollarından birine soktu ve gömleğin bir başka ucuna da -çocuk için ayrılmış- bir kese altın sardı. Sonra keyifle minik torununu annesine verdi. Bebeğin adını koyan da Mevlana oldu; büyükbabası Feridun'un ismini seçmişti. Torununa Farsça bir isim koyduktan sonra bir de Arapça isim verdi: Emir Arif.[9] Bu iki ismin kültürel çağrışımlarını iyice belirgin kılmak için Eflaki, Mevlana'nın sevgili torununa bakınca yedi velinin nurunu gördüğünü anlatır; Bahaeddin Veled, Seyyid Burhaneddin, Şemseddin Tebrizi, Şeyh Selahaddin (Zerkûbi), Çelebi Hüsameddin, Celaleddin Rumi ve Sultan Veled. Mevlana her zamanki gibi Feridun'un doğumu için de Farsça bir şiir söyledi.

O, Hüsrev'in kisvesindedir.[10]

Bir kadın Emir Arif için üstü örtülü bir beşik yaptı ve Emir Arif'in daha altı aylıkken ağzından çıkan ilk söz 'Allah'tı. Bir ay sonra ensesinde büyük bir ur oluştu ve yedi gün yedi gece annesinin memesinden süt emmedi. Hekimlerin boğaz çevresinde oluşan büyük damar büzülmesiyle başa çıkamayacağının anlaşılması sonucu, Sultan Veled küçük oğlunu Mevlana'nın medresesine götürdü ve babasının önüne bıraktı. Mevlana bir kamış ve hokka getirtti ve ardından çocuğunun şişmiş boğazı ve ensesinin üzerine on dört satır yazdı. Eflaki'ye göre ur anında yok oldu ve küçük Feridun süt emmek için çığlık çığlığa ağlamaya başladı. Şükran dolu anne kurbanlar kestirip sadakalar dağıtırken, rahatlamış olan büyükbaba bir sema ayini düzenledi.[11]

Emir Arif'in çocukluğunda ilgilendiği şeylerin ve oynadığı oyunların mecazi niteliğinin de üzerinde durulmalıdır: Emir Arif çocukken mezarlıklara gider, ölülerin kemikleriyle oynarmış.[12] Eflaki bu bölümü Emir Arif'in 49 yıl yaşadığını söyleyerek kapatır ve "hayatına yedi sayısı hükmediyordu" diye ekler.[13]

8 Eflaki-Yazıcı, s. 995.
9 Mevlana kendi oğluna babasının adını vermişti, Eflaki-Yazıcı, s. 786.
10 Eflaki-Yazıcı, s. 825-7.
11 Eflaki-Yazıcı, s. 836.
12 Eflaki-Yazıcı, s. 834-5.
13 Eflaki-Yazıcı, s. 836.

Mevlevi halifelerinin aile tarihçesinde sütannelik iki kez karşımıza çıkar. Eflaki, Bahaeddin Veled'in ailesini anlatırken bir sütannenin ismini (Nasb Hatun) verir. Bu kadın, âlime ve fetva ehli birisi olarak betimlenir. Bahaeddin Veled Bağdat'a gitmek üzere Belh'ten ayrıldığında Celaleddin sadece beş, ağabeyi Çelebi Alaeddin Mahmud ise yedi yaşındaydı. Bu yüzden Bahaeddin sütanneyi de yanlarına almıştı.[14] İkinci örnekte, daha sonraki bir tarihte Konya'da Sultan Veled'in sütannesi Rumca *Kira manna* olarak anılır; ona bazı şeylerin malum olduğu ve Mevlana'nın evinde yaşadığı belirtilir.[15]

Eflaki'den, ergenlik öncesi çocukluk dönemi hakkında fazla bir şey öğrenemiyoruz. Ergenlik çağına ulaşınca kız ya da erkek çocuk evlilik için uygun hale gelirdi; bu nedenle, Eflaki ailedeki ergenlik çağındaki çocuklarla ilgili bilgiler vermeye başlar. Çocukların sünnet sırasındaki yaşları hepsinde verilmese de, yeri geldikçe, sünnetlere değinilir. Örneğin, Kara Hisar kalesindeki çok görkemli bir sünnet düğününde, sünnet olan iki küçük oğlan, yedi ve sekiz yaşlarındaydı. Mevlana'nın epeyce endişeyle gözlemlediğine göre, çocukların sünnet edildiği yaşı belirlemenin önemi büyüktü, çünkü anneleri orada bulunamayacağına göre, çocuklar korkup mutsuz olabilirlerdi.[16]

Metnin hiçbir yerinde belirli bir ergenlik yaşı belirtilmez, ancak, ergenliğe ya da "mürâhik"liğe 10-15 yaşları arasında ulaşıldığı açıktır. Eğer Eflaki'nin hesabı doğruysa, Mevlana da evlendiğinde on sekiz yaşındaydı.[17] Öte yandan, Mevlana, oğlu Sultan Veled'i mürâhik olduğu zaman (dolayısıyla on sekizden epey önceki bir yaşta) Fatıma Hatun'la nişanlamıştı.[18] Sultan Veled'in annesi de Mevlana'yla nişanlandığında çok küçüktü.

Eflaki'nin ayrıntılar verdiği durumlar, aile tarafından ayarlanan evliliklerdi: Bahaeddin Veled, bir Horasan prensesi ile evlenmeye zorlanmıştı;[19] Mevlana'nın babası, oğlunu Gevher Hatun'la 1226'da Larende'de evlendirmişti;[20] Mevlana, oğlu Sultan Veled'e eş olarak Fatıma Hatun'u seçmişti.[21] Ne var ki, Emir Arif'in yaşamından bir olay, evlilik ve ebeveyn kararlarının her zaman aynı biçimde belirleyici olmadığını göstermektedir.

14 Eflaki-Yazıcı, s. 10.
15 Eflaki-Yazıcı, s. 821.
16 Eflaki-Yazıcı, s. 342-3.
17 Eflaki-Yazıcı, s. 26.
18 Eflaki-Yazıcı, s. 719.
19 Eflaki-Yazıcı, s. 9-10.
20 Eflaki-Yazıcı, s. 26.
21 Eflaki-Yazıcı, s. 719.

Sultan Veled'in oğlu Emir Arif bekâr hayatı sürmeye niyetliydi ve bu nedenle babasının kendisini evlendirmek için yaptığı baskılara bir süre direndi. Sultan Veled ona evliliğin, erkeğe bir ev ve geniş bir hanehalkı kazandıran önemli bir kurum olduğunu anlattı. Açıkçası, bir ev ve geniş bir aile, hizmet görenler ve kölelerden oluşan geniş hanehalkı, toplumsal gücün ve hem bugünün hem geleceğin emniyeti için önemli bir zemin oluşturuyordu. Bu gibi iddiaların toplumsal gücü, kendini zahidliğe, yârânın refakatine ve genel olarak Konya'nın sufi topluluğuna veren genç bir erkek için pek fazla bir anlam taşımıyordu. Konya'nın harika bağlarında atını sürdüğü bir güz akşamı, Emir Arif Fahrünnisa civarına geldi. Bağlarda üzümler olgunlaşmıştı ve ırgatların hazırladığı şıradan yayılan mest edici rayiha ılık havayı dolduruyordu. Bir anda iki küçük çocuk belirip Emir Arif'e iki gül demeti sundular ve aynı şekilde ansızın kayboldular. Ertesi gün Sultan Veled, oğluna bunun artık evlenmesi gerektiğine delalet eden bir işaret olduğunu söyledi. Böylece Emir Arif, Emir Kayser-i Tebrizi'nin kızı Devlet Hatun'la evlendi.[22]

Ayrıntıları eksik olmakla birlikte Eflaki'nin anlattığı hikâyeler, çokeşliliğe dayanan ve nikâh dışı beraberlikleri yalnız hoşgörmekle kalmayıp, bazı durumlarda fiilen teşvik de eden bir aile ve evlilik sisteminin varlığını ortaya koyuyor. Bizzat Mevlana'nın iki eşi olduğu anlaşılıyor: Hacı Şerefeddin Lala'nın kızı Gevher Hatun, ve daha çok Kira Hatun olarak tanınan Melek Hatun.[23] Oğlu Sultan Veled'in hareminde üç hanımı vardı: Karısı Fatıma Hatun ile odalıkları Nusret (Hatun) ile Sünbüllü (Hatun).[24] Eflaki'nin eserinin sonundaki kısa soyağacı ve kronolojik tablo, geniş aile tarihinde başka çokeşlilik olduğuna işaret etmiyor. Ancak bunun eksiksiz bir tablo olup olmadığını bilemiyoruz. Bu eşlerden birinin, Bahaeddin Veled'in karısı ve Mevlana'nın annesi olan Kira-i Büzürg'ün (Büyük Kira) daha önce Semerkand'dan zengin ve güçlü biriyle evlilik yaptığı söylenmektedir. Bu adamın ölümünden sonra Bahaeddin'le evlenmişti.[25]

Bir genç kızın evlenebilmesi için temel şart, çeyizi ve beraberinde getireceği mülklerdi. Mevlana, Selahaddin Zerkubi'nin iki kızı Fatıma ve Hediye'yi haremine almıştı. Zerkubi kuyumcu dükkânını kapatınca derviş ve Mevlana'nın müridi olmuş, bütün servetini dağıtmıştı. Bu yüzden kızlarının, sırasıyla Sultan Veled ve hattat Nizameddin'le yaptıkları evliliklerinde çeyiz veremedi.

22 Eflaki-Yazıcı, s. 841-2. Bu dönemdeki Konya için: T. Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Ankara, 1985; M. Önder, *Mevlana Şehri Konya*, Ankara, 1971.
23 Eflaki-Yazıcı, s. 994-5.
24 Eflaki-Yazıcı, s. 995.
25 Eflaki-Yazıcı, s. 681.

Mevlana, sultanın sarayının zenginliğine ulaşmak için bağlantılarını kullandı. Bunun için sultanın kızlarının hocası olan Usta Hatun'la temas kurdu. Usta Hatun saraya döndüğünde boynuna bir zembil asıp "Allah rızası için!" diye bağırarak bütün sarayı dolaştı. Sultanın karısı Gürcü Hatun kendine ait hazineye girip iki üç parça malzemeyle birlikte çeşitli takılardan oluşan beş parça seçti. Öteki kadınlar yirmi çift elmas küpe, yirmi tane kıymetli yüzük, altın işlemeli bir başlık, gerdanlıklar ve bilezikler verdiler. Gürcistan, Şiraz ve Aksaray'dan gelme perdeler ve değerli halılar, tahta ve bakır tabaklar, kazanlar, bakır ve porselen çanaklar, havanlar, şamdanlar ve bir mutfak gereçleri takımı vardı. Usta Hatun armağanları saray ahırlarındaki katırlara yükledi, Mevlana'nın medresesine getirdi ve Mevlana bütün bu malları ikiye böldü: Biri Hediye Hatun, diğeri de Fatıma Hatun'un çeyizi oldu. Her iki kız da böylece düğünlerini gereği gibi yapabildi.[26]

Düğün âdetleriyle ilgili pek fazla şey anlatılmaz. Fatıma Hatun Sultan Veled'le evlenirken oruç tuttu ve Gürcü Hatun'la Pervane'nin kızına anlattığı bazı şeyler malum oldu. Kocasının evine götürüldü ve Mevlana düğün vesilesiyle gazeller söyledi. Mevlana ayrıca oğluna, karısına saygı göstermesini öğütleyen bir mektup da yazdı. "Sana karşı dürüst olacak, sorun çıkarmayacak ve sen de sadakatsizlik etmeyecek ya da can sıkıntısına kapılmayacaksın."[27] Ayrıca gerdeğe girilmeden önce altın dinarlar saçıldığını[28] ve düğünde badem şekerleri dağıtıldığını öğreniyoruz. Mevlana bir dostunun düğününe katıldığı zaman, biri bağırmıştı: "Bademin üstünde hiç şeker yok". Mevlana, Farsçada aynı kelimeler olan badem ile kadının dölyolu arasında iham yaparak, "şeker var, ama bademle birlikte"[29] yanıtını verdi.

Boşanma konusuna, pek de açık olmayan bir biçimde nadiren değiniliyor. Pervane'nin karısı Gürcü Hatun, kendisinin arzuladığı her şeyi yapması için kocasına yemin ettirmek istedi. Kocası rıza gösterince, ondan kendisini boşamasını istedi. Öteki iki örnekte, kadınlar kendilerini üç talakla boşamaya kocalarını ikna etmişlerdi. Metinler tam anlamıyla açık olmamakla birlikte, bu örnekler şunlara işaret etmektedir: Kadınlar için boşanmayı gerçekleştirmek daha zor bir şeydi, çünkü bu kadının değil erke-

26 Eflaki-Yazıcı, s. 724-5.
27 Eflaki-Yazıcı, s. 719-20.
28 Eflaki-Yazıcı, s. 448.
29 Eflaki-Yazıcı, s. 449. [Bu cümle Farsça metinde "Mevlana fermûd ki şeker hest, amma bâdâm est" biçimindedir. Tahsin Yazıcı bu cümleyi şöyle çevirmiştir: "Mevlana: 'Şeker var, fakat tuzakla (bâ dâm) beraberdir' buyurdu." *Arifler in Menkıbeleri*, 1. c., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986, s. 320. -y.n.]

ğin hakkıydı. Bununla birlikte, kadınlar zaman zaman boşanmak istiyorlar ve kocalarını bunu yapmaya yöneltiyorlardı. Ne var ki, Eflaki'nin uzun metninde boşanmaya sık sık rastlanmaz.[30]

Eflaki'den anladığımıza göre, evdeki en yaşlı erkeğin otoritesi çok belirgindir. Evlilikleri ayarlamak ve çocuklarına eş seçmek sorumluluğu ona aittir; haremindeki kadınların çeyizleri için gereken mali kaynakları bulmak zorundadır. Çocukların adlarını koyan kişi de odur, ya da öyle görünüyor. Boşanma, çokeşlilik ve cariye tutma, erkeklerin imtiyazlarıdır.

Müslüman Konya ailesinde kadının durumu neydi? Her şeyden önce, ev, bîrûn ve enderûn (ya da harem) olmak üzere ikiye bölünmüştü. İlki erkeklere, ikincisi kadınlara ayrılmıştı.[31] Fatıma ve Hediye'nin evliliklerine değin çocukluklarının büyük bölümünü geçirdikleri yer enderun idi. Bu kadınların yaşam tarzlarına gelince, o dönemde yaşamış olan Hacı Mübarek Haydari bunun kısa bir betimlemesini vermişti. Bu yaşam tarzı, kuşkusuz, çarşaf (çadır) giymeyi, kapı arkasında oturmayı ve iplik eğirmeyi gerektiriyordu.[32] Mevlana, kendisini ziyaret etme onuruna erişmiş tüm namuslu kadınların yüzlerinin varısının örtülü (*nîm-rûy*) olması gerektiğini belirtir.[33] Öte yandan, bazı kadınların evlerinden çok uzak yerlere gittiklerine ilişkin pek çok örnek de bulunmaktadır. Emir Arif'in annesi onunla birlikte Tokat'a gitmişti.[34] Her perşembe gecesi Konya'nın ileri gelenlerinin eşleri sultanın naibi Emineddin Mikail'in karısının evinde bir araya gelir, Mevlana onlar için özel bir toplantı yapardı. Tasavvufla ilgili görüşlerini onlara anlatır ve manevi öğütler verirken, önünde oturup ona gül yaprakları fırlatırlar ve gül suyu serperlerdi. Toplantıda, görevleri mesnevi okumanın yanı sıra, ney üflemek ve kudüm çalmak olan genç cariyeler de bulunurdu. Bu sırada Mevlana sema yapmaya başlar, toplantı boyunca semaya devam ederdi. Kadınlar vecd haline kendilerini daha derinden kaptırdıkça, Mevlana'nın kendilerine özel bir ihsanda bulunacağı ümidiyle onun kutsal meslerini altın mücevherlerle doldurmaya başlarlardı. Kendisi de vecd halinde olduğu için, kadınların neler yaptıklarının farkına varmaz, sabah namazını kıldıktan sonra oradan ayrılırdı.[35] Daha üst bir toplumsal tabakadan olan bu kadınlar Mevlana'nın semaının en derin

30 Eflaki-Yazıcı, s. 432.

31 Eflaki-Yazıcı, s. 820-1. Mahmud Bey Konya'yı işgal ettiği zaman Sultan Veled'in haremînin kutsallığını ihlal etmiş, Eflaki'ye göre, bu yüzden kendisi ve ailesi mahvolmuştur.

32 Eflaki-Yazıcı, s. 467-8.

33 Eflaki-Yazıcı, s. 719.

34 Eflaki-Yazıcı, s. 790.

35 Eflaki-Yazıcı, s. 490-1.

gizlerine girmişlerdi, ama bu, erkeklerin semamdan farklı, onunla eşit olmayan bir törendi.

Emir Arif'in zamanına gelinceye kadar Mevleviliğin Anadolu'nun büyük bölümüne yayılması semaın erkekler arasında olduğu kadar kadınlar arasında da yaygınlaşmasını sağlamıştı. Tokat'ta Emir Arif'in halifesi Hoşlika isimli bir kadındı ve oranın ileri gelen kadınları Hoşlika'nın müridi olmuştu.[36]

Toplumsal açıdan önde gelen ailelere mensup birçok kadının oluşturduğu grup, onların toplu halde öteki olaylara katılmalarını da mümkün kılıyordu. Rifai dervişlerinin Konya ziyaretleri örneği, bize kadınların harem dışındaki toplumsal olaylara katılımından karı ve koca arasındaki iç çatışmalara ve ailedeki ataerkil otoritenin yürütülmesine geçiş yapmamızı sağlıyor.

Olağanüstülükle sahtekârlığı bütünleştirdikleri gösterileri nedeniyle, Rifai dervişlerinin Konya'ya gelmeleri büyük bir heyecan yaratmıştı. Konuklarının cesaret isteyen icraatlarını ağzı açık ve dili tutulmuş bir halde seyreden Konyalılar dervişleri Karatay medresesinde ağırladılar. Bütün bu olanlara ilişkin haberler saygın Konya ailelerinin haremlerine çarçabuk ulaştı ve çok geçmeden kadınlar Karatay medresesine gitmenin bir yolunu aramaya başladılar. Sonunda Mevlana'nın ikinci karısı Kira Hatun'a gelip, hep birlikte gitmek için izin istediler. Kadınlar medreseye gitmek üzere hareket edecekleri sırada, Mevlana Meram'daki camideydi. Geldiğinde evi bomboş buldu ve kendisinden izin almadan dışarı çıkmaması gereken karısına korkunç öfkelendi. Döndüğü zaman talihsiz kadın zevcinin gazabına uğradı ve ciddi biçimde hastalandı. Aniden titremeye tutuluyor ve bedeni buz kesiyordu; kentteki hekimler ikisine de çare bulamadılar. Kadıncağız Mevlana'nın öfkesini yatıştırması için Zerkubi'ye bile başvurdu, ama bu bile işe yaramadı. Temmuz ortasında bile ipek bir başörtüyle birlikte bir kürk (bortani) giymeye başladı. Odasında daima korları kızgın bir mangal bulunduruyor ve gün ışığında bile mum yakıyordu. Bundan sonra sadece yıkanmaya gittiği gecelerin dışında bir daha odasından çıkmadı. Bir zamanların mutlu evlilik ilişkisinin bu şekilde yıkılmasına Mevlana'nın kıskançlığı ve sahip olduğu -kıskançlığını besleyen- mutlak ataerkil güç yol açmıştı. Karısının evin efendisinden izin almadan masum bir ziyarete gitmesi onu çılgına çevirmişti. Ataerkil gücünün ciddi bir bölümünün, kendinden aşağı ve rakipleri olarak gördüğü, sansasyon yaratmaya çalışan bir grup derviş tarafından kırılmasına da kızmış olduğu muhakkaktır.[37]

Buna benzer bir öykünün çok daha kısa bir versiyonu, Şemseddin

36 Eflaki-Yazıcı, s. 928.

37 Eflaki-Yazıcı, s. 716-8.

Tebrizi ile karısı Kimya Hatun'la ilgili olarak aktarılır. Karısına çok bağlı olmasına karşın, bağlarda yapılan masum bir gezinti bu ilişkiyi bozmaya yetmişti. Tebrizi'nin evde olmadığı bir gün, Sultan Veled'in büyükannesi, başka bazı hanımlarla birlikte Kimya Hatun'u da yanına alıp bağa gezmeye götürdü. Tebrizi eve dönüp de karısını ortalarda göremeyince çok kızdı. Hiçbir şeyden kuşkulanmayan kadın eve döndüğü zaman -nasıl ortaya çıktığı metinde anlatılmayan- bir boyun ağrısına tutuldu ve üç gün sonra da öldü.[38] En güçlü kuşku, kocasının ona çok sert bir şekilde vurmuş olmasıdır. Burada yine birçok Müslüman Konya ailesinin evinde var olan ataerkil otoritenin kıskançlıkla korunmasına ve onunla birlikte cins-i eltafın hoyratça yalıtılmasına tanık oluyoruz.

Bu ataerkil otoriteyle oğulların çatışması da, pek yüksek sesle dile getirilmemiş olsa bile, açıkça görülmektedir. Mevlana, karısı Kira Hatun'u muhabbetinden yoksun bırakıp haremin yalnızlığında dehşet verici ve karanlık bir yaşama sürdüğü zaman, Sultan Veled ve Hüsameddin ona saygı göstermeye ve -öz anneleri olmamasına karşın- kendi anneleri gibi davranmaya devam ettiler.[39] Kendi döneminde Sultan Veled, oğlu Emir Arif'le kavga etmişti ve baba oğul birbirleriyle konuşmuyorlardı. Fakat bu olayda baba pes etti ve aralarını düzeltmek için oğlunun şerefine büyük bir ziyafet verdi. Ataerkil otoriteye karşı çıkmak ya da en azından bu otoritenin çok şiddetli kıskançlığına gem vurmak, hiç kuşku yok ki, sevilen oğullar söz konusu olduğunda çok daha kolaydı. Gelecek onlara bağlıydı ve babalarının ölümsüzlüğünü sürdürecek ve koruyacak olan onlardı.[40]

Müslüman aile yapısı içinde kadın ve erkek arasındaki ilişkilerin bu olumsuz yanı, zorba Gürcü Hatun ile kocası Pervane arasındaki ünlü kavgada en üst düzeyde kendini göstermektedir. Gel gelelim, bu örnekte saldırgan taraf erkek değil kadındır.[41]

Eflaki, aile kavgaları, keyfi otorite ve zaman zaman kendini gösteren zalimliğe ilişkin sahneleri anlattığı kadar, müşfik bir sevgi ve aşka dair sahneler de sunmaktadır bize. Bir dönem ciddi biçimde hastalanıp yatağa düşen Sultan Veled Allah'a kavuşmayı ummaktaydı. Yanında bekleyen karısı Fatıma Hatun'u başucuna çağırdı ve ölmek üzere olduğunu bildirdi. Fatıma bunun ancak kendisinin ölümünden sonra olacağını söyleyerek, kocasının sarsılmış maneviyatını düzeltmeye çalıştı. Sultan Veled kendi

38 Eflaki-Yazıcı, s. 641-2.
39 Eflaki-Yazıcı, s. 718.
40 Eflaki-Yazıcı, s. 955.
41 Eflaki-Yazıcı, s. 432.

ölümünün çok yakın olduğunda ısrar edince, Fatıma kocasına önce kendisinin öleceğini söylemekle yetinmeyip ona "iki kadınla daha evleneceksin; birinden bir, diğerinden iki oğlun daha olacak" dedi.[42]

Doğurduğu on altı çocuktan on üçünün ölmesinin acısını yaşayan Fatıma, çetin evlilik yaşamının sonuna kadar sevgi dolu, sabırlı ve bencillikten uzak bir hayat arkadaşı olarak kaldı.

Böylesine zorlu koşullar altında gösterdiği aile bağlılığı, kendisi ve kızkardeşi Hediye Mevlana'nın hareminde ergenlik çağına ulaştığı zaman bile belliydi. Daha o zamandan öylesine sevimliydi ki, ona okuma yazmayı bizzat Mevlana öğretmişti. İki kızkardeşi huzurunda örtünmeden bulundurmakla kalmamış, onlara gerçekten prenseslere lâyık çeyizler hazırlamaya da girişmişti.[43]

Mevlana ile Sultan Veled arasındaki baba-oğul ilişkisi öyle yoğundu ki, oğlu küçükken Mevlana namaz kılmak için yanından her ayrılışında çocuğun acı acı ağladığı şeklinde bir efsanenin oluşmasına yol açacaktı. Bu yüzden, Mevlana kendisine bağımlı oğlunun sürekli yanında kalabilmek için namazları ihmal etmeye başladı. Eflaki'ye göre, bir mucize vaki olup Mevlana'nın memesinden süt gelmeye başladı ve Mevlana, oğlu Sultan Veled'i emzirdi.[44] Mucizeler bir yana, oğlan camide ve medresede sürekli babasının yanındaydı ve yaş farkları az olduğu için onları ağabey-kardeş sananlar oluyordu.[45]

Mevlana'nın oğluna ve genç gelini Fatıma Hatun'a karşı duyduğu şefkat ve sevgi, genç çifte düğünleri vesilesiyle yazdığı ve evlilik törenleri sırasında kendilerine verdiği talimat mektubu ve düğün kasidesinden açıkça anlaşılıyor.[46]

Artık geriye, yetişkin çocuğun yaşlanmakta olan annesine duyduğu sevgi ve bağlılık konusunda bir şeyler söylemek kaldı. Zerkubi'nin annesi Latife Hatun'u kısa fakat çarpıcı bir şekilde betimlerken Eflaki'nin yetenekleri en üst noktasına ulaşıyor; bu betimlemeler çok dokunaklıdır fakat uzun sürmez. Kefene sarılmış Latife'yi mezarına yerleştirdiklerinde ağlayan oğul, sadakat ve üzüntüyle Mevlana'nın yanında durmaktaydı. Hareketli toplumsal yaşamının gerektirdiği başka bir işi yapmak üzere acele eden Mevlana, ona "gidelim" diye başıyla işaret etti. Zerkubi efendisini saygıyla selamlayarak şu yanıtı verdi:

42 Eflaki-Yazıcı, s. 817-8.
43 Eflaki-Yazıcı, s. 726-7.
44 Eflaki-Yazıcı, s. 785.
45 Eflaki-Yazıcı, s. 785-6.
46 Eflaki-Yazıcı, s. 732.

(Annemin) üzerimde çok hakkı vardır. Onu cezadan korumak, kabir azabından, Münker ve Nekir'in getireceği korkulardan uzak tutmak istiyorum. Böyle bir durumda hiç olmazsa cennetin hurileri yanından eksik olmasın; senden bunun için dua etmeni istiyorum.[47]

Eflaki'nin 13. yüzyıl Konya Müslüman ailesinin sevgilerini ve nefretlerini, vakarını ve -hatıraların değil, ölümün sevgi ve nefret zincirlerini kopardığındaki- bağlılıklarını önümüze serdiği bu kısa sahnede, yetişkin oğulun yaşlı annesinin ruhuna ve anısına bağlılığı ölümsüzleştirilmiştir. Aslında hatıralar Eflaki'nin evrenini birbirine bağlayan etkenlerden biridir, ama bunun hakkında başka bir yerde ve zamanda söz edeceğim.

47 Eflaki-Yazıcı, s. 718-9.

KARESİ VE OSMANLI BEYLİKLERİ: İKİ RAKİP DEVLET

ELIZABETH A. ZACHARIADOU

Karesi[1] ve Osmanlı beyliklerinin eline, Bizans topraklarını fethedip önemli birer güç haline gelmek açısından benzer fırsatlar geçmiştir. Karesi Beyliği uzun bir dönem Bizans Devleti'yle Propontis'in [Marmara Denizi] güneybatı kıyısındaki Kyzikos'tan Edremit Körfezi'ne dek uzanan bir sınırı paylaştı; dolayısıyla Çanakkale Boğazı'nın Asya kıyısını denetimi altında tutuyordu. Karesi Türklerinin Çanakkale Boğazı'nda egemenlik kurduğu ve Trakya'ya ilk akınlarını başlattıkları dönemde, Osmanlılar hâlâ Bitinya'nın iç kesimlerinde Bizanslılarla savaşıyorlar ve kıyıya nadiren ulaşabiliyorlardı. Wittek'in ünlü kuramına göre, Osmanlı Devleti'nin varlık nedenini (*raison d'etre*) cihad oluşturmaktaydı.[2] Aynı *raison d'etre* Karesi Beyliği'ni, Hıristiyanlara karşı sürekli bir savaş yürütebilmek için başka Müslüman ülkelerden savaşçılar çağırarak gücünü arttırmaya itebilirdi; bu da, beyliği bir imparatorluğa dönüştürecek zenginlik ve saygınlığı sağlayabilirdi. Bunun yerine, Karesi Beyliği Osmanlılara boyun eğen ilk beylik oldu ve topraklarının ismini korumakla birlikte, ilk Osmanlı sancaklarından biri haline geldi.

Bizanslı tarihçi Gregoras'a göre, Türk beyleri 1303-1304'ten hemen önce bir koalisyon oluşturmuş ve Küçük Asya'nın kıyı bölgelerini aralarında paylaşmışlardı; bu paylaşımda Kalem Bey ve oğlu Karesi'ye antikça-

1 İ. H. Uzunçarşılı, *İA*, "Karesi-oğulları" maddesi; C. Cahen, *EI²* "Karesi" maddesi; J. Mordmann, "Über das türkische Fürstengeschlecht der Karesi in Mysien", *Sitzungsberichte der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften, Phil.-Hist. Classe*, Berlin, 1911, s. 2-7.

2 Wittek, *Rise.*

ğın Truva bölgesinin egemenliği düşmüştü.[3] Bu bilgi doğru değildir; Gregoras'ın kitabının, kendinden önceki dönemlere ait ilk kısmında yer almaktadır. O dönem Küçük Asya tarihine ilişkin bilinenlerle çeliştiği için, beyler arasında Gregoras'ın kaydettiği türden bir koalisyonun var olması pek mümkün gözükmüyor. Başka kaynaklar, çeşitli Türk beyliklerini bir yandan kendi aralarında sık sık savaşan, bir yandan da Bizans topraklarının fethi yoluyla kendi devletlerini kurmaya çalışan güçler olarak betimlerler. Efes bölgesinde Sasa Bey, Aydınoğlu ailesinin baskısı altında ortadan kaybolurken, ilk Türk vakayinameleri de sürekli olarak Osmanlı hanedanının kurucusu olan Osman'la komşu beylik Germiyanoğlu arasındaki düşmanlıktan söz ederler.[4]

Kaldı ki, Cahen'in de işaret ettiği gibi, Muntaner'in eserinde Karesi ismi yer almamaktadır; Muntaner'in Küçük Asya'daki Katalan istilasına ilişkin kroniği, Bizanslı çağdaşı olan ve eseri 14. yüzyıl Anadolu tarihinin temel kaynaklarından birini oluşturan Pahimeres tarafından da doğrulanır. Her iki yazar da, Türklerin 1300'ler civarında, düzenli bir ordu tarafından değil, küçük düzensiz gruplarca yürütülen akınlar aracılığıyla, Konstantinopolis'in tam karşısında yer alan kıyı çizgisine ulaştıklarında hemfikirdir. Türkler ele geçirdikleri topraklarda sürekli kalmıyor, bölgeyi talan edip esirler aldıktan sonra geri çekiliyorlardı. Türklerin bu ilerleyişi Bizans imparatoru II. Andronikos'u, 1303-1304 kışını Artake (Erdek) yarımadasında geçirecek olan Katalan kuvvetlerini Bizans'a davet etmeye zorlamıştı; yarımada, Türk tehdidine karşı karadan çok iyi korunuyordu, yarımadanın Anadolu'yla birleştiği yerde, bir kıyıdan öbür kıyıya uzanan bir sur bulunuyordu. Bölgeyi tehdit eden Türkler, zaman zaman Bizans topraklarına giren göçebelerdi. Muntaner, Katalanların onları, karıları ve çocuklarıyla kırsal bölgede konaklarken nasıl yakalayıp öldürdüklerini ve esir aldıklarını betimler. Muntaner'e göre, Katalanlar daha güneye indiklerinde düzenli Türk ordularıyla karşılaştılar; daha sonra Efes'i ele geçirecek olan Sasa Bey'le ve ünlü beyliğin kurucusu Aydınoğlu Mehmed Bey'le çarpıştılar. Pahimeres'in anlatısı, daha sonra Karesi Beyliği'ne dahil edilecek olan iki kentin, yani Achyraous (Balıkesir) ve Pergamos'un (Bergama) 1303-1304 yılında hâlâ Bizans egemenliği altında bulunduğunu da göstermektedir.[5]

Bu nedenle Gregoras'ın, Karesi Beyliği'nin Katalanların gelişinden

3 Gregoras, c. I, s. 214.

4 Lemerle, *Aydın*, s. 18-26; E. A. Zachariadou, *Ιστορια γαι θρυλοι των Παλαιων Σουλτανων, 1300-1400* [Eski Sultanların Tarih ve Efsaneleri], Atina, 1991, s. 68-69.

5 Muntaner, *Crònica*, s. 24-34; Pahimeres (1835), s. 388, 390-391, 393, 411-412, 423. Bu olayların kronolojisi hakkında, bkz. A. Failler, "Chronologie et composition dans l'histoire de Georges Pachymères", *REB*, 48 (1990), s. 44-85.

evvel de var olduğuna işaret eden sözlerini doğru saymamız mümkün değil; aslına bakılırsa, bu beyliğin kuruluşu Katalanların Küçük Asya seferinin sonuçlarından biridir. Katalanlar, Küçük Asya'yı terk edince, ülkede bir kaos ortamı doğdu. Türkler bu durumdan yararlandı ve kentleri kuşatmaya ya da bunlara saldırmaya başladılar; başta Efes olmak üzere, bazı kentler teslim oldu.[6] Birliklerini Trakya ve Makedonya'daki Katalanlarla savaşmaya gönderen Bizanslılar, Türklere karşı direnemiyorlardı. Pahimeres gibi dönemin Bizanslı yazarları bile, Katalan kuvvetlerinin Avrupa'daki yıkıcı askeri etkinlikleriyle öylesine meşgullerdi ki, o dönemde Türklere kaptırılan Küçük Asya'daki olaylara değinmeyi ihmal etmişlerdir.

Öte yandan, Gregoras'ın bahsettiği bu iki Türk beyi, Kalem ve oğlu Karesi hakkında başka kaynaklardan da bilgi ediniyoruz, böylelikle Karesi Beyliği hanedanının soyacağını çıkarabiliyoruz. Tokat'ta bulunan ve 1415 tarihli kitabenin yer aldığı bir anıtta Kutlu Melek ve oğlu Mustafa Çelebi'nin ataları sıralanmıştır.[7] Soyağacı, efsanevi Türk kahramanı Melik Danişmend Gazi ile başlatılır, ardından Bağdı Bey, ya da başka bir okumaya göre Yağdı Bey gelir; onun oğlu Kalem Bey, onun oğlu Karesi Bey, onun oğlu Yahşi Han, onun oğlu Beğlerbeğ, onun oğlu Mustafa Bey ve onun kızı da Kutlu Melek'tir. Uzak ataları Danişmend Gazi efsanevi bir kahraman olmakla birlikte, hanedan mensuplarının çoğunun ismi, dönemin kaynaklarında ve kendilerinin kestirdikleri sikkelerde geçer;[8] bu yüzden Kutlu Melik'in Karesi hanedanından geldiği ve soyağacını iyi bildiği kesindir.

Bundan başka, Karesi Bey'in dedesi olan ve kitabenin Bağdı ya da Yağdı olarak adlandırdığı kişiyi, hanedanın gerçek kurucusu olarak nitelendirebiliriz. Pahimeres, Küçük Asya'nın 1302 civarında Türkler tarafından istila edilişini anlattığı bölümde, aralarında çekişen çok sayıda beyi sıralar. Aydınoğlu Mehmed, Osman, Alişar, Menteşe ve diğerlerinin yanı sıra Pagdinis diye bir beyden söz eder.[9] Kitabedeki Bağdı Bey'i, Pahimeres'in Pagdinis'i olarak tanımlamamızda hiçbir sakınca yoktur; öteki

6 Laiou, *Andronicus II*, s. 341-343.

7 İ. H. [Uzunçarşılı], *Kitabeler*, İstanbul, 1927, s. 43-44; B. Karamağralı, "Figürlü Mezar Taşları", *SAD*, 2 (1970), s. 85-86.

8 İ. Artuk, "Karesi-oğulları Adına Basılmış Olan İki Sikke", *TD*, 33 (1980/81), s. 283-290.

9 Pahimeres (1835), s. 389; bu paragraf hakkında bkz. Wittek, *Mentesche*, s. 23. Wittek Pagdines'in ardında Bahaeddin isminin bulunduğunu ileri sürüyor. Ne ki, o dönemde bu isimde hiçbir Türk beyi bilinmemektedir. Dahası, Bahaeddin Arapça bir isimdir; oysa beylerin çoğunun ismi Türkçeydi. Wittek ayrıca Pahimeres tarafından aynı paragrafta anılan Lamises diye birini Gregoras'ta anılan Kalames ile tanımlamaya çalışır; ancak bu bir önermeden ibaret kalmaktadır.

okuma şekli olan Yağdı'yı göz ardı edebiliriz. Bu bilgi, Karesi hanedanının doğuşunu, dönemin Türk hanedanlarının çoğunun Bizans ve eski Selçuklu toprakları arasındaki sınır bölgesinde egemenlik kurmaya başladığı 14. yüzyılın ilk yıllarına yerleştirmemizi sağlıyor. Anlaşılan Bağdı Bey, uçbeylerinden biriydi ve kısa bir süre sonra Karesi Beyliği'nin kurulacağı topraklarda etkinlik gösteriyordu. Hanedanın doğuşu ile Karesi adıyla bilinen topraklarda -muhtemelen Karesi Bey döneminde gerçekleşen- egemenliğin kurulması arasında birkaç yıllık boşluk vardır. Pahimeres, Katalanların bazı Türkleri Pergamos'un doğusunda yer alan Germe kalesinden sürdüklerini belirtir.[10] Bunların, sonraki yıllarda Karesi Beyliği'ni kuracak olan Türkler olması pekâlâ mümkündür. Germe çevresinde, her ikisi de piskoposluğa bağlı olan iki kent vardı: Kalamos ve Akarasos ya da Akrasos.[11] Bu isimleri Kalem ve Karesi'yle ilişkilendirmek, doğrusu cazip görünüyor. Karesi Türkçe bir isim değildir[12] ve Türk beyleri de genellikle egemenlik kurdukları bölgenin adıyla anılmıştır; İzmiroğlu bunun açık bir örneğidir. Eğer bu bağlantı doğruysa, fethin ilerleyişini izlemek de mümkündür: Karesi beyleri ilk başta Kalamos bölgesindeki dağlardan[13] Pergamos'a inmişler[14] ve buradan da 1330'dan sonra fethettikleri Marmara Denizi kıyılarına ulaşmışlardı. 1320'lere kadar Artake yarımadası ve Trigleia bölgesi hâlâ Bizans egemenliğindeydi. Kyzikos metropolisi iyi durumdaydı ve Konstantinopolis Patrikliği'ne yıllık finansman sağlayabilen az sayıdaki Anadolu eklesyastik yerleşimden biriydi.[15] 1328'de Bizans imparatoru III. Andronikos, Artake kilisesini ziyaret etmenin yanı sıra, Karesi'nin oğlu olan ve birlikleriyle bölgedeki kasabaları rahatsız eden Demir Han'la görüşmek üzere Konstantinopolis'ten Kyzikos'a geçti. İmparator, Pegai (Biga) kasabasına gidip, De-

10 Pahimeres (1835), s. 425.

11 Ramsay, *Asia Minor*, s. 125-126, 129; yer adları hakkında krş. L. Zgusta, *Kleinasiaticshe Ortsnamen*, Heidelberg, 1984, s. 54, 213. J. Darrouzes, *Notitia Episcopatuum Ecclesiae Constantinopolinae, Geographie ecclesiastique de l'empire byzantin*, c. I, Paris, 1981, s. 208, 220, 235, 253, 276, 298, 313, 316.

12 Karesi'nin Kara İsa'dan türediği önermesi Uzunçarşılı tarafından şiddetle reddedilir: *İA*, "Karesi-oğulları" maddesi. Ne ki, Kalem bir Türk ismi olabilirdi: Bizans sarayının bir "tatas"ı da Teodoros Kalampakis, yani Kalem-beğ olarak olarak adlandırılan, Teodor adını almış Hıristiyan bir Türktü; bkz. Acropolita, s. 139.

13 Bkz. bölgenin Acropolita tarafından yapılan betimlemesi, s. 185.

14 Türkler Pergamos'u (Bergama), Katalanların Anadolu'yu boşaltmalarından hemen sonra ele geçirmişlerdi: H. Gelzer, "Pergamon unter Byzantiner und Osmanen", *Abhandlungen der Königlich Preussischen Akademi der Wissesschaften, Phil.-Hist. Abh., Anhang II*, Berlin, 1903, s. 90-91.

15 Vryonis, *Decline*, s. 299.

mir'le buluştu ve bir antlaşma imzaladı.[16] Dört yıl sonra Faslı seyyah İbn Battuta da, Karesi'yi ziyaret ederek Demir Han'la görüştü. O dönemde Karesi Bey artık hayatta değildi ve beylik iki bölgeye ayrılmıştı: Yahşi, Pergamos bölgesini, Demir de Balıkesir bölgesini yönetiyordu.[17] Bu düzenleme dönemin Türk beyliklerinin çoğunda izlendi: Topraklar, "ulu beğ"in hüküm sürdüğü ve küçük kardeşler ya da oğullar tarafından idare edilen bölgelere ayrılmıştı.[18] "Ulu beğ", muhtemelen, imparatorla bir antlaşma imzalayacak güçte olan ve beyliğin en önemli kentini yöneten Demir'di. Ne var ki, her iki kardeş de eski Türk unvanlarından biri olan ve öteki beyliklerin alışılmış unvanı "beğ"den daha yüksek olan "han" unvanını taşıyordu. İbn Battuta'nın da belirttiği gibi, "han", Türkçede padişah anlamına geliyordu. Tokat kitabesini doğru kabul edersek, han unvanını ilk alan Karesi olmuş ve halefleri han ve beğ unvanlarını dönüşümlü olarak kullanmışlardı.[19] İbn Battuta, Pergamos'un viran durumuna karşılık, Balıkesir'i hoş pazarlarıyla güzel ve kalabalık bir şehir olarak değerlendirmişti; ancak, değersiz bir insan olarak nitelendirdiği Demir Han'ı görünce hayal kırıklığına uğramış ve Balıkesir halkını da en az liderleri kadar değersiz bulmuştu.

İki kardeşin, yani Bergama'da hüküm süren Yahşi ile Balıkesir'deki Demir Han'ın isimleri, Mısırlı âlim el-Ömeri'nin eserinde de geçer. El-Ömeri yaklaşık ayını yıllar hakkında bilgi vermesine karşın, iki kardeşin önemli sayıda gemiye sahip olduklarını, bunları Bizanslılara karşı aralıksız olarak ve başarıyla sürdürdükleri cihatta kullandıklarını söyleyerek, onları tümüyle farklı şartlarda betimler. Bu döneme gelindiğinde muhtemelen Marmara Denizi civarında da egemenlik kurmuşlardır, çünkü el-Ömeri, Yahşi'yi Marmara Beyi olarak tanımlamaktadır.[20] Bizanslılara karşı yürü-

16 Zachariadou, *Trade and Crusade*, s. 16. Bu Türk beyinin adı, o zamanlar Bizanslıların yazdığı şekliyle (Timur değil) Demir olarak telaffuz ediliyordu; bkz. Morascik, *Byzantinoturcica*, c. II, s. 297, 304-305. Kantakuzenos'a göre, Demir, Yahşi'nin oğluydu; fakat bu doğru değildir.

17 İbn Battuta, c. II, s. 448-449.

18 Zachariadou, *Trade and Crusade*, s. 108-109; Uzunçarşılı ve Cahen (bkz. 1. dipnot), beyliğin Karesi-beğ'in ölümünden sonra parçalandığını belirtmektelerse de, bu tahminlerini doğrulayacak hiçbir şey yoktur.

19 V. Barthold, *EI*, "beg" maddesi. Ne ki, kitabenin ancak Mağralı tarafından yapılan ikinci baskısında (7. dipnot) Karesi'nin ismini han unvanının izlediğini dikkati çekmem gerek. P. Wittek, "Notes sur la tughra ottomane", *Byzantion*, 20 (1950), s. 279-282, tuğrada bu unvanın kullanılmaya başlamasını incelerken, bunu kullanan ilk Osmanlı sultanının I. Murad olduğunu ileri sürer. İlk Osmanlı vakayinameleri genellikle sultanı han unvanıyla birlikte kullanırlar.

20 F. Taeschner, *Al-Umari's Bericht über Anatolien in seinem Werke Masalik al-absar fi mamalik al-amsar*, Leipzig, 1929, s. 22, 43.

tülen askeri harekât Avrupa'ya kaydırılmıştı. Kantakuzenos, 1330'ların başlarında Türklerin, atlarını taşıdıkları gemilerle Çanakkale Boğazı'nı iki kez geçip Trakya'ya akın yaptıklarını ve Kissos'a (Keşan) değin sokulduklarını bildirir.[21] Isimlerinin anılmamasına karşın, çıkış noktalarına bakılırsa, bu akıncılar Karesi Türkleri olmalıdır. Karesi, Osmanlıların Bitinya kıyılarına ancak zaman zaman akın yapabildikleri bir dönemde, Bizans'ın Avrupa'daki topraklarının karşı kıyısına yerleşmiş ve bu bölge için ciddi bir tehdit oluşturan güçlü ve saygın bir Müslüman beyliğiydi. Büyük olasılıkla o dönemde Karesi Beyliği'nde yazılmış olan *Hikâyet-ı Gazi* başlıklı metin, burada var olan ruhu ortaya koyar. Yazarı, Müslümanların kâfirlere karşı açtığı cihadın anlamını ve bu savaşın kurallarını açıklamaya çalışmaktaydı.[22] Ne var ki, öteki Türk beylerine ait gemilerle birlikte, Yahşi'nin güçlü filosu 1334'te Edremit yakınlarında Latinlerin Haçlı kadırgalarınca tahrip edilecek ve Hıristiyanlar arasında büyük bir heyecan yaratan zafer, Ege'deki Türk yayılmasını geçici olarak durduracaktı.[23]

Erken dönem Türk vakayinamelerine göre, Osmanlılar ertesi yıl Karesi Beyliği'ni ele geçirdiler. Vakanüvis Âşıkpaşazade muhtemelen daha eski bir metinden, Yahşi Fakih'in[24] menakıbından türeyen bir öyküyü aktarır. Öyküye göre, Aclan adlı Karesi beyi ölmüştü. Oğullarından Dursun, daha önceden Osmanlı beyi Orhan'ın hizmetine girmiş, bir diğer oğlu babasının yerini almıştı. Dursun, kardeşinin Balıkesir, Edremit ve Bergama'dan oluşan topraklarını ilhak etmesi için Orhan'ı teşvik etti. Orhan bu ilhakı gerçekleştirdi, fakat Dursun, sefer sırasında öldürüldü; kardeşi Osmanlılarca esir alındı. Bu olaylar 735/1334-1335'te gerçekleşti.[25] Hanedanın bu olaylardan önce bölünmüş ve ailenin Marmara Denizi civarında hüküm süren kolunun bir üyesi olan Dursun'un Osmanlılara katılmış olması da pekâlâ mümkündür. Karesi'de Osmanlı yanlısı bir hizbin bulunduğuna ve ilk Osmanlı kahramanlarından ikisinin, Hacı İlbey ve Evrenos'un Karesi kökenli olduğuna kuşku yoktur.

Gel gelelim, Karesi tarihine ilişkin öteki kaynaklara dayanarak, Âşıkpaşazade'nin verdiği tarihin doğru olarak kabul edilmesi mümkün değil. 1334 deniz yenilgisinin ardından, Karesi Beyliği hızla toparlandı ve akınlarına yeniden başladı. Gregoras, Türklerin Trakya'yı yağmalamak üzere sürekli olarak Çanakkale Boğazı'nı geçtiklerini kaydeder. 1337'de Karesi Türkleri geniş çaplı bir akın için, atlarını da yükledikleri gemilerle yola çıktılar, fakat Bizanslılar tarafından püskürtülüp bir antlaşma imzalamaya zorlandılar.[26] Aynı yılın yazında Orhan'ın önderliğindeki Osmanlılar da Trakya'da bir akına giriştiler. O döneme gelindiğinde Osmanlılar Marmara kıyılarının bir bölümünü ele geçirmişlerdi ve hafif gemilerle Trigleia'dan denize açılmaya başlamışlardı. Ne var ki, Bizanslılarca püskürtülen ve kovalanan[27] Osmanlı birlikleri, sadece yayalardan oluşuyordu. Yenilgi üzerine Orhan karadaki askeri harekâtına geri döndü ve Nicomedia (İzmit) limanını ele geçirdi. III. Andronikos'un 1341'de ölmesinin üzerinden çok geçmeden, Yahşi, Trakya'ya iki akın düzenledi, komşu Saruhan beyi onu izledi. Yahşi bu akınlarda yenilgiye uğradı ve yaralandı. Bizanslılarla yine bir antlaşma imzalamak zorunda kaldı.[28] Kısa bir süre sonra patlak veren Bizans'taki iç savaş sırasında, Karesi Beyliği eski gücüne yeniden kavuştu.

Âşıkpaşazade, Karesi'nin esir alınan oğlunun, beyliğin fethinden iki yıl sonra vebadan öldüğünü kaydeder: "İki yıl diri oldu; ahir yumrucak çıkardı; Allah rahmetine vardı".[29] Muhtemelen 1348 veba salgınında ölmüştü ve bu durumda beyliğin yıkılış tarihi, Avrupa'daki Türk ilerleyişi açısından önemli bir tarih olan 1345-46 idi.

Bizans İmparatorluğu 1341'den beri, VI. İoannes Kantakuzenos ile tahtın meşru varisi genç V. İoannes Paleologos arasındaki iç savaş yüzünden harabeye dönmüştü. Türkler bu durumdan yararlandı ve her iki tarafın da askeri yardım için kendilerine başvurması sayesinde güçleri önemli ölçüde arttı. Çeşitli beyliklere mensup Türkler paralı asker ya da müttefik sıfatıyla bu iç savaşta tam anlamıyla taraf oldular. Kantakuzenos ilk önce Aydınoğlu Umur Paşa, sonra da Osmanlı beyi Orhan'la ittifak kurdu. Bizans'ın dekadansını açıkça yansıtan bir isim olan İoannes Batatzes'le Karesi Türkleri arasındaki yakın ilişkiler hakkında daha az bilgi vardır. O dönemdeki iki kaynak, Kantakuzenos ve Gregoras, onun şaşırtıcı kişiliğini ve etkinliklerini betimlerler.[30] Batatzes orta halli bir aileden geliyordu ve Bi-

21 Cantacusenus, c. I, s. 435-436.

22 Ş. Tekin, "XIV üncü Yüzyıla Ait Bir İlm-i Hâl: Risaletü'l İslam", *WZKM*, 76 (1986), s. 279-292; a. y., "XIV. Yüzyılda Yazılmış Gazilik Tarikası 'Gaziliğin Yolları' Adlı Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Gaza/Cihad Kavramları Hakkında", *JTS*, 13 (1989), s. 139-163.

23 Zachariadou, *Trade and Crusade*, s. 29-33; karş. N. J. Housley, "Angevin Naples and the Defence of the Latin East: Robert the Wise and the Naval League of 1334", *Byzantion*, 51 (1981), s. 548.

24 V. L. Menage, "The Menaqib of Yakhshi Fakih", *BSOAS*, 26 (1963), s. 50-54.

25 Âşıkpaşazade (Giese), s. 41-42.

26 Gregoras, c. I, s. 535-538.

27 Gregoras, c. I, s. 539; Cantacusenus, c. I, s. 505.

28 Cantacusenus, c. II, s. 65-70. Karesi'nin Bizanslılarla 1337 ve 1341'de imzaladığı antlaşmalar Dölger, *Regesten*, c. IV, V'te atlanmıştır.

29 Bu noktayı aydınlattığı için Prof. V. L. Menage'a çok teşekkür ediyorum.

30 Gregoras, c. II, s. 741-743; Cantacusenus, c. II, s. 552-556. Batatzes hakkında, krş. *PLP*, ancak, buradaki bilgiler doğru değildir.

zans yönetiminin emriyle yürüttüğü arazi tahrirleri yoluyla büyük bir servet yapmıştı. Akrabaları, Trakya'da Polyboton ve Tiristatis (Şarköy) kalelerini de içeren çok geniş mülkler edinmişlerdi; Batatzes, ikinci kalenin tahkimatını kendi adına yaptırmıştı. Dahası Batatzes'in ailesinin güçlü akrabalık bağları vardı: Oğlu Patrik'in kızıyla, kızı da V. İoannes Paleologos'un ardındaki güçlü isim Apokaukos'un oğluyla evlenmişti.

İç savaşın başında Batatzes, V. İoannes Paleologos'u desteklemiş, fakat sonraları, 1344-45'te öteki tarafa geçmişti. Kantakuzenos, Anılar'ında, kendisi Trakya'dayken, Batatzes'in Paleologos'u terk ederek, kalesini kendisine teslim ettiğini kaydeder. Tam bu sırada, Kantakuzenos'u ziyaret etmek ve ona, atlar, armağanlar ve sayısız asker sunmak üzere Küçük Asya'dan Süleyman adındaki bir emir gelir. Kantakuzenos başka bir bölümde, bu Süleyman'ın Karesi'nin oğlu olduğunu[31] belirtir; bunu izleyen olaylar, Süleyman'ın Batatzes'inkiyle aynı tarihe rastlayan ziyaretinin basit bir rastlantı olmayıp, tersine bu ikisi arasındaki yakın ilişkiden kaynaklandığını açıkça ortaya koyar. Bu ittifak Kantakuzenos açısından son derece yararlıydı, çünkü Batatzes savaş sanatında tecrübeliydi, Türk beyleriyle çok iyi ilişkileri vardı ve mükemmel derecede Türkçe biliyordu. Şarköy'de hüküm süren Batatzes, V. İoannes Paleologos'un gönderdiği ordulara başarılı bir biçimde karşı koydu ve Paleologos'un yandaşlarının yönettiği bölgelere karşı akınlar düzenledi. Dahası 1345 baharında Karesioğlu Süleyman, Kantakuzenos'un müttefiki Aydınoğlu Umur'a katıldı ve Paleologos'a karşı savaşmak üzere Trakya'ya geçti.[32]

Hemen hemen aynı dönemde Kantakuzenos'un Osmanlı Sultanı Orhan'la olan ittifakına son vermesi üzerine, Batatzes durumu dengelemek amacıyla, askeri yardım istemek için Karesioğlu Süleyman'a bir heyet gönderdi, ancak, sonuç alamadı.[33] Çok geçmeden Süleyman Batatzes'in kızıyla evlendi. Bu evlilik, Batatzes'in aile bağlantılarına yeni bir boyut kazandırdı ve Bizans siyasetinde, bir yıl geçmeden Kantakuzenos'un, kendi kızını Sultan Orhan'la evlendirerek uygulayacağı yeni bir kalıp yarattı.

1345 güzünde Batatzes fikrini bir kez daha değiştirdi. Paleologos'a, Kantakuzenos'u terk ederek saf değiştirmek istediğine ilişkin bir mesaj gönderdi. Batatzes ayrıca Kantakuzenos'a karşı savaşacak güçlü bir Türk müttefik bulmayı da vaat ediyordu; bunun için damadı Karesi beyi Süleyman'dan yardım alacaktı. Sonraki olayları Gregoras ve Kantakuzenos kay-

31 Cantacusenus, c. II, s. 475-476, 507.

32 Melikoff, *Destan*, s. 123; Lemerle, *Aydın*, s. 217, Türk metninin verdiği (ve oldukça doğru olan) bilgiyi kabul etmekte tereddüt eder.

33 Cantacusenus, c. II, s. 507.

dediyor. Kantakouzenos'un, Batatzes'in ihaneti hakkındaki ayrıntılı anlatımı, kendi dramatik tepkisini de içeriyor. Bu olay onu kesinlikle çok sarsmıştı; Batatzes'in kendisini terk ettiğini ve Karesi'den bir ordunun Trakya'ya geçmeye hazır olduğunu bilmesine karşın, Batatzes'i kendi tarafında kalmaya ikna etmesi için üst düzey bir görevli gönderdi. Batatzes bu elçiyi kabul etmedi, Paleologos'la yeniden yakınlaşmasını gizlemek için hiçbir şey yapmadı, çetrefilli ve dolambaçlı bir yoldan, af dilemek için daha sonra mesaj göndereceğine söz verdi. Batatzes'in Türk ordusu gelinceye değin zaman kazanmak istediğini anlamasına karşın, Kantakuzenos Batatzes'in ihanetini affetme önerisini götüren başka bir memur gönderdi. Bu elçi görevini tamamlayamadı, çünkü Şarköy'e, bir Türk ordusu geldiği sırada ulaşmıştı. Bu kötü haberle derhal geri döndü. Trakya'da Batatzes'in ailesinin denetimi altındaki çeşitli kasabalar, bir an önce savaş hazırlıkları yapmak zorunda olan Kantakuzenos'a karşı ayaklandı.

Kantakuzenos tarafından art arda gönderilen iki heyetin yanı sıra onun Batatzes'i affetmek konusunda tekrar tekrar yaptığı öneriler, Batatzes'in ihanetinin ardından durumun ümitsizleştiğini gösteriyor. Sadece olaylar değil, anlatım tarzı da onun derin bir kaygı yaşadığını ortaya koyuyor. Anlatısının devamında mucizevi bir olaydan söz açar. Elçisiyle sorunları tartışırken dalar ve çok yakışıklı iki delikanlının ona kocaman altın bir haç ile altın işlemeli "Muzaffer İsa" ibaresini taşıyan mor bir elbise giydirdiği bir rüya görür. Uyandığında bu rüyayı hayra yorar. Daha sonra, tam bu rüyayı gördüğü sırada Batatzes'in Türk askerlerince katledildiğini öğrenecektir.[34] Kantakuzenos'un, Anılar'ında bu olayı, maruz kaldığı hayati tehlikeyi sadece İsa'nın yardımıyla savuşturabildiğini ileri sürmek için aktardığı anlaşılıyor.

Kantakuzenos, Türklerin Batatzes'i öldürmelerinin nedeninin, onları Trakya'ya çağırırken Kantakuzenos'la savaşacaklarını bildirmemesi olduğunu ileri sürer. Türkler Trakya'ya gelmiş, verimli çayırlarda -yağmalanmaya hazır- başıboş dolaşan sayısız hayvan görmekten hoşnut olmuşlardı. Bununla birlikte, Kantakuzenos'a isyan eden bir bölgede olduklarını öğrenir öğrenmez artık yağmayla ilgilenmemişler ve Batatzes'i öldürdükten sonra geri dönmüşlerdi. Kantakuzenos'un anlatısının satır aralarında, gurur ve hoşnutluk ayırt edilebilirken, Trakya betimlemesi, eserinin ülkenin iç savaş yüzünden tümüyle viran ve metruk durumda olduğunu yazdığı diğer bölümleriyle çelişmektedir. Gerçek neden başka olsa bile, Türklerin Batatzes'i, değil yağmalanacak yenecek bir şey bile bulunmayan bir yere çağırması yüzünden öldürdüklerini söyleyen Gregoras'ın iddiası daha ina-

34 Cantacusenus, c. II, s. 55. Kantakuzenos'un tarihi hakkında, karş. A. P. Kahzdan, "L'histoire de Cantacuzene en tant qu' oeuvre litteraire", *Byzantion*, 50 (1980), s. 279-335.

nılır görünüyor. Batatzes'in sonu, veba salgınından iki yıl önce 1345-46 kışında, yani Âşıkpaşazade'nin Karesi Beyliği'nin sona erdiğini belirttiği zaman gelmişti.

Kantakuzenos ve Batatzes'in çekişmesinin ardında, iki Türk devletinin, yani Osmanlı ve Karesi beyliklerinin arasındaki çatışma da ayırt edilebilir. Kantakuzenos ve Gregoras, belki öneminin tam olarak farkında olamadıklarından, bu konuda bir yorum yapmıyorlar. Kaçınılmaz olan bu çatışmanın kökleri Karesi ve Osmanlı beylikleri arasındaki geçmişteki rekabete uzanıyordu. Her iki devlet de -özellikle de köle olarak satılacak tutsakları kapsadığında- yağmanın Türk savaşçılarının ekonomik yaşamının temelini oluşturduğu bir dönemde akınlarını aynı bölgelere yöneltmişlerdi. 14. yüzyılda Türk Küçük Asya'sında esir ticareti patlama yapmıştı. Önceden başka Türklerce yağmalanmış olan topraklara yapılan akınlar, esir ve ganimet açısından daha az kâr sağlıyordu. Eski bir Doğu âdetine göre, beyler ganimetin beşte birini alıyorlardı. Bunun yanı sıra beylerin gelirleri istila ettikleri topraklardan -akınlarını tekrarlamamak koşuluyla- topladıkları vergilerle de yükseliyordu.[35] İlk akın yapanın ve vergi toplayanın kim olacağı konusunda büyük bir husumet olduğu kesindir. Kalıcı yayılmayı planladılarsa, her iki beyliğin de akın yapacağı alan Trakya olduğuna göre, bu durum husumeti daha da kızıştırmıştır.

1345 baharından beri Osmanlılar Kantakuzenos'un müttefiki olarak Avrupa'da etkinlik göstermeye başlamışlar ve Karesi'yle olan rekabetleri kızışmıştı. Osmanlılar Bizans mülklerini yağmalayarak ve tutsaklar alarak gittikçe zenginleşiyorlardı. Kantakuzenos'un himayesindeki Hıristiyan ahaliden de zorla haraç alıyorlardı.[36] Ülkenin topografyasını öğrenmişlerdi; on yıldan kısa bir zaman sonra Tzympe [Çimbi] ve ardından Kallipolis'in fethiyle başlayan nihai fetihlerinin provası niteliğindeki akınlarıyla bölgeyi harap etmekteydiler. Süleyman'la birlikte sahneye çıktıkları anlaşılan Karesi Türklerinin Kantakuzenos'un karşısındaki tarafı desteklemesi, Osmanlıların konumunu sarsmış, Trakya ve belki de tüm Balkanlar'daki planlarını tehlikeye sokmuştu.

Anlaşılan, Batatzes'i Karesi'deki Osmanlı yanlısı hizbin askerleri öldürmüştü. Öte yandan, Kantakuzenos'un Batatzes'le savaşmak üzere hazırladığı ordu hemen tümüyle Osmanlı Türklerinden oluştuğuna göre Batatzes'i öldürenlerin bunlar olması da aynı derecede mümkündür. Ne olursa

35 E. A. Zachariadou, "S'enrichir en Asie Mieure au XIVeme *Siecle, Hommes et richesses dans l'empire byzantin*, ed. V. Kravari-J. Lefort-C. Morrisson, Paris, 1991, c. II, s. 215-224.

36 Bkz. Melikoff'taki çok iyi ifade edilmiş paragraf, *Destan*, s. 99, vergilerin Kantakuzenos ve Umur tarafından ortaklaşa toplanmasını betimler.

olsun, Orhan'ı -yarım yüzyıldan daha az bir süre yaşadıktan sonra ortadan kalkan- Karesi Beyliği'ni fethetme kararını almaya zorlayan etkenin, Osmanlılar ve Karesi Türkleri arasında yaşanan çatışma olduğu neredeyse kesindir. Yenilgiye uğrayan Karesi beyi, büyük olasılıkla, Âşıkpaşazade gibi erken dönem Osmanlı vakanüvislerinin adını anmadıkları, Batatzes'in damadı olan Süleyman'dır.[37] Âşıkpaşazade'nin bu olaylar hakkında yanlış tarihler vermesinin nedeni, kendisininki de dahil olmak üzere, tüm Türk vakayinamelerinin Orhan ile İoannes Kantakuzenos arasındaki ittifak konusunda suskun kalmalarıdır. Sonuç olarak 1340'lardaki ilişkilerin aktarımı son derece karışıktır. Açıkçası bu suskunluğun nedeni, Balkanlar'ın fethinin ilk adımını oluşturan Trakya'daki Osmanlı yayılması, Kantakuzenos'la yapılan ittifakla birlikte başlamış olduğu halde, Osmanlı tarihçilerinin Hıristiyan topraklarının fethini bir Osmanlı başarısı olarak göstermek istemelerinden kaynaklanıyordu.[38]

Tokat'taki kitabeye göre Karesi hanedanının kurucusu, birinci Haçlı seferinin savaşçılarıyla dövüşen ve Konya Selçuklu hanedanının düşmanları olan Danişmend Türklerinin hanedanına[39] mensup efsanevi bir kahraman olan Danişmend Gazi'ydi. Danişmend hanedanı 1200'den hemen sonra tümüyle ortadan kayboldu. Onların Karesi ailesiyle bağlantısını kurmak çok zordur. Bu nedenle Tokat kitabesi, geçmişini Anadolu'nun eski bir Türk hanedanıyla bütünleştirerek yüceltmek isteyen bir aile efsanesini kaydetmekteydi. Bu aile efsanesi, Karesi hanedanıyla, Konya Selçuklularından geldiklerini iddia eden Osmanlı hanedanı arasındaki bir rekabeti de ifade ediyordu. Bu Osmanlı hanedanlık efsanesi, Âl-i Osman'ın bir şekilde eski Selçuklu sultanlarının meşru halefi olduğunu göstermeyi amaçlıyordu. Muhtemelen Karesi Türkleri, sahip oldukları büyük tutkular nedeniyle, Selçuk egemenliğiyle çekişmiş olan Danişmend Gazi'de yarı-efsanevi bir köken bulmuşlardı.

Aradaki eski rekabete karşın, deniz savaşında ustalaşan Karesi denizcileri, ilhakın hemen ardından Osmanlılar için hizmet vermeye başladılar. Bölgenin uzun bir denizcilik geçmişi vardı. Bizans imparatoru VIII. Mihael Paleologos'un daveti üzerine Monembazyalı [Menavişe/Menekşe] yiğit denizcilerin, ya da daha doğru bir deyişle korsanların yerleştiği Pegai kasa-

37 Âşıkpaşazade belki de bu ismi Orhan'ın oğlu ve Balkanlar'ı aşan bir başka Süleyman'ın o dönemde etkin olması dolayısıyla kullanmamıştı.

38 Zachariadou, *Ιστορια χαι θρυλοι* [Eski Sultanların Tarih ve Efsaneleri], s. 47-57. Âşıkpaşazade'nin anlatısında, aynı bağlamda Lopadion'un (Ulubat) Osmanlılarca fethini kaydetmesi nedeniyle bir karışıklık bulunmaktadır. Lopadion Osmanlılara 1327'de boyun eğdi: Schreiner, *Kleinchroniken*, c. I, s. 8; c. II, s. 232-233.

39 I. Melikoff, *EI²*, "Danishmendids" maddesi.

basını kapsıyordu.[40] Erken dönem Osmanlı vakayinameleri, Trakya'nın fethine giden yolu Karesi Türklerinin açtıkları gerçeğinin üstünü örtmüşler ve tüm planı Orhan'ın oğlu Süleyman Paşa'ya atfetmişlerdi. Ne ki, Artake yarımadasının tecrübeli denizcilerinin genç paşa için nasıl hafif gemiler inşa ettikleri ve büyük fethe başlamak üzere karşı kıyıya yelken açmayı ona nasıl öğrettiklerini ayrıntılarıyla betimlerler.[41] Bu denizcilerden bazıları, Karesi'de sıklıkla kullanılan ve Gelibolu yarımadasında bir yer ismi olarak hâlâ varlığını koruyan "ece"[42] unvanını taşıyorlardı. Bu unvanın yanı sıra ve Karesi beyleri tarafından kullanılan han unvanı, bu beyliği ötekilerden ayırma amacını taşıyan özellikler gibi görünüyor.

Hükümdar olan beylerin asteriskle imlendiği aşağıdaki soyağacı önerisini artık sunabilirim:

Karesi Bey muhtemelen, oğlu ve halefi Demir Han'ın III. Andronikos'la antlaşma imzaladığı 1328'den kısa süre önce öldü. Demir Han'ın oğlu Cüce, Bursa'daki Deveciler mezarlığındaki mezar taşından tanınıyor.[43] Demir Han'ın beyliği kısa sürdü ve yerini kardeşi Yahşi aldı; adına bastırılan sikkeler onun hükümdar olduğunu gösteriyor;[44] 1341'den kısa süre sonra ortadan kayboldu. Oğlu Beğlerbeğ de, adına bastırılan ve günümüze ulaşan sikkeden anlaşıldığı üzere hükümdar oldu.[45] Beğlerbeğ'in isim mi unvan mı olduğu konusunda kuşkular vardır. Ne var ki, bu ismin, bir sikkede beyliklerde çok yaygın olarak rastlanan çelebi unvanından önce kullanılması, İlgazi, İlbeği ya da Beyler gibi unvan benzeri diğer bazı Anadolu isimleri gibi gerçek bir isim olduğunu ortaya koyuyor.[46] Beğlerbeğ Çelebi'nin, bir yazmada yer alan Yakup isminde bir kardeşi olduğu anlaşılıyor.[47]

40 Helene Ahrweiler, *Byzance et la Mer*, Paris, 1966, s. 354-360.

41 Âşıkpaşazade (Giese), s. 44-45; krş. H. İnalcık, "The Closing of the Black Sea", *JAP*, 35 (1979), s. 78-79; H. J. Kissling, "Zum islamischen Heiligenwesen auf dem Balkan, vorab im thrakischen Raum", *Zeitschrift für Balkonologie*, 1 (1962), s. 52-54; karş. son olarak H. İnalcık, "'Arab' Camel Drivers in Western Anatolia in the Fifteenth Century", *Revue d'Histoire Maghrebine* 10_{31-32} (1983), s. 256-258.

42 "Koca"nın eş anlamlısı "ece" hakkında, bkz. M. Z. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri*, İstanbul, 1946, "Ece" maddesi; ve krş. *Tarama Sözlüğü*, Türk Tarih Kurumu, İstanbul, 1943, "Ece" maddesi, 13-14. yüzyıllardan bir alıntıyla. Muntaner, *Crònica*, c. II, s. 76'da değinilen *Xemelic* kesinlikle Ece-Melik'tir.

43 Uzunçarşılı, *İA*, "Karesi" maddesi.

44 Artuk, "Karesi-oğulları Adına Basılmış Olan İki Sikke", s. 283.

45 *agm*, s. 284.

46 Osmancık'taki Ulu Cami ile bağlantılı Beyler Çelebi diye biri: F. İlter, "Osmanlı Ulaşım Ağında Irmak Kenarı Bir Yerleşme: Osmancık", *Bell*, 52 (1989), s. 558-559.

47 Tekin, "XIV üncü Yüzyıla Ait Bir İlm-i Hâl", s. 284, 288-289.

OSMANLI, KARESİ VE SARUHAN SİKKELERİ VE TÜRK BATI ANADOLU'SUNDA ORTAK PARA SORUNU (1340-1390)

KONSTANTIN ZHUKOV

Leningrad Hermitage Müzesi'ndeki Anadolu Beylikleri Müs[1]üman hanedanlarınca kestirilen sikkeler koleksiyonu, dünyadaki örneklerinin en büyüklerinden biridir. Şu anda koleksiyonda toplam yüz beş kadar sikke olduğu tahmin ediliyor.[1] Bunların bir bölümü 1896'da A. Markov tarafından yayımlanan "Envanter-Katalog"da tanımlanmıştı.[2] Dönemi için önemli bir katkı olmakla birlikte, bu katalog artık tümüyle yetersizdir. Benim bildirimin amacı, katalogda bulunan bazı hataları düzeltmek ve Osmanlı, Karesi ve Saruhan hanedanlarının paralarını hem tipoloji hem de metroloji açısından çözümlemektir.

On yıl önce böyle bir tipolojik çözümlemeyi yürüten Philip N. Remler, Osmanlı, İsfendiyar ve Eretna sikkeleri arasında yakın bir ilişki olduğunu ortaya koydu. Bu ilişkinin "ortak bir kökene ve yakın ticari bağlara dayanan bir çeşit ortak para kullanımı"nı gösterdiği sonucuna vardı.[3]

Söz konusu sikkelerin her iki yüzündeki temel tarz özelliklerinin kelime-i şahadet ve çeşitli biçimlerdeki geometrik alanlardan oluştuğuna dikkat çekmek gerekiyor.

Remler, bu üç beyliğin gümüş sikke tarzlarını çözümlemek yoluyla, bu tür sikke basımının İlhanlılardan türediğini açıkça gösterdi. Remler'e göre, "türeme iki tiptir: İlkinde, daha Doğulu bir tarz, başka bir beyliğin sikkesinde bilinçli olarak taklit edilmiştir; ikincisinde, genellikle İlhanlılara özgü olan bir dizi tarz, beyliklerin kuşaklar boyunca kullandığı tipleri içeren bir birikim oluşturmuştur",[4] yani, beylikler siyasal bağımsızlıklarını kazandıkça yeniden kullanılmıştır. Remler ayrıca, ilkinin, bölgedeki (en başta Doğu-Batı arasındaki ipek ticareti olmak üzere) ticaret bağlantılarının gücüne işaret ettiğini ve ikincisinin İran'daki Moğol İmparatorluğu'nun süregiden saygınlığının ve meşruiyetinin yanı sıra, Moğol parasal uygulamalarının beylikler tarafından da benimsendiğini gösterdiğine işaret etmiştir.[5]

Bu tiplerin karşılaştırılması, aynı zamanda, beylik sikkelerinin hangi sırayla kestirildiklerini ve yaklaşık tarihlerini de belirlemeye yardımcı olacaktır. Sözgelimi, Remler Sultan Orhan'ın sikkelerinden bir katalog derlerken, Orhan'ın Tip V sikkelerinin 1340'lara, daha büyük olasılıkla 1350'lere tarihlendirilebileceğini ileri sürer.[6] Orhan Tip V'in iki varyantı vardır. Birinin her iki yüzünde birer altıgen desen; diğerinin önyüzünde altıgen, arkayüzünde ise sekizgen desen vardır.[7]

Hermitage koleksiyonunda aynı tipte bir akçe yer alıyor. A. Markov'un kataloğunda bu akçe hatalı olarak Saruhanoğlu İshak'a atfedilmişti.[8]

Önyüzde: Sekizgenin içinde, noktalarla çerçevelenmiş bir daire içinde	Arkayüzde: Altıgenin içinde, noktalarla çerçevelenmiş bir daire içinde
la ilahe illallah	*es-sultanü'l-adl*
Muhammeden	*Orha[n] [bin] Osman*
resulullah	*[halleda]llahu mülkehu*

Darphane damgası yok, tarih yok. Çapı 17 mm, 1.02 gr, delikli. Resim I.

1 Hermitage Müzesi Nümizmatik Bölümü'nden Bayan Marina Severova'ya bu sikke koleksiyonunu kullanmamı sağlaması ve yardımları dolayısıyla teşekkür etmek istiyorum.

2 A. Markov, *Inventarnii katalog musulmanskih monet Imperatorskogo Ermitazha*, St. Petersburg, 1896. Ayrıca bu kataloğa beş ek yapılmıştır: *Dobavleniie*, c. I-V.

3 Ph. N. Remler, "Ottoman, Isfendiyarid, and Eretnid Coinage: A Currency Community in the Fourteenth Century Anatolia", *American Numismatic Society, Museum Notes*, 25 (1980), s. 167.

4 *age*, s. 168-169.

5 *age*, s. 169, 186, 188.

6 *age*, s. 185.

7 *age*, s. 184-185.

8 *Dobavleniie*, c. II, s. 899, no. 0. Başlangıç niteliğindeki çalışmam, "A Silver Coin of the Karasid Dynasty in the Collection of the Hermitage Museum", *Pismenniie Pamiatniki i Problemi Istorii Kulturi Narodov Vostoka*, c. I, Moskova, 1990, s. 35-38'de, bu sikke yanlış olarak Karesioğlu Beylerbeyi'ne ait gösterilmişti. Diğer yüzündeki yazıyı okumak, harflerin birçoğunun düzgün ve eksiksiz yazılmamış olması nedeniyle çok güçtü. Örneğin, خان [han] sözcüğü ن [n]'suz yazılmışken, ابن [bin] sözcüğü atılmıştı. Ne var ki, bunların Orhan'ın bu tipteki sikkelerinin karakteristik özelliği olduğunu belirtmek gerek; bkz. S. Lane-Poole, *Catalogue of Oriental Coins in the British Museum, c. 8: The Coins of the Turks*, Londra, 1883, s. 43, not.

Sanıyorum, Orhan Tip V sikkeleri için Remler'in önerdiğinden daha kesin bir tarih belirlemek mümkündür. Bunu Karesi hanedanınca kestirilen sikkeleri kullanarak yapmaya çalışacağım. Başlangıç olarak, *Catalogue of Oriental Coins in the British Museum*'un sekizinci cildinde 64 numarayla -hatalı olarak İshak Paşa'ya atıfla- gösterilen gümüş bir sikkeye dikkat çekmem gerekiyor.[9] Bu akçenin tipi yukarıda betimlenen Orhan'ın gümüş sikkesiyle tamamen aynıdır. Ne var ki sikkenin arkayüzündeki yazıda Orhan bin Osman yerine, Beylerbeyi'nin ismi yer almaktadır.

Karesioğlu Beylerbeyi Çelebi'nin, Karesioğlu Yahşi'nin oğlu olduğunu biliyoruz. Yahşi, Bergama'daki beylikte hüküm sürmüştü.[10] İki Karesi sikkesi geçtiğimiz yıllarda İbrahim Artuk tarafından yayımlanmıştır. Bunlardan biri Yahşi'nin bir gümüş sikkesi, diğeri de Beylerbeyi Çelebi'nin bakır bir sikkesidir (mangır). Mangır, Saruhanlı hanedanının anonim bakır sikkelerine benzemekte ve her iki yüzünde de birer sekizgen bulunmaktadır.[11] Bakır bir sikke olması nedeniyle, tarzı, tipolojik çözümlemede ancak ek kanıt olarak kullanılabilir. Fakat, bu tarzın 1342-1343'te Eretna'da kestirilen gümüş sikkelerle (Remler'in sınıflamasına göre, Eretna Tip I) tümüyle örtüştüğüne dikkati çekmek gerekiyor.[12] Dolayısıyla Beylerbeyi Çelebi tarafından bastırılan sikkeler, Remler tarafından oluşturulan "Tipoloji Çizelgesi"ne mükemmelen uymaktadır ve Beylerbeyi sikkelerinin Orhan Tip V (ikinci varyant) akçeleri gibi 1344 civarında basıldığını kabul etmemiz mümkündür.

Kaynaklarda Beylerbeyi'nin babası Karesioğlu Yahşi'ye yapılan son göndermenin 1341 yazına kadar gittiğine de dikkati çekmek gerekiyor. 1345'in başında Karesi Beyliği'nde Karesioğlu Süleyman hüküm sürüyordu.[13] Başka bir deyişle, Osmanlı vakayinamelerinde adı geçen, hükümdarlığı 1341'in ikinci yarısından 1344'ün sonuna dek süren ünlü Karesioğlu Aclan ile Beylerbeyi Çelebi aynı kişi olabilir. Gel gelelim, Beylerbeyi'nin, Karesioğlu Süleyman'ın lakabı olması daha olası görünmektedir, bu durumda Aclan'ın da, Karesioğlu Yahşi'nin lakabı olması mümkündür.

Dolayısıyla, Karesi hanedanının soyağacına ilişkin sorunlar hakkında iki çözüm yolumuz var. Yeni kaynaklar, muhtemelen nümizmatik kanıtlar keşfetmek yoluyla bu sorunun çözülebileceğini umabiliriz.

9 Lane-Poole, *age*, s. 36, no. 64, fot. II.

10 Bkz. aşağıda 13. dipnot.

11 İ. Artuk, "Karesi-oğulları Adına Basılmış Olan İki Sikke", *TD*, 33 (1980-1981).

12 Remler, *age*, s. 172-173, 188.

13 K. A. Zhukov, *Egeiskiie Emirati v. XIV-XV vv*, Moskova, 1988, s. 45-46.

Hermitage koleksiyonunun dikkat çekmek istediğim ikinci sikkesi birçok açıdan ilginç. A. Markov'un kataloğunda bu sikke hatalı olarak Saruhanoğlu İshak Çelebi'ye ait gösterilmişse de,[14] aslında onun oğlu Saruhanoğlu Orhan'a ait bir akçedir.[15]

Önyüzde: Bir daire içindeki tuğrada
Orhan bin İshak

Arkayüzde: Daire içinde noktalarla çerçevelenmiş
Hulide mülkuhu
(tarih düşürülmüş)

Darphane damgası yok, yıl 780/1378-1379. Çap 13 mm, 1.10 g. Resim II.

Bu nadir bir sikkedir. Bu türden sadece üç örnek daha bulunuyor. Bunlardan biri İsmail Galib'in kataloğunda hem yanlış atıf (Karaman bin İshak'a) hem de yanlış tarihle (H 880/1475-76) yayımlanmıştı.[16] Sikke aşınmış olduğu ve tarih resimde açıkça görülemediği için, bunun bir baskı hatasından mı yoksa sikke damgası hazırlanırken yapılan yaygın bir hatadan mı (٨ [8] yerine ٧ [7]) kaynaklandığını saptamam mümkün değil. Aynı tipin diğer iki örneği -doğru atıfla- merhum Cüneyt Ölçer'in Karaman sikkeleri kataloğunda 119 ve 120 numaralarla yayımlanmıştır.[17] 119 numaranın resminde, sadece iki rakam ٠٨ [08] görülebiliyorken; 120 numaralı sikkenin resminde tarih tümüyle okunabiliyor: ٠٨٧ [087]. Sikkemize yazılan tarihi göz önüne aldığımızda, Ölçer tarafından yayımlanan örneklerin tarihinin tersten, yani ٧٨٠ [780/1378-79] olarak okunması gerektiği sonucuna varabiliriz.

Tuğra, Saruhanlı sikkelerinin kendine özgü tarz özelliklerinden biridir. Orhan'ın babası Saruhanoğlu İshak tarafından 776/1374-75'te benzer basit biçimli tuğraların bulunduğu akçelerin kestirilmiş olması da ilginç bir noktadır.[18]

Saruhanoğlu İshak'ın etkinliklerine ilişkin son kayıt, Manisa'da onun

14 *Dobavleniie*, c. IV, s. 1043, no 00.

15 Bkz. K. A. Zhukov-M. B. Severova, *Dve serebrianiie turetskiie moneti XIV v (akche Ibrahima Mentesheoglu i akche Orhana Saruhanoglu) iz Kollektsii Gosudarstvennogo Ermitazha*. Konferans bildirilerinden bir özet yayımlandı: *Novoie v sovetskoi numizmatike i numizmaticheskom muzeievedenii*, (14-16 Ekim 1987), Leningrad, 1987, s. 17-18.

16 İ. Galib, *Takvim-i Meskûkât-ı Selçukiye, Kostantiniye, 1309/1891-92)*, s. 116, no 172, fot. V.

17 C. Ölçer, *Karaman Oğulları Beyliği Madeni Paraları*, İstanbul, 1982, s. 106-107, no 119-120, fot. II.

18 Lane-Poole, *age*, s. 31, no 58; İ. Artuk-C. Artuk, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu*, İstanbul, 1971, c. I, s. 433-434, no. 1319.

emriyle inşa edilen Mevlevihane'nin duvarındaki kitabede yer almaktadır.[19] Hem bu kitabe hem de Orhan'ın yukarıda betimlenen gümüş sikkesi 780 tarihini taşımaktadır. Bu nedenle, Orhan'ın 780 yılında İshak'ın yerine geçtiği sonucuna varmamız mümkün.

Saruhanoğlu Orhan, kardeşi Hızır tarafından 791/1389'dan önce tahttan indirildi. Hızır'ın ilk hükümdarlık dönemi, Batı Anadolu beyliklerinin Sultan I. Bayezid (1389-1402) tarafından 1390'da ele geçirilmesiyle sona erdi. Saruhan Beyliği'nin ikinci egemenlik dönemi Timur'un Anadolu istilasıyla başladı. Timur, Ankara zaferinden (28 Temmuz 1402) sonra Orhan'ı yeniden Saruhan Beyliği'nin başına getirdi.[20] 1404 yazında, Orhan ve kardeşi Hızır arasındaki iktidar mücadelesi yeniden başladı. Hızır bu mücadeleden yine galip çıktı. Ne var ki, Osmanlı padişahı Çelebi Mehmed tarafından ertesi yılın baharında tahttan indirildi ve öldürüldü.[21] Hızır'ın günümüze ulaşan akçeleri tarihsizdir,[22] ancak, ikinci hükümdarlık döneminin son derece kısa olduğunu düşünürsek, bunların, ilk iktidar döneminde, yani Osmanlı öncesi dönemde basılmış olduğunu söyleyebiliriz.

Bir yandan Saruhanoğlu Orhan ve Hızır tarafından bastırılan gümüş sikkeler, öte yandan Sultan I. Murad'ın akçeleri arasında metrolojik bir karşılaştırma yapmak yoluyla, bunların nizami ağırlıklarının eşit olduğu sonucuna varabiliriz. I. Murad tarafından kestirilen akçeler 4 tiptedir. Bunların nizami ağırlıkları aşağıdaki gibidir: I. Murad Tip I - 1.10 gr (emisyon: 100 dirhem gümüşten 279 akçe); I. Murad Tip II ve I. Murad Tip IV - 1.15 gr (emisyon: 100 dirhem gümüşten 267 akçe).[23] I. Murad Tip III'ün ağırlık ortalaması ise bugüne değin belirlenememiştir.[24]

19 M. Çağatay Uluçay, *İA*, "Saruhanoğulları" maddesi.

20 Orhan'ın 806/1403-1404 tarihini taşıyan bakır sikkelerinin mevcut olduğu biliniyor (bkz. İ. Artuk-C. Artuk, *age*, c. I, s. 434, no. 1321).

21 K. A. Zhukov, *age*, s. 61-62.

22 Bkz. 25. dipnot.

23 H. Salihlioğlu (*The Role of International Monetary and Metal Movements in Ottoman Monetary History 1300-1750/Precious Metals in the Later Medieval and Early Modern Worlds*, ed. J. F. Richards, Durham, W. Carolina, 1983, p. 279, 303) tarafından hesaplanan eski Osmanlı dirhemini (3,072 gr.) kullandım. Bu tiplerin 1.20 gr ağırlık standardına sahip çeşitleri vardır (bkz. N. Pere, *Osmanlılarda Madenî Paralar*, İstanbul, 1968, s. 51, foto 2; ve ayrıca Hermitage koleksiyonundan, her biri 1.17 gr gerçek ağırlığa sahip iki örnek: State Hermitage, envanter numarası 9.085 ve 9.086). Saruhanoğlu İshak tarafından 776'da kestirilen akçenin gerçek ağırlığının da 1.20 gr olduğunun altını çizmek gerekiyor (bkz. İ. Artuk-C. Artuk, *age*, c. I, s. 433-434, no. 1319).

24 Murad, Tip III sikkeleriyle hakkında, bkz. İ. Artuk, "I. Murad Sikkelerine Genel Bir Bakış, 761-792/1359-1389, *Bell*, 46, 184 (1982) s. 791-793, 783. Ne ki, bu tipteki sikkelerin I. Murad'a ait olduğu hâlâ kesin olarak kanıtlanamamıştır; krş. *Greek, Roman and Islamic Coins from Sardis*, ed. T. V. Battrey, Ann Johnston, K. M. Mackenzie, M. L. Bates, Arhaeological Exploration of Sardis, Monographs, 7, Cambridge-Mass., 1981, s. 238, no 29-31, foto IX.

Orhan'ın yukarıda betimlenen akçesinin gerçek ağırlığı 1.10 gramdır.[25] Hızır'ın gümüş sikkesinin ağırlık ortalaması ise 1.10 ve 1.15 gramdır.[26]

Bir dizi sikkenin değil, yalnızca birkaç sikkenin gerçek ağırlıklarına dayandığı için, hesaplamalarımın öneri niteliğinde olduğunu eklemem gerek. Bununla birlikte, bu verilerin ışığında, eski Saruhan Beyliği'nin topraklarında bulunan Sart'taki (Sardis) I. Murad sikkeleri buluntusu oldukça önemlidir. Sözgelimi, Sart'taki kazılar sırasında, I. Murad'ın "mangır"ı Saruhanoğlu İshak'ın iki mangırıyla yan yana bulunmuştur. Bu küçük hazinenin dışında, I. Murad'ın akçe ve mangırlarından birkaç tanesi ayrı ayrı bulunmuştur.[27]

Yeni bir sultan tahta çıktığında ya da komşu bir beylik ele geçirildiğinde eski hükümdarın sikkeleri toplatılırdı. Bu nedenle, I. Murad'ın sikkelerinin 1390'daki Osmanlı fethinden önce Saruhan Beyliği'nde tedavülde olduğunu var sayabiliriz.

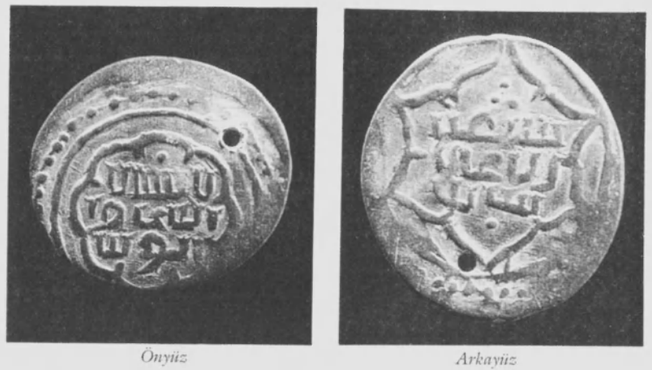
Başlangıç niteliğindeki gözlemlerim beni aşağıdaki sonuçlara götürdü: İlk olarak, Sultan Orhan ve Karesi hanedanı tarafından 1340'ların ortasında bastırılan sikkeler aynı tipteydi. İkinci olarak, Osmanlı Beyliği ile Saruhan Beyliği arasında daha 1370'ler ve 1380'lerde oluşmuş bir para birliği vardı. Bu gerçekler, 1390'daki Osmanlı fethinden önce Batı Anadolu'nun önemli bir parçasında güçlü ekonomik bağların varlığına işaret ediyor. Dolayısıyla bu üç beyliğin toprakları dahilinde bir para birliğinin oluşumunda iki ayrı dönemin varlığını belirliyoruz. İlk dönemde, Karesi sikkeleri tasarım açısından Osmanlı sikkelerini kendine benzetmişken, ikinci dönemde Saruhan hanedanı sikkeleri ağırlık dizileri açısından Osmanlı sikkeleriyle eşitlenmişti.

25 İ. Galib tarafından yayımlanan örnek (bkz. s. 259) aşınmış olduğu için, gerçek ağırlığı sadece 0.90 gramdır. C. Ölçer tarafından yayımlanan bir örneğin (no 120) ağırlığı 1.03 gram, fakat ötekinin (no 119) ağırlığı da 1.10 gramdır (bkz. s. 240).

26 İ. Artuk-C. Artuk, *age*, c. I, s. 433-434, no 120; A. Tevhid, *Müze-i Hümayun'un Meskûkât-ı Kadime-i İslâmiye Kataloğu*, Kısım IV, Konstantiniye, 1321/1903, s. 385, no 791-792.

27 *Greek, Roman, and Islamic Coins from Sardis*, s. 229, 237.

Resim 1

Önyüz *Arkayüz*

Resim 2

Önyüz *Arkayüz*

DİZİN

Abbasiler 48
Abdal Mehmed 166, 170
Abdal Murad 4, 166, 170
Abdal Musa 154, 156, 166, 169
Abdalan-ı Rum 154; Osmanlı fetihlerindeki rolü 161; kimliği 161; Osmanlı beyleriyle ilişkileri 161
Acciaiuoli, Nerio (Korint beyi) 41, 201, 204-206, 214, 215, 218
acemi oğlanları 26
Achyraous (Balıkesir) 114, 119, 244, 247
Aclan (Karesi beyi) 248, 254, 258
Acropolite, Georgh 121
Adam, Guillaume 131, 132
Adapazarı 114, 125, 126
Adranos (bugün Orhaneli) 86, 91, 123
Adriyatik denizi 192
Afyon Karahisar (Karahisar-ı Sahib) 81, 86
Ahiler 56, 153-155, 161, 164-166, 168
Ahlat 46, 47
Ahmed Paşa Hersek (Sadrazam) 95
Ahmed (Taşköprîzade) 3, 160
Ahmed Yesevi 151, 155, 156, 158
Ahmedi 36, 43-45, 49, 54, 59, 61, 76, 87
Ahmediler bkz. Rifailer
Aigialoi (Dil) 86, 95, 98
Aigos Potamoi (bugün Cumalıköy) 179
Akarasos 246
Akça Koca 73, 74, 80
Akhisar 10, 11, 18, 116
Aksaray 237
Aksarayi, Cemaleddin 6
Aksaravi, Kerimeddin 232
Aktav Tatarları 52
Akyazı 118, 126
Alaeddin (Karamanoğlu beyi) 185, 195, 201, 227
Alaeddin I Keykubad 47-51, 149
Alaeddin II Keykubad 86, 87
Alaeddin III Keykubad 57, 59, 60, 74, 83
Alaeddin Mahmud (Mevlana'nın ağabeyi) 235
Alaeddin Paşa/Ali Paşa (Osman Gazi'nin "oğlu") 68, 70-73, 88, 157
Alan paralı askerleri 96, 97, 107, 180, 182
Alaşehir 11, 12
Aleksios I Komnenos 119
Aleksios II Komnenos 55
Ali (Emir, Yavlak Arslan'ın oğlu) 82
Ali (Hz.) 153
Ali Paşa (I. Murad'ın veziri) 140, 187, 197-202, 228; Bulgaristan seferi 194
Alişar (Germiyan beyi) 52, 245
Altınordu 52
Amasya 83, 157, 163
Amedeo (Savoyalı) 136, 145

Anabolu bkz. Nauplio
Anadolu 1, 22, 38, 41, 45-48, 56, 60, 62, 63, 67, 69, 95, 97, 107, 133, 146, 149, 152-154, 162, 163, 170, 171, 187, 195, 199, 200, 253; -da medreseler 149; Orta 9, 10; siyasi birliği 62; Türkmen beylikleri 163; ayrıca bkz. Küçük Asya
Anadolu Selçuklu Devleti 22, 48, 78, 231; kentleri 163; tarikatlar 162; toplumu 231; yönetimi 171
Anadolu Selçukluları 43, 41, 45-47, 57, 149; dönemi 54, 149; istilası 119; sultanları 149, 253
Andronikos II Paleologos 55, 97, 99, 113, 173, 180, 244
Andronikos III Paleologos 132, 246, 249, 254
Andronikos IV Paleologos 220
Angelokome (İnegöl) 121
Angold, M. 112
Ankara 4, 37, 51
Anna (İmparatoriçe) 38
Anna (Savoyalı) 135
Apame bkz. Mudanya
Apokaukos 250
Apollonias (Apolyontköy) 119, 123; gölü 126
Apros muharebesi 174
Araplar 199
Argolis 213, 215, 216, 218
Argos (Arhos) 140, 212-214, 216-219, 229; hükümdarları 214
Arhweiler, Helene 112
Arif (Emir) Çelebi (Mevlana'nın torunu) 164, 232-236, 238-240
Aristoteles 114
Armenokastron (Ermenipazarı/Pazaryeri) 116, 117, 121
Armud 17
Arnakis, G. 81
Arran 162
Arta körfezi 139
Artake 244, 246, 254
Artuk, İ. 58, 258
Astakos Körfezi 95
Asya 52, 173
Âşık Paşa 87, 152
Âşıkpaşazade 18, 37, 47, 48, 52-57, 59, 60, 68-70, 72-74, 76, 77, 87, 89, 90, 92, 93, 122-126, 152-156, 160, 165, 169, 188, 247, 249, 252, 253
Athos (Aynoroz) Dağı 179
Atina 173, 215; Dukalığı 141, 202; Dükü 176
Attar, Feridüddin 6
Avdan dağı 90, 91
Avignon 130, 132, 138, 139, 142
Avlonya 141
Avrupa 52
Axios (Vardar) Irmağı 25
Ayasofya 3
Ayasoluk 180; ayrıca bkz. Efes
Ayazma 118
Aydın Bey 244, 245
Aydın Beyliği 36, 135, 180, 181
Aydın Türkmenleri 82, 132, 133, 181
Aydıncık 13
Aydınoğulları 38, 164, 173, 174, 178, 244
Aygud Alp 88
Ayios Yeoryios 4
Aynegöl bkz. İnegöl
Ayni 52
Aynoroz Dağı bkz. Athos Dağı
âzâdegân 15
Azerbaycan 162, 170

Baba İlyas 150-157, 165, 167, 168, 170; kültü 169; *Menakıbname*'si 157
Babai çevreleri 156, 166, 168; ideolojisi 171; isyanı 150, 154, 156, 161, 165, 167, 170
Bacıyan-ı Rum 154
Bafeus 80, 81, 95, 96, 98, 114; muharebesi 61, 79, 81, 82, 84, 91, 93; ayrıca bkz. Koyun Hisar
Bağdat 46, 145, 235
Bağdı (ya da Yağdı) Bey (Karesi Beyliği'nin kurucusu) 245, 246, 254
Bahaeddin Veled 234, 236
Balard, M. 221
Balıkesir bkz. Achyraous
Balıklağu 16
Balkanlar 62, 67, 129, 137, 140, 146, 158, 173, 252, 253
Barak Baba 151, 152, 156
Barkan, Ö. L. 9, 12, 13, 15, 159, 161, 168
Batanos 91
Batatzes bkz. İoannes III
Batı Anadolu 34, 51, 52, 82, 84, 99, 180, 181, 261; beylikleri 40, 46, 164, 260
Bayati 44, 50
Bayezid I (Yıldırım) 1, 3, 11, 12, 28-30, 37, 39, 51, 71, 143, 146-148, 158, 183, 217, 222, 227, 260; vakfiyesi 8, 14
Bayezid II 9, 100, 157; dönemi Bitinya defterleri 95
Bayıncar/Bayancar (Moğol kumandan) 59, 83
Bazilinopolis 120
Bedre 117
Bedreddin (Şeyh) 155
Beğlerbeğ (Karesi beyi) 245, 254, 255
Behçetü't-tevarih 36
Bektaşiler 154, 155, 157, 158, 166, 169; menâkıbnameleri 161
Bektaşilik 152, 153, 155, 161; kökeni 169; oluşum süreci 169
Beldiceanu-Steinherr, Irène 162
Belgrad 192
Belh 154, 232, 235
Beliğ (Bursalı) 160
Belokome (Bilecik) 121; ayrıca bkz. Bilecik
Benedict XI (Papa) 131
Benedict XII (Papa) 132
Berde 16
Bergama 247, 258
Bey Söğüdü 16
Biga 59, 60
Bigados 13
Bilecik 53, 60, 61, 69, 77, 86, 88, 89; tekfuru 60; ayrıca bkz. Belokome
Bıleka 145, 208, 210-212, 222, 224, 225; muharebesi 21, 222, 225
el-Bistami, Abdurrahman 3
Bitinya 2, 9-11, 14, 22, 51, 59, 80, 90, 106, 107, 112, 114, 115, 119, 121, 122, 131; defterleri 9; gayrimüslim nüfusu 8, 18; kentleri 13; kıyıları 247; köyleri 15; toprakları 58
Bizans 1, 2, 22, 43, 52, 58, 62, 78, 79, 82, 100, 131, 133, 142, 146, 164, 173, 176, 243, 244, 249; dönemi 14, 15, 22, 106, 117; geleneği 14; kentleri 120, 128; kurumları 8, 13; Küçük Asya'sı 107; sınır bölgeleri 58; toprakları 82, 83, 244
Bizanslılar 1, 3, 10, 22, 55, 60, 78, 82, 114, 123, 130, 135, 177-179, 182, 243, 245, 247, 249; dönemi 95
Bladyanos 17
Blastares, Matteo 4
Bodleian anonim vakayinamesi 89
Bosna 145, 185, 186, 200, 201, 207, 208, 211, 212, 222, 224, 228, 229; krallığı 199, 200
Bosnalılar 192, 208, 210, 225
Bossa, Georgius de "Zore Bagşiç" 209
Boucicaut, Jean le Meingre 143, 144, 195, 198, 199, 228; biyografisi 200
Bouillion, Godefroi 146
Brankoviç, Vuk 183
Bulgar prensleri 187, 199, 225, 226
Bulgaristan 67, 201, 218, 228; krallığı 199, 200; Kuzeydoğu 206

Bulgarlar 138
Bursa 3, 4, 10-12, 37, 39, 52, 61, 70, 86, 90-92, 99, 106, 116, 117, 119, 122, 123, 131, 169, 185, 187, 194-197, 214, 216, 228; duvarları 120; fethi 151; halkı 4; kuşatması 57, 86; mahalleleri 9; ovası 91, 92; tekfurları 96

Cahen, C. 31
Celaleddin Rumi bkz. Mevlana
Cemalü'd-din-i Savi 171
Cenabi Mustafa Efendi (Osmanlı tarihçi) 160
Cenevizler 14, 131-135, 137, 138, 141-143, 179, 194, 217, 220-222, 228, 229
Cengiz Han 154; istilaları 232
Cenova 133, 134, 137, 142, 221, 222
Charles V (Fransa kralı) 146
Charles VI (Fransa kralı) 144, 146
Chaucer, Geoffrey 143
Cihan Şah 44
Clement V (Papa) 131
Codex, M. 86
Corbin, H. 6
Corner ailesi 216
Corner, Daniel 197, 198, 202, 228
Corner, Piero (Argos ve Nauplio hükümdarı) 213, 216, 229; ölümü 212
Coucy, Enguerand de (Fransız komutan) 137
Curac, Stracimiroviç Balşik II (Sırp prensi) 185-187, 208-211, 222, 223, 225, 227, 229

Çamlıca 91
Çanakkale Boğazı 173, 206, 243, 247, 249
Çandarlı Hayreddin (I. Murad'ın veziri) 185, 187, 195, 196, 228; ölümü 195
Çardak 17, 18
Çat 157
Çavdarlar 52, 59
Çelebi Hüsameddin 234
Çepni 13, 22
Çirmen/Çronomen 27, 137
Çoban Bey 83
Çoban Kale 94, 96
Çobanoğulları 82; beyleri 80

Dalmaçva 223
Dandolo, Ludovico (Venedik elçisi) 202
Danilo (Başpiskopos) 179
Danişmend Gazi (Melik) 245, 253
darüladl 35
darülbagy 35
darülharb 34
darülislam 34
Davud Kayseri 3
Dede Korkut 45
Demir Baba (Şeyh Bedreddin'in müridi) 155
Demir Han (Karesi beyi) 246, 247, 254
Deniz Alp 44
Despina/Despine 11, 16, 17, 118
Devlet Hatun (Kayser-i Tebrizi'nin kızı) 236
Dimboz/Dimbos/Dinboz 74, 86, 96, 118; geçidi 92; muharebesi 99
Dirâz Ali 88, 91; derbendi/hisarı 91, 93
Dobruca 150, 151
Doğlu Baba (Rum abdalı) 166, 170
Domaniç 10; Dağı 51, 59
Draç (Durazzo) 137
Drama 24, 25, 29
Dursun Fakıh 57
Duşan, Stefan (Sırbistan kralı) 173, 193
Dündar (Osman Gazi'nin amcası) 58, 154
Düz-Bazarı (Adapazarı) 80

Ebu Müslim 48
Ebu'l-Kasım 78
Ebu'l-Vefa Bağdadi 167
Edebali (Şeyh) 56, 87, 88, 153, 156-158, 166-169
Edirne 134, 183, 185, 187, 194, 199, 200, 214, 216, 228
Edremit 247; Körfezi 243
Efes 83, 173, 244, 245
Eflaki 155, 156, 164, 231-236, 238, 240-242
Eflatun/Platon 6
Ege 173; adaları 36, 130; Güney 220; hükümdarları 217; Türk yayılması 247
Eğriboz bkz. Negroponte
Elegmoi manastırı 14
Elliciler 15, 16
Elvan Çelebi 87, 151, 152, 155, 165, 167
Emeviler 48
Emineddin, Mikail (sultan naibi) 238
d'Enghien ailesi 215, 216; Marie 212, 217; mirası 216; toprakları 220
Enveri 75, 77, 78, 180, 181
Epir 141
Ereğli 13, 59, 60, 122; ayrıca bkz. Herakleia
Eretna 258; sikkeleri 256
Eretnalar 150
Ermeni İli 10
Ermenipazarı bkz. Armenokastron
Ermenistan 46, 47, 51; Kilikya Ermenistan'ı 138, 144, 145
Ersek 119
Ertaylan, İ. H. 70
Ertuğrul (Gazi) 43, 46, 47, 49-52, 54, 58, 59, 61, 76, 77, 154
Eski Anadolu Türkçesi 63, 64, 66
Eskişehir 51, 58, 60, 79, 88, 125, 155; ovası 78
el-Evamirü'l-alaiyye 43
Evkaf Nezareti 28
Evliya Çelebi 160
Evrenos Bey (Gazi) 25, 26-30, 196, 198, 201, 212, 214, 216, 228, 247; ailesi 28; vakfı 28-30

Fatıma Hatun (Sultan Veled'in karısı) 233-238, 240, 241
Fazlullah (Estarabadlı) 153
Fenâri 6
Fetret Devri 30, 72
Fırat Nehri 47
Filadar 11
Files, Manuel (saray şairi) 99, 179
Filibe 187
Flemming B. 41
Floransa 146
Foss, C. 119, 126
François, Veronique 126
Fransa 144-146
Fransızlar 143
Frigya 60, 113
Froissart, Jean 143-146
Fütüvvetname 153

Galikos Irmağı 25
Gattilusio, Francesco II (Midilli hükümdarı) 143, 196, 217
Gazan Han (İlhanlı hükümdarı) 43, 83
Gaziyan-ı Rum 154
Gebze/Geğibüze/Dakibyza 95, 122, 124
Gelibolu (Kallipolis) 52, 130, 131, 134-136, 139, 143, 145, 173, 177-179, 187, 195, 198-200, 232, 252, 254
Gemlik (Kios) 14, 81, 123
Germe 246
Germiyanoğulları 12, 36, 59, 164, 244; Beyliği 60
Gevher Hatun (Mevlana'nın karısı) 235, 236

Geyer, B. 107
Geyikli Baba 4, 151, 156, 166, 168, 169, 172; cemaati 169
Geyve bkz. Kabeia
Gıyaseddin II Keyhüsrev 149
Gıyaseddin II Mesud 79
Gibbons, H. A. 48, 54, 226
Giese, F. 56, 57, 84
Giovanna (Napoli kraliçesi) 138
Girit 6, 142
Giros, C. 126
Gorjanski, Nikola (Genç) 223
Gök Alp 43-46, 57
Gök Han 44, 45, 47
Gölpınarlı, A. 159, 161, 162, 165, 171
Göynük 90, 126; Irmağı 82
Grebostrek, Novak 180
Gregoras, Nikeforos (Bizanslı tarihçi) 173, 175, 176, 178, 179, 181, 182, 243-245, 249-252
Gregorius XI (Papa) 138, 139
Grelois, Jean-Pierre 126
Grimani, Piero (Konstantinopolis balyosu) 203, 205-207
Gümülcine (Komotini) 26-28
Gün Han 43
Gündoğdu (Ertuğrul'un kardeşi) 47, 51
Gündüz (Osman Gazi'nin kardeşi) 56, 74, 88, 154
Gündüz Alp 43, 46
Gürcistan 237
Gürcü Hatun (Pervane'nin karısı) 237, 240
Gürle 10, 13, 122

Habur 48
Hacı Bektaş-ı Veli 152, 155, 157, 158, 167, 169, 170
Hacı İlbey 247
Haçlı seferleri 148; I. 146
Haçlılar 78
Halep 47, 48
Halifelü/Maskara Hasan 11
Halil Ece 177, 180, 181
Halizones 81, 113; toprakları 94
Halvetiyye 163
Hammer, J. von 47, 49, 59, 96, 159
Hamzabey 13
Handrenos (Bizanslı komutan) 176
haracgüzar 15
Harezm 162; emirleri 38
Harezmler 149, 150
Harezmşah 149
Harmankaya 70, 125
Hasan Alp 73, 88
Hasluck, F. W. 121
Hatun Ana 169
Hatunköy 13
Haydariler 155, 161, 170
Haydariyye 163, 165
Hazar Denizi 41
Hediye Hatun (Zerkubi'nin kızı) 237, 238, 241
Helenopolis/Yalak Hisar 87, 95, 96
Herakleia (Ereğli) 122, 180
Hereke bkz. Kharax
Hersek (Karamürsel) 96
Heywood, C. 42
Hızırşah (Saruhanoğlu beyi) 39, 40, 260
Hilmi Dedebaba 153
Historia Turchesca 75-77
Horasan 48, 149, 162, 170
Hospitalier tarikatı bkz. Rodos Şövalyeleri
Hoşlika (Emir Arif halifesi) 239
Hristopolis (Kavala) 177, 196
Hurufiler 153, 154
Hurufilik 153, 156
Hüdavendigâr sancağı 9, 10
Hüsameddin (Mevlana'nın oğlu) 240

Imber, C. 42
Innocent VI (Papa) 135
Irak 167
İbn Arabi, Muhyiddin 3, 5, 149, 163
İbn Battuta 5, 53, 122, 124, 126, 164, 247
İbn Bibi (İranlı tarihçi) 38, 43, 232
İbn Hacerü'l-Askalani (Kahireli tarihçi) 71, 75
İbrahim (Çandarlı Hayreddin'in oğlu) 195
İdris-i Bidlisi 52, 88, 92, 93, 100
İlhanlılar 83, 257
İlyas Bey (Saruhan Bey'in oğlu) 38, 164
İnalcık, H. 37, 159, 162, 164
İnegöl (Aynegöl) 10, 11, 61, 86, 88, 89, 91, 116, 117, 124, 169; tekfuru 60
İnönü 58, 88; Osman tarafından ele geçirilmesi 58
İoannes II Komnenos 119
İoannes III Dukas Batatzes 112, 249-252
İoannes V Paleologos 26, 27, 135, 138, 139, 141, 196, 215, 219-222, 236, 249-251
İoannes VI Kantakuzenos 26, 38, 97, 126, 132, 134, 178, 247, 249-253
İoannes VII Paleologos 219-222, 229
İpsala 27
İran 47, 162, 170, 171
İsa (Hz.) 4, 251
İsfendiyar sikkeleri 256
İshak Bey (Saruhanoğlu beyi) 257-261
İshak Fakih (Orhan Gazi'nin imamı) 84
İshak Paşa 91
İskenderiye 136, 207
Iskendername 43, 76, 87
İsmail Galib 259
İstanbul 64, 67, 86, 95, 106; Boğazı 132; dili 65, 66; ayrıca bkz. Konstantinopolis
İtalya 131, 137, 222
İvanko (Dobrucaoğlu) 187, 225
İzmir 39, 112, 130, 133, 138, 139
İzmit 81, 95, 124; körfezi 94, 106, 122, 124; ayrıca bkz. Nicomedia
İznik 3, 4, 10, 13, 39, 50, 52, 78, 79, 81, 84, 86, 87, 89-91, 94-96, 98, 107, 112, 114, 115, 119, 121, 122, 124-126, 134; II. Mehmed dönemi defteri 13; imparatorları 107, 120; İmparatorluğu 112; kuşatması 84, 88, 89; surları 120
İznikliler 120
İzzeddin I Keykavus 79

Jacoby, D. 176
James (Kıbrıs Kralı) 217
Jennings, R. J. 42
Jireçek 212, 224
Jorga 48, 49

Kabeia (Geyve) 82, 116, 118, 125
Kadı Burhaneddin 1
Kadıncık Ana (Hacı Bektaş'ın manevi eşi) 154
Kahire 145
Kalamos bkz. Kalem Bey
Kalem Bey (Karesi Bey'in babası) 243, 245, 246, 254
Kalenderiler 161, 170
Kalenderilik 152, 155, 170, 171
Kallipolis bkz. Gelibolu
Kantakuzenos bkz. İoannes VI
Kara Mürsel 73, 74
Karaca Hisar 79
Karacadağ 46, 51, 52
Karacahisar 57-60
Karadeniz 22, 136
Karahisar-ı Sahib bkz. Afyon Karahisar
Karakilise 16, 118
Karamanoğulları 164, 200; sikkeleri 259
Karamürsel 73, 94; ayrıca bkz. Hersek
Karasilü 16
Karatay medresesi 239

Karesi Bey 243-247, 249, 250, 254; ayrıca bkz. Akarasos
Karesi Beyliği 36, 39, 132, 243, 258, 261; sikkeleri 261
Karesi Türkleri 243, 247, 249, 252, 253
Karnapp, W. 119
Katalanlar 130, 173-176, 244-246; birliği 173, 175, 176; istilası 99, 181, 245; kuvvetleri 141
Kavak 17
Kaygusuz Abdal 156
Kayı 43
Kayı boyu 43-46, 154
Kayık Alp 46
Kayser-i Tebrizi (Emir) 236
Kayseri 156, 163
Kazıklı 14
Keçeoğlu, Adamantios 6
Keles (Kaloe) 180
Kemalpaşazade 38, 88, 92, 93, 100, 160, 168
kesimciler 15, 16
Kestel 86, 91, 123
Keşiş Dağı bkz. Uludağ 4
Kharax (Hereke) 120, 124
Kıbrıs 135, 138, 146
Kıbrıslılar 135
Kılıçarslan 48
Kınıklar 45
Kırşehir 152, 156, 157
Kızıl Hisar 90, 91
Kızılırmak 43
Kızılkilise 172
Kibotos 95, 98, 119, 120
Kilikya 144
Kimya Hatun (Şemseddin Tebrizi'nin karısı) 240
Kios bkz. Gemlik
Kira Hatun (Mevlana'nın ikinci karısı) 239, 240
Kira-i Büzürg annesi olan 236
Kirmasti (Mustafakemalpaşa) 10, 13, 123
Kirmic 10
Kissos (Keşan) 247
Kitab-ı Dede Korkut 46
Kite (Ürünlü) 13, 86, 91, 96, 122, 123
Kocaeli 73
kolonizatör dervişler 158
Komnena, Anna (Bizanslı tarih yazarı) 121
Komnenoslar dönemi 119
Konstantin VII Porfirogennetos 107
Konstantinopolis 52, 61, 80-82, 98, 106, 107, 114, 119, 130-133, 135, 136, 138, 139, 141, 143, 145, 147, 192, 196, 198, 199, 203, 205, 210, 215, 220-222, 228, 244, 246; Venedik cemaati 201
Konur Alp 73, 74
Konurpa 73
Konya 83, 86, 163, 232, 235, 236, 238, 239
Korfu 141
Korint 139
Koroni (Koron) 140, 197, 198, 201-203, 205, 219, 228
korucıyan 26; köyleri 26, 29; ocağı 24, 29
Kosova 146, 184, 193, 207, 223, 224, 229; muharebesi I. 39, 142, 145, 146, 180, 183, 184, 187, 192, 208, 218, 222, 226;
Kowalski, T. 65
Koyun Hisar 14, 74, 94, 96, 124; muharebesi 84; ayrıca bkz. Bafeus
Koz Çeşme 12
Köprü Hisar 60, 61, 88-92, 124
Köprübaşı 11
Köprülü, M. F. 41, 53, 159, 160, 162, 164, 165, 168, 170, 171
Köse Mihal bkz. Mihal
Köstendil 118
Köymen, M. A. 86
Kudüs 132, 135, 144, 146
Kufi 13, 17
Kumral Abdal 166, 168
Kurşunlu 12-14
Kutalmış 48
Kutlu Melek 245, 254
Kutluşah (Emir) 83
Kübreviyye 163
Küçük Asya 48, 51, 95, 96, 112, 130, 149, 173, 174, 177, 231, 250, 252; halkı 130; Katalanların istilası 244; kıyı bölgeleri 243; tarihi 244; ayrıca bkz. Anadolu
Kydones, Demetrios (Bizanslı âlim ve politikacı) 36, 210
Kyzikos 107, 120, 243, 246; dağları 121
Lâdik 232
Lagoz 118
Lajos (Macaristan kralı) 137, 138
Lamii Çelebi 160
Lapseki (Lampsakos) 2, 135, 139, 143
Larende 235
Latife Hatun (Zerkubi'nin annesi) 241
Latinler 39, 120, 129-133, 135, 138, 143, 147, 148, 214, 247
Lazar (Sırp prensi) 145, 147, 184-194, 208, 210, 211, 223-227, 229
Lefke (Osmaneli) 82, 90, 124, 125
Lemnos (Limni) 196, 210, 221, 228
Leo VI (Kilikya Ermenistan'ı kralı) 144-146
Lesbos (Midilli) 196, 228
Lindner, R. P. 42
Linoe 120
Loenertz R. J. 205, 207, 214-216
Londra 144
Lopadion (Ulubat) 10, 13, 61, 112, 114, 119, 123
Louis II. (Bourbon dükü) 198
Lutfi Paşa 84

Macaristan 69, 137, 200, 223
Macarlar 137
Magistros, Thomas (keşiş) 175-177
Magnesia bkz. Manisa
Mahmud (Gazneli) 47
Mahmud (Kaşgarlı) 45
Mahona (Sakızlı) 217
Makedonya 26-28, 30, 67, 115, 123, 245; Orta 29, 175; Osmanlılarca fethi 27
Makri 118
Maksimianai 120
Maksimos (günah çıkarıcı) 4
Mal Hatun (Edebali'nin kızı) 56
Malagina 120, 121, 141, 194, 228
Malkoçoğlu (uçbevi) 27
Manastır Medresesi 3
Mango, C. 122
Manisa 38-40, 99, 259
Manuel II Paleologos 4, 196, 197, 210, 220-222, 228
Manuel I Kommenos 79, 96, 119
Manyas 121
Markov, A. 256, 257, 259
Marmara Denizi 13, 130, 246, 243, 247; vilayeti 92
Massignon, L. 158
Matkovski, A. 26
Maveraünnehir 162, 170
Meander (Menderes nehri) 81
Mehdiye 147
Mehmed (Baldırzade) 160
Mehmed Bey (Aydınoğlu) 164, 180-182, 244, 245; ayrıca bkz. Aydınoğulları
Mehmed Bey (Eşrefoğlu) 164
Mehmed I (Çelebi) 40, 260; dönemi 18
Mehmed II (Fatih) 9, 17, 52, 100; dönemi 8, 12, 13; örfi hukuku 17
Mehmed Paşa (Karamanlı) 46, 59, 60
Mekece 14, 18, 90, 124, 126
Melek Hatun 236
Melik (Türkopollerin komutanı) 176
Melikoff, I. 159, 162, 172

Memluklar 140
Menakıbü'l-arifin 231
Menâkıbü'l-kudsiyye fi Menâsıbi'l-iinsiyye 155
Menteş (Hacı Bektaş'ın kardeşi) 156
Menteşeoğulları Beyliği 16, 36, 164, 173, 245
Meram 239
Meriçli, E. 9
Merv 48
Meryem Ana 179
Mesothynites 113
Mesud Bey (Menteşeoğlu) 164
Methoni (Modon) 140, 197, 201-203, 205, 206, 228
Metohites, Teodoros (Bizanslı devlet adamı) 113
Mevlana Celaleddin Rumi 5, 6, 149, 164, 233-241
Mevleviler 232
Mevleviyye 163, 164; yayılması 239; zaviyeleri 164
Mezieres, Philippe de 129, 135, 146
Mezotinya 61
Mide 118
Midilli 143
Mihael IX Paleologos 99, 177
Mihael VIII Paleologos 52, 80, 253
Mihailoviç, K. 72, 73, 75-77
Mihal (Köse) 68, 69, 73, 76, 82, 125
Mihaloğlu (uçbeyi) 27
Miloş bkz. Obiliç Miloş 226
Milutin, Stefan (Sırp kralı) 176, 178, 179
Miryakefalon 79
Misanoz 118
Misi 117
Misia 60, 61
Mistra (Mezistre) 196
Modon bkz. Methoni
Moğollar 43, 46, 50, 51, 57, 59, 60, 113; Bağdat işgali 47; egemenliği 10, 57; istilası 47, 149, 154; saldırıları 112
Molla Fenâri 3
Mora (Peloponnesos) 139, 140, 196, 201, 205-207, 212, 214, 220, 229; güvenliği 206; Hıristiyan kuvvetleri 212; Venedik gücü 215
Mouzalon (Heteriarkos) 94, 95, 98; ordusu 96
Mudanya (Apame) 13, 14, 121
Muhammed (Hz.) 4
Muhyiddin Arabi bkz. İbn Arabi
Muntaner, R. 175, 176, 244
Murad I 12, 27, 43, 71, 129, 136-138, 140-147, 157, 183-191, 193-203, 206, 207, 209, 211, 212, 214-225, 227-229; Bulgaristan seferi 206, 218, 225; dönemi 3, 39, 154, 166, 170; İtalyanlarla ilişkileri 224; Karaman seferi 185, 186, 188, 195, 196, 200, 201, 224, 225, 228; kestirdiği sikkeler 260, 261; Kosova seferi 226; Niş'i fethi 192, 227; Paleologoslarla ilişkileri 224; Sırbistan seferi 201, 222; tahta çıkışı 36; vakfiyesi 8, 13, 16
Murad II 30, 40, 44, 72, 157; dönemi 40, 43, 45, 46
Muradiye 11
Muralt, E. de 99
Mustafa Bey (Karesioğlu) 245, 254
Mustafa Çelebi (Kutlu Melek'in oğlu) 245
Mustafa Âli (Gelibolulu) 160
Mustafakemalpaşa bkz. Kirmasti
Müneccimbaşı Ahmed Dede (Osmanlı tarihçi) 38
Mysen 113
Mystra 206, 220

Nakşa (Naxos) 142
Napoli 143
Nasb Hatun 235
Nasturiler 150
Nauplio (Anabolu) 140, 212, 213, 216-219, 229
Navarinliler 202, 204-206
Neakome 122
Necmeddin-i Kübra 163
Negroponte (Eğriboz) 140, 176, 197, 201, 202, 206, 228; balyosu 201, 205
Nesimi 153
Neşri 37, 44, 47, 48, 51, 58, 60, 61, 86, 88-90, 93, 98, 99, 152, 155, 160, 168, 184-188, 192-195, 199, 200, 207-210, 222, 224-227
Neville, William (Sir) 143
Nicomedia (İzmit) 97, 112, 114, 119, 249
Niğbolu (Nikopolis) 143; felaketi 144
Nilüfer (Orhan Bey'in karısı) 88
Nimfeon (Nif) 112
Niphon (Patrik) 181
Niş 184, 187, 189, 190, 192-194; Osmanlılarca fethi 184, 185, 191, 195
Nogay (Emir, Alanların komutanı) 97

Obiliç/Kobila, Miloş (I. Murad'ın katili) 187, 226, 229
Oğuz Han 75; efsanesi 41, 43, 45, 53
Oğuzlar 41, 63; boyları 154
Olimpos (Uludağ) 73, 106, 118; ayrıca bkz. Keşiş Dağı
Orhan (Saruhanoğlu beyi) 35, 259, 260
Orhan Bey 3, 5, 14, 16, 26, 50, 57, 70-72, 84, 88-90, 96, 97, 129, 132-136, 151, 152, 154, 156, 157, 168, 172, 248-250, 252-254, 261; Camii ve Medresesi 3, 13; dönemi 53, 57, 71, 80, 166, 169, 170; fetihleri122; vakfiyesi 8, 11; sarayı 2; sikkeleri 257, 258
Orhangazi 120
Orta Asya 149, 150, 170, 171
ortakçı 15
Oruç (Osmanlı tarihçi) 47, 68, 69, 72, 73, 76, 155, 157, 160
Osman (Şeyh, Baba İlyas'ın halifesi) 152
Osman Gazi 36, 43, 44, 46, 48, 51, 53-60, 68, 70-77, 79, 80, 82, 84, 86-88, 90-94, 97-100, 114, 129, 130, 152-154, 156-158, 167-169, 244, 245; dönemi 3, 41, 74, 166; fetihleri 122
Osmanlı beyleri 172; Beyliği'nde entellektüel ve dini yaşam 3; Bizans topraklarındaki yayılmacılığı 60; dönemi 117; fetihleri 35, 38, 54, 116, 121, 128; limanları 142; Rumeli'si 199; sikkeleri 256

Ölçer, C. 259
Ömer Bey 60
el-Ömeri (Mısırlı âlim) 247
Öztelli, C. 151

Padova 137
Paflagonya 97, 112, 113
Pahimeres, Georgios (Bizanslı tarihçi) 79-82, 93-100, 107, 112-114, 117, 121, 122, 128, 174, 244-246
Palamas, Grigorios (Selanik başpiskoposu) 2-5, 9
Paleologos hanedanı 55, 143, 195, 218, 220, 222
Palmer, J. A. B. 31
Paris 147
Pasin 51
Pegai (Biga) 99, 246, 253
Pegolotti, Francesco Balducci 131
Peloponnesos bkz. Mora
pençik oğlanı 26, 29; verme yükümlüğü 29
Pera 131-134, 140, 142, 143
Perama 117
Pergamos (Bergama) 244, 246, 247
Pervane Muinüddin 237, 240
Pierre (Kıbrıs Kralı) 145
Piloti, Emmanuel (Giritli) 140

Pirot (Şehirköy) 187
Pithekas 120
Plethon, Gemistor filozof 2, 5, 6
Ploşnik 145, 189-194, 212, 227
Polyboton 250
Porsuk çayı 59
Poseidon (Bozburun) 96
Postinpuş Baba 166, 170
Prainetos (Karamürsel) 121
Prinkipo (Büyükada) 114
Propontis bkz. Marmara Denizi
Ptelion 140
Pylai 96, 120; ksenodokion'u 111
Pylopythia 114
Pythia 114
Pythion 134

Ragusa (Dubrovnik) 189, 191, 207-209, 228; güvenliği 209; hinterlandı 209; kroniği 207
Ragusalılar 208-210
Ravendi 43
Regnum Albanie 137
Remler P. N. 256-258
Reşidüddin 43, 45, 75
Richard II 143
Rifailer (Ahmediler) 163
Rifaiyye 163, 164; dervişleri 239; zaviyeleri 164
Robert, L. 121
Rodos 139, 142, 146
Rodos Şövalyeleri 28, 130, 135, 139, 140, 142, 217
Roma 138, 143, 145
Roma Kilisesi 139
Romania 139, 203, 206, 210
Roye, Renault de 143, 198-200, 228
Ruhi 89
Rum tekfurlar 60
Rumeli 26, 36, 37, 40, 153, 183, 185, 200, 218; akıncıları 69; Batı 67; Doğu 67
Rumlar 92, 117, 131, 132, 148, 175, 180, 182

Sadeddin (Hoca) 38, 41, 160
Sadreddin Konevi 3
Safevi propagandaları 153, 156; yayılması 152
Sakarya Nehri bkz. Sangaryos
Sakız Adası 142
Samsa Çavuş 60
Sangaryos (Sakarya Nehri) 82, 106, 107, 112-114, 118, 119, 121, 125-128; havzası 59-61, 80
Sapanca Gölü 119, 125
Sarı Saltuk Dede 151, 156, 158
Sarıyatı 51
Sarkuk Alp 46
Sart (Sardis) 261
Saruhanoğlu Beyliği 34, 36, 38-40, 260, 261; hanedanı 258, 261; sikkeleri 259
Sasa Bey 180-182, 244
Schneider, A. M. 119
Schreiner, P. 99
Scutari (Üsküdar) 136
Seki (bugün Sığı) 14
Selahaddin Zerkubi 234, 236, 239, 241
Selanik 24-30, 139, 141, 175, 196, 220, 228; halkı 196; kuşatılması 195
Selim I (Yavuz) 155
Selman-ı Farisi 153
Semerkand 236
Serazenler 19
Seres 26-28, 195
Serme 14, 18
Sevastos 12
Seyyid Burhaneddin 234
Shaw, S. 225, 226
Sırbistan 183, 185, 187, 190, 192, 200, 207, 212, 222-224, 227, 229; Türk istilaları 188
Sırplar 137, 146, 180, 182, 191, 192
Sivas 50
Sibirya 150

Sidera 119, 121
Sigismund (Macar kralı) 210, 223, 226
Silistre 187
Simav 12
Simavivan mahallesi (Bursa'da) 12
Skutariotes (Bizanslı tarihçi) 107
Slav/Sırp prensleri 185, 222, 224
Slavlar 222, 223
Sofya 192
Söğüt 10-13, 51, 52, 58, 59, 154
Söke 7
Spandounis 74
Spata, Ghin Boua (Hıristiyan Arnavut hükümdarı) 139
Stojanoviç, L. 189-193
Ston 208, 209
Strymon 180
Sultan Veled (Mevlana'nın oğlu) 126, 233-235, 237, 240, 241
Sultanönü (Kara Hisar) 88
Sultanyüki 49, 50, 59
Sulucakaraöyük 157
Sungur Tekin 47, 51
Suriye 48, 132, 152, 162; Türkmenleri 47
Susığırlık (Susurluk) 14, 15
es-Sühreverdi, Şihabeddin Ebu Hafs Ömer 6, 163
Sühreverdiyye 163
Sülemiş (Moğol kumandanı) 83
Süleyman (Karesi beyi) 250, 253, 254, 258
Süleyman (Orhan Bey'in oğlu) 26, 134
Süleyman (Yıldırım Bayezid'in oğlu) 148
Süleyman I (Kanuni Sultan) 9
Süleyman Paşa (Orhan Bey'in oğlu) 254
Süleyman Şah (Ertuğrul'un babası, Mahan şahı) 46-48, 51, 57, 154
Süleymanşah I (Kutalmışoğlu) 48, 78
Syke (Galata) 179

Şahin Paşa (Lala) 186, 188, 207-210, 212, 223-227, 229; vakfiyesi 13
Şahin, S. 125
Şam 151
Şarköy bkz. Tiristatis
Şemseddin Tebrizi 234, 239, 240
Şiraz 237
Şişman/Sosmanoz, İvan (Bulgar çarı) 187, 200, 201, 225-228
Şücaüddin İnanç (Aydınoğlu) 164
Şükrullah (Osmanlı tarihçisi) 36, 37, 44, 46, 59, 60

Taceddin Kürdi 3
Taeschner, F. 86
Taptuk Emre 156
Tarakçı Yenicesi/Taraklı 90, 125, 126
Tarih-i Al-i Selcuk/Oğuzname 43
Tataristan 145
Tatarlar 145
Tavşanlu 187
Tebes 138
Tebriz 44
Tebrizi bkz. Şemseddin Tebrizi
tekfurlar koalisyonu 91, 99
Telemaya 81
Temürkapı 12, 13
Tenedos (Bozcaada) 196, 228
Teodoros Paleologos (Mora despotu) 140, 196, 197, 202-207, 211-221, 228, 229; Argos ve Nauplio'yu işgali 219
Tepecik 11
Tesalya 26, 131, 175, 176
Thomas, Pierre 135
Tırnova 187
Timurlenk 39, 40, 46, 51, 148; Anadolu'yu istilası 260
Timurtaş Paşa (Kara) 27
Tinnefeld, F. 99
Tirilye 131
Tiristatis (Şarköy) 250, 251
Togan, Z. V. 83

Tokat 83, 163, 238, 239, 245
Tomaschek, W. 122
Toprak Höyüğü 11, 16
Toyhisar 13
Trabzon 10
Trakya 26, 135, 177, 179, 180, 195, 199, 200, 243, 245, 247, 249-251; Batı 26; Güney 195; Osmanlı yayılması 253
Trigleia (bugün Zeytinbağı) 14, 249
Truva 244
Tunus 147
Turahan (uçbeyi) 27
Turgut Alp 68, 73, 74, 88, 169
Turguteli 73
Türk beyleri 5, 247, 250; ayrıca bkz. Türkmen beyleri
Türk beylikleri 164, 247; ayrıca bkz. Türkmen beylikleri
Türkistan 47, 51
Türkler 1, 43, 52, 55, 61, 112, 113, 117, 129-132, 134, 136, 137, 140, 173, 175-182, 197, 199, 201, 202, 208, 211, 217, 224, 244, 245, 247, 249; genişlemeleri 27, 139; Batatzes'i öldürmeleri 251; fetihleri 141
Türkmen aşiretleri 45, 149-151, 153, 154; eski inançları 158
Türkmen babaları 3, 165
Türkmen beyleri 97; ayrıca bkz. Türk beyleri
Türkmen beylikleri 34-37, 39, 89; üzerindeki Osmanlı egemenliği 38; ayrıca bkz. Türk beylikleri
Türkmenler 54, 78, 82, 83, 154; göçebeler 43
Türkopoller 97
Tvrtko (Bosna kralı) 185-188, 208-211, 222-227, 229
Tzympe (Çimbi) 252

Ulubat bkz. Lopadion
Uludağ bkz. Olimpos
Umur Bey/Gazi (Aydınoğlu) 97, 180, 178, 249, 250; ayrıca bkz. Aydınoğulları
Unat, F. R. 86
Urban VI (Papa) 141
Usta Hatun 237
Uzunçarşılı, İ. H. 25, 26, 168, 195, 226

Ülken, H. Z. 172

Valois, Charles de 176, 178
el-Vasiti Şihabü'd-din 167
Vefailer 170
Vefaiyye 155, 163, 165, 167
Venedik 136, 138, 142, 146, 197, 198, 200-207, 216, 218, 220, 222; Mora'daki toprakları 197
Venedikliler 135-138, 140, 195, 197, 202, 212, 216, 217, 219, 228; çıkarları 205; Konstantinopolis'teki balyosu 215, 216; Romania'daki 206
Vilâyetname 156, 157
Villani, Giovanni 131
Villani, Matteo (Floransalı kronikçi) 133, 136
Volos 26
Vryonis, S. Jr. 162
Vuković, Vlatko 208, 224

Winfield, D. 119
Wittek, P. 31, 41, 42, 44, 45, 48, 53-55, 75, 76, 125, 243

Yahşi Fakih 84, 87, 247; geleneği 89; *Menâkıbname*'si 87
Yahşi Han (Karesi beyi) 245, 247, 249, 254, 258
Yakub (Karesioğlu) 254
Yakub Bey Alişaroğlu (Germiyan beyi) 164
Yalak Hisar bkz. Helenopolis
Yalak Ova (Yalova) 10, 13, 82, 86, 93-96, 98; muharebesi 88, 93
Yalakdere vadisi 95
Yalova bkz. Yalak Ova
Yanbolu 187, 199, 206
Yar Hisar 10, 11, 61, 86, 88, 89, 116, 117
Yavlak Arslan (Çobanoğulları emiri) 81
Yazıcı, T. 171
Yazıcıoğlu Ali 43, 46, 75
Yenice-i Vardar gölü 26; kasabası 28
Yenişehir (Larissa) 10, 26, 61, 88-92, 116, 118, 194; ırmağı 124
Yeseviler 161, 170
Yesevivye 163, 165
Yesi 151
Yunanistan 26, 138, 139, 199, 228; Güney 176, 202
Yund Hisar 88
Yunus Emre 156, 161
Yüreğir 13, 22

Zachariadou, E. 1, 207
Zerkubi bkz. Selahaddin Zerkubi
Zeta 222
Zihna 26, 27